Pragmemi u komunikaciji

Pintarić, Neda

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2002**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:355034

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-30**

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

© Dr. sc. Neda Pintarić, 2002.

Glavna urednica:
Dr. sc. Vesna Muhvić-Dimanovski

Recenzenti:
Dr. sc. Dubravka Sesar, red. prof.
Dr. sc. Damir Kalogjera, red. prof.

Grafički dizajner:
Željko Pelko, prof.

Tiskara «KAJ»
Zlatar Bistrica

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica – Zagreb

UDK 81'33

PINTARIĆ, Neda
Pragmemi u komunikaciji / Neda Pintarić – Zagreb : Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta, 2002.

Bibliografija. – Kazalo – Summary.

ISBN 953-175-157-9

I. Pragmalingvistika – Osnovni pojmovi

420314023

Knjiga je izdana uz odobrenje i financijsku potporu Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske u Zagrebu.

NEDA PINTARIĆ

PRAGMEMI U KOMUNIKACIJI

FF press

Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Zagreb 2002.

BN 32361
INV. BR 79041

KAZALO SADRŽAJA

0. Uvod 5

I. DIO

RAZVOJ LJUDSKOGA KOMUNICIRANJA

1. Od monokoda do multikoda 7
2. Pragmatika – znanost o multikodovima 14
   2.1. Početci osvješćivanja pragmatike 14
   2.2. Ususta vljivanje pragmatike 15
   2.3. Ujezičavanje multikodova..... 27
3. Strukturiranje pragmatike..... 31
   3.1. Predmet i jedinice pragmatike..... 38
   3.2. Definicija pragmatike 39
   3.3. Temeljni zadatci pragmatike 41
4. Stanje i problemi pragmatike u Poljskoj i Hrvatskoj 45
   4.1. Razvoj pragmatike u Poljskoj 45
   4.2. Pragmatična misao u Hrvatskoj 62

II. DIO

HRVATSKO-POLJSKA KONTRASTIVNA PRAGMATIČNA ISTRAŽIVANJA

1. Stupnjevi ujezičavanja neverbalnih kodova 71
2. Standardizacija uzvičnih pragmema 80
3. Prevođenje pragmema u drugi jezik 92
4. Pragmemi i pragmatične odrednice u poljsko-hrvatskome pragmatikonu 102
   4.1. Pragmemi u glagolima govorenja 110
5. Tipovi pragmema 120
   5.1. Kulturološki pragmemi 120
      5.1.1. Pozdravni pragmemi u invokaciji 121
      5.1.2. Pozdravni pragmemi u eksvokaciji 136
      5.1.3. Intervokacijski pragmemi 145
         5.1.3.1. Adresativni pragmemi 146
         5.1.3.2. Inicijativni pragmemi 149

5.1.3.3. Modalni pragmemi 150
5.2. Emotivni pragmemi u komunikaciji..... 155
5.2.1. Fitonimni pragmemi 155
5.2.1.1. Adresativni fitonimni pragmemi 160
5.2.1.2. Neadresativni fitonimni pragmemi 164
5.2.2. Zoonimni pragmemi 168
5.2.3. Pueritivni pragmemi 172
5.2.4. Antroponimni pragmemi 183
5.2.5. Etnonimni pragmemi 190
5.2.6. Toponimni pragmemi 193
5.2.7. Brojčani pragmemi 203
5.2.8. Prostorni pragmemi ili spacijali 214
5.3. Automatizirani pragmemi 224
6. Bibliografija 246
7. Kazalo pojmova 274
Sažetak / Summary 277

0. Uvod

Kao otvoreno-zatvoreni sustav, Jezik se stalno razvija. On je kao zatvoreni sustav uvijek zadan ulaskom pojedinca u dotičnu zajednicu. Tako se na mlađe generacije prenose stečene jezične norme (gramatika, pravopis, određeni leksik). Kao otvoreni sustav, Jezik je komunikacijsko djelo pojedinaca i društva. Komunikacijskim se djelovanjem neprestano pronalaze nova rješenja za uspješnije sporazumijevanje (uvođenjem novoga leksika, ponovnim uvođenjem starijih leksema, izbacivanjem nekih leksema koji su dulje izvan uporabe, stvaranjem novih sintagmi, frazema, usvajanjem simboličnih oblika neverbalnih kodova itd.). Osvješćivanjem danoga i zadanoga, prirođenoga i stečenoga učenjem, Jezik je do sada prošao nekoliko bitnih razvojnih etapa koje ćemo prikazati u trećem poglavlju.

Jezični se razvitak odvijao po temeljnom zakonu o totalnom (cjelovitom i spontanom) ljudskom izražavanju s djelomično osviještenim komuniciranjem. U doba *Homo erectusa* čovjek ovladava spacijalnim (prostornim) kodom, u doba *Homo habilisa* čovjek ovladava temporalnim (vremenskim) kodom, da bi u doba nastanka *Homo sapiensa* ovladao i pismoslovnim kodom. Ovaj eksplozivni razvoj Jezika proširuje se u 20 st. s osvješćivanjem brojnih komunikacijskih kodova i novom disciplinom - pragmatikom. Time je, kako kaže J. Lohmann, (2001:12) "započeo pokušaj posve novog utemeljenja jezikoslovlja koje razbija okvire dosadašnjeg pojma znanosti i nije samo nacrt jedne povijesti jezika, nego polazište nove perspektive za *univerzalnu povijest*" totalnog osviještenog Jezika. To znači da je danas glavni zadatak jezikoslovlja "učiniti što više vidljivim univerzalni relacijski sklop" (ibid. str. 17) kojim se ostvaruje "integrativna lingivstika i totalno izražavanje" (Toolan 1996).

Svrha je ove knjige prikazati taj temeljni obrat iz monokodne gramatike u multikodnu pragmatiku (I. dio knjige) s pragmatičnim sustavom poljskog i hrvatskog jezika (II. dio knjige).

I. dio knjige posvećen je teoretskim razmatranjima o razvitku ljudskog jezika u od početaka čovjeka te o utjecaju suvremene znanosti i tehnologija kojima se uspjelo doći do integrativnoga proučavanja različitih čovjekovih kodova čime se udarilo temelje pragmatici (kao gramatici svih dosad osviještenih kodova u komunikaciji). I, napokon, navest ćemo definicije pragmatike, opisati njezin predmet i pokazati koji su njezini temeljni zadatci.

U II. dijelu knjige razmotrit ćemo pragmatične sličnosti i razlike između poljske i hrvatske multikodovne komunikacije. Bit će govora o mogućnostima preoblike različitih kodova u verbalni kod, o funkciji pragmema (kao afektivnih jedinica pragmatike i rječnika - pragmatikona) te o tipovima pragmema u komunikaciji.

Budući da je knjiga prvenstveno zamišljenja kao sveučilišni kompendij i namijenjena je studentima, izrađena je genetsko-strukturalno-funkcionalnom metodom, kako bi se trendovi pragmatike što sustavnije mogli opisati.

Prezentirajući na taj način našoj javnosti granice i mogućnosti pragmatike, nastojali smo izraditi što reprezentativniju sliku razvoja i utvrđivanja pragmatike (do njezine metaznanstvene razine). S pragmatikom čovjek u 21. st. ulazi u novu komunikacijsku revoluciju multikodnoga (odnosno tzv. *multimedijskoga*) komuniciranja.

I. DIO

RAZVOJ LJUDSKOGA KOMUNICIRANJA

1. Od monokoda do multikoda

Pragmatika je najmlađa grana u sustavu jezikoslovlja. Kao oblik spontanog izražavanja, stanja tijela, misli i osjećaja, pragmatika je stara koliko i sam čovjek, jer je čovjek spontano od početka izražavao svoja stanja i želje.

Usporedno s otkrićima kodova razvijala se i osvješćivala komunikacija. Prvi oblik takvog osviještenog komuniciranja bilo kinetičko sporazumijevanje; otkrio ga je *homo erectus* prije nekih 2 milijuna godina. Razvila se tako i **prva kinetička gramatika** izražavana pokretom*: gore-dolje, lijevo-desno, sprijeda-straga*. Tu su začetci jezika kao simboličnog sustava za stvaranje i prijenos obavijesti.

U okvirima toga modela *homo erectus* je uspijevao razmjenjivati svoja perceptivna iskustva i tako doći do optimalnog zajedničkog djelovanja u skupini (kao što je lov i pribavljanje hrane).

Kinetički kao i svaki drugi kod A. Gehlen zato tumači kao najznačajniju čovjekovu protezu za održavanje života. Budući da je manjkavo biće koje nije u stanju informacijski preraditi sve signale što dolaze iz okoline, čovjek je prisiljen na njihovo selekcioniranje i uopćavanje, tj. na skraćivanje nepregledne bujice podražaja iz okoline u vlastite spoznajne modele koje stvara simbolizacijom (Gehlen 1970:242-244).

I **Merleau-Ponty** (1978:8 i 199) podupire teoriju o perceptivnoj osnovi komuniciranja, kad kaže: "Percepcija je osnova na kojoj se svi akti ocrtavaju i njihova je pretpostavka. /.../ Govorna riječ je zato gesta". Sav daljnji razvitak jezika svodi se na skraćivanje, abrevijaturu: najprije serijskih radnji - gesta na kraće, konkretnijih na općenite, a zatim i samih gesta na glasove pa sve do današnjeg sažimanja jezika na elektronički binarni kod.

Analizirajući proces osmišljavanja komunikativne geste, **E. Cassirer** utvrđuje da je "pokret ukazivanja, pokazivanja, odsudan za jezik /.../ jer se tako iz prostora izraza prelazi u prostor prikaza /.../ . Prijelazak sa čiste akcije na shemu, na simbol, na prikaz, označuje novi

korak u komunikaciji" (Cassirer 1978:135-137). Ovu svoju tvrdnju potkrjepljuje i Jespersenovom tezom da je jezik nastao kad je komuniciranje steklo prednost nad klicanjem (nesvjesnim izražavanjem).

Na sličan način gestu tumači i **Jean Piaget** (1983): ako je osnovni smisao ljudskoga komuniciranja uravnotežavanje čovjeka i čovjeka te čovjeka i okoline, tada se indeks svakoga stupnja te uravnoteženosti iskazuje u operacijama što ih čovjek izvodi. *Adaptacija* je po Piagetu čovjekova pasivna prilagodba okolini. Drugi, viši oblik te ravnoteže jest *asimilacija*; ona je aktivna prilagodba, pri čemu čovjek svojim djelatnostima mijenja okolinu i tako uspostavlja povoljnu situaciju za sebe. Najviši oblik toga stalnoga uravnotežavanja čovjeka i čovjeka te čovjeka i svijeta obavlja se *jezikom* koji je za Piageta interiorizirani sažetak (shema) svih mentalnih i tjelesnih operacija.

Osviještena gesta svakako počiva na perceptivnoj razmjeni informacija. Kako kaže Malinowski, nemoguće je rekonstruirati prvotnu interakciju između svijeta i čovjeka, ali se prema psihofizičkome razvitku djeteta može naslutiti da je čovjek najprije stvarao senzo-motoričke sklopove djelatnosti, a zatim ih skraćivao (Malinowski to zove ekonomičnošću) i oblikovao u osviještene forme koje su postale razumljive njegovim suradnicima, a kasnije i pripadnicima istoga roda, pa još kasnije i naroda.

Polazeći od ove operacionalističke koncepcije, **Bridgman** je izveo cijelu epistemologiju na temelju uspješnoga, uravnoteženoga ljudskog djelovanja. Prema toj koncepciji pravo znanje je moć da se uspješno operira (proizvodi) radi stvaranja uvjeta za slobodniju egzistenciju čovjeka.

Od usvajanja kinetičkoga koda pa sve do danas razvija se taj obostrani odnos između čovjeka i njegova okružja. Naime, u funkciji svakog osviještenog koda stvara se viši oblik humaniteta. Tijekom kinetičkog komuniciranja po modelu perceptivnog spacijalnog (prostornog) snalaženja mijenjao se i usavršavao prvotni čovjek. Najprije je tako, zahvaljujući upravo kinetičkome komuniciranju, oslobodio ruke za deiktičnu signalizaciju, zatim je ponavljanjem kinetičkih sklopova razvijao kratkoročno pamćenje te tako proširivao svoju perceptivnu svijest koja je, sa svoje strane, isto tako razvijala i kognitivne kapacitete *homo erectusa*. Isto tako kinetička komunikacija je pridonijela većoj efikasnosti njegovih aktivnosti. I tada dolazi do prijelaza od individualnog životinjskog djelovanja na zajedničko organizirano djelovanje koje

ekonomisti nazivaju "naturalnom tvornicom". Bio je to zajednički lov na velike životinje (mamute i sl.) koje nije mogao nikako svladati pojedinac. Zahvaljujući kinetičkoj komunikaciji tako je došlo do podjele rada i koordinacije u cjelovit radni proces: jedna grupa je kamenim šiljcima kopala stupicu, druga je istodobno takvim šiljcima rezala grane kojima će prekriti iskopanu stupicu, a treća je pripremala luči za navođenje životinje u klopku. Nakon završetka tih priprema započinjao je organizirani lov. Hajkači su s lučima u obliku polukruga tjerali mamuta prema stupici. Kad mamut upadne u stupicu, tada nastupa zajedničko ubijanje životinje, čime se cijelom rodu osigurava dovoljne količine mesa za određeni period. Ovakva naturalna tvornica bila bi nemoguća bez uspješne komunikacije. Na ovom se stupnju stvara i prvi oblik školovanja mladeži po modelu demonstracija - imitacija u sastavu radnoga procesa. Istovremeno se pomoću organiziranoga rada i kinetičke komunikacije stvaraju i prvi društveni odnosi unutar roda kao i sustav prvotnoga vjerovanja u toteme.

Kao visoko razvijeno organsko biće, čovjek se u predjezičnoj fazi izražavao cjelovito, ali neosviješteno. I čovjek je poput svih životinja ispuštao razne zvukove, mirise, osjećao je bol i ugodu, dodirom i opipom je iskušavao svoje kretnje. Međutim, svi ti izražajni elementi nisu još bili komunikacija. Oni su predstavljali samo široko polje vrlo raznolikih interakcija između čovjeka i okoline. Da bi oni postali komunikacijom, čovjek ih je morao osvijestiti, oznakoviti, tako da jedan znak (neverbalni ili verbalni) uvijek ima određeno dogovorno značenje za onu grupu ljudi u kojoj je taj znak stvoren.

Ovaj svijet *homo erectusa* trajao je 1.500.000 godina, sve do oko 500.000 godina (Hall 1973). Kada se unutar rodova nakupilo toliko radnih i ostalih iskustava da je sustav kinetičke komunikacije postao preuzak, čovjek je bio prinuđen tražiti novi, prostraniji kod. I to je bilo doba otkrića verbalne (temporalne, vremenske) komunikacije.

U usporedbi s kinetičkom komunikacijom koja se mogla odvijati samo pri svjetlu, a bila je i troma, spora i s malim kapacitetom, jer se istodobno nije moglo raditi i sporazumijevati, verbalna komunikacija omogućavala je čovjeku da razmjenjuje iskustva u sve tri temporalne dimenzije (prošlost, sadašnjost i budućnost). Ona je zatim olakšavala komuniciranje koje se moglo odvijati usporedo s radom.

Taj je proces trajao 1.500.000 godina te se ostvarivao (1) uvođenjem zvukovnih elemenata (kao ilustrata) u kinetičku komunikaciju,

čime se semantički proširivalo značenje geste; (2) prerastanjem zvukovnih ilustrata gesta u nove verbalizirane oblike; (3) osamostaljivanjem verbaliziranih gesta i njihovim pretvaranjem u fonemizirane oblike (tj. u sustav temporalne komunikacije). Cijeli ovaj orkestar prijenosa akcija oblikovanih zračnim valovima (tonovima i artikuliranim glasovima) nadmašuje uporabu ruke i novi psihofizički organi verbalne komunikacije postaju: muskulaturni operatori u plućima, digestivnom traktu, grkljanu, farinksu, usnoj i nosnoj šupljini do konačne ritmičke kontrakcije usana i jezika, gdje se finalizira nova verbalna gesta nazvana riječju. U percipiranju govora odvija se suprotan proces. Naime, niz serijskih promjena započinje u slušnim analizatorima, gdje se visoki energetski mehanički potencijal preoblikuje u niz fizioloških i psihičkih kretnji koje završavaju dekodiranjem u kori velikoga mozga u kojoj se mijenja slušna percepcija govora u smisao. Ove korake interiorizacije Lieberman (1970:35) opisuje kao: konceptualnu reprezentaciju, semantičnu razinu, dubinsku strukturu, sintaktičnu razinu, površinsku strukturu, fonologijsku razinu, fonetsku strukturu, govor i akustično ispuštanje zračnih struja u medij.

Tu serijsku organizaciju govora sovjetski znanstvenici (Čistovič i dr. 1968) opisuju ovako: govorni input, auditivna analiza, akustične osobine (fonetska analiza), sintaktična i semantična analiza kao posljednja sekvenca u prijelazu jednoga pokreta u drugi. U ovu mehaničko-kontaktnu koncepciju govornoga ciklusa ubraja se i cibernetična teorija (*information processing*) koja cijeli ciklus informacijske obradbe shvaća kao: input, kod, medij, prijam, dekodiranje i evaluaciju (feed back).

Mentalističke ili kognitivističke teorije govornoga fenomena daju u formiranju govora prednost elementima svijesti i pamćenja. Tu je osnovna determinanta govornoga akta svijest koja se objavljuje drugim ljudima putem nižih funkcija kao što su percepcije i kinetične kontrakcije kojima se misao utjelovljuje (inkarnira) i tako postaje dostupna drugima. N. Chomsky zato razlikuje dubinsku i površinsku razinu u sustavu govora. U dubinskoj strukturi nalazi se dugoročno pamćenje koje je genomski oblikovano, a u površinskoj strukturi je kratkoročno pamćenje (tu se po općim strukturalnim zakonitostima može generirati mnoštvo rečenica).

R. Cromer ovaj dihotomni model operacionalizira u više slojeva. I njemu kao i Chomskome na prvom su mjestu kognitivne strukture i

procesi, zatim dolazi razina kognitivnih operacija, gdje se uključuju *emocije, situacijski činitelji i kulturne pretpostavke*. Iz etape kognicija proizlazi dalja sintaktična, semantična i pragmatična komponenta. Sve te tri komponente čine dubinsku strukturu i predstavljaju početni frazni označitelj. Zatim dolazi razina transformacijskih pravila i, konačno, površinska struktura govora koja se ostvaruje u fonološkoj i grafološkoj komponenti. Rezultat cijeloga tog procesa je tvorba fonološke i grafičke predodžbe (Cromer 1992:345).

Iz ovih promišljanja jasno se vidi da se preoblika genetski kodirane čovjekove zvukovnosti u artikulirani govor odvijala u polju unutarnjih i vanjskih čimbenika. U vanjske činitelje ubraja se socijalizacija koja se ostvaruje imitacijom zvukova u okolini i rodu (ljudi, životinja, prirodnih pojava). Neartikulirani zvukovi su se tako tipizirali i tijekom prijenosa na druge generacije postali artikuliranim glasovima. Da su sociokulturni činitelji u tome procesu dominantni, vidi se po realizaciji istih prirodnih zvukova (npr. kukurijekanje pijetlova) različito izraženih u različitim jezicima. Zahvaljujući tom značenjskom zvukovnom obogaćivanju gestovnoga deiktičnoga koda, dolazi do preciznije komunikacije. Ta "standardizacija" ozvukovljenja gesta odvijala se pomoću zajedničke pjesme, ritualnih magijskih obreda, običaja pri radu, u dječjim igrama itd. S vremenom se kroz to stalno smanjuje uporaba gestovnih označitelja te je njihov odnos obrnuto proporcionalan s formiranjem zvukovnih označitelja. I taj proces završava potpunom zamjenom pokreta verbalnim znakovima. Naime, geste i dalje ostaju u komunikaciji, ali one sada postaju samo pomoćni kod i ilustrator verbalnih iskaza (i to sve do danas).

U okvirima novonastale verbalne komunikacije mijenja se i sam čovjek te dolazi do razine više, predodžbene svijesti (kao percepcije percepcije).

Tada se trodimenzionalna gramatika kinetične komunikacije zamjenjuje linearnom gramatikom temporalne ili verbalne komunikacije. Uslijed povećanoga broja novih riječi kratkoročno pamćenje prelazi u dugoročno i stvaraju se prva pravila strukturiranja oralnoga diskurza: redanje riječi na liniji temporaliteta (prije i poslije), zatim njihovo slaganje po zakonima asocijacija (sličnosti i razlike) i fonetsko oblikovanje riječi.

U tome razvitku mijenja se i totemski sustav u viši kozmogonijski sustav - mit, a i odgojni proces dobiva predinstitucionalne oblike (inicijacija kao prototip budućih škola). Što se rada tiče, i on se pod

utjecajem verbalne komunikacije dalje usavršava. U ovom razdoblju čovjek tako otkriva razne vještine zbog kojih se i sam mijenja u novi tip humaniteta - *homo habilis* (vješt čovjek). Osim lova i skupljaštva javljaju se i organiziraniji oblici rada (npr. izrada splavi, izum luka i strijele itd.). U području društvenih odnosa dalje se profilira podjela rada i sustav rodbinskih odnosa koji zajednicu drži na okupu.

Zahvaljujući verbalnoj komunikaciji čovjek je postigao još veći broj novih spoznaja pa se prije oko 60.000 godina javila potreba za pronalaženjem novoga koda kao izvanpsihičnog pamćenja, jer čovjek nije mogao zadržati u svojoj svijesti velik broj informacija. Time se i sam *homo habilis* transformira u novo biće - *homo sapiensa*, koji u svoj kognitivni sustav ugrađuje pojmovnu svijest (kao predodžbu predožbe).

Prijelaz na izvanpsihično pamćenje i pismoslovnu komunikaciju bio je jedan od najvećih koraka naprijed u humanizaciji. Iako se u stručnoj literaturi navodi da je čovjek ovladao pismoslovnom komunikacijom prije oko 3.500 godina, otkriće pisma odvijalo se u više etapa. Tako je još prije 60.000 godina otkriven sustav trodimenzionalnoga pisma (čvorovi i raboši). Budući da je to pismo imalo mali kapacitet, nakon njega dolazi do otkrića dvodimenzionalnoga pisma (piktogrami, ideogrami, hijeroglifi), da bi se u starom Iranu otkrilo jednodimenzionalno (silabično) pismo (klinopis), a njegova je posljednja etapa otkriće abecednoga pisma kojim se može adekvatno prenijeti govor u zapis po principu jedan fonem = jedan grafem.

U području odgoja zbog nagomilanoga iskustva tada dolazi i do prvih škola u kojima se uči obilježja izvanpsihičkog pamćenja (računanje, čitanje i pisanje).

Mitološka svijest tada prelazi u više oblike (politeizam i monoteizam), a naturalna organizacija društva prerasta u državu. Na ovome stupnju razvoja ostvaruje se u gospodarstvu i višak vrijednosti, što je prouzročilo i pojavu robovlasničkih oblika društvene organizacije u kojoj se javljaju i novi podsustavi zakonodavstva, vojske, sudstva i državne uprave.

Da bi bogata iskustva ovog početnog perioda *homo sapiensa* bila dostupna većem broju ljudi, pojavljuju se i prve "knjige". Bili su to svitci ispisani na papirusu ili pergamentu koji su se čuvali u javnim knjižnicama. Najveća Aleksandrijska knjižnica imala je oko milijun takvih svitaka. Od Cezara se razvijaju i novine kao prvi medij za masovno priopćavanje informacija o tekućim zbivanjima (Sapunar 2000).

Novi revolucionarni izum bila je transformacija pismoslovne u standardiziranu tiskoslovnu komunikaciju koja se datira s Gutembergovom Biblijom (1455). Kada je u tiskarstvu uspješno primijenjen parni stroj, tada dolazi do novoga oblika, rototiska, koji je omogućio jeftino i masovno tiskanje knjiga te na taj način knjigu demokratizirao, što je u novome vijeku izazvalo znanstvenu i kulturnu eksploziju.

Početkom 20. st. dolazi i do otkrića tele-govorne komunikacije putem elektromagnetskih valova (radio). Dok se u naturalnoj oralnoj komunikaciji moglo uspješno komunicirati samo do 50 m udaljenosti od govornika, u sustavu tele-govorne komunikacije verbalna komunikacija doseže cijeli planet, a danas nakon spuštanja čovjeka na Mjesec i do međuplanetarnih prostora.

Sredinom 20. st. dolazi i do izuma tele-spacijalnoga komuniciranja (televizija) kojim se na velike daljine može komunicirati vizualnim i auditivnim kodom. U tom se stoljeću završava prijelaz s parcijalnih kodova (kinetični, verbalni, pismoslovni, tiskoslovni, tele-auditivno-vizualni) u novi cjeloviti sustav osviještenoga komuniciranja i počinje se stvarati integralna gramatika s pragmatikom koje reguliraju sustav reljefnoga multikodovnog općeplanetarnog komuniciranja.

2. Pragmatika - znanost o multikodovnom sustavu komuniciranja

U svom razvoju svaka je znanost prolazila kroz sljedeće etape: opis, popis, propis i regulacija (tj. standardizacija).

Pod utjecajem novoga svjetonazora unutar jezikoslovlja se tijekom 20. st. počinju osvješćivati osim verbalnoga i ostali kodovi u javnome komuniciranju.

Prije 20. stoljeća sve su se znanosti eksplozivno razvijale, tj. one su se umnažale i tako uspijevale analizirati svoj predmet do elementarnih jedinica. Nakon 1905., kada je Einstein formulirao opću teoriju relativiteta, započinje novo veliko razdoblje implozije znanosti (koje se naziva sinergijom, holizmom, totalitetom itd.).

Prva posljedica toga novog pogleda na svijet bila je pojava komparativnih znanosti (koje istražuju sličnosti i razlike), zatim zajedničkih interdisciplinarnih istraživanja (gdje svaka znanost zadržava svoj identitet, ali se izrađuje zajednički model istraživanja problema) i danas nastajanje transdisciplinarnih pristupa (gdje se jednu temu obrađuje s raznih aspekata).

Kad je riječ o razvoju jezikoslovlja, u ovomu svjetonazoru razbijaju se stari okviri i u nove znanstvene paradigme uključuju se nova, do sada još neosviještena područja. Pretpostavke za to novo i šire ususta vljivanje znanosti o cjelovitom komuniciranju su: znanstvena implozija, teorija relativiteta, sustavska teorija, holistička svijest i opća sinergija.

2.1. Početci osvješćivanja pragmatike

Pojedinačnih pokušaja osvješćivanja pragmatike kao multikodovne gramatike bilo je i ranije. Retoričari su među prvima uočili izvanjezične vrijednosti u komunikacijskim procesima (crkveni propovjednici su tako primjenjivali multimedijsku komunikaciju: efektima svjetla i tame, mirisima tamjana, zvukovima zvona, širenjem ruku, polaganjem ruku, okusom hostije, pripjevima i pjesmama itd.; vojskovođe razvijaju oštru gestikulaciju s povišenom intonacijom; pravnici su otkrili posebne oblike zatajujućeg, persuazivnog i polemičkog pledoajea; trgovci su razvijali marketinške kombinacije govora, glume i pokazivanja

te gledanja kupčeve mimike itd.). Svi su oni shvaćali koliko značenje u govoru imaju geste i glasovno moduliranje.

1725. je **G. Batista Vico** iznio i razrađenu tezu o postojanju gestovnoga jezika. U skladu s tim otkrićem **E. B. Condillac** 1798. u djelu "*Langue des calcules*" razvija i posebnu gramatiku jezika prstiju.

Ch. Nodier 1808. izrađuje prvi rječnik francuskih onomatopeja ("*Dictionnaire raisonne des onomatopees francaise*") i time udara temelje znanstvenome proučavanju gestovnoga koda.

Korak dalje u otkrivanju zakonitosti neverbalnoga koda čini i **Ch. Darwin** u svojoj raspravi "*Ekspresija emocija u čovjeka i životinje*" (1872). U tome djelu Darwin je ustanovio temeljne izražajne jedinice gestovnoga (neverbalnoga) koda.

No do egzaktnoga znanstvenog proučavanja pragmatičnih fenomena i pronalaženja elementarnih kriterijskih jedinica dolazi tek u drugoj polovici 20. st., i to zahvaljujući pojavi usporenoga filmskog i TV snimanja čime se mogu fiksirati jedva zamjetljive kinetičke vibracije.

2.2. Ususta vljivanje pragmatike multikodova

R. L. Birdwhistell 1952. objavljuje knjigu "*Introduction to Kinesics*" kojom utemeljuje ***kineziologiju*** kao novu znanost o gestovnome kodu. On dijeli kineziologiju u tri discipline: mikrokineziologiju, prekineziologiju i sociokineziologiju. Sa znanstvenoga gledišta važna je činjenica da je Birdwhistell ustanovio i jedinicu gestovnoga koda, ***kinem***. Time je konačno utvrđena mjerna jedinica bez koje se ne može eksperimentalno proučavati gestovnu komunikaciju. Unutar kinema ovaj autor razlikuje mišićnu napetost, duljinu trajanja pokreta i jačinu pokreta (Birdwhistell 1975:198). Do kinema je Birdwhistell došao zahvaljujući primjeni tehnike usporenoga snimanja gesta u američkome društvu. Provodeći faktorsku analizu on je utvrdio 33 forme kinema, između ostalih su to: 3 kinema klimanja glavom, 2 kinema lateralnoga okretanja glavom, 1 kinem kosoga pokreta glavom, 4 kinema izražavanja obrvama, 4 kinema izražavanja nosom, 7 kinema komunikacijske uporabe ustiju, 1 kinem isticanja brade prema naprijed, 1 kinem napuhivanja obraza, 1 kinem opuštanja obraza, 1 kinem lateralnog pomaka brade (str. 198-200).

G. L. Trager pišući o prajeziku utvrđuje postojanje izvanjezičnih komponenata koje ni jedan pisani jezik ne može zabilježiti. To su: tonalitet, visina, jačina i boja glasa, stanke. Zbog toga otkrića **J. Ruesch** (psihijatar) i **W. Kees** (fotograf) predlažu u svojoj knjizi "*Nonverbal communication*" novi znanstveni termin - ***neverbalna komunikacija.*** Ovaj se termin kao suprotnost verbalnoj ili jezičnoj komunikaciji zadržao do danas.

Klasificirajući elemente neverbalne komunikacije **A. Kendon** razlikuje: kinem (kao elementarni pokret s razlikovnim obilježjem), gest (kao sklop kinema posebnoga značenja) i gestovnu frazu (kao prošireni sklop gesta s posebnim značenjem) (Kendon 1986:21). Usporedimo li ove jedinice s jedinicama verbalnoga koda, vidimo da je kinem jednak fonemu, gesta leksemu, a gestovna fraza sintagmi ili frazemu.

P. Ekman 1969. razlikuje 5 tipova gesta: amblemi, ilustratori, afektivi, regulatori, adaptori (str. 13-18).

Amblemi su geste koje imaju adekvatan verbalni prijevod i nose poruku, kao npr. istaknuti kažiprst i srednjak u obliku slova V s podignutom rukom označuju pobjedu (Victoria). Oni se najčešće rabe kad su verbalni kanali blokirani. U većini slučajeva oni su slični kod svih naroda, ali su zbog sociokulturnih različitosti podložni promjenama. Budući da je proizvodnja amblema velika, nemali broj među njima je homoniman.

Ilustratori su ustaljene geste koje prate i naglašavaju pojedine riječi ili fraze. Velika je njihova uloga u fatičnoj komunikaciji, jer sugovorniku daju signale za uključivanje ili isključivanje iz razgovora. Oni služe i za naglašavanje smisla i skretanje pozornosti na važnost određene poruke.

Što se pak tiče *afektiva*, oni predstavljaju prvenstveno facijalne konfiguracije temeljene u emotivnim stanjima govornika. Sugovornik prema njima procjenjuje nutarnje stanje osobe s kojom razgovara. Obješeno lice, klonulo tijelo tako sugeriraju govornikovu tugu.

Regulatori održavaju i reguliraju povratnu informaciju u procesu govorenja i slušanja. Ovim se gestama naznačuje redoslijed uključivanja u govor (turn-taking), zatim požurivanje govornika da skrati ili završi razgovor. Klimanje glavom tako označuje poticanje za nastavak govorenja. Kad se glavom klima ubrzano, i to podupire pokretom ruke, to je znak požurivanja ili skretanja pozornosti govorniku da bude kraći.

Adaptori su geste kojima se izražavaju osjećaji, razvijaju socijalni kontakti i iskazuju potrebe. Ekman te geste dijeli u tri tipa: *self-directed* (adaptori usmjereni prema sebi), *object-directed* (adaptori usmjereni prema objektu) i *alter-directed* (adaptori usmjereni prema drugome). U prve se ubrajaju dodirivanje nosa, trljanje kože, brisanje očnoga kuta i sl.; u druge se ubraja neki instrumentalni čin, npr. dodirivanje cigarete, manipulacija olovkom; treća vrsta adaptora odnosi se na davanje i uzimanje stvari, napadanje i obrana, utvrđivanje udaljenosti u komunikaciji itd.

U ukupnom kinetičnom ponašanju čovjeka **D. Morris** (1977) razlikuje: **akcije** (prirođene, otkrivene, usvojene, uvježbane i mješovite pokrete), **geste** (biotične, ekspresivne, mimetične, shematske, simboličke, tehničke, šifrirane, alternativne, višeznačne, varijantne, hibridne, složene i reliktne kretnje) i **signale** (kojima se pokazuje status, kontakt i ostali oblici ljudskoga ponašanja) (str. 10-311).

A. Pease u knjizi "*Govor tijela*" (1991) smatra da je "svaka djelomična analiza i klasifikacija geste promašaj, jer se gubi iz vida cjelina 'neverbalne komunikacije' koja je, međutim, složen proces što uključuje ljude, riječi, njihovu intonaciju i pokrete tijela" (str. 8). On zato gestovni kod proučava prema raznim izražajnim područjima pa navodi: "*govor tijela*" kao cjeline, zatim "*govor ruku*" (pokreti šake, prstiju i dlanova), "*govor nogu*", "*govor lica i očiju*" te veći broj *kombiniranih gesta* koje su nastale kao sinteza prirođenih dispozicija za izražavanje fizioloških i emocionalnih stanja organizma i njegovih socijaliziranih kretnji.

Budući da je klasifikacija presudna za razumijevanje strukture i funkcije gestovnoga koda, **E. T. Hall** je cijelu svoju knjigu "*The Silent Language*" (prijevod: Nijemi jezik) posvetio rješavanju toga problema. Polazeći od šireg, proksemičnog konteksta Hall je cijelo neverbalno komuniciranje podijelio u **10 primarnih sustava poruka**. To su: interakcija, asocijacija, subzistencija, biseksualnost, teritorijalnost, temporalnost, učenje, igra, obrana i eksploatacija (manipulacija oružjem i oruđem, uporaba materijala) (str. 45).

Pojavne komunikacijske specifičnosti tih oblika Hall je uspoređivanjem s 10 područja ljudskoga ponašanja dobio 100 podoblika primarnih sustava poruka neverbalnoga koda, što je prikazao u "Tablici kulture" na str. 186/7:

Primarni sistemi poruka	Interakcijski	Organizacijski	Ekonomski	Seksualni	Teritorijalni	Temporalni	Instrukcijski	Rekreacijski	Zaštitini	Eksploatacijski
Interakcija	Komunikacija Glasovne odlike Kinesika Jezik	Status i uloga	Raznjena	Način interakcije spolova	Mjesta interakcije	Vrijeme interakcije	Nastava i učenje	Bavljenje umjetnošću i sportovima (aktivno i pasivno)	Zaštićenje i zaštićenost	Upotreba telefona, znakova, pisma itd.
Asocijacija	Zajednica	Društvo Klasa Kasta Vlada	Ekonomske uloge	Seksualne uloge	Uloge u mjesnoj grupi	Uloge u grupi vršnjaka	Nastavnici i učenici	Zabavljači i sportaši	Zaštitnici (liječnici, svećenici, vojnici, policajci itd.)	Korištenje grupne svojine
Supsistencija	Ekološka zajednica	Grupiranje po zanimanju	Rad Formalni rad Izdržavanje Zanimanja	Podjela rada po spolovima	Mjesto jela, kuhanja itd.	Vrijeme jela, kuhanja, itd.	Učenje kroz rad	Zadovoljstvo kroz rad	Zdravstvena skrb, zaštita životnih uvjeta	Korištenje hrane, sirovina i opreme
Biseksualnost	Spolna zajednica (klanovi, krvni srodnici)	Bračne zajednice	Porodica	Spolovi Muški – ženski Spol (biološki) Spol (tehnički)	Površine dodijeljene prema spolu	Periodi dodijeljeni prema spolu	Nastava i učenje seksualnih uloga	Sudjelovanje u rekreaciji prema spolu	Zaštita seksa i plodnosti	Upotreba ukrasa i različito ukrašavanje spolova
Teritorijalnost	Teritorija Zajednice	Teritorija grupe	Privredna područja	Teritorije muškaraca i žena	Prostor Formalni prostor Neformalni prostor Granice	Raspored prostora	Nastava i učenje o dodjeli prostora pojedincu	Zabava, razne igre, itd. s obzirom na prostor	Pravilnost	Upotreba ograda i oznaka
Temporalnost	Ciklusi zajednice	Ciklusi grupe	Privredni ciklusi	Ciklične aktivnosti muškaraca i žena	Teritorijalno određeni ciklusi	Vrijeme Slijed Ciklusi Kalendar	Vrijeme učenja pojedinca	Vrijeme igre	Odmor; godišnji odmori, praznici	Uporaba sprava za mjerenje vremena, itd.
Učenje	Stečeno znanje zajednice – ono što se predaje i uči	Grupa za učenje – obrazovne institucije	Nagrada za nastavu i učenje	Odgoj spolova	Mjesta za učenje	Raspored učenja (grupa)	Enkulturacija Odgoj Neformalno učenje Obrazovanje	Zabava kroz učenje	Učenje samoobrane i čuvanje zdravlja	Uporaba učila
Igra	Igre u zajednici – umjetnost i šport	Grupe za igru – ekipe i izvođačke trupe	Profesionalni športovi i zabava	Igre muškaraca i žena – zabava i razonoda	Rekreacijske površine	Sezone igre	Igra kroz učenje	Rekreacija, Zabava, Igra, Razne igre	Fizičke vježbe	Uporaba rekreacijskog materijala (rekviziti)
Obrana	Obrana zajednice – strukturirani sustavi obrane	Grupe za obranu – vojska, policija, zdravstvo, organizirana religija	Ekonomski obrasci za obranu	Objekti obrane spolova (dom, čast itd.)	Mjesta – objekti obrane	Vrijeme obrane	Znanstvena, vjerska i vojna obuka	Masovne vježbe i vojne igre	Zaštita Formalna obrana Neformalna obrana Tehnička obrana	Uporaba zaštitnoga materijala
Eksploatacija	Mreže komunikacije	Organizacijske mreže (gradovi, grupe zgrada itd.)	Hrana, sirovine, industrijska oprema	Djelatnost i posjed muškaraca i žena	Posjed – ono što je omeđeno, prebrojeno i iznjereno	Iznjereni i zabilježeni periodi	Školske zgrade, učila itd.	Roba za zabavu i šport i njezini proizvođači	Utvrde, naoružanje, medicinska oprema, sigurnosni uređaji	Materijal Sistemi Dodir s okolinom Motorne navike Tehnika

Analizirajući neverbalnu komunikaciju sustavski, **F. Poyatos** (1998) dijeli cijeli sustav gestovnoga izražavanja na unutarnji (skriveni) i vanjski (vidljivi, kinetički). Unutar *interioriziranih kretnji* on dalje razlikuje nijeme i zvučne kretnje, a unutar *eksterioriziranih kretnji* - geste, socijalizirane geste i stav tijela. Poyatos u kategoriji nijemih pokreta razlikuje neosviještenu artikulaciju, a u zvučnoj kategoriji fonetsku artikulaciju. Na sljedećoj klasifikacijskoj razini ovaj autor utvrđuje govorno izražavanje, proizvodnju jezika i parajezika te vizualno-kontaktno komuniciranje (sa sobom, s drugima i s objektima). Na najvišoj klasifikacijksoj razini Poyatos utvrđuje tjelesne pokrete, interakcije, selekcionirane interakcije, interiorizirane interakcije i osviješteno gestovno komuniciranje (str. 267)

Ruska pragmatičarka **T. M. Nikolajeva** (1969) dijeli geste u 4 tipa: bezuvjetne, uvjetovane, naglašavajuće i ritmičke. *Bezuvjetne geste* su neosviještene i izražavaju instinktivno-emocionalna stanja. *Uvjetovane geste* su socijalizirane kretnje (npr. plaženje jezika u smislu vrijeđanja i izazivanja). *Naglašavajuće geste* imaju ulogu pojačivača u komuniciranju kojim se naglašava, pokretima ocrtava i objašnjava misao izražena riječima. *Ritmičke geste* su također naglašavajuće, ali one ne naglašuju samo riječi, nego ritam rečenice i cjeline govora.

Iz ove se podjele vidi da su samo uvjetovane geste simbolički izražavane kao i riječi. Ostali oblici ne zaslužuju naziv geste (koja je simbol), nego bi se trebale tretirati kao signali, jer su one prirođeni pokreti, mogu biti individualizirane s obzirom na tip čovjekova karaktera, tip kulture i sl. (npr. ekstrovertirane osobe prave brže i izražajnije pokrete od introvertnih, južnjačke kulture kao što je mediteranska kultura rabe geste i paralingvistične elemente jačega intenziteta od sjevernjačkih kultura itd.). Uvjetovane se geste uče u dotičnoj zajednici (npr. dijete nauči značenje geste plaženja jezika u situaciji ljutnje, podcjenjivanja, ruganja, a ne npr. u situaciji kad je sretno, kad dobiva darove itd.), dok su ostala tri tipa navedenih signala-gesta već stečena razvojem i rastom.

D. Schiffrin (1974) posebno obrađuje jedan tip (uvjetovane) geste: **rukovanje** kao ceremoniju kojom se obnavlja već postojeći prijateljski odnos ili se stvara novi, zatim se želi pokazati da odvojenost nije uništila vezu i time se priprema komunikatore za razgovor ili sljedeći susret. U vremenskome smislu rukovanje se događa na početku i na kraju razgovora. S obzirom na to D. Schiffrin razlikuje u skupini

rukovanja: *otvarače* (opening handshake) i *zatvarače* (closures) u komunikacijskom procesu (str. 195-198).

Čin rukovanja rabi se i u situaciji postignuća dogovora kao način iskazivanja sporazuma i povjerenja. U tom je smislu rukovanje završetak procesa dogovaranja (dakle jedne govorne situacije), ali ne mora označavati i završetak komunikacije među ugovorenim stranama (one npr. mogu nastaviti komunikaciju uz piće).

Na temelju brzog fotografiranja muskulature lica **H. W. Seaford** (1978) u biološko-kulturnoj studiji lica *facijalnu* je *ekspresiju* pri smijehu podijelio na 8 kinetičkih tipova: *orbikularne usne* (orbicular clamp), skupljene usne (purse clamp), stisnuti smiješak (pursed smile), *inferioran stisnuti smiješak* (inferior pressed smile), *depresivan smiješak* sa spuštenim kutovima usana (angle depression smile), dodir jezik-usne (the tongue-lips), *smiješak pokazivanjem jezika* (tongue smile) i *smiješak izbacivanjem čeljusti* (mandibular thrust) (str. 10). Takvi su facijalni pokreti signali ljudskoga raspoloženja i to također nisu prave geste simboli, nego pokreti signalnoga tipa.

V. Vávra (1977) je u svojim istraživanjima proučavao gestovne pokrete tijela u ruskom kulturnom krugu te je ustvrdio da su u ruskom komuniciranju frekventne ja-razina i ti-razina gestovnih pokreta. Uspoređujući svoje nalaze, konstatirao je da je *ja-razina* (I-level) učestalija kod Francuza i Engleza, a *ti-razina* (you-level) kod Nijemaca i Rusa (str. 8).

Sličan je kriterij u podjeli prva tri tipa gesta primijenila i naša teoretičarka, **Renata Volos**. Ona je geste klasificirala najprije prema deiktičnim kategorijama pokaznih zamjenica te je dobila: *ja-geste, ti-geste* i *on-geste*. Na ostale geste primijenila je semantični kriterij, pomoću kojega je postigla podjelu na: *geste epitete, geste pojačivače, kvantitativne geste, geste zaštite, geste imperative, geste koje isključuju govor* i *obredne geste*. Ja-geste su oblici izražavanja osobnog stanja i realiziraju se rukama, prstima, glavom, ramenima, jezikom, zubima, nosom, očima, ustima, obrvama, nogama. Pomoću ti-gesta pokazujemo drugome što o njemu mislimo (npr. *ti si lud* izrazit ćemo gestom kruženja kažiprstom po sljepoočici ili lupkanjem kažiprstom po čelu). On-geste su oblici izražavanja prema drugome i ostvaruju se odmahivanjem ruke, prstima, ramenima, usnama, jezikom, nogama i raznim predmetima.

Gestama-epitetima izražavaju se uglavnom negativne osobine na javan ili prikriven način. Geste pojačivači slijede govor i predstavljaju neverbalne oblike naglašavanja sadržaja verbalnih poruka. Kvantitativne geste izražavaju veličinu (visinu, širinu, razmjer), broj i vektorske vrijednosti, a ostvaruju se deiktičnim pokretima. Geste zaštite ukazuju sudionicima komunikacije na štetnost od loših mirisa, prejakoga zvuka kao i štetnog djelovanja drugih osoba, što sve ometa komunikaciju. Geste imperativi izražavaju moć naređivanja sugovorniku da ovako ili onako postupi. Geste koje isključuju govor izražavaju čestitke, odobravanja, skretanje pozornosti itd. Obredne geste se ostvaruju pri susretima, rastancima, slavljima i u ostalim društvenim i kulturnim situacijama (Volos 1979:124). Renata Volos do sada je jedina koja je u našoj i ruskoj kulturi istraživala prave geste simbole, što se mogu prevoditi i u verbalni kod. Ona je tražila u književnosti verbalni opis gesta i pokazala je da se geste razlikuju u hrvatskoj i ruskoj kulturi, da one imaju svoju povijest i svoj razvitak te su mnoge od njih već zaboravljene, a nove se stvaraju ili se posuđuju iz drugih kultura (Volos 1995). Tako je gesta postala isto što i verbalni znak, samo se izražava drugim kodom.

P. Ekman i **W. V. Friesen** (1978) navode da u komunikaciji postoje tri tipa kodiranja*: intrizično, ikonično* i *arbitrarno*. Svakome od ta tri tipa kodiranja odgovara određeni model znakova. Intrizični kod tako ima znakove kod kojih postoji najmanja razlika između uporabljenoga koda i referenta za taj kod. To je npr. pokazivanje, približavanje komu, dodirivanje koga. Ikonično kodiranje služi se znakovima koji čuvaju neke aspekte referenta i može se zamijeniti jezičnim frazama. To su npr. geste pokazivanja "piljenja" micanjem ruke po vratu, što znači "gotov si, ubit ću te!". Treći tip kodiranja predstavljaju samo simboli verbalnoga koda koji posve gube prirodnu vezu s referentom (u: Knapp, str. 10).

Do sličnih rezultata dolaze i **J. Ruesch** i **W. Kees**. Naime, i oni razlikuju 3 kategorije neverbalnih gesta: gestovni jezik kojim se služe gluhonijemi (*sign language*), zatim jezik u kojemu svi *znakovi* imaju *dvostruku funkciju*, npr. hodanje, pijenje imaju funkciju potrebe i konstituiranja tvrdnji da imaju te potrebe za one koji ih promatraju (action language) te *jezik objekata* (object language) koji uključuje namjerni i nenamjerni prikaz materijalnih dobara (oruđa, strojevi, umjetnine, arhitektura i ljudsko tijelo sa svim konstituentima) (u: Knapp str. 12). Ova se podjela odnosi na neverbalne znakove uopće, a ne isključivo na geste kao simbole.

U citiranome zborniku *Nonverbal Communication in Human Interaction* **M.L. Knapp** utvrdio je 7 temeljnih područja neverbalne komunikacije*: izražavanje fizičkih osobina* (koje nisu povezane s pokretom, nego uključuju tjelesni oblik, opću privlačnost, izgled i disanje; *taktilno ponašanje* (npr. glađenje, dodirivanje rukom, tapkanje po ramenu, grljenje, držanje za ruku itd.); *parajezik* koji čine neverbalni vokalni znakovi što prate govorno ponašanje (kvaliteta glasa, visina i jakost glasa, ritam, tempo, artikulacija, razonancija, kontrola glasnica i šaptanje); *vokalizacija* koja obuhvaća vokalne specifikatore: smijanje, plakanje, uzdisanje, jecanje, podrigivanje, gutanje, teško disanje, kašljanje, pročišćavanje grla, štucanje, stenjanje, gunđanje, cviljenje, vikanje, šaptanje, šmrcanje, kihanje, protezanje i sl.; *vokalni kvalifikatori* (intenzitet, visina i opseg glasa u rasponima preglasno - pretiho, nisko - najviše te najsporije - najveće ubrzanje govora ili ispuštanje riječi); *vokalni segregatori* u koje se uz neartikulirane uzvike (eksklamacije) uključuju i tihe stanke, zvukovne upadice, govorne mane, lapsusi i latencije); *proksemična obilježja* (načini korištenja i raspolaganja prostorom u formalnim i neformalnim situacijama grupa ljudi: ekologija male grupe, mjesto i način sjedenja, utjecaj arhitektonskoga prostora, spacijalni odnosi u gužvi, personalna prostorna orijentacija, kulturna orijentacija, personalni teritorij, nedodirljiva mjesta); *artefakti* (kao oblici manipuliranja objektima u komunikaciji koji djeluju i kao neverbalni stimulansi: parfemi, odjeća, ruž za usne, naočale, perika, umjetne trepavice i nokti te cijeli arsenal dodataka za ljepotu); *sredinski faktori* koji se odnose na ljudske interakcije što nisu izravno uključene u komunikaciju (namještaj, stilovi arhitekture, interijerna dekoracija, osvjetljenje, mirisi, boje, temperatura, dodatna buka ili glazba kao i sve ostalo uz što se odvija komunikacija) (str. 18-20). Svi ti znakovi sudjeluju u komunikaciji, ali najčešće nesvjesno ili podsvjesno, po kriteriju sviđanja, a poznata je uzrečica da se o ukusima ne može raspravljati. Prema tome, ni ovi tipovi znakova ne mogu se nazvati gestama.

M. Argyle je proučavao kako se u komunikaciji neverbalno izražavaju *emocije*, kako se prenose *interpersonalni stavovi* (sviđanje - nesviđanje, dominacija - podređenost), prezentira *vlastita osobnost* drugima te prati *govor po turnovima* (redoslijedu govornika), *feed-backu* i *pažnji*. Pritom je utvrdio sljedeće varijable: neverbalno ponašanje može ponoviti verbalni iskaz svojim sredstvima, njime se može tvrditi i suprotno, neverbalno ponašanje može biti zamjena, dopuna, isticanje ili

reguliranje verbalnoga ponašanja. Zbog toga je neverbalno ponašanje komplementarno s verbalnim i zajedno s njim oblikuje cjelovitu (nedjeljivu) komunikacijsku akciju (u: Knapp, str. 21). Svi ti znakovi neverbalnoga ponašanja još nisu gestovni (simbolični) znakovi koji se moraju učiti u dotičnoj zajednici.

Od naših autora P. Guberina (1952 i 1986) prvi je obratio pozornost na povezanost verbalnog i neverbalnog komunikacijskog koda te naveo važnost "globalne strukture" koja obuhvaća više "vrednota govornog jezika" (parajezične komponente te geste, mimiku, položaj tijela i verbalne elemente). Na osnovi ovoga proučavanja Guberina je razradio novi pristup u metodici učenja stranih jezika, tj. naglasio je da treba zajedno i podjednako svladavati neverbalni kod jezika kulturne zajednice koji se uči i njegov verbalni kod. Taj svoj novi pogled nazvao je "audio-vizualno-globalno-strukturalnom metodom učenja stranih jezika", što je danas prihvaćeno u redovitoj školskoj edukaciji.

U okviru pragmatičnih studija razvila se i posebna znanstvena disciplina - *tacezika* (teorija dodira). **Knapp** (1978) razlikuje *funkcionalno-profesionalni dodir* u socijalnim situacijama koji dolazi do izražaja kad se traži neka usluga (npr. odnos liječnik - pacijent, prodavač - kupac, profesor - student), *dodir u funkciji održavanja društvene pristojnosti* (radi učvršćivanja identiteta osobe kao člana iste grupe s istim pravilima ponašanja; rukovanje je primjer takvoga dodira kojim se izražava vidljiv ali minimalan tip angažmana među komunikatorima), *dodir prijatelja u komunikaciji*, zatim dodir u ljubavnoj intimi. **D. Morris** (1971) navedenim tipovima dodira pridodaje i *samododirivanje* koje može biti trovrsno: *pokreti zaštite* radi smanjivanja inputa ili outputa (npr. stavljanje ruke na usta), *pokreti čišćenja* (stavljanje ruke na glavu radi češkanja, trljanja, brisanja znoja itd.) te *posebni signali* (npr. držanje ruke pod bradom u značenju zasićenosti komunikacijom i samointimnost: držanje svojih ruku na svojim dijelovima tijela) (str. 213-227). U geste se može ubrojiti samo dodir u funkciji održavanja društvene pristojnosti, jer su pravila bon-tona kodificirana i moraju se učiti u dotičnoj zajednici. Ovakvi tacemi (pokreti dodira koji imaju kulturno značenje u društvenoj zajednici) mogu se nazvati pravim gestama simbolima.

Dodirivanje se najčešće izvodi rukom. Tu vrstu dodira posebno je proučavao i **A. I. Smith** (1970) te je utvrdio 5 različitih tipova dodira s obzirom na emocionalni doživljaj: *nedodirivanje* (koje označuje indiferentnost, neemocionalnost), *majčinski dodir* (nježan i ugodan), *dodir kao prijetnja* (groženje odguravanjem od sebe čime se namjerno izaziva strah i nesigurnost u partnera), *zaigrani dodir* (označuje slobodno ponašanje u šaljivoj situaciji ili igri) i *ljutiti dodir* (kojim se izražava iritiranost govornika) (u: Knapp,str. 255). Nijedan od navedenih dodira ne može se smatrati gestom, jer svi navedeni oblici predstavljaju prirođene pokrete kojima se nesvjesno izražava emotivno stanje pojedinca.

Značenje dodira varira prema dijelu tijela koji se dodiruje, duljini trajanja dodira, jačini, načinu i frekvenciji dodira. Dodir se distingvira i s obzirom na dob, spol i status komunikatora. Uopćavajući sve te varijable dodira N. Henley u svojim istraživanjima konstatira da se ljudi dodiruju: a) češće kad daju informaciju ili savjet nego kad ga traže; b) češće kad naređuju nego kad odgovaraju na naredbu; c) češće kad traže uslugu nego kad ju pružaju; d) češće kad pokušavaju partnera uvjeravati nego kad se njih uvjerava; e) češće kad je razgovor dublji nego kad je površan; f) češće na zabavi nego na poslu; g) češće kad pokazuju uzbuđenje nego kad doživljuju tuđe uzbuđenje; h) češće kad primaju poruke o tuđem problemu nego kad sami odašilju takve poruke (u: Knapp, str. 247).

Posebno poglavlje u Knappovoj knjizi o neverbalnoj komunikaciji posvećeno je efektima lica s minimalnim jedinicama izraza. To je *mimika*. Njezine komponente povezane s verbalnim izvorima informacija služe za otvaranje i zatvaranje komunikacije, za nadopunu ili kvalificiranje verbalnih i neverbalnih odgovora; u toj funkciji mimika zamjenjuje jezik. Ekman i Friesen u djelu "Unmaking the Face" (1975) pronašli su 8 stilova facijalne ekspresije: **stil prikrivanja emocije** (koji inhibira izražavanje emocionalnoga stanja), **stil pokazivanja emocije** (kojim se namjerno priopćuju stanja emocije), **stil nesvjesnog pokazivanja emocije** (u kojemu i unatoč prikrivanja dekoderu ostaju znakovi za očitavanje emocionalnoga stanja), **stil nevidljivih ekspresora** (u kojemu govornik pokazuje emociju, a drugi vide samo prazno, neizražajno lice), **stil komutativnih ekspresora** (kojim govornik facijalnom ekspresijom izražava drugačiju emociju no što misli da je izrazio), **stil hladnih ekspresora** (stil tzv. engleskog komuniciranja u

kojemu se neadekvatno prikazuje emocionalno stanje), **stil pripremljenih ekspresora** (koji se javlja kod podređenih u odnosu prema nadređenima), **stil ekspresora bogatih emocijom** (u kojemu se zbog ranijih doživljaja pojačavaju emotivna stanja recipijenta). Neki od navedenih ekspresora rabe se svjesno (kako bi se prikrile emocije koje govornik ne želi pokazati), ali svi su oni ovisni o konkretnom emotivnom stanju u kojemu se našao govornik pa ih ne možemo smatrati gestama. Geste se naime mogu pokazivati neovisno o stanju ili situaciji kao i riječi.

Najčešće emocije što se izražavaju mimikom su čuđenje, strah, ljutnja, gađenje, sreća, tuga i djelomično stid. Sve su te emocije prirođene i izazvane nekim izvanjskim ili nutarnjim činiteljima. Istraživanja su pokazala da se svaka emocija maksimalno izražava posebnim dijelom lica. Tako se npr. gađenje izražava područjem u predjelu nosa, obraza i usta; strah se vidi u očima i kapcima; iznenađenje je vidljivo na svim dijelovima lica, napose u očima.

Posebnim proučavanjem očnoga ponašanja bavili su se **Kendon, Knapp, Hearn, Kleck** i drugi. Kendon je identificirao 4 tipa *pogleda*: **kognitivan** (govornik odvraća pogled kad ima teškoće u kodiranju), **monitoran** (govornik može gledati u sugovornika da naglasi svoje zaključke te da provjeri aktivnost i reakcije sugovornika), **regulatoran** (odgovori se mogu tražiti ili odbijati pogledom) i **ekspresivan** (okom se može signalizirati angažiranost, stupanj uključenosti ili potaknutosti na razgovor) (u: Knapp, str. 266-268).

Svi rezultati istraživanja očnoga komuniciranja pokazali su u Knappovoj knjizi da postoje 4 temeljne funkcije pogleda: 1) reguliranje komunikacijskoga procesa, 2) upozoravanje na kvalitetu povratne sprege, 3) izražavanje emocije i 4) izražavanje interpersonalnih odnosa.

Uvjeti koji utječu na broj pogleda u jedinici vremena ovise o udaljenosti, fizičkim osobinama, osobinama ličnosti, o predmetu i zadatcima razgovora te o pozadinskoj kulturnoj matrici. Konstatirano je da se međusobno gledanje povećava usporedo s povećavanjem udaljenosti između komunikatora. Nadalje, ekstrovertirane osobe češće i dulje gledaju partnera od introvertiranih, a žene više od muškaraca. Gledanjem se može utjecati i na stvaranje uvjerenja.

Što se tiče kulturne pozadine, istraživanja su pokazala da postoje kontaktne i nekontaktne kulture. Arapi spadaju u kontaktne kulture jer se

više i dulje gledaju tijekom razgovora, dok su narodi sjeverne Europe nekontaktni pa se gledaju rjeđe.

Uopćavajući funkcije neverbalne komunikacije, **D. Mac Kay** je utvrdio da je njezina bit u izražavanju smisla izvanverbalnim sredstvima. Napravio je formulu po kojoj se u okviru neverbalne komunikacije između A i B ostvaruje 5 vrsta odnosa: 1) korelacija između A i B, 2) kauzalna interakcija između A i B, 3) prijenos informacija između A i B, 4) određena vrsta reakcije A na akciju B-a i 5) transakcija između A i B (u: Hinde 1972:5).

Poljski autor **H. Niedzielski** istraživao je društvene specifičnosti "poljskoga jezika tijela" te je utvrdio da je poljska neverbalna komunikacija (*komunikacja pozawerbalna*) nerazumljiva ili teško razumljiva prosječnom strancu, jer ona obiluje većim brojem ilustratora, regulatora i amblema poznatih samo poljskoj kulturi. Ilustratori su za ovoga autora usko povezani s lingvističkim elementima koji pomažu prikazbi prostornih ili vremenskih odrednica. Poljska pragmatičarka **Krystyna Pisarkowa** (1978) raspravlja o čimbenicima koji utječu na prijenos, značenje i vrstu neverbalne komunikacije pa unutar toga razlikuje 4 tipa sastavnica. To su: *fizički elementi* (sredstva prijenosa informacija, vrijeme, mjesto i sudionici govornoga procesa), *socijalni elementi* (odnosi hijerarhije među partnerima, spol, dob, društvena pripadnost, podrijetlo, vjerska određenost, profesija i stupanj obrazovanosti komunikatora), *tematski elementi* (razgovor o sebi, obitelji, poslu, znanosti, obrazovanju, slobodnome vremenu, kulturnom životu, uslugama, ideologiji, politici, vjeri itd.) te *formalni oblici govora* (žanrovska strukturiranost govornoga iskaza: pozdravi, čestitke, kondolencije, zdravice, ustaljene izrjeke, krilatice itd.) (str. 17-20).

Da bi se pojavna varijabilnost i velik broj gesta sveo na zajednički nazivnik kao bit svih gesta, **Branko Vuletić** je označio "*krik*" koji je opći pojam za sva spontana i ekspresivna neverbalna stanja i aktivnosti. On zato krik definira kao *neosviješteni spontani izraz* raznih stanja što ih čovjek doživljuje. Vršeći s tim u svezi ispitivanja koliki je udio neverbalne komunikacije u razumijevanju poruka, Vuletić je konstatirao da geste nose čak 55% posto poruke, vrednote govornoga jezika 38%, a verbalni kod tek 7% u razumijevanju informacije (Vuletić 1980:144).

2.3. Ujezičavanje multikodova

Dijakronijska istraživanja u preoblikovanju neverbalnoga koda u verbalni pokazuju da se ta preobrazba odvijala u 3 etape: a) ilustrativno **ozvučavanje** gesta; b) **verbalizacija** gesta i c) stvaranje verbalnih jedinica kao **fonemiziranih gesta** s kojima počinje jezik.

U doba dominacije kinetičke komunikacije zvukovnost se svodila na izražavanje stanja organizma. Budući da je kapacitet kinetičke komunikacije bio nedostatan za obuhvaćanje svih ljudskih iskustava, u prvoj etapi zvukovnost ulazi u kinetičku komunikaciju kao ilustrator i proširivač značenja kinetičkih jedinica. Kako se to konkretno ostvarivanje događalo, ne možemo rekonstruirati, jer nema zvukovnih survivala, ali možemo prilično sigurno rekonstruirati bit toga procesa. Pomak rukom prema sebi izražavao je smisao "dođi k meni, približi se". Kako su ljudi uvidjeli da se ovaj temeljni izraz može varirati u smislu "dođi brzo", počinje se uz gestu pomaka ruke prema sebi dodavati i određeni zvukovni valer (krik). Zahvaljujući tome postupku uvođenja zvučnih elemenata kao ilustratora koji preciznije određuju temeljni gestovni smisao, kintetički se jezik obogaćuje.

Na stanovitom stupnju toga obogaćivanja, kako smo utvrdili u radu "*Dekodiranje, verbalizacija i prevođenje jedinica neverbalne komunikacije*" (1995), gesta se sve više fonemizira, tako da zvukovni kod postaje ravnopravan s pokretom. Prema zakonu ekonomizacije komuniciranja od toga trenutka zvukovni znak počinje istiskivati gestu, jer je on brži u prijenosu informacija, lakše se primjenjuje i s njim se efikasnije prenosi smisao.

Idući tako dalje, na trećoj etapi se gesta se potpuno transformira u verbalni kod, tj. umjesto geste-pokreta nastaje gesta-riječ s kojom se pojavljuje verbalna ili temporalan komunikacija kao novi kod. Umjesto geste "pomicanja ruke k sebi", sada se njezin smisao "dođi" izražava riječju "dođi", a gesta od tog trenutka počinje silaziti na razinu ilustratora kao popratnog usmjerivača, pojačivača i tumača.

Logika ove trostupanjske preobrazbe geste u riječ vidi se i u današnjoj preobrazbi jednodimenzionalnog verbalnog komuniciranja u multidimenzionalno komuniciranje.

Prvi stupanj uvođenja novih ilustratora u verbalni kod predstavlja osvješćivanje paralingvističkih oblika komuniciranja.

Paralingvistika ide i korak dalje te proširuje ustustavljeni verbalni kod (jezik) takozvanim pratećim zvukovnim izrazima. Bit je paralingvističke analize, kako kaže **David Crystal** (1988), proširivanje jezika pratećim zvukovnim fenomenima (para = paralelan). Paralingvistika je zato naziv za specifično proučavanje jezične zvukovnosti onim vrijednostima koje još nisu do kraja proučene u jednodimenzionalnim gramatikama. Jedan njihov dio naziva se prozodijom i smješten je u književnu stilistiku i poetiku.

Psiholog **Nikola Rot** naglašava da "paralingvističku komunikaciju čine razne popratne glasovne odlike govornoga izražavanja" (Rot 1976:36).

Što sve spada u paralingvističko područje? Prema **Swensenu** (1973) paralingvistički fenomeni mogu se podijeliti u dvije skupine: a) **elementi vokalizacije** (osobine vokala kao što su: intenzitet ili glasnost govora, visina i trajanje izgovaranja, šumovi i zvukovi koji karakteriziraju govor kao smijeh, jecanje, vikanje, zijevanje itd, razne vrste uzvika koji nastaju kombinacijom artikuliranih glasova); b) **kvaliteta glasova** izražena ritmom, artikulacijom izgovora i tempom (str. 36).

I **Michael Argyle** (1975) unutar paralingvističkih fenomena razlikuje **vokalizaciju** koja je **vezana uz govor** (varijacije u brzini izgovaranja dijelova riječi, naglašavanje riječi, razlike u visini glasova pri izgovoru, varijacije u intenzitetu izgovaranja dijelova riječi i rečenica u govoru) od vokalizacije koja **ne ovisi o govoru** (šumovi koji su izraz emocionalnih stanja, razlike u brzini, visini, intenzitetu izgovaranja povezanih s emocionalnim stanjima i interpersonalni stavovi i individualna obilježja u glasu i naglašavanju (str. 37).

Od 7 ukupnih "vrednota govornog jezika" kod **P. Guberine** 4 se odnose na *paralingvistične elemente*. To su: *intonacija, intenzitet, rečenični tempo i pauza*, dok se 3 odnose na ekstralingvistične znakove (*mimika, geste i stvarni kontekst*).

U paralingvistične znakove još se ubrajaju *naglasak* i *glasovni registar.*

Naglasak je jačina glasa na određenom slogu u riječi. Osim jačine hrvatski akcent ima melodiju (silaznost, uzlaznost) i zanaglasne duljine koje su u povijesti nastale pomicanjem akcenta na slog naprijed. Suprotno tome, poljski je naglasak uvijek na predposljednjem slogu i nema razlikovnog melodijskog ni duljinskog obilježja kao hrvatski. Treće

je obilježje naglaska da se on ostvaruje ne samo na slogu, nego i na pojedinim riječima u rečenici, odnosno u čitavim rečenicama kojima se određuju ili ističu najvajžniji dijelovi teksta.

Jačina ili intenzitet ostvaruje se u glasu. Ima raspon od šaptanja do vikanja. E. T. Hall je proučavao odnose udaljenosti i čujnosti glasa te je utvrdio 8 kategorija:

1. vrlo mala udaljenost komunikatora (8-15 cm) omogućuje jedvačujan šapat;
2. mala udaljenost (20-25 cm) omogućuje da se komunikatori služe čujnim šaptom;
3. malo veća udaljenost (25-50 cm) zahtijeva od komunikatora tihi glas;
4. neutralna udaljenost (50-90 cm) omogućuje uporabu poluglasnog komuniciranja;
5. veća neutralna udaljenost (1,30-1,50 m) traži puni glas u sporazumijevanju;
6. mjesto javne komunikacije (1,70-2,40 m) zahtijeva jaču glasnost kako bi poruku čulo više ljudi;
7. udaljenost od 2,40-6,70 omugućuje obraćanje grupi u zatvorenome prostoru i traži glasan govor i
8. velike udaljenosti (6,70-33 m) zahtijevaju dovikivanje i maksimalni intenzitet glasa (str. 177).

Ritam govora povezan je s radom srca i disanjem pa signalizira uzbuđenje ili smirenost govornika. Ritam govora je tako drugačiji kad se govori kroz smijeh ili kroz plač, jer uključuje nepravilne stanke, zastajkivanja, jecaje, šmrcanja s ostalim fiziološkim pojavama koje su neartikulirane, nesvjesne, ali izražavaju dodatnu emocionalnu obojenost paralingvističnim sredstvima.

Stanka ili pauza je prestanak govorenja. Ona se ostvaruje između riječi i fonetskih riječi, na kraju jedne i na početku druge rečenice, na kraju jednoga i na početku drugoga odlomka te na kraju teksta, odnosno na kraju jednoga diskurza i na početku drugoga. Sa stankom su povezani i tzv. *turnovi* (replike) kao razgodci između iskaza dvaju komunikatora. Kad govornik prestaje govoriti, njegova stanka je znak da predaje riječ drugoj osobi. Stanka dakle ima funkciju razdvajanja govora na manje cjeline. Nju mogu zamijeniti znakovi interpunkcije kao što su: zarez, točko-zarez, točka, tri točkice, uskličnik i upitnik te veliko početno slovo ili novi odlomak u pisanom tekstu. Osim toga stanka ima i

psihološko značenje, jer omogućuje pravilno dekodiranje poruka, njihovu interiorizaciju i dublje razumijevanje.

Boja glasa ili tembr prirođena je svakom pojedincu, ali se mijenja s njegovim uzrastom (rastom glasnica) kao školovanjem glasa (npr. spikeri, pjevači). Boja glasa se razlikuje i spolom (muški glasovi se tako dijele u tenore, baritone i basove, a ženski u soprane, mezosoprane i altove). L. Pszczołowska naglašava da boja glasa može imati i razlikovna obilježja prema pripadnosti određenoj profesiji ili društvenom sloju (npr. grubi tembr kod kočijaša, kolportera, časnika, političara, a nježni i visoki tembr kod svećenika) (1974:89)

Intonacija se odnosi na rečenični naglasak i način je iskorištavanja prozodijskih obilježja tona. Rečenična intonacija je melodijska linija rečenice koja predočuje kretanje rečeničnih tonova i tako pomaže slušatelju da lakše shvati poruku. Intonacija rečenice može biti uzlazna (kod pitanja), silazna (kod završetka rečenice) i ravna (kad se misao dalje razrađuje u surečenici). Intonacija je povezana i s tipom rečenice, pa tako izjavne rečenice imaju silaznu intonaciju, dok upitne i usklične imaju uzlaznu intonaciju.

Artikulacija je paralingvistično obilježje izražajnog izgovaranja fonema, što olakšava razumijevanje poruke. Jasnost i razgovjetnost u izgovaranju glasova je glavna odlika dobre artikulacije (šuštanje, psikanje i druge anomalije u izgovoru otežavaju komunikaciju).

Iz dosadašnjih istraživanja može se zaključiti da su u verbalizaciji geste važni: *paralingvistični elementi* koji u gestu uvode zvukovnu i glasovnu komponentu i *lingvistični elementi* koji interjekcijama i onomatopejama omogućuju artikuliranost gestovnoga govora glasom. Ovi potonji ostvaruju se u različitim emotivnim, senzitivnim, modalnim, deiktičnim, imitativnim i atributivnim oblicima komunikacije (Pintarić 1994).

3. Strukturiranje jezične pragmatike

Kao što se iz ove, u prethodnom poglavlju provedene analize vidi, razvoj ljudskog komuniciranja odvijao se po općem zakonu totalnog nesvjesnog izražavanja i parcijalnog osviještenog komuniciranja. Naime, u predjezičnoj fazi čovjek se totalno izražavao (putem svih organskih osjeta: okusom, mirisom, dodirom, sluhom/glasom i vidom), međutim to još nije bila komunikacija, nego neosviještena interakcija.

Onog trenutka kad je čovjek uspio shvatiti (razlučiti iz sinkretičnog doživljaja) razlikovna obilježja svog osjetilnog aparata i ustanoviti ih u znakovni (konvencionalni) aparat, tada je započela osviještena komunikacija. Prvi kod te osviještene komunikacije bio je spacijalni ili kinetički. U odnosu na neosviještene oblike izražavanja, osviješteni spacijalni kod bio je parcijalan. Odavde i formulacija najopćenitijeg zakona da se čovjek uvijek izražavao totalno, ali je komunicirao samo parcijalno.

Zbog stvaralaštva i radnih aktivnosti povećavalo se ljudsko iskustvo pa je jedan osviješteni kod postajao uzak i nedostatan da obuhvati generacijske spoznaje. Kinetički kod je tako u doba *Homo habilisa* preoblikovan u verbalni (temporalni) kod koji se zbog istih razloga dalje transformira u pismoslovni, tiskoslovni i elektronički kod. U obzorju ovih promjena razvija se i znanost o osviještenoj uporabi kodova u komunikaciji.

Najprije je tako stasala *filologija* koja je ostvarila prvu razinu klasifikacije jezičnih fenomena. U doba razvijene znanosti filologija se transformira u *lingvistiku* kao opću znanost o jezičnim fenomenima. Pod utjecajem novih komunikacijskih tehnologija i razvoja ostalih znanosti krajem 20. st. pojavljuje se integralna gramatika (**Arndt** i **Janney** 1987). Osnovna je spoznaja te gramatike da je Jezik (s velikim "J") mnogo širi od svakog dosad osviještenog njegovog dijela (koda). Iz toga proizlazi novi zadatak jezikoslovlja: stvaranje totalnog osviještenog sustava komuniciranja u svim kodovima. Početak u tome procesu predstavlja *semiotika* sa svim teorijama kao što su: kinezika, tacezika, proksemika koje su opisivane u *pragmalingvistici* pod nazivima *paralingvistika* (znanost o prozodijskim znakovima) i *ekstralingvistika* (znanost o gestovnim znakovima).

Za razliku od dosadašnje linearne gramatike, višeslojna pragmatika ususlavljuje osviještenu totalnu komunikaciju različitih kodova. Zbog te različitosti ona prevladava monokodnost i na principima sinergije strukturira se kao mrežno polje unutar kojega se upisuju i izražavaju različiti komunikativni distinkti kao što su: kinem, fonem, grafem/ikona, gustativ i olfaktiv. S pragmatikom se, dakle, ulazi u novu preobrazbu verbalnoga koda i počinje ostvarivati opis totalno osviještenoga komuniciranja.

U ovome epohalnom proširivanju ljudske komunikativne sposobnosti prvi puta u povijesti utvrđeni su i informacijski gabariti pojedinih osjetilnih područja.

Kao što se iz navedene sheme vidi, najveći informacijski čovjekov kapacitet ima oko, zatim slijedi uho, dok ostala osjetila imaju znatno niži kapacitet. To je i glavni razlog zašto se prvi spacijalni jezik oblikovao oko vizualnoga i auditivnoga koda.

U uvjetima suvremenih elektroničkih sustava pragmagramatika danas nastoji gramatikalizirati i ostale dosad neosviještene potencijale ljudskog komuniciranja (olfaktorne i gustativne).

Međutim, ni ovaj najnoviji pokušaj totalnog osvještavanja ljudske komunikacije još ne može gramatikalizirati područje ekstrasenzornog komuniciranja (telepatiju, fenomene telekineze, simpatije i antipatije i drugih oblika psi-fenomena temeljenih na oblicima svemirske energije).

Metaznanost ove promjene temeljnih jezičnih paradigmi dolazi ovaj put iz moderne biogenetike, matematičke teorije kompleksnosti, nelinearne dinamike i mrežnoga poimanja života. "Shvaćanje živih sustava kao mreža", kako tvrdi **Fritjof Capra**, "nudi novi pogled na tzv. hijerarhije u prirodi. Budući da su na svim svojim razinama živi sustavi mreže, moramo predočiti mrežu života kao žive sustave koji u obliku mreže međusobno djeluju s drugim sustavima" (str. 44/45).

Afirmacijom mrežne koncepcije života i u lingvistici se mijenja dosadašnja linearna gramatika te se vrši prijelaz od proučavanja objekata (imenica, glagola) prema proučavanju odnosa (konektori). Mrežna teorija zato odbacuje statične entitete, konstante i počinje cijeli univerzum shvaćati kao megasustav međupovezanih događaja. Umjesto opisivanja statičnih entiteta nova se znanost usmjeruje na proučavanje odnosa (relacija). Uopćavajući taj obrat s entiteta na relacije, ni spoznaja se više ne tumači kao odraz predmeta u svijesti, nego kao proces stvaranja i uspostavljanja novih veza. Capra zato kaže: "Vjerujem da je

ključ obuhvatne teorije živih sustava u sintezi proučavanja obrasca (ili oblika, uređenja, kvalitete) i proučavanja strukture (tvari, materije, kvantitete). Prihvaćam zato Maturaninu i Varelinu definiciju dvaju ključnih kriterija živoga sustava - njegova organizacijskog obrasca i njegove strukture. Organizacijski obrazac bilo kojeg sustava, živog ili neživog, konfiguracija je odnosa između komponenata i ona određuje njegove bitne značajke. Drugim riječima, moraju postojati određeni odnosi da bi nešto bilo stolac, bicikl ili stablo. Ta konfiguracija odnosa koja sustavu daje njegova bitna obilježja upravo je ono što mislimo pod pojmom obrasca organizacije.

Struktura sustava je fizičko utjelovljenje njegova organizacijskog obrasca. Njegov opis uključuje apstraktno prikazivanje odnosa, a opis strukture uključuje opisivanje stvarnih komponenata sustava - oblik, kemijski sastav itd.

Da bismo pokazali razliku između obrasca i strukture, promotrimo bicikl. Da bi nešto bilo bicikl, mora imati brojne funkcionalne odnose između komponenata okvira, pedala, upravljača, kotača, lanca, zupčanika itd. Potpuno konfiguracija ovih funkcionalnih odnosa čini organizacijski obrazac bicikla. Moraju postojati svi odnosi kako bi sustavu dali bitna obilježja bicikla.

Struktura bicikla je fizičko utjelovljenje njegova organizacijskog obrasca komponentama specifičnih oblika, napravljenih od različitih materijala. Sve su ove kombinacije verzije istog obrasca odnosa koji određuje bicikl /.../.

Kod živih sustava dolazi još i proces. Životni proces je aktivnost uključena u stalno utjelovljenje organizacijskog obrasca u materijalnu strukturu. U slučaju bicikla, organizacijski obrazac je predstavljen nacrtom za izradu bicikla, struktura je određeni fizički bicikl, a veza između obrasca i strukturiranja je u umu dizajnera" (ibid.:156/7).

Santiago teorija zbog toga ne odvaja spoznaje od života, nego ih poistovjećuje s njim. "Novi koncept spoznaje mnogo je širi od mišljenja. On uključuje percepciju, emociju i akciju, cijeli životni proces. U ljudskom području spoznaja uključuje i **jezik**, konceptualno mišljenje i sve ostale atribute ljudske svijesti" (ibid.:170).

Društvena kohezija temelji se na jezičnoj razmjeni i jezik u njezinom održavanju ima presudnu ulogu.

U ovoj teoriji zato živjeti znači spoznavati, a spoznavati znači djelovati, jer je svaka prava spoznaja "utjelovljena uspješna akcija". Mi

smo pod utjecajem pozitivizma navikli da tražimo značenje u dijelovima informacije (u podatcima), a ne u kontekstu, u obrascima koji reguliraju sve vrste relacija, pa prema tome i komuniciranje. Komunikacija i jezično djelovanje prema tome nije odraz nečega gotovog u svijetu, nečega što se preslikava u mozgu, nego ***koordinacija ponašanja ljudi uzajamnim mrežnim spajanjem***. Kao koordinacija ponašanja, jezična djelatnost je najviši oblik čovjekove organizacije. Kako to kaže F. Capra, "naše lingvističke distinkcije nisu izolirane, nego postoje unutar mreže strukturalnih spajanja koje neprestano stvaramo pomoću jezika. Značenje se rađa kao obrazac odnosa između tih lingvističkih distinkcija i tako postojimo u 'semantičkom području' stvorenom našim jezičnim djelovanjem/.../. Jedinstvenost ljudskosti, dakle, leži u našoj sposobnosti da stalno stvaramo jezičnu mrežu koja nas okružuje. Biti čovjekom znači postojati u jeziku. Jezikom koordiniramo ponašanje i zajedno stvaramo naš svijet" (str. 272).

Iz ove nove koncepcije života, svijesti i jezika u krugovima modernih lingvista javlja se intergramatički pokret. Za razliku od starih linearnih gramatika koje su inzistirale na opisu, popisu i normiranju riječi i njihovih međuodnosa, integrativni gramatičari u prvi plan svojih razmišljanja i istraživanja stavljaju **relacije**, a ne entitete.

Relacijama su se najprije bavili logičari (**A. de Morgan**, **Ch. Pierce** i **E. Schroeder**), a posebno **Alfred Tarski**.

Logičari relacija su tako utvrdili i glavne modele u čovjekovu uspostavljanju veza između stvari i pojava, kao što su:

- identitet,
- negacija,
- implikacija,
- isključenje,
- nulta relacija,
- konjunkcija,
- alternativa,
- suprotnost itd.

U složene relacije ubrajaju se dinamični odnosi:

- ako-onda=uvijek (kauzalne relacije),
- ako-onda= u izvjesnom postotku (stohastične relacije),
- što više-to više,
- što više-to manje,
- što manje-to manje,

- što manje-to više (kvantitativne relacije).

Relacije se u jeziku izražavaju mrežom značenja u kontekstu semantičnih polja pojedinih funktora (konektorima, značenjem u predikatima, partikulama itd.). Veznici i ostali konektori imaju posebnu ulogu u određivanju tipa odnosa. Suvremeni poljski sintaktičari (npr. M. Grochowski) su tako pomoću jednostavnih konektora izdvojili čak 51 relaciju u višestrukim rečenicama (navesti prema Pintarić).

Da su relacije i njihova klasifikacija teži problem od klasifikacije promjenjivih vrsta riječi, to potvrđuje i **Branko Tošović** (2001) koji kaže da je "odnos jedan od najapstraktnijih i najsloženijih pojmova u znanosti uopće. On je toliko kompleksan da se konačni odgovori na njegovu suštinu teško mogu ikada dati. /.../ Lingvistika, gramatika i sintaksa su u priličnoj mjeri šablonizirale jezične odnose (što smeta njihovom proučavanju) pa je često terminološki status korelacijske nominacije dosta sporan (riječi kao što su *odnos, suodnos, međusobni odnos* u mnogim istraživanjima manje se mogu smatrati pravim terminima, a više riječima s općim značenjem) (str. 355). U svojim istraživanjima ovaj autor dolazi do *ikonične prikazbe relacija* u kojoj razlikuje "bipolarce", "trikolorce", "padobrance", "ronioce" i "svemirce".

"'Bipolarci' nalaze u jeziku prije svega dvočlane (binarne) opozicije. 'Trikolorci' jezik zamišljaju kao trokut i raspoznaju samo boje: čovjeka, sredinu i znak, odnosno denotat - signifikat - oznaku. 'Padobranci' odozgo opserviraju jezične činjenice. 'Ronioci' vide u jeziku dubinske strukture. 'Svemirci' gledaju na jezik kao na kozmos odnosa. /.../ Otkrivanje suštine mozga i dekodiranja odnosa koji u njemu vladaju, a pogotovo jezičnih i sintaktičnih odnosa koje on generira, svakako će biti krupan korak u rasvjetljavanju biti jezičnih odnosa i velik doprinos korelacijskoj kozmologiji. A dešifriranje ljudskog genoma dat će odgovor na pitanje kako su jezični odnosi povezani s genetskim kodovima" (str. 357).

U tom osvješćivanju biti ljudske komunikacije pridonose i informatičke spoznaje u području mjerenja informacijskog kapaciteta pojedinih receptora i njima pripadajućih kortikalnih regija u mozgu.

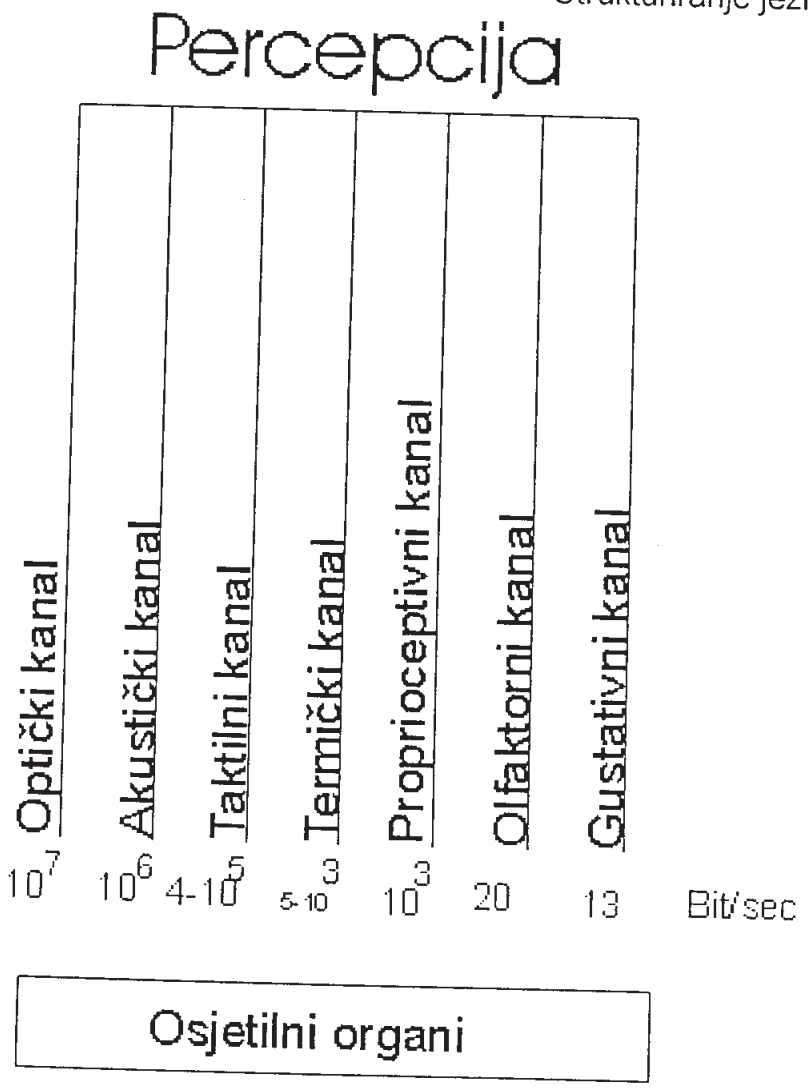

Budući da se informatički "produžetci" ljudskih "senzora" danas proširuju, u sljedećih nekoliko desetljeća može se očekivati i izrada čovjekove "kognitivne mape".

Brzina i tempo toga razvoja najbolje se vidi iz priložene skice:

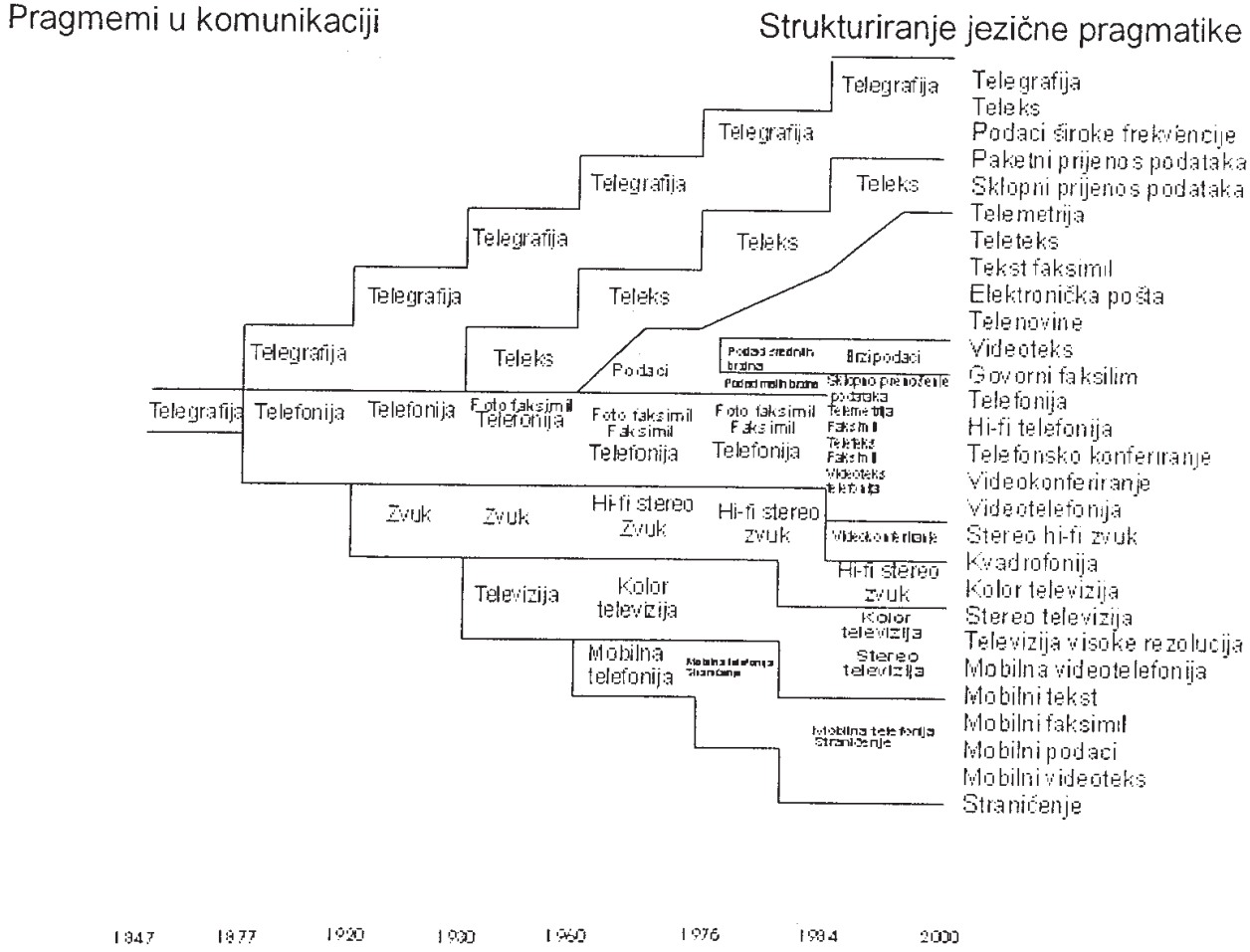

(vidi Sapunar 2000.)

U kontekstu ovih proučavanja velike preobrazbe doživljuje lingvistika. Prve impulse tih preobražaja čini pokret integrativne gramatike, zatim dolaze brojne studije o "ujezičenju" različitih tipova relacija. Drugi korak je afirmacija pragmatike (od pojave Birdwhistellove Kinezike sredinom 20. st.) koja nadmašuje lingvističku temporalnu jednodimenzionalnost i izgrađuje višedimenzionalnu gramatiku govora pod nazivom *pragmatika*.

Iako je zadržan termin gramatike, on u novom terminu, u *pragmatici*, ima značenje proširivanja i produbljavanja gramatičkih spoznaja novim koncepcijama komunikacije. Naime, pragmatika uz temporalni kod uvodi proučavanje svih kodova koji vode prema preobrazbi spontanog totalnog ljudskog izražavanja u mrežni sustav totalnog osviještenog komuniciranja.

Pragmatika prema tome nije negator gramatike, nego njezino proširenje, produbljenje, operacionalizacija i sistematizacija.

Ona zbog toga ima značenje epohalnog otkrivanja lingvistike i obogaćivanja gramatologije novim disciplinama koje na nov način (sinergijski, holistički, mrežno, dinamički) proširuju polje ljudskih komunikativnih mogućnosti.

3.1. Predmet i jedinice pragmatike

Glavni problemi istraživanja u svakoj znanosti su: definiranje, klasifikacija, određivanje osnovnih jedinica, utvrđivanje zakonitosti i normiranje djelovanja.

Predmet pragmatike je **ljudsko izražavanje** koje uz verbalni kod uključuje i različite neverbalne kodove izražavanja. Ljudsko se izražavanje različito naziva: govorni jezik, komunikacija, interakcija, govorna ili jezična djelatnost, govor, govorenje itd. Svi ovi nazivi međutim nisu precizni, jer jezik i govor uključuju samo verbalni kod, dok termin *ljudsko izražavanje* uključuje i ostale komunikacijske kodove.

Jedinice kojima se služi pragmatika imaju različite nazive ovisno o nivoima koje opisuju. Ako ih usporedimo s jezičnim jedinicama, dobivamo na leksičnoj razini ***pragmeme,*** na rečeničnoj razini ***govorne činove***, a na tekstovnoj razini ***diskurz***. Pragmemi, govorni činovi i diskurz mogu biti izraženi različitim kodovima, ali ih za sada najlakše identificiramo kad su preoblikovani u verbalni kod, a zadržavaju afektivne vrijednosti iz neverbalnih kodova. Trenutno je za pragmatiku zato najvažnije *opisivanje* preoblika jedinica neverbalnih kodova u verbalne jedinice (pragmeme). Te preoblike zovu se još i *verbalizacijom* ili *ujezičenjem*.

Pragmemi su najniže jedinice u pragmatičnome opisu koji se u jeziku mogu izraziti leksemima. To mogu biti ujezičene jedinice raznih neverbalnih kodova pa tako dobivamo *pragmeme afektive* (za izražavanje emocija), *pragmeme pueritive* (za oblike dječjeg jezika i sekundarno tepanje odraslih), *pragmeme senzitive* (za izražavanje stanja organizma pomoću osjetilnoga aparata), *pragmeme diktative* (za izražavanje poticanja na djelovanje), *pragmeme imitative* (za oponašanje raznih zvukova), *pragmeme specifikative* (za opis osobina ili obilježja), *pragmeme kognitive* (za izražavanje modalnoga stava) i *pragmeme demonstrative* (za opis orijentira u prostoru i vremenu).

Na srednjoj pragmatičnoj razini nužno je opisivanje i klasificiranje stereotipnih govornih činova ili ***iskaza*** (tzv. **klišeja, stereotipa, okazionala** itd.) koji se iskazuju prigodnim situacijskim frazama te opis ***diskurznih konektora*** kojima se spaja ili razdvaja cjelina zvana diskurz.

Najviša razina pragmatičnoga opisa odnosi se na cjelinu koju zovemo *diskurz*. Tu razlikujemo ***govorne žanrove*** kojima se opisuje **cjelovita govorna situacija** (npr. razgovor uz večeru, čestitanje, susret na ulici i sl.) ili pojedinačni ***govorni događaji*** (niz tema u razgovoru, fraze i postupci prilikom čestitanja, invokacijske, intervokacijske i eksvokacijske fraze pri susretu itd.).

Predmet pragmatike može se široko opisati kao opis, uporaba i djelovanje komunikacijskih sredstava (verbalnih i neverbalnih) govornika i recipijenata.

3.2. Definicija pragmatike

U genezi pragmatike razvilo se više definicija. Prve sustavne definicije proizišle su iz američke pragmatičke filozofije koja za svoje polazište uzima starogrčki termin *tha pragmata*, što izvorno znači *djelovanje, praksa, rad, aktivnost*. Istina za njih nije ni korespondencija intelekta i stvari (tj. odraz stvari u intelektu), ni nutarnji intelektualni zor (subjektivni uvid), *nego uspješno djelovanje*. U pragmatičnom obzorju je istina prema tome indeks uspješnosti (*tantum scimus, quantum possumus*: toliko znamo, koliko možemo). Iz ove temeljne misli, Paul Bridgmen još dosljednije razvija pragmatističnu ideju naglašavajući da je operacionalizam bit pragmatizma. To znači da je istina niz koraka, algoritam praktičnog djelovanja koji vodi do uspjeha. I bihevioristi su bili posebna struja pragmatizma; oni su svodili spoznaje na ponašanje, koje je također (socijalno) djelovanje.

U europskome krugu na sličan je način o ulozi ljudskog praksisa razmišljao i Jean Piaget. Sve spoznaje on je reducirao na *akomodacije* (kao pasivno prilagođivanje svemu što nadilazi moć čovjeka) i *asimilacije* (kao aktivno nadvladavanje objekta).

Pod utjecajem pragmatistične filozofije počinju se i lingvisti uključivati u proučavanja izvanjezične komunikacije. Tako dolazi do afirmacije kinetične komunikacije. Nasuprot Biblijskoj praspoznaji da "u početku bijaše Riječ", pragmatika tvrdi obrnuto: "u početku bijaše Djelo".

U tom početnom osvješćivanju kinetičkoga koda javljaju se razne, uže i šire koncepcije. Pristalice termina *neverbalna komunikacija* dihotomno su razdvajali totalitet ljudskoga komuniciranja: na jezik i sve ostale kodove koji nisu jezik. Kad se spoznalo da i unutar neverbalne komunikacije postoje brojni kodovi (taktilni, mirisni/ olfaktorni, okusni/ gustativni, vizualni, slušni/ auditivni, intrakomunikacijski itd.), javljaju se u pragmatici i drugi termini: ekstralingvistički, paralingvistički, proksemički, subperceptivni, parapsihički kodovi i fenomeni.

Zahvaljujući mogućnostima mjerenja osnovnih jedinica u polju pragmatične komunikacije kao i spoznaji o informacijskim kapacitetima pojedinih ljudskih receptora, pragmatika se počinje ustavljivati kao posebna znanost. Pod ovim terminom nikako ne mislimo na podređivanje pragmatike gramatici, nego na znanstveno proučavanje svih komunikacijskih fenomena. Pragmatika je u tom smislu na sadašnjem stupnju znanstvenog razvitka najviši oblik osvješćivanja ljudskog izražavanja. Ona se prema tome može definirati kao ***znanost o multikodnom komuniciranju***.

Definiciju pragmatike vrlo široko je odredio **Charles Morris** (1938) u djelu "*Osnove teorije o znacima*", gdje kaže: "odnos znakova prema interpretatorima /.../ nazvat ćemo *pragmatikom*" (Morris 1975:22). Takva se definicija modificirano ponavlja u raznim poljskim enciklopedijama. Tako npr. *Mała encyklopedia logiki* kaže da je pragmatika "**dio semiotike koji proučava odnose između jezika i onih koji se njime služe. Takav odnos je komuniciranje, izražavanje, razumijevanje** itd." (1988:153). *Encyklopedia wiedzy o języku polskim* to ponavlja gotovo doslovno: "Pragmatyka językowa jest jednym z trzech działów semiotyki, czyli ogólnej teorii znaku. Pozostałe dwa działy to *semantyka*, zajmująca się stosunkiem znaków do rzeczywistości przez nie oznaczanej i *syntaktyka*, zajmująca się stosunkiem znaku do znaku. *Przedmiotem zainteresowania pragmatyki są związki między znakami a ich użytkownikami,* tzn. ludźmi, którzy je wypowiadają i odbierają." (Urbańczyk 1978:237).

Radovi koji su zaredali nakon Morrisove definicije pokazuju da se u pragmatici najprije počelo istraživati istinitost i lažnost sudova (tj. iskaza) u okviru formalne logike. Zatim se uvodi proučavanje ovisnosti teksta i konteksta u iskazima (T. van Dike). Govorni činovi u strukturi dijaloga izdvajaju se kao najmanje jedinice pragmatike. Nakon Austinove

teorije djelovanja riječima počinje se proučavati utjecaj govornikova iskaza na slušatelja (persuazija, ilokutivni akti). U podlozi komunikacije počinje se pronalaziti skrivena namjera govornika da utječe na ponašanje slušatelja. U tome veliku zaslugu imaju emocije i modalnost pa se iskaz promatra u odnosu na te dvije kategorije (Awdiejew). Pisarkowa upozorava na prazne govorne signale koji imaju pragmatičnu funkciju segmentatora i povezivača diskurza. Etnolingvistika i sociolingvistika uvrštavaju u svoje studije formule pristojnosti (jezični bonton), stereotipe (klišeje) kao uobičajene iskaze, semantika se povezuje s pragmatikom preko ocjenjivanja i vrjednovanja iskaza te kroz najnovije proučavanje tzv. profiliranja u jeziku i tekstu.

Ako ovome dodamo proučavanje neverbalnih kodova, pragmatika se proširuje i na prirodne znanosti. Npr. ona konzultira etologiju o problemu prirođenih fenomena ponašanja ljudi i životinja (usp. Eibl-Eibesfeldt 1987) glede taktilne komunikacije (od rukovanja, glađenja, ljubljenja itd.). Tacezika pripomaže boljem razumijevanju dodira u komunikaciji. Fiziološka i medicinska istraživanja otkrivaju tjelesne i osjetilne sposobnosti raznih stvorova na Zemlji te mogu poslužiti za osvješćivanje tih fenomena u poboljšanju ljudske komunikacije (u smislu stvaranja proteza kao što su infracrvene i ultraljubičaste zrake, aparati kojima se prodire u svijet zvuka dalje od čovjekove čujnosti itd.).

Takva širina interesa pragmatike dovodi do neophodnosti suradnje s mnogim znanostima, humanističnim i prirodnim, kao što su: etnolingvistika, sociolingvistika, psiholingvistika, filozofija jezika, logika, semiologija, semantika, humana etologija, humanistička antropologija, kulturologija, folkloristika, medicina, fiziologija, fizika, kemija, biologija, zapravo sve znanosti koje se bave posredno ili neposredno čovjekom.

Možemo reći da je pragmatika stoga danas u centru pozornosti kao opća znanost o čovjekovoj uporabi znakova i njegovom ponašanju u komunikaciji. Ona zato može biti polazište za novo transdisciplinarno proučavanje čovjeka.

3.3. Temeljni zadatci pragmatike

Budući da se s pragmatikom proširuje i produbljuje spoznaja o ljudskom komuniciranju, prvi je njezin zadatak utvrđivanje polja totalne komunikacije koja obuhvaća sva čovjekova osjetilna i spoznajna

područja. Početak toga proširenja je osvješćivanje jednog dijela izvanjezičnoga koda.

Drugi je zadatak utvrđivanje temeljnih jedinica neverbalnoga koda, jer se bez njih ne može sustavno proučavati njegovo funkcioniranje.

Kako je gramatika za jezičnu komunikaciju uvela osnovne jedinice (fonem, morfem, leksem, sintagmem, semantem), a pragmatika na sličan način uvodi i nazive za svoje jedinice: kinem, tacem, paralingvem. Dosljedno tome trebat će uvesti i jedinice za ostala osjetilna područja kao što su: ikonem (za sliku), olfaktorem (za mirise), gustatem (za okus), termem (za toplinu), proksem (za vrijeme i prostor), energem (za intuitivnu energiju) itd. Za sada pod terminom ***pragmem*** podrazumijevamo opći višeslojni znak u kojemu su sadržani, implicitno ili eksplicitno, svi neverbalni elementi.

Treći zadatak pragmatike je proučavanje mogućnosti preoblike (prevođenja) ovih neverbalnih mjernih jedinica u verbalne jedinice i obrnuto. U ostvarivanju ovoga zadatka podjednako sudjeluju lingvistika i pragmatika.

Da bi se ta istraživanja mogla ostvariti, potrebno je posebnu pozornost usmjeriti na ***pragmeme* kao preoblikovane ujezičene jedinice neverbalnoga koda**. To područje interakcije neverbalnog i verbalnog koda tek se odnedavna počelo proučavati. Dio njegove dinamike mi smo u svojim radovima komparativno analizirali na korupusu pragmema u poljskome i hrvatskom jeziku (cjeloviti i djelomični izvadci iz tih radova prikazani su u drugom dijelu knjige).

Četvrti zadatak je izrada "pragmatikona" kao novog univerzalnog multikodnog rječnika koji će uz sadašnje leksemske vrijednosti unositi i pragmatične modalitete značenja, pomoću kojih se smisao preciznije i djelotvornije izražava. Kako se taj višedimenzionalni pragmatički rječnik ne može ostvariti na planu dvodimenzionalne prikazbe na papiru, nego samo u *cyber-space* elektroničnim sustavima, za koje već sada imamo hardwareovske podrške, cijelo 21. stoljeće proteći će u kreiranju pragmatikona za pojedine jezike koji će omogućiti strojno prevođenje. Rješavanje ovoga zadatka je revolucionarni obrat jednak onome iz doba prijelaza usmene na pismoslovnu komunikaciju ili prijelaza pismoslovne na tiskoslovnu, odnosno današnjega prijelaza iz tiskoslovne u elektroničnu komunikaciju.

Peti i najteži zadatak je metaznanstveno proučavanje kojim se dolazi do ***zajedničkog nazivnika svih kodova i temeljne mreže***

ukupnog ljudskog komuniciranja, čime će se osvijestiti i kriteriji za procjenjivanje komunikacijskih zakonitosti. Većina istraživača smatra da bi to područje trebalo nazvati semiološkim područjem, jer ono, za razliku od semiotičkog područja, predstavlja ukupnu mrežu za opisivanje svih znakovnih relacija kojima se izražava *smisao*. Semiologija je prema tome opća znanost o stvaranju i posredovanju smisla pomoću različitih kodovnih prikazbi. Ona je zato isto što je do sada bila filozofija Jezika (s velikim "J"). Pragmatika je šira i od semiologije i od filozofije Jezika, jer se bavi problemom *djelovanja* pomoću smislova sadržanih u semiološkim znakovima.

Na temelju današnjeg dosega komunikacijskih znanosti novi sustav totalne osviještene komunikacije može se prikazati kao pragmatični sferoid u kojemu se jezik prikazuje kao trodimenzionalni dinamični model, što nadilazi dosadašnje planimetrijske i dvodimenzionalne prikazbe jezika. U ovome modelu sadržani su entiteti i relacije. Dok entiteti predstavljaju statične momente danoga ili uspostavljenoga sklada, u sferoidnom modelu pragmatika stavlja u prvi plan dinamične odnose, tj. relacije, iz čega slijede mnogostruke preoblike pomoću misaone energije.

Ovaj novi model promišljanja jezika, koji se danas rađa, naziva se: ***pragmatični sferoid, spheroid intelectualis, životna mreža*** (F. Capra), neuronska mreža, wired society, ciber-space, virtualni svijet, algoritmična mreža operacija itd. Pod utjecajem ovih inovacija, kako smo vidjeli u prethodnim poglavljima, promijenila se i dosadašnja gramatična paradigma iz mono- preko inter- gramatične u pragmagramatičnu (totalnu) prikazbu jezika.

Mi možemo biti ponosni što je u svijetu prvu metaznanstvenu filozofsku koncepciju *panrelacionizma*, dinamike, svestranih preoblika, razvio **Ruđer Bošković** 1758., kada je u svom remek-djelu "*Philosophiae naturalis theoria*" naglasio da konačni entiteti nisu tvari, energija ni informacije, nego neprostorne i izvanvremenske *punkte* kao neprotežni infinitezimali sile. Iz njih i njihovih izvorišnih relacija koje Bošković naziva *atrakcija* i *repulzija* (približavanje i udaljavanje punkta) proizlazi sve u svijetu pa tako i jezik. Na najvišoj razini jezičnoga uopćavanja stvaraju se mreže pomoću kojih čovjek upisuje spoznate relacije, pamti ih i time ostvaruje vlastiti napredak. Nedavno se ustanovilo da pomoću takvih mreža energija (vektora) i nakupina bjelančevina (informacijskih punktova) funkcionira i ljudski mozak. A

Jezik je idejna (informacijska) tvorba svih ostvarenih i mogućih čovjekovih relacija u prostoru i vremenu.

Zadatak je zato pragmatike da totalni sustav komuniciranja maksimalno osvješćuje i izgradi multikodovnu gramatiku.

4. Stanje i problemi pragmatike u Poljskoj i Hrvatskoj

Iz geneze pragmatične misli vidjeli smo da se početak znanstvenog osvješćivanja pragmatike neverbalnih kodova datira s Birdwhistellovom knjigom iz 1952. kojom je on utro put multikodovnim istraživanjima. Definiciju i opseg pragmatike odredio je još 1938. Ch. Morris odnosom između znakova i čovjeka koji se njima služi. U tom širokom polju pragmatika bi trebala zauzeti centralno mjesto kraljice svih znanosti.

4.1. Pragmatična misao u Poljskoj

Među prve koji otvaraju pragmatična obzorja u Poljskoj spada **Tadeusz Kotarbiński** (1886-1981), utemeljitelj *prakseologije,* iz koje se izvodi i naziv pragmatike kao jezične prakse. Pragmatika zahvaljuje svoje ime i formalnim logičarima na čelu s **Alfredom Tarskim** (1901-1983), koji je djelom "*Pojęcie prawdy w językach nauk dedukcyjnych*" (Pojam istine u jezicima deduktivnih znanosti) udario temelje istraživanju o istinitosti i lažnosti iskaza (Tokarz1991:162). Zygmunt Ziembiński 1956. u svome djelu "*Logika praktyczna*" (Praktična logika), koje je doživjelo 12 izdanja, izdvaja tako "objektivni karakter istinitosti i lažnosti rečenica" (str. 54), ali priznaje i postojanje određenoga tipa rečenica koje istovremeno mogu biti istinite i lažne. Npr. rečenica "Kiša je korisna" za poljoprivrednika je istinita, a za turista na moru je lažna, neistinita. To pokazuje da neke rečenice moraju biti povezane s kontekstom kako bi se njihovo značenje pravilno dešifriralo. Takve rečenice Ziembiński zove *nepotpunima* (str. 56) iako su one formalno potpune. U govornom jeziku one bivaju i formalno nepotpune kao u ovakvom razgovoru: *"Kupio sam"; "Lijepo je"; "Dao sam 30 zlota"; "To je puno"* (ibid., str. 57). Drugi autori (Stanosz i Nowaczyk 1976:16; Kotarbińska 1971) nazivaju ih *okazionalizmima*, jer oni ovise o osobama, govorniku, mjestu, vremenu i drugim činiteljima koje recipijent mora dešifrirati (npr. to su riječi tipa "mi", "danas", "to" itd.).

Barbara Stanosz i **Adam Nowaczyk** u knjizi "*Logični temelji jezika*" uopće ne spominju naziv pragmatika, iako bismo to očekivali s obzirom na naslov. Ziembiński međutim, neočekivano, u "*Praktičnoj logici*" ne samo da spominje pragmatiku, nego određuje i njezin predmet

u okviru širih, semiotičnih funkcija iskaza. On tako navodi da određeni iskaz može imati nekoliko semiotičnih funkcija. Prva funkcija je opisivanje određenoga stanja stvari (tj. da nešto jest ili nije) i naziva se *semantičnom funkcijom.* Ostale su funkcije iskaza po Ziembińskome *pragmatične*, a to su: *ekspresivna, sugestivna i izvedbena funkcija.*

Ekspresivnost se izražava npr. eksklamacijama tipa *oj!, psiakrew!* (hrv. *joj, đavola!*), čime autor iskaza pokazuje ljutnju, odnosno izraz svoga doživljajnoga stanja.

Sugestivnost može biti izražena npr. uzvikom *"Hurra!"* koji u situaciji borbenoga naleta nema samo značenje poticaja na juriš, nego i želju boraca da nadvladaju strah. Ovakvi iskazi (napisani ili izgovoreni) zahtijevaju određenu društvenu normu ponašanja iz koje se izvodi treća pragmatična funkcija iskaza, a to je izvedbena (performativna) uloga nekih iskaza u danoj kulturnoj sredini koja se svodi na konvencionalnu uporabu činova poput polaganja prisege, krštenja broda, davanja imena čemu itd.. Takvi iskazi moraju se odvijati prema određenoj proceduri, ceremonijalu, a izgovara ih za to osposobljena osoba na odgovarajućoj društvenoj ljestvici (Ziembiński:18/19).

Marek Tokarz iznosi široku definiciju pragmatike kao *studije o jezičnoj uporabi* i citira usku definiciju Montaguea po kojemu je "pragmatika studija okazionalnih iskaza" (Pelc 1991:161). Kako nijedna definicija ne može bez ostatka odrediti opseg pragmatike, predlaže se to učiniti omeđenjem njezina predmeta, koji po jednima (npr. Robert Stalnaker) čine: *govorni činovi, deiktika, presupozicije, implikatura i struktura dijaloga*, a po drugima (npr. Bar-Hillel): *iskaz, kontekst i okazionalnost.* Iskaz se suprotstavlja apstraktno shvaćenoj rečenici, kontekst - jezičnoj formi, a okazionalnost je definirana kao ovisnost sadržaja iskaza o okolnostima u kojima se iskazuje (ibid.,:162/3).

Pod deiktikom Tokarz podrazumijeva ukazivanje na prostor i vrijeme događanja iskaza. Implikatura je sud koji ne proizlazi iz samoga oblika iskaza, nego iz njegovoga konteksta. Razlikuje se u teoriji konvencionalna i konverzacijska implikatura (po Griceu). Pragmatična presupozicija definira se kao veza između govornika i ispravnosti rečenice u danom kontekstu.

Zbigniew Kański opisuje pragmatičnu teoriju Gazdara za kojega je pragmatika dijelom *jezične kompetencije* (a ne izvedbe, performancije) i kao takva se bavi posebnim područjem jezikoslovne teorije. Pragmatiku

(prema Gazdaru) čine *interpretativne funkcije* iskaza čije vrijednosti su konteksti.

Božena Lenartowicz analizira 7 različitih tipova definicija pragmatike. Prvi tip odnosi se na funkcionalnu pragmatiku kao *proučavanje jezičnih struktura pomoću izvanjezičnih uvjetovanosti*. Drugi se tip tiče pragmatike kojom se istražuju pravila za objašnjenje neispravnih rečenica (npr. Aristotel je bio Grk, ali ja u to ne vjerujem). Treća definicija pragmatike smješta ju u okvire *performancije*, a ne kompetencije, i kao takva pragmatika se bavi isključivo *principima jezične uporabe*, a ne opisom jezičnih struktura. Četvrta definicija određuje predmet pragmatike kao vezu između jezika i konteksta. tj. pragmatika je *interpretacija jezičnih oblika u nekom kontekstu*. Slična je i peta definicija po kojoj pragmatika istražuje *sposobnosti korisnika jezika da tvori rečenice u kontekstima* koji omogućuju tim rečenicama da budu ispravne. Po šestom tipu definicije predmet pragmatike je sve ono što ne obuhvaća semantika, odnosno, pragmatiku čini *značenje riječi i istinosni uvjeti*. Posljednja je definicija pragmatike ekstenzivna, što znači da se u njoj samo nabrajaju problemi kojima se treba baviti pragmatika, a to su: deikse (osobe, vremena, mjesta, diskurza, i društvene deikse), implikature, presupozicije, govorni činovi (lokucijski, ilokucijski i perlokucijski prema teoriji Austina) i struktura diskurza (konverzacija, dijalog, izmjena uloga govornika). Konverzacijski principi (koje Leech zove retoričnim zasadama) u nekim suvremenim koncepcijama pragmatike dijele se na *interpersonalne* (princip suradnje, kvantitete, kvalitete, odnosa, načina, pristojnosti, takta, plemenitosti, potvrđivanja, slaganja, skromnosti, simpatije, ironije, šale, zainteresiranosti i zaobilaženja nezgodnih tema) i *tekstovne* (princip zamjenjivosti, jasnoće, ekonomičnosti, ekspresivnosti) (Lenartowicz 1991:197-213).

Od gramatičara je među prvima Piotr Bąk priznao da u govoru postoje "karakteristična obilježja", a u njih spadaju govorni umetci (*przerywniki*) koji se u gramatici (tj. u sintaksi) nazivaju umetnutim riječima (*wyrazy wtrącone*). To su riječi koje se "sintaktički ne vežu ni s jednom riječju u rečenici", a pokazuju "odnos govornika prema izgovorenom sadržaju. One mogu biti potvrdne kao npr. *bezuvjetno, bitno, sigurno, uistinu, naravno, stvarno, zaista, zasigurno* i staropoljski *odista (zaprawdę)*. /.../ Umetnute riječi mogu izražavati i nesigurnost izrečenoga sadržaja. To su riječi i fraze: *možda, možebitno, po mom mišljenju, po meni, sigurno, vjerojatno, navodno, gotovo ...*" (Bąk

1974:24/5). Kao što vidimo, ti prilozi u rečenicama imaju modalnu funkciju. Kad ovi i slični prilozi ništa ne znače (po mišljenju Bąka), zovu se *prekidačima* (tj. hrv. podštapalicama) i u "govoru svjedoče o slaboj jezičnoj kulturi govornika". Zanimljivo je da je on zamijetio i "glasno razmišljanje" (*"jęk namysłu"*) koje opisuje kao "mrmljanje ili zvukove kroz nos, uz zatvorena usta, nešto slično dugome *m* /.../, dok se otvorenim ustima izgovaraju produljeni samoglasnici *e* ili *y*"(ibid:25). Već je na Kongresu slavista u Varšavi Bąk primijetio "zvukovni prekidač" *a* i *am* (što znamo da je tipično za Amerikance i anglosaksonce). Ovakve glasne pauze imaju (po mišljenju Bąka) funkciju razmišljanja nad daljnjim sadržajem ili oblikom sljedećih riječi. To je "signal da se proces mišljenja i govora nastavlja, da iskaz nije završen" (ibid.:26). U gramatiku Bąk uvodi prikaz različitih vrsta riječi (partikula, veznika, priloga, neodređenih zamjenica, imenica-vokativa, psovki i prostota, eufemizama, glagola (*znaš, znači, to jest*) (ibid.:27-28). Autor navodi da neki ljudi čak dobivaju nadimke po čestoj uporabi nekoga umetka, a na taj su način nastala i mnoga prezimena. Na kraju on zaključuje da postoje dva tipa umetaka. Prvi su poželjni jer pokazuju odnos govornika prema sadržaju ili osobi, njegovo dobro raspoloženje i kao takvi imaju i čari pa se mogu tolerirati. Drugi umetci, koji se ponavljaju previše često i mogu privući pozornost slušatelja sa sadržaja na sebe, nisu u govoru poželjni, često izazivaju i nestrpljivost u slušatelja koji očekuje brzu i preciznu informaciju. Ova tipična pojava neće u mnogim gramatikama biti zamijećena ni danas (usporedi npr. *Gramatyka Polska* Janusza Strutyńskoga, Kraków 1997). Tek će pragmatika u djelima K. Pisarkowe (1975) oživjeti ove probleme.

Sasvim drugi tip pragmatičnih istraživanja javlja se u okviru socio-kulturnoga ponašanja. Ta su istraživanja povezana s jezičnim uobličavanjem iskaza u različitim društvenim situacijama. Małgorzata Marcjanik (1993) opisuje tako *poljsku jezičnu etiketu* kao skup jezičnih iskaza u kulturi društvenoga ponašanja u određenim pragmatičnim situacijama. Društveno prihvaćen poljski model pristojnosti ima dva osnovna pravila: *poštivanje partnera u dijalogu* (starijim osobama, ženama, nadređenima po funkciji) *uz istovremeno umanjivanje uloge vlastite osobnosti* te *pokazivanje zanimanja za partnerove probleme* (npr. za zdravlje, posao, aktualne obiteljske događaje itd.). Ova se normirana pravila ponašanja iskazuju frazama koje ovise o raznim životnim situacijama u kojima koristimo principe: suosjećanja, susretljivosti, želje da se bude uz partnera, da mu se pomaže, da se misli na njega i da se

bude diskretan u nekim intimnim doživljajima. Nepoštivanje tih principa u društvu biva sankcionirano neformalnim pritiscima kao što su neprihvaćenost, neslaganje ili bojkotiranje dotične osobe u društvu. Ovakav pragmatični pristup povezuje ponašanje s određenim jezičnim iskazima koje M. Marcjanik dijeli na *autonomne činove etikete* (npr. zahvaljivanje, pozdravljanje, isprike, čestitke, zdravice, posvete) i na *etiketno oblikovanje ostalih činova* (npr. adresativne forme vokativa, molbe-pitanja: *ośmielę się zapytać, czy nie sprawiłoby panu kłopotu, gdybym ...? czy może mi pan skasować bilet? czy mógłby mi pan skasować bilet? czy nie mógłby mi pan skasować biletu?*). Navedene primjere iskaza M. Marcjanik tretira kao formalnojezične, dok "pragmatičnojezične" iskaze dijeli s obzirom na službeno i neslužbeno ponašanje pri njihovoj uporabi (ono obuhvaća razlike u distanci među partnerima, razlike u odgoju različitih društvenih slojeva: inteligencije, građanstva, provincijalaca i "neodgojenih" ljudi, vjersko ponašanje). (Marcjanik u: Bartmiński 1993:271-279).

Slična polazišta ima i Kazimierz Ożóg koji piše o frazama pristojnosti u suvremenom poljskom govornom jeziku ("*Zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny mówionej*"). Analizira on govorno ponašanje prilikom započinjanja i završavanja dijaloga, zatim oblike zahvaljivanja, formule za ispriku, za obraćanje adresatu i "okazionalne fraze pristojnosti" koje se rabe u raznim prilikama druženja, a izazvane su poticajima i reakcijama u tim društvenim situacijama (npr. fraze kojima umanjujemo zapovijed: *molim vas, biste li mi mogli poništiti kartu (bądź pani łaskawa i mnie skasować bilet)*.

Proučavanja govornoga jezika zahtijevaju posebnu metodologiju zapisa i analize pa se nisu primjenjivala dok se nisu stvorili uvjeti za zaustavljanje govornoga trenutka (pronalaskom magnetofona i kamere). Zbornik "*Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa*" kao i "*Lingwistyka tekstu*" **Barbary Bonieckiej** predstavljaju analize zapisanih diskurza. Rješavaju se tu npr. problemi deiktičnih zamjenica u govoru (**Ewa Staszko-Maniawska**), pokazuju se kvazi-poredbeni prilozi (Mirosława Mycawka spominje npr. *cieszył się **jak głupi**, rasti **kao gljive***), daje se opis najčešćih prijedloga u poljskome govoru (**Renata Przybylska**), **Jadwiga Kowalik** izdvaja glagolske signale emocije u govoru krakovske mladeži, a **Halina Kurek** se posvetila fonetskim (izgovornim)

različitostima Krakovljana. Urednici ovoga zbornika iz 1991. su istaknuti poljski lingvisti, **Bogusław Dunaj** i **Kazimierz Ożóg**.

Posebno velik doprinos u pragmatičnim istraživanjima poljskoga govora dala je Krystyna Pisarkowa u brojnim člancima i vrijednoj knjizi "*Sintaksa telefonskih razgovora*" (1975). Autorica polazi od razgovora kao najslobodnijega govornog žanra i istražuje razlike između govornoga i službenoga jezika (mowa potoczna i język oficjalny) na snimljenim telefonskim razgovorima Krakovljana (u dobi do 30 godina). Iz analize tih razgovora Pisarkowa je zaključila postojanje 4 tipa govornih signala: a) konativni terminalni i kontinuirajući signali (kojima razgovor započinje i završava te kojima se razgovor produžuje i održava; b) fatični signali (kojima primatelj pokazuje shvaćanje govornikovih iskaza); c) pseudo-konativni i pseudo-fatični znakovi (kao izražavanje emotivnih stanja govornika i primatelja) te d) leksični ekvivalenti interpunkcije (signali koji zamjenjuju interpunkciju u pisanome obliku iskaza).

Anna Kałkowska napisala je zanimljivu knjigu "*Sintaktična struktura pisma*" u kojoj gleda na pismo kao na dijaloški žanr (u okviru teoriji dijaloga) koji se sastoji od realizacije jezičnoga odnosa između pošiljatelja i primatelja pisma i koji imitira razgovorne oblike. U strukturi pisma koherencija se ostvaruje terminalnim formulama (što sliče konativnim signalima u Pisarkowe) početka i kraja u pismu te upitnim formulama u funkciji jezičnoga djelovanja tzv. posredne ilokucije. Kako je pismo najčešće izražavano strukturama govornog jezika, možemo ga smatrati i pragmatičnim žanrom.

Aleksy Awdiejew svoj rad pod naslovom "*Klasifikacija pragmatičnih funkcija*" temelji na dosadašnjim teorijama svjetskih pragmatičara kao što su Austin, Searle, Wunderlich, Parret, ali usvaja i misli poznatih poljskih teoretičara: Stanisława Grabiasa, Danute Rytel-Kuc, A. Ziembe, K. Mike i svjetski poznate semantičarke, Anne Wierzbicke. Awdiejew ne odvaja pragmatične funkcije od jezičnoga oblika iskaza, tvrdeći da iskaz uz informacijski sadržaj (*propoziciju*) ima i niz pragmatičnih funkcija predikativne strukture kojom se izražava odnos govornika prema elementima svijeta ili prema primatelju. Taj odnos sadrži *namjeru* (intenciju) koja u govornom činu predstavlja *komunikacijski cilj* što ga planira govornik. Niz pragmatičnih funkcija može biti iskazan eksplicitno (u površinskoj strukturi) ili implicitno, nevidljivo (u dubinskoj strukturi koju rekonstruira primatelj). Taj niz funkcija, neovisan o leksičnoj i gramatičnoj strukturi, čini *pragmatični*

okvir (rama pragmatyczna) iskaza. Awdiejew razlikuje tri tipa pragmatičnih funkcija: *modalnost* (kao odnos govornika prema iskazu), *ekspresivnost* (izražavanje emocije) i *ilokutivnost* (traženje izvršenja govornikove namjere, djelovanje na primatelja)(1983:53-55).

U okviru modalnih funkcija Awdiejew izdvaja *aletičnu modalnost* (ono što je nužno i moguće vs. nemogućeg i slučajnog), *epistemičnu modalnost* (ono što je sigurno ili pretpostavljeno vs. isključenog i sumnjivog) i *deontičnu modalnost* (ono što je obligatno i dopušteno vs. zabranjenog i mogućnog). Tako iskaz tipa *Poraz je neizbježan* govornik smatra objektivnim i gramatički se može iskazati kao *Smatram da je poraz neizbježan*. Govornik kao subjekt sam utječe na stupanj izražavanja sigurnosti izborom tipa predikata. Stupnjeve *sigurnosti* govornika u iskazani sadržaj Awdiejew pokazuje u pragmatičnim primjerima:

Nema sumnje da će se koncert održati.
Znam sigurno da tamo više ne radi.
Apsolutno sam uvjeren da ću stići na vlak.
Svi su položili taj ispit. (ovaj posljednji primjer pokazuje da se sigurnost može izraziti i kvantifikacijom unutar propozicije, tj. informacije).

Stupnjeve *pretpostavke* govornika Awdiejew pokazuje pomoću sljedećih primjera pragmatične modalnosti:

Gotovo sam siguran da će doći k meni.
Pretpostavljam da će se danas donijeti odluka.
Bojim se da Janek ne zna za to.

Funkcije *slučajnosti* mogu se izreći ovako:

Ne znam hoće li on tamo otići ili neće.
Otišao je ili nije otišao.
Tko zna radi li on to još ili ne?

Sumnja govornika može pokazivati različite stupnjeve njegove sigurnosti:

Ne izgleda mi da bi on to napravio.
Sumnjam da će majka doći.
Gotovo je nemoguće dobiti tu stipendiju.

Funkciju *isključenosti* postizanja uvjeta govornik može izraziti:

Nemoguće je da stignemo na vrijeme.
Isključujem mogućnost da on to napravi.
Nitko me ne može uvjeriti da je tamo bilo toliko ljudi.

Ona *nikada* nije tamo radila. On *ni u kojem slučaju* neće moliti za pomoć. (posljednja dva primjera nemogućnosti izraženi su kvantifikatorom informacije).

Klasifikacija pragmatičnih funkcija ***izražavanja emocija*** ne poklapa se s klasifikacijom emocija u psihologiji. Naime, Awdiejew smatra da se pokazivanje emocija razlikuje od funkcije iskazivanja tih emocija u jeziku. Za funkciju iskazivanja emocija nije važno ono što zaista osjeća govornik kad ih izgovara, nego ono što on *namjerava* iskazati jezičnim znakovima. Tako npr. iskaz *Jako mi je drago* može biti neiskren i skrivati sarkazam (ako pravo značenje nije izraženo intonacijom). U slučaju uobičajenog (standardnog) značenja toga iskaza dešifriramo ga kao radost i zadovoljstvo.

Emocija može biti izražena eksplicitno: "To je valjda *najlošiji* film koji sam gledala", može biti skrivena u značenju riječi, npr. "Jučer sam imala *nezgodu (sudar)*" ili "Našla sam *potrebnu* knjigu".

Emotivizacija iskaza temelji se na uporabi ekspresivnih *formaliziranih* jezičnih sredstava (tzv. jezičnih etiketa) kao što su npr. pozdravi, komplimentiranje, zdravice itd. Ilokucijske funkcije najčešće sadrže i emotivna sredstva: *Preklinjem te*, napravi mi to što prije! *Samo probaj* ne otići tamo! *Samo se usudi* to napraviti!

Emotivnost se često izražava iznenađenjem (*Ma što kažete! Nevjerojatno! Ne mogu vjerovati!*), strahom (*Bojim se* da neću imati dosta novaca), nadom (*Nadam se* da ću ostvariti svoj cilj).

Ilokutivne funkcije mogu biti *funkcije obvezivanja* govornika prema primatelju ili prema samome sebi:

Sutra *ću otići* k liječniku. *Odlučio sam kupiti* tu knjigu.

Funkcija *obećanja* vezana je uz primatelja prema kojemu se govornik obvezuje da će izvršiti ono što primatelj sam ne bi mogao:

Obećajem da ću nabaviti karte za sutra.

Uvjeravam vas da će sve biti kako treba.

Sutra ti *sigurno* dolazim.

Funkcija *poticanja na djelovanje* ostavlja primatelju slobodan izbor u slučaju prijedloga i molbe, a naredbu primatelj mora izvršiti:

Hajde, idemo k njemu. *Predlažem ti* da to danas završiš. (prijedlozi)

Molim te, napravi mi to. (molba) *Otvori* vrata! (naredba)

Funkcija *donošenja odluke* pokazuje najbolji izbor modela djelovanja za govornika, primatelja ili treće osobe. Može se iskazivati

savjetom (*Najbolje bi bilo* da tamo odeš sam), pristankom ili dopuštenjem (*Dobro, neka tako ostane! Možeš* sada izići iz sobe.), neslaganjem (*Ne mogu to dopustiti! Odbijam* raditi s vama! *Samo mi je još to trebalo!*) i neodlučnošću (*Nemam pojma* što mi je sada činiti. *Razmišljam* da li da to uopće započnem. *Tko zna*, možda je bolje da to ne kupujemo.)

Mnogi poljski autori bave se komparativnim studijama obraćanja govornika primatelju (ili publici) u raznim jezičnim sredinama. Tako npr. Anna Dąbrowska piše o oblicima obraćanja u više europskih jezika, a Eugeniusz Tomiczek predlaže klasifikaciju poljskih adresativnih oblika čija je funkcija *"stvaranje neposrednoga kontakta između govornika i primatelja u činu jezične komunikacije"*. To se ostvaruje pomoću **adresativnih formula** (*ti, vi + ime, prezime, titula + atributivne riječi "moj, cijenjeni, dragi"*) i **formula samoodređenja** (kojima govornik naziva ili određuje samoga sebe, npr. *plural majestatis - "My, z łaski Bożej, Król...", plural modestiae - "Došli smo do zaključka"* (Furdal - ur. 1983: 63-65). **Zenon Kaczyński** govori o pozdravima kao jezičnim iskazima, **Zdzisław Wąsik** obrađuje upitne iskaze i signale kao zasebne pragmatične strukture, a **Jan Sokołowski** izdvaja niječne oblike u južnoslavenskim jezicima u kojima se pomoću prefiksa ne- izražavaju negativne ocjene tipa: nepopularan, nekulturan, neiskren, neskroman, netočan, neukusan itd. (ibid:53).

Zamjenicama kao deiksama u govoru bavi se Maria Cichońska (2000). Ona promatra diskurz građana Sarajeva s obzirom na uporabu osobnih zamjenica u komunikaciji (tj. zamjenica *ja* i *ti* te *mi* i *vi)* koje mogu imati i deiktičnu funkciju. Zamjenicu *to* naziva prema Ragužu *demonstrativom* i smješta ju u tročlani kontekst pokazivanja konkretnog objekta u sklopu: *ovaj - ova - ovo; taj - ta - to.* Odabrani primjeri iz govornoga jezika pokazuju kako je velika frekvencija tih deiksa. Autorica je svjesna koliko zapisani primjeri gube na plastičnosti koju im daje neverbalni kod u prirodnoj neposrednoj situaciji pa se zato odlučila samo na obradu informacijskoga okvira (str.9)

Manja grupa autora smatra da se u pragmatici mora proučavati i neverbalne kodove koje ne možemo izdvojiti iz komunikacije. Među najnovijim istraživanjima našla se knjiga **Anete Załazińske** (2000) koja je opisala sheme pojmova "imati", "nemati", "nedostatak", "ne", "nešto", "ništa, "sve", "trebati", "željeti" izražavanih pokretima ruku koje autorica

krivo naziva gestama, jer su to samo ilustratori, dakle signali. Geste su simboli, tj. kod njih uvijek jedna kretnja znači neki pojam. Kod signala kretnja samo ilustrira pojam uz govor, dok gesta može potpuno zamijeniti neki pojam, izraziti ga umjesto riječi.

M. Nowakowska 1979. osvješćuje značenje neverbalnoga koda navodeći *gestoslov (gestosłów)* kao temeljnu jedinicu pragmalingvističnih analiza. Ona polazi od višeslojnosti komunikacijskoga znaka, odnosno od geste kao simbola neverbalne komunikacije i riječi kao jedinice verbalne komunikacije.

Z. Niedzielski, kako smo vidjeli u 2. poglavlju, obogaćuje komunikacijska istraživanja neverbalnim sredstvima socijalnoga značenja (npr. stajanje u redu pred dućanom kao oznaka određenog razdoblja poljske povijesti, poštivanje određenih društvenih pravila stajanja u redu kao specifikum organiziranosti poljskoga društva itd.).

Jolanta Antas istraživanju gesta prilazi metodološki spominjući najprije najranija Darwinova istraživanja neverbalnoga koda u komunikacijskome značenju. Darwin je još davne 1872. napisao knjigu "*O izrazima emocija u čovjeka i životinja*" koja je na poljski prevedena tek 1972 (dakle 100 godina kasnije!). U lingvistici je **Wilhelm Wundt** prvi naglasio potrebu istraživanja neverbalne organizacije iskaza (1900). **Sapir** je smatrao da postoje univerzalni, ali nesvjesni uzorci "gramatike ponašanja" koje svi primjenjuju, ali nisu u stanju objasniti pravila njihove primjene (Antas 1995:17).

Nakon povijesnog pregleda proučavanja neverbalnoga koda (Birdwhistell, Hall, Chomsky, Jakobson), J. Antas opisuje kognitivni pristup "oralnom i manualnom izražavanju" (str. 20), koju su tek nedavno počeli ostvarivati znanstvenici poput Freedmana, Rimea, McNeilla i Kendona, Poyatosa, Knappa (ibid.).

J. Antas primjećuje da Lakoff i Langacker "odbacujući tezu da misao ima osobine strukture atoma, a pojam se može rastaviti na najmanje sastavnice, kognitivisti odbacuju metodu analize na jednostavne dijelove kao i statističnu morfologiju, zamjenjujući ih pojmom 'dinamike' značenja i konceptualizacije kao 'ključa' za dogovor o značenjima u dinamičnom procesu komunikacije" (citirano prema Lakoff i Johnson 1988:256, ovdje str. 21).

Opravdavajući naslov članka, J. Antas promatra geste kao značenjske jedinice u prirodnoj morfologiji, u kojoj one nisu linearne i jednodimenzionalne kao jezični znak, nego su višeslojne

(*wielowymiarowe*), prenose složena značenja bez segmentiranja svojstvenoga jezičnome znaku. Geste su globalne, sintetične i nikada hijerarhične (kako je to pokazao McNeill 1992) (ibid:23). J. Antas zaključuje kako je globalno-sintetična morfologija geste prirodna i prethodi analitičnoj morfologiji jezika (ibid:23).

Pragmadidaktičnom relacijom neverbalnoga koda bavi se **Krystyna Jarząbek** (1989). Ona smatra da kinetički znakovi pomažu komunikaciji u govoru i tako doprinose boljem svladavanju stranoga jezika.

Anna Krawczyk izdvaja tri načina komunikacijskog izražavanja mimičnih i gestovnih frazeologizama u poljskim dijalektima pa tako spaja verbalne i neverbalne komunikacijske znakove. Ona razlikuje geste i mimiku kao samostalne znakove bezvučne komunikacije, zatim geste i mimiku kao paralelne znakove uz govorne i treći tip znakova koji predstavljaju jezični prijevod geste i mimike, čime se stvara novi element (znak) leksičnog frazeološkog blaga (Krawczyk 1983:138).

Semantičari također ne mogu zaobići pragmatiku u obradi leksema koji impliciraju emociju. Tako **Jarosław Reszka** piše o predikatima govorenja koji impliciraju pojam zla u poljskome jeziku. Razlikuje on podklasu predikata s tipom *narzekać* (tužiti se), podklasu predikata tipa *pomawiać* (ogovarati, klevetati), podklasu predikata tipa *donosić* (prijavljivati, tužakati) i podklasu predikata tipa *wymawiać* (predbacivati).

Zbigniew Greń još šire i temeljitije obrađuje semantiku i sintaksu glagola govorenja u poljskom i češkom jeziku razvrstavajući ih u 7 skupina. Radi ilustracije navest ćemo samo prvu skupinu u kojoj se nalaze 4 tipa predikata: adresativni predikati (*mówić, informować, wysłowić się, rzucić, szeptać, krzyczeć, demoralizować, zgłaszać, zapowiadać)*, recipročni predikati (*rozmawiać, gawędzić, kontaktować się*), predikati koji imaju zbirnoga primatelja (*głosić, szerzyć, trąbić, przemawiać, nauczać, wykładać*) te predikat s posrednikom (samo češki oblik *vzkázat*) (str.55-97). Već sam predmet, komunikativni glagoli ili glagoli govorenja, označuju da se nije mogla zaobići ni pragmatika, budući da ti glagoli zahtijevaju postojanje komunikatora.

U semantično-pragmatičnoj temi svojega rada **Agnieszka Spagińska-Pruszak** bavi se emotivnom vrijednošću imenica u poljskom, ruskom, hrvatskom i srpskom jeziku (1994). Iako ona polazi od leksično-

semantičnih označitelja tzv. prvotnih emocija "straha" i "gnjeva", nužno se u radu morala osvrnuti i na pragmatičnu komponentu emotivnoga znaka u kojemu se pokazuje "odnos između znaka i društva koje ga koristi" (str. 25). Autorica navodi tri tipa "'društvenih osjećaja' kao bitan element odnosa čovjeka prema svijetu u kojemu živi i djeluje. Svaki čovjek vidi i ocjenjuje druge i sebe na tri načina: po izgledu (ljepota - ružnoća), po sposobnosti (talent - hendikep) i po moralnosti (dobrota - zloća). Svaki od tih aspekata ima veliku lepezu stupnjeva koje u čovjeku izazivaju emocionalni izraz - ljubav, ljubomora, sućut, nada, čežnja /.../ (str. 39/40).

O komunikacijskom aspektu riječi raspravljali su znanstvenici s raznih strana svijeta okupljeni u Gdańsku 2000. Među njima treba izdvojiti temu tzv. pragmadidaktike koju je iznijela **Hanna Komorowska**. Radi se o učenju leksika komunikacijskim pristupom (str. 43-49). **Krzysztof Nerlicki** iz Szczecina raspravlja o aktiviranju moždanih procesa u učenju stranoga leksika. **Adam Pawłowski** iz Wrocława opisuje modelska istraživanja leksika u kvantitativnoj i formalnoj lingvistici (str. 82-91). Na ovome skupu sudjelovala je i **Ivana Vidović** koja je zajedno s autoricom ove knjige na poljskim i hrvatskim frazeologizmima s komponenotm *ruke* pokazala odnos geste-pokreta i glagola kretanja u tim frazeologizmima (str. 236-242).

U sklopu kontrastivne lingvistike teksta **Witold Maciejewski** još je 1983. upozoravao na postojanje *pragmatičnih konektora*. Njih osim konteksta čine i partikule, prilozi, glagolske konstrukcije tipa *przecież, nareszcie, już, jeszcze, istotnie, pewnie, jak wiesz, oczywiście, naturalnie* itd. (str. 60). Prozodične elemente (tj. paralingvistične znakove) ovaj autor smatra neizostavnim konektorima, a u njih ubraja stilske figure, ritam, rimu, kompoziciju i ostale elemente koji su "prilijepljeni" na tekst i čine ga standardnim (ibid., str. 60).

Feliks Marchewka u osnovama semiotike (*Semiotyka. Zarys teorii i jej rozwoju*, 1996) izdvaja *opisnu (empirijsku) pragmatiku* od čiste tj. *logične pragmatike*. Dok se prva bavi prirodnim jezicima, drugoj je cilj analiza umjetnih jezika logike uz pomoć znanstvenih metoda formalne logike. U glavne funkcije opisne pragmatike on ubraja *obavjesnu* (funkcja informacyjno-sparwozdawcza) i brojne *emotivne funkcije* kao što su npr. *ekspresivna* (doživljajna) funkcija, *evokativna* funkcija (koja izaziva izvjesna raspoloženja u komunikatora), *sugestivna* funkcija (kojom se

poziva ili nudi komunikatora), *agitacijska* funkcija (kojom se utječe i nagovara komunikatora). U *fatičnoj* funkciji on vidi znakove koji "potvrđuju, održavaju ili prekidaju komunikaciju" (str. 56), dok K. Pisarkowa takve znakove zove *konativnima*. *Metajezičnu* funkciju (Jakobsonov termin) Marchewka objašnjava kao znakove kojima komunikatori ispituju povratnu informaciju (a te znakove Pisarkowa zove fatičnima). *Razumijevanje* je prema Marchewki temelj svih pragmatičnih funkcija znaka (ibid, str. 57). Kako pragmatika proučava i funkcioniranje ljudske komunikacije, Marchewka izdvaja *interpersonalnu* (između ljudi) i *intrapersonalnu* komunikaciju (unutrašnju ili autokomunikaciju)(ibid. str. 63).

Anna Wierzbicka u knjizi "*Język - umysł - kultura*" govori slično kao **E. Łuczyński** i **Jolanta Maćkiewicz**, tj. smatra da postoje dva tipa pragmatika: jedna je *jezična pragmatika* (koja može predstavljati dio cjelovitog opisa jezične kompetencije), a druga je *nejezična*, jer je predmetom interesa sociologa, psihologa, etnometodologa, književnih teoretičara i drugih (1999:52). Problem postaje još veći kad se pragmatiku supostavi semantici (kao što je to u Morrisovoj definiciji). Wierzbicka podvrgava kritici Leechovu podjelu na minimaliste semanticiste (kojima je semantika šira od pragmatike), maksimaliste pragmaticiste (kojima je pragmatika šira od semantike) i komplementariste (kojima su pragmatika i semantika jednako važne jer se u prirodnim jezicima "ne može odvojiti 'pragmatično značenje' od značenja koja se odnose na 'denotacijske uvjete'" (1999:50). Autorica nudi četvrtu varijantu postojanja dviju pragmatika, jezične i nejezične. Ne prikazuje odnos tih dviju pragmatika, nego obje zajedno čine veći kvadrat koji presijeca manji kvadrat semantike (1999:53).

Ne možemo ovdje zaobići ni časopise koji promoviraju pragmatične teme. Tako vroclavski časopis "*Język a Kultura*" u posebnom broju 14 iz 2000. donosi članke pod zajedničkom temom "*Uczucia w języku i tekście*" (Emocije u jeziku i tekstu). Urednici toga broja su leksikografi i gramatičari: **Anna Dąbrowska**, **Iwona Nowakowska-Kempna** i **Janusz Anusiewicz**. Veći dio članaka obrađuje odnos emocije, jezika, tijela i uma. Raspravlja se tako o raznim vrstama ljubavi u čovjekovu životu (**Bogusław Bierwiaczonek** govori o vjerskoj podkategorije ljubavi, **Grażyna Sawicka** o ljubavi između majke i djeteta, **Bożena Sieradzka-Bazur** o ljubavi u književnosti, **Magdalena**

Telus o narodnom osjećaju domoljublja, **Mariola Jakubowicz** o jezičnoj slici ljubavi u etimologiji i frazeologiji). **Jadwiga Puzynina** teorijski obrađuje jezično-semantični odnos između naziva i tipa osjećaja, **Dorota Szumska** govori o emocijama bez emocije, tj. o implikaturama kao posrednicima izražavanja emocije riječima koje same po sebi nemaju emotivnoga sadržaja (npr. iskaz: "To mi je napravila moja *vlastita* kći" implicira majčino razočaranje kćerinim postupkom preko riječi *vlastita*) (str.199).

Časopisi "*Socjolingwistyka*" (Uniwersytet Śląski, Katowice) i "*Etnolignwistyka*" (Uniwersytet M. Curie-Skłodowskiej, Lublin) donose uvijek zanimljive teme među kojima se pronalaze i one pragmatične kao npr. članak *Anne Pajdzińske: Wyrażenia zmysłowe jako podstawa metafor językowych, Jolante Maćkiewicz: "A słowo stało się ciałem...", czyli podstawowa jednostka języka w ujęciu potocznym* (Etnolingwistyka br. 8, Lublin 1996). Potonja autorica napisala je s Edwardom Łuczyńskim "Językoznawtwo ogólne", tj. opću lingvistiku u okviru koje jezičnu pragmatiku smatra "jezikom u uporabi" (str.104), ali je svjesna da "pragmatika analizira cijeli kontekst iskaza, što će reći: cilj dotične informacije, namjeru govornika, njegov stav, ulogu nejezičnih činitelja itd. Na taj način pragmatični pristup izlazi iz analize čistih jezičnih činjenica jer opisuje čovjekovo ponašanje u različitim životnim situacijama" (2000:105).

Jedna od omiljenih pragmatičnih tema u poljskoj pragmatici je proučavanje govora u priopćajnim sredstvima. Tako **Justyna Winiarska** (2001) govori o "metatekstovnim operatorima u televizijskome dijalogu", a mnogi se autori bave problemom uvjeravanja u reklamnim porukama. Isto tako postoji tematski krug oko jezika političara, što već ulazi u sociolingvistična istraživanja.

Posebni krug pragmatičnih studija stvara se oko *pragmatikona*, tj. u pokušaju uvođenja pragmatičnih komponenti u rječnike. Noviji poljski rječnici već imaju tzv. *pragmatične kvalifikatore* pripisane uz rječnička značenja leksema ili frazema. Stvaraju se i rječnici s razgovornim i žargonskim leksikom.

U okviru Katedre za formalnu lingvistiku Varšavskoga sveučilišta *Andrzej Bogusławski* i *Jan Wawrzyńczak* bili su nositelji projekta nove "rječničke sonde", odnosno onih dijelova poljskoga jezika koji nisu zapisani u postojećim rječnicima. Naime, u rječniku pod nazivom

"*Polszczyzna, jaką znamy*" prikupljen je materijal iz govornih i pisanih izvora (varšavski govor, tekstovi iz tiska, beletristike i drugih pisanih izvora). U rječniku se nije provodila politička ni običajna cenzura pa se mogu naći i opscene riječi koje su česte u govoru. Specifika ovoga rječnika je i precizno formuliranje pragmatičnih obilježja natuknica. Pragmatični kvalifikatori su sljedeći: *akomodacijska obilježja* (prilagodba leksema određenom polju uporabe neovisno o namjeri govornika), *emotivna obilježja* (govornik odgovarajućom konvencijom dovodi primatelja u određeno stanje, atmosferu, osjećaj), *praktična obilježja* (određivanje realnoga ponašanja i djelovanja primatelja ili samoga govornika drugačijom konvencijom i *poetska obilježja* (uvođenje širih ludičnih ili ornamentacijskih efekata). Svaka grupa obilježja ima niz kvalifikatora tipa *profesj.* = profesionalni izraz, *dziec.* = dječji jezik, *daw.* = stara riječ, riječ koju su rabile prošle generacije itd. (str. 33). Više riječi o pragmatičnim kvalifikatorima u poljsko-hrvatskome rječniku bit će u drugom dijelu knjige.

Posebno treba izdvojiti i dva rječnika govornoga jezika: *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów* (Rječnik poljskih psovki i prostota) **Macieja Grochowskog** i *Słownik polszczyzny potocznej* (Rječnik poljskog govornog jezika) **Anusiewicza** i **Skawińskog**. Prvi od ova dva rječnika ima dobro opisane pragmatične kvalifikatore koji natuknicu definiraju kao psovku, vulgarnost, običajnu vulgarnost, kao šaljiv, eufemističan ili pogrdan iskaz. Drugi rječnik mogao bi se odrediti i kao tematski rječnik, jer se sastoji od 6 cjelina koje nose naslove: *čovjek* (nazivi, opisi ljudi, izgled, radnje i fizička i fiziološka stanja, psihične osobine), *čovjek i drugi ljudi* (nacionalnost, društveni status, obitelj, rad, škola, odmor, ured, trgovina, zdravstvo, prijevoz, mediji, politika, umjetnost, vojska, šport, običaji, vjera - crkva, međuljudski odnosi: unutar ove grupe posebno izdvajamo podnaslov *govor - verbalni oblici kontakta* (str. 170-196), zatim je tu poglavlje pod naslovom *čovjek i situacije* (npr. sigurnost - nesigurnost - razvoj situacije, orijentacija - iskustvo - kompetencija, djelovanja u suprotnosti s pravom), *čovjek i vrijednosti* (zauzimanje stava, ocjena, vrjednovanje, pasivnost), *fizičko okružje čovjeka* (materijalni predmeti, njihova obilježja, prirodna sredina, biljke, životinje i atmosferske prilike, mjesto stanovanja) i *vrijeme, mjesto, mjere*. Unutar tih tema natuknice su razvrstane po abecednom redu.

Osim leksema pojavljuju se i najčešći frazemi te kontekst iz različitih pisanih izvora.

I na kraju, poseban pristup pragmatičnim istraživanjima u književnim tekstovima s elementima govornoga jezika nudi Katedra pragmatike Śląskoga univerziteta u Katowicama pod vodstvom prof. **Aldone Skudrzykowe**. Zajedno s **Krystynom Urban** A. Skudrzykowa je sastavila Mali rječnik termina iz sociolingvistike i jezične pragmatike (*Mały słownik z zakresu socjolingwistyki* i *pragmatyki językowej*, Kraków, 2000.)

Zbornik radova (pod redakcijom Skudrzykowe) sa skupa iz 1990. godine nosi neobičan naslov *"Podsłuchane, zapisane"* (prisluškivano, zapisano), čime se sugerira obrada govorne problematike. Radi se međutim o znanstvenom skupu polonista (profesora i studenata) s navedenoga sveučilišta koji su se okupili oko djela književnika Mirona Białoszewskoga. Taj je pisac jedinstven po tome što je unio govorni jezik i oblik govornih žanrova u poljsku književnost. On je stoga poslužio kao izvrstan primjer povezivanja književnog i govornog jezika, pisanoga teksta i izgovorenoga / zapisanoga diskurza. Inspiriralo je to neke od autora da stvore originalne članke npr. o "filološkom vicu" ili o "žalopojki".

Aldona Skudrzykowa bavila se tu problemom (za)pisanoga jezika, zapisanoga dijaloga i kršenju grafičnih konvencija, ortografskih normi. **Magdalena Pastuchowa** piše o *ironiji* kao stilističnoj i filozofskoj kategoriji na književnim djelima J. Głowackoga. **Janusz Ryba** bavi se *historijskom pragmatikom* opisujući završetke i formule pristojnosti u pismima iz vremena prosvjetiteljstva (str. 17-23). Ovaj zbornik je primjerom kako se pragmatika proteže s govornih tema i na književnost, i to ne samo suvremenu, nego i stariju. Pragmatična komunikacijska tema tekstualne interpretacije zajednička je književnome kritičaru i čitatelju književnoga djela pa se danas u teoriji književnosti koriste doprinosi pragmatike upravo u području recepcije književnoga djela, tj. interpretacije, dešifriranja implicitnih elemenata teksta.

Ukratko možemo rezimirati da je poljska pragmatična misao zaokupljena različitim temama te da se iz navedenih pragmatičnih tematskih krugova vide i različiti pristupi pragmatici.

1) Poljska pragmatika eksplicitno je definirana kao dio semiološke znanosti u djelima poljskih logičara, počevši od Tarskoga (Stanosz-Nowaczyk 1976, Marciszewski 1988, Ziembiński 1991, M. Tokarz 1991, Marchewka 1996).

2) Pragmatiku kao dio jezične teorije koja promatra interpretativne funkcije iskaza čije su vrijednosti konteksti vide autori poput Awdiejewa 1983. i Kańskoga 1991.

3) Od anglofonih lingvista (kao npr. Leech) preuzimaju se retorični (konverzacijski) principi koji se primjenjuju u pragmatici (B. Lenartowicz 1991).

4) Pragmatiku kao dio sociolingvistike vide autori proučavanja kulturnog ponašanja u govornim sredinama (Pisarkowa 1975, Ożóg 1990, Kurek, Kowalik, Staszko-Maniawska, Mycawka 1991, Boniecka 1999, Zgółkowie 1999, teme iz časopisa "Socjolingwistyka").

5) Analizu žanrovskih govornih struktura diskurza (npr. pismo, čestitke, govori itd.) započela je Anna Wierzbicka (Genry mowy), a spomenuli smo i Kałkowsku 1982). Radi se o stereotipnim govornim iskazima vezanim uz pojedine društvene situacije.

6) O povezanosti pragmatike i semantike govore nam radovi o emotivnom jeziku (Spagińska-Pruszak 1994, Reszka 2001, Wierzbicka 1999) te o komunikacijskom značenju glagola govorenja (Greń1994).

7) Pragmatika je neizostavna i u etnoligvističnim istraživanjima koja se bave izrazima različitih emocija u kulturama (članci iz časopisa "Etnolingwistyka", "Język a Kultura").

8) Pragmatika je zastupljena u obradi rječničkih natuknica jednojezičnih i dvojezičnih rječnika, gdje se pojavljuju tzv. pragmatični kvalifikatori leksema i frazema. U poljskoj leksikografiji postoje i posebni pragmatični rječnici koji opisuju govorni leksik i ograničuju se na uske pragmatične teme, kao npr. na popis i obradu psovki i prostota (usp. Słownik przekleństw i wulgaryzmów 1996).

9) Književni tematski krug također zadire u pragmatiku u teoriji književnosti koja se bavi recepcijom i interpretacijom književnoga djela kao komunikacijskog čina pisca (Skudrzykowa i drugi na Katedri pragmatike Śląskoga Uniwersyteta u Katowicama).

10) Pragmatika je nezaobilazna u učenju stranih jezika pa svakako treba uključiti i dostignuća pragmadidaktičara (spomenuli smo samo Hannu Komorowsku, 2000.).

11) Na posljednje smo mjesto stavili radove koji pragmatiku shvaćaju kao znanost širu od lingvistike, jer ona uključuje uz verbalni kod sve ostale kodove u komunikaciji. Tu se međutim tek od nedavna nalaze poljski jezikoslovci. Izdvojili smo Nowakowsku, Załazińsku, Krawczykovu, Antasovu, Jarząbkovu i Niedzielskoga.

Iz ovoga se pregleda može zaključiti da se poljska pragmatična misao njeguje u različitim poljskim sveučilišnim centrima i da se njome bave prije svega lingvisti koji pragmatiku shvaćaju kao eksplicitni ili implicitni emotivni dodatak jezičnome znaku. Tako shvaćena pragmatika zapravo je poput semantike izražena u cjelokupnoj ljudskoj komunikaciji i nezaobilazna je makar se ne nazivala takvim imenom. Čak i kad se ona skriva pod nazivom semiologija, semantika, praktična logika, kognitivna lingvistika, psiholingvistika, sociolingvistika, etnolingvistika ili kultura (govorenja, ponašanja), njezin je predmet uvijek prepoznatljiv - opis čovjekova izražavanja i analiza njegova iskazivanja.

4.2. Pragmatična misao u Hrvatskoj

Pretečom pragmatike u Hrvatskoj možemo smatrati **Dragutina Boranića** (1909) koji je proučavao onomatopejske riječi glasanja životinja u slavenskim jezicima. On je uvidio da su to specifični jezični znakovi koji su dijelom imitativi izvanjezične stvarnosti, dakle zvukovi prevedeni u foneme (artikulirane glasove), a uz to još imaju i gramatične premorfeme (infikse i redupliciranе uzvike) kao začetke oblika riječi (mu-k-ati, ga-k-ati, cij-uk-ati, cvi-l-iti, čavr-lj-ati, le-p-ršati; polj. szcze-b-iotać, pi-s-kać) (Boranić 1909:22-58). Mnoge životinje dobile su u jeziku i naziv prema svome glasanju (kokoš od glasanja *koko*, bukavac od *buh*, kukavica od *kuku*)(ibid, str. 12-20). Ovakvi se nazivi životinja u jeziku mogu nazvati "zvučnim gestama" (prema Kapanadze i Krasiljnikov 1973) koje se zapisuju pomoću postojećih fonema u jeziku i smatraju se uzvicima (str. 481).

Zanimljivo je da iste godine kad je Birdwhistell napisao Kineziologiju, naš znanstvenik, **Petar Guberina**, izdaje knjigu "*Zvuk i pokret u jeziku*". U njoj Guberina izlaže teoriju o razvitku jezika iz prvotnoga pokreta uz koji je pridodan i zvuk kao prateći valer. Iz tog primarnog pokreta razvio se gestovni kod koji je i danas neizostavan u komunikaciji, a od zvuka se razvio artikulirani glas i verbalni kod - jezik. Paralelizam tih dvaju kodova naveo je Guberinu na zamisao o višeslojnosti govora koju po njemu čine "vrjednote govornoga jezika". Među njima su se našle ne samo geste i mimika, nego i paralingvistična sredstva kao što su: intonacija, boja glasa, stanka, naglasak, ritam. Sve

se to dotad proučavalo u fonetici, prozodiji, retorici i stilistici. Kako je Guberina uvidio da ove višeslojne govorne tvorbe pridonose boljem razumijevanju jezika, odlučio ih je koristiti u učenju stranih jezika. Ranije su se strani jezici učili metodom prepoznavanja gramatičnih struktura na prevođenju tekstova. Tako se jezik svladavao pasivno. Za aktivan govor potrebno je razlikovati globalnu strukturu iskaza, a to znači cjelovit komunikacijski čin s verbalnim i neverbalnim znakovima koji su utemeljeni u kulturi dotičnoga jezika. Guberinina globalno-strukturalna verbo-tonalna metoda učenja stranih jezika dala je izvrsne rezultate i u učenju gluhih kojima nedostaje zvukovnost, ali mogu imati razvijen gestovni jezik i neke paralingvistične elemente kao što je npr. ritam. Guberinina ideja multimedijalnosti u učenju stranih jezika primjenjuje se danas svagdje u svijetu.

Neverbalnom se komunikacijom najprije počela baviti rusistica, **Renata Volos**. Na Međunarodnom slavističkom kongresu koji se održavao u Zagrebu (1977) ona je izložila crteže koji su prikazivali razlike između hrvatskih i ruskih gesta u komunikaciji. Tadašnji lingvisti smatrali su da to nije predmet jezikoslovlja, jer se do tada gestovnu komunikaciju proučavalo u psiholingvistici i medicini. Da bi dokazala kako su i geste stvar Jezika, R. Volos je počela istraživati rusku lijepu književnost u kojoj je pronalazila opise i nazive za pojedine geste i njihova značenja. Verbalni i neverbalni kod ona je povezala tzv. gestama-frazeologizmima tipa *mrštiti se, plaziti jezik, pokazivati bosanski grb* i sl. Danas su geste, mimika i paralingvistični elementi nerazdvojni dio pragmatike.

Zahvaljujući liječniku **Mihovilu Pansiniju** (1996) afirmiralo se proučavanje neverbalnoga koda, posebice gesta u "konceptu gramatike prostora" (Govor V. br. 2, 1988., 117-128). On zapravo opisuje *pokrete-signale* koji prate govor (tj. ilustratore), zatim *deiktične geste* (pokazivanje prostora uz uporabu jezičnih gesta - pokaznih zamjenica ili priloga: desno, lijevo) i na kraju govori o *gestama-frazemima*, dajući primjer frazema "ruku na srce" i iz njega izvedene fraze "istinu govoreći". Da je druga fraza izvedena iz prve, vidi se po istoj pratećoj gesti stavljanja desne ruke na lijevu stranu, stranu srca. *Kulturološkim gestama* Pansini naziva pozdravne geste i vulgarizme što su ovisni o pojedinim društvenim skupinama, spolu, individualnim osobina i životnoj dobi. Vezu između geste i prostora Pansini vidi ovako: "Onaj koji opisuje prošli događaj, pred sobom vidi sliku sadašnje stvarnosti, ali i prošlu sliku

svega onoga o čemu priča, čak se i motorički svojom gestom nalazi u dva prostora, stvarnom i zamišljenom" (str. 109).

Proučavanje uporabe geste uz govor pokazalo je da ona uvijek za oko 800 milisekundi predhodi govoru pa Pansini zaključuje da gesta i "evolucijski dolazi prije govora" (str. 113).

Geste-signali nesvjesno izražavaju i one osjećaje koje govor pokušava prikriti i zato A. Pease predlaže da osvijestimo svoju nesvjesnu gestikulaciju kako bismo pokazali svoje poželjne osobine: odlučnost, nepokolebljivost, ozbiljnost, odgovornost i druge osobine važne za stvaranje imagea u društvu i na poslu.

I napokon, Pansini u gestama vidi lingvistički model misli koja još nije postala svjesna i njome se premošćuje jaz između mišljenja i govora (ibid, str. 116).

Gestama-signalima bavi se i **Bogdanka Pavelin** (1999) koja izdvaja sveukupnost pokreta u govoru pod nazivom *posturomimogestualnost (PMG)*, što znači da se zajedno pojavljuje položaj tijela komunikatora kao i njegova mimika lica te uporaba gesta. Proučavajući fenomene PMG-a B. Pavelin dijeli geste u komunikaciji licem u lice na 4 osnovna oblika: a) *kvazilingvističke* ili amblematičke (kimanje glavom u značenju "da"); b) *fonogene* geste (vezane uz kretnje usana); c) *silingvističke* geste (koje prate govornu aktivnost) i d) *sinkronizacijske* geste (kojima se održava kontakt između komunikatora) (str.565/566). Za B. Pavelin komunikacija je potpuna ako ima "plurimodalnost izraza u danom kontekstu" ili "globalni sadržaj konkretnog iskaza" (str. 567), a to je moguće samo u kombinaciji informacijskog (osnovnog) sadržaja (koji u našoj terminologiji odgovara informemu) i "funkcionalnog sadržaja" koji je pragmatičan, ovisan o situaciji (i zovemo ga pragmemom).

Branko Vuletić u knjizi "*Gramatika govora*" eksperimentalnim metodama pokazuje zakonitosti u govoru opovrgavajući tako de Saussureovu tvrdnju o nesustavnosti govora. Njegov je rad, kao i radovi većine zagrebačkih fonetičara (usp. prof. **Ivu Škarića**, **Damira Horgu**, **Ivana Ivasa**, i druge), temeljen na snimanju emisije i percepcije govora i samo se predmetom dotiču pragmatike.

Diskurznom razinom bave se iz raznih kulturnih uglova dvije zagrebačke lingvistice, **Mirna Velčić** (1987) i **Zrinjka Glovacki-Bernardi** (1990). One se na neki način nadopunjuju, jer Mirna Velčić obrađuje povezivače teksta (konektore) u govornim žanrovima, a Zrinjka Glovacki-

Bernardi u knjizi "*O tekstu*" bavi se sintaktničnim i semantičnim obilježjima teksta. Tekst se, po njezinu mišljenju, može definirati iz strukturalistične perspektive kao koherentni slijed rečenica (str. 15), dok se iz pragmalingvistične anglosaksonske teorije tekst definira komunikacijski, kao niz govornih činova. U njemačkoj se literaturi tekst određuje iz tradicionalne rečenične gramatike kao nadrečenična cjelina (koja se promatra u okviru rečeničnih parova). Drugo gledanje je da se definira sam tekst kao cjelina, a treća je mogućnost određivanje teksta prema izvantekstualnim kriterijima (semantičnim i pragmatičnim) (str. 16). Autorica promatra tekst kao grafičku cjelinu, jer ona "olakšava pregled međuodnosa i može se smatrati zaokruženom, dovršenom cjelinom" (str. 36/7). Tekst predstavlja i samostalnu jezičnu cjelinu. "Jedina grafička jedinica u toj hijerarhiji koja nema izravnog ekvivalenta u lingvističkoj terminologiji jest odlomak", tvrdi Z. Glovacki-Bernardi, koji ona definira na nadrečeničnoj razini (na razini tekstema, tj. jedinice kraće od cjelokupnoga teksta, ali s određenim anaforično-kataforičnim međuodnosima jezičnih jedinica) (str. 37). Okosnicu teksta čini i slijed tema (tema je jezgra teksta), tj. onoga o čemu se priopćuje. Ovdje se mora uzeti u opis i rema koja sadrži novost, obavijest što se ne može izvesti iz konteksta ili situacije (ibid.:37). Ako se na tekst gleda kao na primjer socijalne komunikacije, uzima se u obzir pragmatična utemeljenost teksta kao diskurza, dakle govorne cjeline. Z. Glovacki-Bernardi ne razlikuje terminološki tekst od diskurza i dijeli tekstove po njihovu odnosu prema iskustvenoj stvarnosti pa dobiva ne-fikcionalne tekstove (novinski članci, reportaže, putopisi, upute za uporabu i sl.) (str. 39), za razliku od fikcionalnih - književnih tekstova. Za određivanje tipa teksta potrebna je tekstualna strategija koja uzima u obzir govornu konstelaciju, deikse, referenciju, intenciju i konzekvenciju (ibid.:39).

Mirna Velčić navodi da se *tekst* i *diskurz* rabi u nekih autora sinonimno (npr. *tekst* se kao termin rabi u sovjetskoj i američkoj tradiciji, a *diskurz* u anglosaksonskoj, francuskoj i američkoj lingvističnoj tradiciji). Ipak M. Velčić spominje i razlike u ta dva naziva koje se vide "po teorijskim implikacijama, stečenim u kontekstima izdvojenih sustava" (str. 11). Preciznije razlikovanje teksta od diskurza postigli su filozofi jezika, zagovornici teorije govornih činova, koji tvrde da jedinica diskurza nije rečenica, nego govorni čin, iskaz ili izrjeka (više o tom problemu vidi II. dio knjige). M. Velčić zaključuje da se "mehanizam /.../ koji dijelove teksta "drži na okupu"" izražava jezičnim sredstvima kao povezivačima,

signalima u govoru, partikulama (*međutim, ipak, konačno...*). Oni se mogu izdvojiti formalno-sintaktički (subordinativni, koordinativni), formalno-logički (red riječi, vremensko-vidski odnos glagola, sredstva vezanja: veznici, prilozi, zamjenice itd.) i semantički (ponavljanja zajedničkih elemenata, povezivanje na leksičnom planu). J. Silić (1970) naziva te povezivače konektorima i definira ih kao "signale kontekstualne uključenosti" (Velčić str. 18, Silić str. 80). Podjela konektora može se izvršiti formalno pa M. Velčić razlikuje *relativne konektore* (odnosne zamjenice), *vezničke konektore* (pravi veznici i druge jedinice u funkciji konektora: *a uz to, ali bez obzira na to*), *priložni konektori* (jednostavni i sastavljeni prilozi: *međutim, i obratno, prema tome*), *konektori s prijedložnim konstrukcijama* ili *frazeologizirani konektori* (u prvom redu, drugim riječima, bez obzira na to) i *propozicionalni konektori* (treba imati na umu da, treba svakako voditi računa o tome da,)(str. 24-29). Ovakvi konektori izražavaju pragmatična značenja (našu nesigurnost, odbojnost, privlačnost) i zato oni tek u iskazu, u supostavljanju prema drugim dijelovima teksta, dobivaju novo, društveno, praktično značenje (str. 36, navedeno prema Mihailu Markoviću). Drugim riječima, konektori su dijelovi diskurza i daju poruci pragmatičnu dimenziju. Zato se konektore ne može promatrati izdvojeno, kao vrste riječi, jer njih "bitno određuje funkcija teksta" (ibid, str. 36). U sljedećim poglavljima svoje knjige stoga M. Velčić prikazuje povezivanje konektorima (na sintaktično, semantičnoj i pragmatičnoj razini) u argumentacijskome diskurzu pa razlikuje konektore suprotnosti (adverzative), konektore objašnjenja (eksplikative), konektore zaključivanja (konkluzive) i konektore uzroka (kauzative) (str. 56-108).

Pavao Tekavčić (1992) pokazuje kako se u književnom tekstu (na primjeru Šenoine proze) mogu izdvajati pragmatični elementi: performativne zavisne rečenice, vezivanje rečenica, anafora i katafora, intenzifikacija svojstva (u okviru sintakse), pragmatična funkcija čestica (u semantici), lokalizmi i kolokvijalizmi (u leksici) (str. 4). P. Tekavčić se kao talijanist bavi i kontrastivnim problemima hrvatsko-talijanske pragmatike (problemi čestica, izraza za restrikcije, upitnih rečenica). Na zagrebačkoj talijanistici pragmatika je danas već udomaćena. Tako se **Vesna Deželjin** bavi povijesnom pragmatikom (romansko-slavenskom etimologijom onomastičnih elemenata u *maldobriama*), **Ingrid Damiani Einwalter** gestama u talijanskom kulturnom krugu u usporedbi s

hrvatskim, **Nives Sironić-Bonefačić** pragmadidaktikom (pragmatičnim oblicima ponavljanja u didaktičnoj situaciji).

Marko Tadić govori o pragmatici s pozicija matematičnoga jezikoslovlja.

Jednom od pragmatičnih tema bavila se i **Anita Peti-Stantić** obrađujući problem tzv. *etičnog dativa kao izraza ekspresivnosti u jeziku.* Ovakvim se padežnim oblikom zamjenica naime ostvaruje bliskost komunikatora (Jesi li ***mi*** se umorio? Tako ***ti*** je to. Što ***nam*** radite? Taj ***vam*** je tek pravi majstor! (2000:288-289)

I pokojni zagrebački lingvist, **Miro Kačić**, dolazi do pragmatike iz ozračja matematične lingvistike. Naime, baveći se više godina primjenom matematičnih metoda u lingvistici, ustvrdio je da se ovom metodom mogu lakše i preciznije proučavati i neverbalni kodovi. U opisivanju tog proširenog korpusa lingvistične analize on tako uvrštava i pragmatiku ("pored fonološke, morfološke, morfemske, leksične, sintaktične, nadrečenične, diskursne nalazi se i semantična, odnosno pragmatična analiza") (Kačić 2001:33).

Gotovo da nema hrvatskog jezikoslovnog časopisa u kojemu se ne bi našla pokoja pragmatična tema. Posebno valja istaknuti zbornike Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku. 1999. organiziran je skup na temu: *Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike.* U tom su zborniku obrađivane najrazličitije pragmatične teme, a sudjelovalo je stotinjak znanstvenika iz zemlje i svijeta (priložena su i tiskana 94 rada!).

Veća skupina autora govorila je o jeziku reklama (**Goranka Blagus Bartolec, Sanja Đurin, Anđela Frančić, Renata Fox, Antun Halonja i Barbara Kovačević, Željka Lilić, Kazimierz Michalewski, Milica Mihaljević, Maria Magdalena Nowakowska, Diana Stolac**).

Još veću grupu reprezentirali su u navedenom zborniku pragmadidaktičari (**Jadranka Ančić, Andrea-Beata Antolić, Jadranka Anzulović, Jasna Ažman, Maximilijana Barančić, Gorana Bikić-Carić, Nevenka Blažević, Rita Brdar-Szabo i Mario Brdar, Sanja Čurković Kalebić, Blaženka Fran, Tomislav Franušić, Milica Gačić, Ksenija Juretić, Slavija Kabić, Marta Medved Krajnović, Christine Okresek, Marija Omazić i Višnja Pavičić, Mirjana Pehar, Anica Perković, Katja Plemenitaš i Kirsten Hempkin, Vesna Požgaj Hadži i Mirjana Benjak, Nives Sironić-Bonefačić, Mirjana Vilke i Jelena Mihaljević Djigunović, Yvonne Vrhovac**).

Problem stereotipa o životinjama i bojama te stereotipa u govornim žanrovima kao što su "želje", "pozdravne formule", "dnevnici učenika", "komplimenti", "telefonski razgovori", "jezik interneta", "podštapalice i umetci" rješavan je također kod brojnih autora (**Mislava Bertoša, Maja Bratanić, Željka Brlobaš i Marijana Horvat, Marina Fruk, Hrvoja Heffer, Mirna Hocenski-Dreisiedl, Nada Ivanetić, Željka Štefan, Nina Tuđman-Vuković, Irena Zovko**).

Neki su se stručnjaci baš na skupovima HDPL-a profilirali kao pragmatičari. Posebice izdvajamo riječku pragmatičarku, **Nadu Ivanetić**, koja je 1995. izdala i knjigu "*Govorni činovi*". U njoj prihvaća Austinovu i Searleovu teoriju jezičnoga djelovanja i razmatra funkcionalno-komunikacijsko polje za neodobravanje koje uključuje *prekoravanje, predbacivanje, ekspresivno kritiziranje i okrivljavanje*. Osim ovih pragmatičnih leksema autorica obrađuje ekspresive i sredstva neverbalne realizacije u obliku paralingvema i kinema. Tako je praktično sa svih strana obradila pragmatični znak. Nada Ivanetić bavi se i opisom pojedinačnih tipova govornih žanrova kakvi su primjerice komplimenti (1999), zamolbe (2000), nekrolozi (2001). U tim svojim člancima studiozno i pristupačno iznosi primjere iz svakodnevnoga govora te joj pripada zaslužno mjesto pragmalingvista u našoj sredini.

O žanrovima u govoru bave se u nas osim Nade Ivanetić *i* **Željka Brlobaš** i **Marijana Horvat** koje su na II. hrvatskom slavističkom kongresu u Osijeku (Zagreb 2001) napravile lingvističnu analizu tekstova vremenske prognoze.

Prijašnji skupovi HDPL-a imali su teme koje su također zadirale u pragmatiku, npr. *Prožimanje kultura* i *jezika* (1991), *Jezik i komunikacija* (1996).

Milena Žic-Fuchs, zagrebačka semantičarka, nužno se bavila i pragmatičnim temama pa je tako obradila vokative obraćanja nepoznatih ljudi u zagrebačkoj gradskoj sredini (1988).

Pragmatikom u okviru kulture i rječnika bave se **Maja Bratanić** (1999, uporaba pozdravnih formula), **Anja Nikolić-Hoyt** (1998, kategorizacija izvanjezičnoga univerzuma u tezaurusu) i drugi.

Dubravka Sesar doktorirala s temom modalnosti u češkom i hrvatskom. U članku "*Modalni indikatori emocionalnosti*" D. Sesar razlikuje *modalnost* (kao sintakto-semantičnu kategoriju koja se izražava gramatičnim i leksičnim sredstvima) od *emocionalnosti* (koja je

komunikacijsko-pragmatična kategorija s vlastitim jezičnim sredstvima: uzvicima, intonacijom, redom riječi, imperativnim strukturama, nijekanjem, optativima, kondicionalom, indikativom s partikulama, upitnim iskazima, modalnim glagolima i modalnim predikativima). Iz njezinoga se članka vidi da su u češkim gramatikama već 1951. postojali "najpotpuniji opisi sintaktičkih sredstava za izražavanje emocionalnosti" npr. u gramatici češkoga jezika F. Trávničeka (*Mluvnice spisovné češtiny II, Skladba,* SN, Praha)(Sesar 1992/3:390).

Željka Fink istražuje pragmatična obilježja u frazemima na primjerima uzvičnih frazema i frazema obraćanja (Fink 2000 i 2001).

U ovoj knjizi zastupamo maksimalističnu koncepciju pragmatike u koju se uključuju svi kodovi odgovorni za prenošenje poruke i sporazumijevanje. Naša je teza da su svi ti kodovi reverzibilni, tj. da se može informacija iz jednoga koda prevoditi u drugi. Mnoga mjerenja učinkovitosti poruke pokazuju da je verbalni kod u poruci zastupljen s 8%-30%, dok su neverbalni kodovi nositelji poruke u znatno većem postotku (usp. Vuletić 1980:31). Zato je razumljivo što je danas recepcija književnog djela snimljenoga na filmu bolja od recepcije same knjige, tj. primatelji radije odgledaju tuđu filmsku interpretaciju književnoga djela, nego da ga čitaju. Informacija izražena multimedijski prihvatljivija je od jednokanalne informacije, jer je perceptivnija, brže se i bolje razumije, djeluje na sva glavna osjetila kojima se informacija prenosi do mozga. Stoga smatramo da je multimedijalna, transdisciplinarna pragmatika najbolji reprezentant poruka u komunikaciji.

Na pragmatiku se može gledati i iz vertikalne pozicije koja omogućuje tri razine promišljanja o okružujućem svijetu: a) na makro-razini funkcionira semiologija kao opća znanost o znakovima; b) na mezzo-razini razvijaju se posebne znanosti kao pragmagramatika (metaznanost o korištenju različitih kodova u komunikaciji) i c) na mikro-razini nalaze se gramatike i pragmatike pojedinačnih jezika kao specifičnih društvenih zajednica.

Iz pregleda hrvatske pragmatične misli, možemo zaključiti da se u Hrvatskoj pragmatika sporo, ali sigurno razvija u okviru stranih jezika, jer se učenje stranih jezika danas svelo prvenstveno na ovladavanje govornom komunikacijom. Stavlja se naglasak na kulturološki aspekt sporazumijevanja koji je toliko višeslojan da ga može pokriti jedino pragmatika.

Usporedimo li poljska pragmatična dostignuća s hrvatskima, vidjet ćemo da su Poljaci daleko jače razvili logičnu i jezičnu pragmatiku dok se u Hrvatskoj više obrađuje nejezična pragmatika (neverbalna komunikacija) te sociolingvistična i etnolingvistična pragmatika kojoj su predmetom suvremeni govorni žanrovi (npr. reklame, novinski članci), metaforični leksemi i frazemi u pragmatičnoj funkciji te lingvistika teksta. Naši lingvisti uglavnom su minimalisti, tj. bave se više semantikom, a pragmatiku shvaćaju samo kao djelić semantike koji se svodi na proučavanje govora. Isto se tako više obrađuje govorni jezik iz aspekata pragmadidaktike (učenja stranih jezika), jer je to od velike važnosti za nas kao mali narod. Za turizam je posebno zanimljiv jezik reklame koji je u nas na zavidnoj razini pa nije čudo što se mnogi lingvisti bave i tom temom.

Kako se na hrvatskim sveučilištima pragmatika počela razvijati pod tim nazivom tek 80-tih godina 20. stoljeća, dok je u Poljskoj bila već predavana i obrađivana kao zasebna znanost 70-tih godina, možemo reći da su naši pragmatičari vrlo uspješno obradili velik broj pragmatičnih tema zahvaljujući čemu prilično dobro slijedimo svjetska dostignuća na tom polju. S obzirom da smo mi 10 puta manji narod od Poljaka, možemo biti zadovoljni brojem bibliografskih jedinica, knjiga i časopisa iz pragmatike u našoj sredini. Dobro bi bilo kad bismo mogli izdavati časopis posvećen samo pitanjima jezične pragmatike.

II. dio

HRVATSKO-POLJSKA KONTRASTIVNA PRAGMATIČNA ISTRAŽIVANJA

U ovom ćemo poglavlju obraditi različite kontrastivne pragmatične probleme s kojima smo se susretali u posrednoj i neposrednoj komunikaciji s poljskom kulturom i ljudima. Prikazat ćemo faze ujezičenja neverbalnih kodova u verbalni, zatim načine standardnoga zapisa neartikuliranih eksklamacija i njihovo pretvaranje u uzvične pragmeme (naziv prvi dao **B.F. Poršnev** 1979), nadalje, metode prevođenja pragmema iz jednoga jezika u drugi te pragmeme i pragmatične odrednice u pragmatičnom rječniku (pragmatikonu). Na kraju ćemo pokazati tipove i funkcioniranje kulturoloških i emotivnih pragmema u komunikaciji te oblike i funkciju automatiziranih pragmema (podštapalica).

1. Stupnjevi ujezičavanja neverbalnih kodova

Kako smo pokazali u 3. poglavlju I. dijela knjige, različiti nejezični kodovi mogu se *ujezičavati* ili *verbalizirati* (Kačić 2001. rabi termin *ojezičiti,* a poljski logičari i lingvisti govore *ujęzykowienie* pa smo se mi odlučili za termin 'ujezičenost' i 'ujezičavanje', prvo označuje rezultat komunikacije, a drugo proces u komunikaciji). Ulaskom u jezik nejezični znakovi čuvaju svoja pragmatična svojstva na razne načine, od onomatopejskoga do metaforičnoga. Takve jedinice nazivamo ***pragmemima***.

Postoje 4 etape ujezičavanja nejezičnih (gestovnih) kodova.

1) Na prvoj etapi u gestovni se kod uključuje zvuk. Takve smo geste sa zvukovnim elementom nazvali *ozvukovljene geste* ili *ekspresivi*, čije su jedinice *gestemi*. Pragmatični se sadržaj izvodi pokretom i/ili zvukom. Danas su takvi survivali eksklamacije (neartikulirani krici) i uzvici (artikulirane onomatopeje).

2) Na drugoj etapi zvukovna struktura nadvladava gestovnu i stvaraju se prvi *leksogestemi* koji imaju gramatični oblik leksema (promjenljive vrste riječi), a u korjenu čuvaju gestemski oblik interjekcije (uzvika). Andre Jolles (1978) zove takve oblike *"jezičnim gestama"*.

Njihove su jedinice *verbativi* kao rezultat procesa verbalizacije (ujezičenja) geste.

3) Daljnjim ujezičenjem stvaraju se na trećoj etapi *gestoleksemi*, jedinice koje su posve leksikalizirane oblikom, ali značenje im je povezano s gestom. Oni tvore gestovne *denotative.*

4) Posljednja etapa ujezičenja sadrži *gestometaforeme*, tj. lekseme i frazeme prenesenoga značenja koji gestovnim opisom izražavaju pragmatična svojstva. Njih ćemo zvati *konotativima.*

Na svakoj od ovih etapa pratimo 8 tipova pragmema koje zovemo prema onome što označuju: *emotivi* (označuju emocionalnost), *senzitivi* (stanje organizma, osjete doživljene osjetilima), *diktativi* (nukanje, poticanje na aktivnost), *imitativi* (znače pragmeme oponašanja), *demonstrativi* (deiktične pragmeme pokazivanja), *kognitivi* (modalne pragmeme stavova), *specifikativi* (ocjenjivanje,stupnjevanje osobina i obilježja) i *pueritivi* (ukazuju na posebni izgovor pragmema i uporabu hipokoristika i pejorativa). Najprije se navode hrvatski, a nakon kose zagrade - poljski primjeri.

1) Na prvoj etapi tako razlikujemo *emotivne* **ekspresive** (***ah / ach*** su npr. homonimni pragmemi radosti, divljenja, straha, čuđenja u hrvatskom i poljskom; ***a joj / o jej*** - u hrv. i polj. su različiti uzvici divljenja i čuđenja, isti oblik još može biti homoniman kao senzitiv boli; ***bee, kme / buu*** - hrvatski ekspresiv plača različit je od poljskoga, poljski oblik u hrvatskome služi kao emotiv zastrašivanja, iznenadnosti, a može se svrstati i u senzitive i u imitative plača).

Senzitivni ekspresivi izražavaju stanja i osjete organizma pa tako možemo izdvojiti ekspresiv kihanja, različit u hrvatskom i poljskom pragmemu (***a pciha/ a psik***), zatim također različite senzitivne ekspresive pijenja (hrv. ***klo-klo*** / **gul-gul**), srkanje se u poljskome izražava ekspresivom ***chlip-chlip***, dok se on u hrvatskom izražava neartikulirano.

Diktativni ekspresivi rabe se u dozivanju ili tjeranju životinja i u drugim poticanjima na djelovanje (hrv. ***mic-mic, mac-mac, muc-muc / polj. kici-kici, ci-ci*** - sinonimni ekspresivi dozivanje mačke potpuno su različita u dva jezika; ***čin-čin / cyk-cyk*** diktativi su za kucanje čašama pri slavlju i čestitanju).

Imitativni ekspresivi oponašaju razne prirodne ili umjetne zvukove (***bum, dum, tres / bach, bac, bęc*** -imitativi padanja u raznim

stupnjevima jačine udarca tvrdoga predmeta o pod; ***pljus / trach*** su imitativi pljuskanja, udaraca rukom po tuđem obrazu; ***tik/a/-tak/a/ - cyk-cyk*** različiti su imitativi otkucaja sata. U poljskom jeziku posljednji imitativ sinoniman je s diktativom kucanja čašama. Hrvatski imitativ sadrži podoblik sa začetkom prvotnih oblika morfema /a/ s kojim smo se već sreli i u hrvatskome senzitivu *a pcih/a/* (J. Bartmiński zove ih premorfemima, 1987:162). Ima više vrsta ovih premorfema, npr. u ***hop/s/, hop/la, hop/sa-sa***. Oni mogu biti redupliciranі kao i čitavi ekspresivi).

Demonstrativni ekspresivi obično su izraženi uzvicima pokazivanja: ***evo, eno, eto / o, ot***. U poljskome postoje arhaične deikse ekspresivi tipa ***hen, het, et, haw, haj, hajwo, haino, wej***. U nekima od njih vidi se i složenost od dva dijela: *hai-no, haj-wo* (Brückner 1957). Demonstrativni ekspresiv ***gle*** nastao je sekundarno kraćenjem imperativa *gledaj*. U istoj je funkciji i demonstrativni imperativ *vidi*. Poljski demonstrativi na ovom stupnju nisu zabilježeni.

Kognitivni ekspresivi izražavaju modalnost slaganja, neslaganja i pitanja, a izraženi su neartikuliranim ili artikuliranim uzvicima. Poljska negacija izražava se kretanjem glave lijevo-desno kao i hrvatska. U hrvatskom se još rabi neartikulirana zvukovna gesta cmoktanja. Verbalno se u poljskom negacija izražava partikulom ***nie***, a u hrvatskom partikulama ***ne, jok*** (potonja je arhaični turcizam). Slaganje je u hrvatskom i poljskom izraženo sličnim uzvikom koji se bilježi grafemima ***aha, ahm / acha, mhy, ehe***. Hrvatski su ekspresivni oblici nazalizirani, a poljski ne. Upitnost se izražava uzvicima ***ha? / hę?***. Ovaj tip kognitivnih ekspresiva smatra se nepristojnim, ali se ipak svakodnevno rabi među bliskim osobama te tako dobiva stilistično obilježje familijarnosti.

Specifikativni ekspresivi izražavaju obilježja vanjskoga svijeta i ljudske ili životinjske osobine. Tako npr. turski arhaizam ***ama-ha*** označuje isto što u poljskom rijetki ekspresiv ***ef-ef*** - nešto prvoklasno, izvrsno. U hrvatskom moramo upotrijebiti neartikulirani uzvik ili fućkanje uz gestu kretanja vrha kažiprsta po sljepoočici, a na poljskome se uz istu gestu može reći da je netko ***fiu-b/ź/dziu*** (šašav, luckast, lud, nenormalan).

Pueritivni ekspresivi izdvajaju se drugačijim izgovorom nekih fonema (vidi 5.2.3.), specifičnim kraćenjem i reduplikacijom onomatopejskih riječi *(**nina-nana, buji-paji, aja-paja / luli-luli, lu-lu; pi-***

pi, piš-piš / ęsi-ęsi, siu-siu). Posebno su zanimljivi skraćeni redupliciranі ili jednostavni oblici glagola s dodatkom premorfema (hrv. ***šeta-šeta, hoda-hoda, kupa-kupa, če-če beba*** /polj. ***chod/u/-chod/u/, kąp/u/-kąp/u/,*** **pici/u/, sik/u/,** ***cacy dzidzi/a/.*** Osim posebnoga izgovora ovi ekspresivi imaju dva tipa gestema: jedan je posve odvojen od leksema (če-če, aja; cacy, dzidzi/a/), dok su drugi napravljeni kraćenjem od leksema uz dodatak premorfema i redupliciranje, čime se svrstavaju u ovu prvu etapu. Po svome sadržaju oni bi se mogli razvrstati i u druge ekspresive (npr. u senzitive: pi-pi, specifikative: če-če, imitative: nina-nana), ali ih povezuje dječji jezik i specifičan izgovor.

Iako je ekspresiva mnogo manje nego leksema - verbativa, denotativa i konotativa, njihov se broj može povećati dodavanjem paralingvističnih elemenata kao što su intonacija i boja glasa. Uz pomoć tih elemenata dobivamo npr. u emotivu ***hi-hi / chi-chi*** različite značenjske i stilistične nijanse poput ironije, zlobe, zadovoljstva, veselja, prpošnosti, pitanja, nijekanja, imitiranja, ismijavanja itd.

2) **Verbative** možemo promatrati u istih osam podtipova kao i ekspresive. Verbativi su nastali verbalizacijom, tj. ujezičenjem ekspresiva, odnosno dodavanjem gramatičnih morfema na njihov uzvični korjen, U korjenu se katkad vidi redupliciran uzvik (npr. **hihotanje, chichotać**, a katkad različiti suglasnički premorfemi koji često imaju onomatopejsku funkciju (**mrmljati, gundrati, brundati, njurgati** - svi primjeri imaju u korjenu kotrljajući glas **'r'** koji oponaša režanje, prigovaranje, govorenje kroz stisnute zube.

Dodavanjem gramatičnih morfema zvukovni se kod pretvara u standardizirane glasove. Zvukovna gesta postaje glasovna i jedinicu na toj razini Maria Nowakowska naziva *gestoslovom* (1979:181). Mi smo predložili termin *leksogestem* zato što se još uvijek radi o gestovnom korjenu, a počinje formiranje leksema.

Emotivni verbativi izražavaju emocije kroz svoj uzvični korijen, a imaju različite gramatično-leksične mogućnosti iskazivanja (***achać, achanie, achy***). U hrvatskome nema takvih glagola, moglo bi se napraviti oblik ***ahahati*** (što u poljskome znači 'izražavati pretjerano divljenje', Mączyński 1982:255). Glagolima ***mruczeć, mamrotać, bąkać /mrmljati, gunđati, gundrati, njurgati*** imaju u oba jezika značenje 'izražavati nezadovoljstvo', 'biti loše volje'. Izvode se iz gestema *mru, ma-mr, bąk, bęk, buk* (usp. Brückner:19). Od leksogestema glagola mogu se

tvoriti i imenice (polj. ***mamrot, bąkanie***/ hrv. ***mrmljanje, gunđanje, njurganje***) te pridjevi sa značenjem ljudskih osobina: ***mamrotny, bąkliwy, mrukliwy/ brundav, gundrav, njurgav***. Izražavanje glasnoga smijeha pomoću hrvatskih i poljskih leksogestema glasi: ***hihotati se, hihot, hihotanje, hihotljiv/ chichotać, chichot, chichotanie, chichiśmichy, chichotliwy***.

Senzitivni verbativi u korijenu čuvaju onomatopiejski uzvik, kao npr. glagoli ***hrkati, hripati / chrapać - chrapnąć, chrząkać - chrząknąć***. U oba jezika onomatopeja grlenih zvukova izražena je suglasnicima *hr*. Poljski glagoli mogu imati trajni i trenutni oblika, a u hrvatskome se svršeni lik tvori prefiksalno (*zahrkati, zahripati*).

Diktativnim verbativima navodi se na akciju koja se izražava onomatopejskim korijenom: ***pljus-nuti, š-uti, ti-š-ina, ti-h-o / bach-nąć, cicho bądź, cisza, cicho***.

Imitativni verbativi oponašaju onomatopejske zvukove u korijenu leksogestema: ***mućkati se, bućkati se, praćakati se/ bełtać się*** - zvuk tekućine koja se kreće lijevo desno. Bruckner tvrdi da je to onomatopejska riječ izražena uzvikom ***bełt*** (str. 20). U hrvatskome se taj zvuk ljuljanja tekućine izražava slogovima -uć, -ać, a u poljskome pomoću -ełt.

Demonstrativne verbative možemo ilustrirati primjerima deiktičnih zamjenica, napose arhaične zamjenice ***saj, sa se*** (Gluhak 1993:537), s poljskim oblikom ***si, sien***. Ta se zamjenica očuvala još iz praslavenskih vremena do danas u hrvatskim i poljskim prilozima: ***danas, jutros, večeras, noćas, zimus, ljetos, jesenas, proljetos, u se vrime godišća/ dziś, siaki, do siego roku***. Kao što vidimo, hrvatski leksikalizirani oblici s tom zamjenicom brojniji su od poljskih. U poljskim dijalektima postoji još i prilog ***latoś***.

Kognitivni verbativi uglavnom se sastoje od partikula potvrdnosti, niječnosti ili pitanja: ***ma kakvi / ależ, kako da ne / ajuści, zar ne / no nie***.

Specifikativni verbativi služe za opis ljudskoga ponašanja, vanjskoga izgleda, karakternih crta, emotivnih osobina itd. Evo nekoliko primjera: ***tuntro, trapavko / ciapa, dziumdzia; hrapav, hripav / chrapliwy; grohotan / chichotliwy; hopsica*** / nema u poljskome adekvatni oblik.

Pueritivni verbativi tvoreni su kao različite vrste riječi od ekspresivnih pueritiva pa tako dobivamo primjere: ***čečin, čečino, cakan, cakano/ cacany, cacko, cackać się; ninati, nanati, ajati, pajkiti, ajčiti, pajčiti / lulać, nynać; mica-maca, cica-maca, cica-mica, maca, muca / kicia, kitunia, kizia-mizia.***

Na drugom stupnju gramatikalizacije primjećujemo da se pojavljuju promjenjljive vrste riječi s uzvičnim korijenom, ali verbativi se proširuju i na zamjenice, priloge, prijedloge i partikule. Nema još veznika, jer je to etapa stvaranja leksema. Dok se u ekspresivima moglo naći neartikuliranih eksklamativnih oblika, kod verbativa to više nije moguće, njihovi se korijeni sastoje isključivo od artikuliranih glasova. Oni međutim održavaju još vezu s gestovnim sadržajem.

3) **Denotativi** su na planu izraza potpuni leksemi, bez gestemnoga korjena, ali na planu sadržaja, tj. u značenju, čuvaju gestu, pokret, zvuk. Ti su *gestoleksemi* gramatikalizirani i prikazuju se u različitim vrstama riječi.

Emotivni denotativi dobiveni preoblikom iz emotivnih verbativa imaju sljedeći oblik: ***voljeti, mrziti, biti ravnodušan / kochać, nienawidzieć, być obojętny; osjećati se neugodno / krępować się; smijati se/ śmiać się*** itd.

Senzitivni denotativi izražavaju osjete doživljavane osjetilima. Slušni senzitivni denotativi su npr. ***prigušen / przyduszony; prodoran / przenikliwy***. Gestoleksemi vida imaju različite stupnjeve gledanja: ***zuriti, buljiti / gapić się; vidjeti / zobaczyć, widzieć***. Gestoleksemi njuha su sljedeći: ***njušiti, njuškati, mirisati / wąchać, węszyć, niuchać; mirišati / pachnąć; smrditi, zaudarati / śmierdzieć, cuchnąć, trącić*** itd. U primjerima senzitivnih denotativa mogu se izdvajati parovi suprotnih osjeta tipa *smrditi - mirišati*. Brojni primjeri pokazuju stupnjeve jačine osjeta (prikazane u specifikativima) ili odsutnost osjeta (npr. ***bljutav, bezličan / mdły*** za okus) te pozitivan i negativan stav prema osjetu (što senzitive povezuje s emotivima: ***sladak-gorak / słodki-gorzki***). Ovi primjeri u sljedećoj etapi dobivaju preneseno značenje specifikativa i emotiva (*sladak* znači simpatičan, lijep, a *gorak* žalostan, tužan, loš: npr. *gorko iskustvo* = loše iskustvo).

Diktativni denotativi pobuđuju na akciju ili vrše funkciju tjeranja, prijetnje, zapovjedi te pozdravnih oblika, čestitaka, dobrih želja itd. Izraženi su imperativom, infinitivom, futurom, prezentom u funkciji

optativa). Ovisno o formi označuju pozitivan ili negativan odnos naredbodavca prema primatelju, kao npr. poticanje na akciju ulaženja: ***dalje-dalje, idemo, izvolite ući, ulazi-ulazi / dalejże, prosimy, wchodzimy-wchodzimy, proszę wejść, wejść!*** Ljutnja uz gestu groženja kažiprstom može se izreći ovako: ***pokazat ću ja tebi, samo probaj, samo se usudi / ja ci pokażę, spróbuj tylko, ani mi się waż!*** Čestitanje i dobre želje između ostaloga mogu se izraziti optativnim oblicima glagola ili glagol može biti samo konotiran i neizražen: ***živio, sve najbolje/ sto lat, wszystkiego najlepszego***. i ovaj tip denotativa može se dakle povezati s emotivima, ovisno o tipu odnosa govornika prema primateljima.

Imitativni denotativi služe za pokazivanje vizualne, auditivne ili miješane radnje: ***napućiti usne / wargi w ciup; lomatati nogama / majtać nogami; klecati, kleknuti, klečati / klękać, uklęknąć; buncati / majaczyć; izmucati / wydukać; praviti se pametnim / mądrzyć się***.

Demonstrativni denotativi izraženi su prilozima, priložnim zamjenicama i prijedložnim izričajima te određuju prostorne i vremenske relacije: ***kamo, kuda, odasvud, sa svih strana / którędy, dokąd, zewsząd, ze wszystkich stron; kada, noću, u podne / kiedy, nocą, w południe***.

Kognitivni denotativi pokazuju različite stupnjeve i tipove modalnosti. D. Rytel razlikuje tri vrste modalnosti: epistemološku (istina, stupanj sigurnosti te vjerojatnost), deontičnu (imperativnost, optativnost, naredbodavnost) te aletičnu (nužda, mogućnost, nemogućnost) (1982) Navest ćemo ovdje samo primjere epistemološke modalnosti koja se u denotativima realizira u značenjskim parovima *slaganje/ neslaganje, sigurnost/ nesigurnost, upitnost/ neupitnost*. Potpunu sigurnost izražavamo prilozima: ***apsolutno, neosporno, jasno, sigurno / absolutnie, bezdyskusyjnie, bezspornie, pewnie, jasne, słusznie***. Nesigurnost se izražava sljedećim glagolskim sintagmama: ***sumnjam, ne bih se mogao zakleti, nisam baš siguran, ne znam, moram razmisliti/ wątpię, nie mógłbym przysiąc, nie jestem pewien, nie wiem, zastanawiam się.*** Nesigurnost se može izraziti i pitanjima: ***jesi li siguran, tako misliš, misliš, zaista, ozbiljno / tak uważasz, poważnie, serio, jesteś pewien***.

Specifikativni denotativi služe za iskazivanje osobina, izgleda, ponašanja, karaktera, govora, obilježja predmeta i sl. Povezani su s

emotivnim stavovima govornika pa mogu izraziti pozitivne, negativne i neutralne emocije te ironičan odnos: ***ljepotan, starac, brbljivac, glupko / piękniś, starzec, staruszek, starucha, klituś bajduś, głuptas***. Prave se i rodne i spolne razlike ako su od životne važnosti. Tako se razlikuje ***ljepotica - ljepotan, mladić - djevojka / ślicznotka / piękniś, chłopak, młodzik - dziewczyna, dziewucha; mačka - mačak, mačor - mače, mačić / kot, kocur - kotka, kocica - kocię kociak***. Kao što vidimo, pretvaranjem jednog roda u drugi postižu se i dodatne emotivne osobine te se daje mogućnost stvaranja konotativnih, metaforičnih značenja (npr. obilježeni muški deminutivizirani rod *kociak* znači u poljskome mladu djevojku, u hrvatskome to je neobilježen ženski rod, ali s prenesenim značenjem: *mačka* ili *koka*.

Pueritivni denotativi su riječi od milja kojima se obraćamo svojim najmilijima, a njima oponašamo dječji izgovor riječi. Tu je tematika široka i obuhvaća različite vrste riječi, deminutive, tepanje: ***djedo, djedica, did, dido, dedek / dziadzio, dziadziunio, dziadzia; baka, bakica / babcia, babula, babunia, babuleńka; papati, papkati / papać, papciać, papusiać, papuniać; beba, bebica, djetešce, djetence, djetić, golišavac, golišavko, malac / dzidziuś, berbeć, golasek, malutki, maciupci, maciupeńki; maziti se, umiljavati se / pieścić się***. Ovi pueritivi osim deminutivizacije izražavaju se drugačijim izgovorom glasova, tzv. tepanjem. Mogu se kombinirati i s ekspresivima: ***ići aja-paja / pójść lulu***.

4) **Konotativi** su u verbalizaciji neverbalnih kodova najviši oblik. Služe se prenesenim značenjem leksema i najčešće se radi o sintaktički složenim jedinicama (npr. usporedbama, metaforama, i frazeologizmima). Jedinica konotativa naziva se *gestometaforem.*

Emotivni konotativi: ***slagati se kao pas i mačka / żyć jak pies z kotem; pocrvenjeti od bijesa / pozielenieć z wściekłości; rođen pod sretnom zvijezdom / w czepku urodzony***

Senzitivni konotativi: ***crven kao paprika / czerwony jak burak; izlizati se / wylizać się*** (ozdraviti), ***nekomu svira u prsima / komuś gra w piersiach*** (hropti).

Diktativni konotativi: ***ponašaj se kao čovjek / zachowuj się jak człowiek; svinjo jedna / ty świnio ty; naravnati (polomiti) komu rebra / porachować komuś kości.***

Imitativni konotativi: ***derati se kao luđak / drzeć się jak potępieniec; spremati kao hrčak / chomikować; mlatiti jezikom / pytlować językiem.***

Demonstrativni konotativi: ***otkad je svijeta i vijeka / jak świat światem; u tren oka / w okamgnieniu; imati čega mrvicu / mieć czegoś okruszynę.***

Kognitivni konotativi: ***živa istina / prawda jak dwa i dwa jest cztery*** (potvrđivanje)***; fućka se komu za sve / bimbać na wszystko*** (indiferentnost)***; dogovoriti se sto posto / umówić się na mur-beton*** (sigurno).

Specifikativni konotativi: ***ružan kao sedam smrtnih grijeha / brzydki jak siedem grzechów śmiertelnych; njuškalo / piesek*** (špijun)***; nekoga vrijedi po smrt poslati / kogoś tylko po śmierć posłać*** (sporost).

Pueritivni konotativi: ***hodati na sve četiri*** (puzati) ***/ chodzić raczkiem; vražićak / diabełek, diasek*** (o djetetu ili kome simpatično zločestom)***; konjski rep / mysi ogonek*** (frizura u djevojčica).

Navedeni konotativi samo su najuži reprezentanti vrlo široke grupe gestometaforema. Gotovo svaka riječ može imati preneseno značenje. Tako vidimo da se niži kodovi mogu transformirati u više i obrnuto. Takve su transformacije iste kao kod prevođenja jezičnih jedinica iz jednog jezika u drugi.

2. Standardizacija uzvičnih pragmema

Nakon ovoga pregleda ujezičavanja pragmema pogledajmo kako izgleda klasifikacija, fonemizacija i gramatikalizacija uzvika (od neartikuliranih usklika, do fonemizirane vrste riječi) u poljskom i hrvatskom jeziku.

U latinskome kao i u hrvatskom jeziku postoje dvije riječi za uzvik: *interjekcija* i *eksklamacija*, odnosno *usklik* i *uzvik*. Budući da u znanstvenim nazivima ne smije dolaziti do sinonimije, interjekcije se definiraju kao vrsta riječi (tj. uzvik), a eksklamacije kao neartikulirani krikovi (usklici) (usp. Simeon II 1969:698). U poljskome jeziku pod terminom *eksklamacja* navodi se prijevod *wykrzyknienie*, što se definira kao retorična (stilistična) figura, dok se *interjekcja* prevodi kao *wykrzyknik* kojim se označuje vrsta riječi (usp. Polański 1995:127 i **Orwińska-Ruziczka** 1992:5) Time se iz jezika kao standardiziranoga sustava može odstraniti sve ono što nije fonemizirano i odbaciti ono što se u govoru rabi, ali se ne može zapisati niti izgovoriti standardnim fonemima jednoga jezika (kao npr. fućkanje, cmoktanje i drugi neopisivi oblici neartikuliranih izraza).

Malobrojni radovi o uzvicima imaju različite kriterije podjele uzvika, od formalnih preko funkcionalnih do semantičnih. Najcjelovitiju poredbenu i razredbenu sliku o uzvicima u poljskome i slovačkome jeziku daje E. Orwińska-Ruziczka dijeleći interjekcije po semantičnome kriteriju na ***impulzivne*** (s potpodjelom na *senzitivne, emotivne i intelektivne)*, ***imperativne*** (koje dijeli na *demonstrativne, savjete* i *pozdrave*) te ***reprezentativne*** (*primarne* i *sekundarne)*. (Orwińska-Ruziczka 1992:44). Ista se autorica osvrće i na pragmatične i stilistične vrijednosti interjekcija promatrajući navedena tri tipa interjekcija u odnosu prema stvarnosti, dok sintaktične vrijednosti uzvika ona vidi u njihovoj samostalnosti i mogućnosti tih jedinica da tvore potpun tekst (str. 101).

Nives Sironić-Bonefačić uspoređujući sliku talijanskih i hrvatskih interjekcija dijeli ih na *uzvike* i na *ideofone*. U ideofone svrstava fonemizirane zvukove buke i pokreta ili sam pokret, miris i osjećaj (Sironić-Bonefačić 1997:382). Među uzvicima autorica razlikuje uglavnom značenja osjećaja i osjeta (ibid:383-385), a kod primjera za ideofone prevladavaju prirodne i umjetne onomatopeje (ibid:385/6).

Ograničit ćemo se ovdje samo na usporedbu načina zapisivanja uzvika (interjekcija) u hrvatskom i poljskom rječniku dotičnih suvremenih jezika (usp. Anić 1991 i Szymczak 1994). Svoju podjelu temeljimo, kako smo već ranije opisali, na semantičnome načelu koje nam omogućuje osmočlanost s obzirom na tip pragmatičnoga značenja pojedinih uzvika. Tom podjelom dobivamo ***emotive*** kao uzvike različnih osjećajnih stanja, ***senzitive*** kao uzvike kojima se opisuju osjetilni doživljaji, ***diktative*** kao uzvike kojima potičemo ili sprječavamo neku radnju, ***kognitive*** kao uzvike modalnih stanja prihvaćanja, nijekanja ili neodlučnosti, ***demonstrative*** kao uzvike pokazivanja ili deiktičnih gesta, ***specifikative*** kao uzvike kojima se opisuju osobine živog i neživog, ***imitative*** kao onomatopejske uzvike te ***pueritive*** kao specifični dječji izgovor i oblikovanje uzvika rabljenih u dječjem shvaćanju okoline i sekundarno u jeziku odraslih za izražavanje bliskosti i ljubavi.

Bilježenje pojedinih uzvika u rječnicima svakako znači da su se oni u dotičnom jeziku udomaćili, standardizirali, zapisali u rječniku ili se rabe u pismu i govoru. S druge strane postoje mnogi standardizirani uzvici koji nisu zabilježeni u provjeravanim rječnicima pa smo se tada koristili zapisima iz stripova, književnih i stručnih djela te samostalnim bilježenjima uzvika iz govornih situacija dvaju uspoređivanih jezika.

Gramatikalizacija uzvika termin je kojim želimo pokazati kako uzvici postaju korijenom promjenjivih vrsta riječi. One čuvaju u korijenu svoje primarno uzvično značenje. Katkada se događa da se iz ovih sekundarnih, gramatikaliziranih vrsta riječi izvode uzvici kao samostalne riječi. Takvo drugotno, povratno izvođenje uzvika uglavnom se tvori iz glagola (usp. *kuc-kuc* od glagola *kucati*) ili iz imenica (*pucanj - puc-puc*) i poljski ga autori zovu dvostruko motiviranima (usp. Mączyński 1982).

Standardizirani su oni uzvici koji su zapisani tj. fonemizirani, odnosno u govoru artikulirani. B. Volek naziva uzvike *"oralnim gestama"* kojima se označuju emotivna stanja izražavana fonološkim, morfološkim i sintaktičnim sredstvima (Volek 1987, u: Wierzbicka 1990:162). Zbog te osnovne emotivne funkcije R. Simeon uzvike naziva ***ekspresivnim riječima*** te ih dijeli na *eksklamative* (predfonemske neartikulirane usklike), *interjekcije* (fonemizirane artikulirane glasove kao dio rječničkoga blaga), *vokative, imperative, retorske uzvike, zaklinjanje, proklinjanje, blagosiljanje, optative i uzvične akuzative* (Simeon 1969, II:677/8).

Sve se podjele ekspresivnih riječi dakle svode u tri stupnja. Prvi je stupanj neartikuliranih predfonemskih elemenata kao što su smijeh, plač, mrmljanje, cmoktanje, hrkanje i sl. Drugi stupanj predstavljaju ti isti elementi, ali iskazani fonemski, što znači i mogućnost njihove uporabe u svakoj željenoj situaciji, a ne samo onda kada to zahtijeva naš organizam. Treći stupanj predstavljaju gramatikalizirani leksemi koji nose funkciju uzvika, ali su izraženi promjenjivim vrstama riječi kojima se opisuju emocije, stanja i želje za akcijom ili poticanje i sprečavanje neke radnje.

Emotivima nazivamo one standardizirane uzvike koji nastaju kao posljedica pozitivnog ili negativnog uzbuđivanja organizma vanjskim ili nutarnjim poticajima. Reprezentiraju ih najjednostavniji jezični znakovi koji nemaju morfoloških svojstava, nego se ostvaruju redanjem fonema nekoga jezika uz odgovarajuća paralingvistična sredstva (poglavito intonaciju) kojima se otklanja višeznačnost takvih znakova. Npr. poljski uzvik koji se u pismu realizira kao ***aa*** izražava različita značenja: čuđenje, iznenađenje, ljutnju, olakšanje, prijezir, ironiju. U hrvatskom jeziku ovakav zapis ima još i značenje kognitiva nijekanja slično kao i partikula "ne" ili "jok". Međutim, situacija i intonacija jednoznačno određuju ovakav znak i homonimiju pretvaraju u samo jedno od navedenih značenja. Zapis dakle osiromašuje uzvike i otežava njihovo razumijevanje.

U nekim primjerima poljskih emotivnih uzvika vidimo da se grafija koleba. Slučaj je to npr. s uzvikom radosti, divljenja, čuđenja ili zastrašenosti - ***ach/*** ah. Kolebanje grafije bilježi se u svim uzvicima koji imaju fonem *h*, jer se on u poljskome bilježi kao digraf *ch* i kao grafem *h*.

Mnogi uzvici imaju umnoženi osnovni oblik, tj. on može biti redupliciran ili multipliciran (usp. ***cha-cha/ ha-ha-ha, che-che-che/ he-he, chi-chi/ hi-hi***, emotiv različitih tipova smijeha).

Kod regionalnih oblika poljskih uzvika vidimo i protetično *w* u drugom ponavljanju ***(ej-wej, aj-waj)***. Ove primjere zabilježio je E. Kuryło (1990:30) i E. Redliński u "Konopielki" (1975).

Uzvici mogu biti posuđeni iz živih i mrtvih jezika. Tako nalazimo uzvik ***heureka*** koji kao nerazumljiva grčka riječ u poljskom i hrvatskom predstavlja samo nepromjenjivu vrstu riječi, odnosno uzvično nizanje fonema radosti. Mnogi uzvici posuđeni su iz engleskoga u oba jezika (usp. ***jupi, waw***). ***Hura*** je uzvik koji postoji u oba jezika kao ekspresiv radosti, uspjeha, kretanja. Po posuđivanju se vidi da se uzvici u nekom

jeziku tretiraju kao jezični simboli koji imaju komunikativnu funkciju te se prijenosom iz raznih jezika obogaćuje stara zaliha uzvika i stilistički osvježuje izraz.

Po svom fonemskom sastavu emotivni uzvici mogu imati pravilnu izmjenu suglasnika i samoglasnika (***juhu, o-jej; a-joj***), mogu imati multiplicirane samoglasnike (***e-e-e, i-i-i, buuu; a-a-a, beee***) ili pak multiplicirane suglasnike (***pfe, pfuj; tfu***).

Kako uzvici nemaju morfema nego samo slogove, emotivni uzvici mogu biti jednosložni (s jednim slogom ili istim multipliciranim slogom: ***uch, pi, fiu, ho-ho-ho***) ili višesložni (najčešće dvosložni: ***juhu, olaboga***).

Emotivni uzvici mogu se kretati u značenjskim poljima radosti, žalosti, divljenja, prijezira, nezainteresiranosti, znatiželje, neustrašivosti, straha, obožavanja, ljubavi, mržnje, ugode, neugode, slobode, suspregnutosti, ozbiljnosti, neozbiljnosti, ravnodušnosti, hladnokrvnosti itd. Neki se osjećaji mogu staviti u opreke (ljubav/mržnja), mogu se naći i treći neutralni elementi (ravnodušje), a kod nekih se emotiva opreke mogu razlikovati po stupnjevima jačine (prijateljstvo, ljubav, obožavanje / neprijateljstvo, mržnja, nenaviđenje).

Senzitivi izražavaju osnovne osjetilne kvalitete koje nastaju pod utjecajem mehaničkih, kemijskih, termičkih i električnih podražaja iz okoline ili iz organizma samog. Osjeti mogu biti ekstrasenzitivni (izvanjski) i propriosenzitivni (nutarnji). U prve se ubrajaju osjeti vida, sluha, njuha, okusa, temperature, bola te taktilni, statični i kinetički osjeti, dok su u drugoj grupi osjeti iz samoga organizma (usp. Šercer 1985:98-100).

Kod senzitiva je izraženija multiplikacija fonema i slogova nego kod emotiva (***brrrm*** je u poljskom stripu zabilježen u značenju kruljenja ili krčenja crijeva, dok bi u hrvatskom on označavao specifikativni uzvik brujanja motora ili nagloga kretanja vozila). Reduplikacijom senzitiva postiže se ritam kod ponavljanja neke radnje pa se tako pojačava njihovo značenje.

Senzitivni uzvici zatim imaju više sekundarnih, dvostruko motiviranih oblika (usp. ***chrup-chrup*** i glagol ***chrupać, mljac-mljac*** s glagolom ***mljaskati.***

Često je značenjsko preklapanje emotiva i senzitiva. Npr. uzvik plača istovremeno je emotiv tuge i senzitiv puštanja suza, emotiv prijezira ***fe, fuj*** često je i senzitiv gađenja ili osjećaj smrada. Može se reći

da senzitivi imaju izravno značenje, dok su emotivi prenesenoga značenja.

Za senzitivne uzvike u stripovima ima dosta individualnog, nestandardiziranog bilježenja: ***prrrop*** - senzitiv podrigivanja, ***rrrą / rron-rron/ zzz*** - senzitiv hrkanja. Može se nizati suglasnike ili kombinirati multiplicirane suglasnike i samoglasnike.

Neki primjeri u poljskom jeziku spadaju u senzitive, a kad ih se prevede na hrvatski, spadaju u drugu semantičnu grupu. Tako se npr. poljski senzitiv otkucavanja srca ***pik-pik*** u hrvatskom izražava imitativom ***kuc-kuc*** od glagola *kucati*, jer kažemo da srce *kuca.*

I senzitivi imaju posuđenice iz engleskog, npr. ***slurp*** - senzitiv srkanja pri jelu - odgovarao bi poljskom senzitivu ***chlip-chlip*** i hrvatskome sekundarnom senzitivu ***srk-srk*** (izvedenom od glagola *srkati*).

Homonimija je specifična i za senzitive: ***tfu*** može biti uzvik pljuvanja, emotiv prijezira ili kognitiv krivo izgovorene riječi.

Osjet dodira, opipa ne može se prenijeti uzvikom, a izrazi slušnih i vidnih senzitiva postoje u deiktičnim oblicima (***o!; evo!***!) jer se njima označuje pokret ukazivanja na entitet u prostoru.

Diktativi kao uzvični praoblik imperativa, naređivanja, izražavaju zahtjeve ili zabrane, molbe, želje, upute te vojne komande. Diktativi su zato pokazatelji moći njihovih izricatelja. U ovom obliku postoje najveće razlike između hrvatskog i poljskog jezika. Češki pozdrav ***ahoj*** u hrvatskome je postao diktativ dozivanja, a u poljskome mornarski i izviđački pozdrav kao socijalizirani i posve standardizirani oblik. Diktativi pozdravljanja doživjeli su u procesu standardizacije najveće preoblike. Od prvotne geste s optativnim zvukom razvila se grupa invokacijskih pozdrava i odzdrava (na početku komunikacije), eksvokacijskih pozdrava i odzrava (na kraju komunikacije) (Pintarić 1989).

Osim ***funkcije dozivanja*** različitih domaćih životinja (usp. ***cip-cip*** za piliće, ***ciu-ciu*** ili ***tu-tu*** za pse u poljskom te ***pi-pi-pi*** i ***ps-ps*** u hrvatskome), diktativi imaju ***i funkciju tjeranja*** od sebe (polj. ***sio, precz, von, fora, wara*** ili ***psi***, u hrvatskome ***iš šic, proč, mrš, marš***), zatim ***funkciju ušutkivanja*** (polj. ***cyt-cyt, tss, psyk, psik, psyt, tśśś***; hrv. ***pst, pšt, ššš, pšššš***), ***funkciju upozoravanja*** (polj. ***ej, oj***; hrv. ***hej***), ***funkciju obraćanja Bogu*** (polj. i hrv. posuđeni iz Biblije: ***alleluja, hosanna***), ***funkciju ritmizacije u radu*** (polj. ***ho-ho, hu-ha;*** hrv. ***ho-***

ruk), ***funkciju juriša, poziva na borbu ili tuču, huškanje ili započinjanja akcije*** (polj. ***hurra/ hura, huzia, hyc,*** hrv. ***juriš*** ili ***hura***), ***funkciju davanja*** (polj. ***na, nu, masz***, hrv. ***na, nu, de, der, deder, nuder, hajde, evo, daj***), ***funkciju zapovijedanja životinjama*** (polj. i hrv. zapovijedi konju da stane - ***prrr***, polj. ***wio***, hrv. ***đio, điha***), ***funkciju vračanja*** (polj. ***czary-mary, fiku-miku, hokus-pokus***, hrv. ***hokus-pokus, ćiribu-ćiriba***), ***funkciju poticanja na ples*** i održavanja ritma što je ujedno i čest ***pripjev u narodnoj pjesmi*** (polj. ***dziś-dziś, rym-cym-cym, to-i-hola-hola-la, oj-dana***; hrv. ***hej-haj, dum-dum-dum, diri-diri-di, dara-dara-da, trajna-nina-ninena, hoja-na, nina-na, nina-ninena-trajna-na, tra-la-la*** ; iz stranih jezika u poljskome: ***cza-cza, o-le***, u hrvatskome ***ča-ča-ča, o-le***), ***funkciju zdravica*** (hrv. ***čin-čin, kuc-kuc***) itd.

U posljednje se vrijeme zbog prožimanja jezika i kultura uvode i tzv. **internacionalni diktativi** kao npr. ***stop, halo, hi*** , dok se neki stari rustikalni diktativi gube ili preoblikuju u nove (npr. u igri, pjesmi, plesu). Magijski diktativi zadržali su se u dječjoj komunikaciji i u književnosti, a s prenesenim se značenjem koriste i u svakodnevnom govoru. Ritmizirani diktativi su i dječje brojilice (usp. Cieślikowski 1985, Kekez 1991).

Imitativni uzvici su najbrojniji i najrazličitiji po tematici. To su različite onomatopeje udaraca, naglih pokreta, padova, skokova, pucanja struna, eksplozija, hrskanja, krckanja itd. Oni su najčešće dvosmjerne motivacije, odnosno mogu nastati od leksema ili stvoriti onomatopejski leksem. Ovdje je isto velika razlika između poljskih i hrvatskih imitativa, a postoje i međunarodni, posuđeni iz različitih jezika. Velika je i individualnost takvih uzvika, što se vidi iz stripovskih zapisa i prijevoda. Velika i brojna je grupa imitiranja životinjskih glasova. Zbog nedostatka prostora nabrojit ćemo samo neke: polj. ***kre-kre, kum-kum, rega-rega***, hrv. ***rega-rega-kvak, kre-kre*** za žabu; polj. ***kra-kra***, hrv. ***kvar-kvar, kva-kva***, a ima i leksem *graktati* za vranu ili gavrana; ***kwi-kwi*** je poljski uzvični imitativ za glasanje svinje i iz njega je izveden leksem *kwileć* koji je zabilježen u hrvatskom kao *cviliti, skvičati* i nema imitativnoga uzvika; ***kot-kot-kodak*** u poljskom nešto je modificiran u hrvatskom kao ***kokoda(k)***.

Imitativi imaju po mišljenju nekih gramatičara "premorfeme" ili "protomorfeme", dakle, morfeme u začetku. To su neki samoglasnici i suglasnici. U poljskome se tako navodi premorfem *-u* (***łup*U-*cup*U** koji bi

u hrvatskom bio *-a* (***hop*A-*cup*A**). B. Boniecka (1977) tvrdi da taj protomorfem ima funkciju označivanja iterativne radnje, dok protomorfem *-s* označuje trenutačnu radnju (usp. polj. ***chap*S**, ***cap*S**) kao i protomorfemi *-k* i *-t* (***plus*K**, ***trzas*K**, ***szas*T**, ***pras*T**). U hrvatskome se onomatopejskim riječima za životinje u slavenskim jezicima bavio D. Boranić (1909). te je također uvidio da se kod onomatopejskih glagola na uzvični korijen umeću suglasnici (npr. *ga-**k**-ati).*

Demonstrativni uzvici nastali su prevođenjem deiktičnih gesta (pogleda i pomicanja ruke prema predmetu i odmicanje od bližega ili daljega predmeta) u foneme kao zvučne slike. Nastali su tako uzvici kao prostorni orijentiri u koordinatnom sustavu *ispred-iza, lijevo-desno, gore-dolje, bliže-dalje*. U poljskom je jeziku malo demonstrativnih uzvika. To su najčešće ***o!***, (hrvatski bi se prevelo kao ***evo, eto, eno, gle***, zatim poljsko ***hen*** prevodi se kao ***eno, ovdje, tu***, poljsko ***het*** nema u hrvatskome uzvika, a znači *brzo, u tili čas*. Poljski demonstrativi ***et, ot(o), at*** također bi se u hrvatskome prevodili kao ***evo, eto, eno***. Stari demonstrativ ***sa-sa*** bilježi Brückner (1957:478) kao deiksu mjesta i smjera (k sebi, na lijevo). U hrvatskom bismo ga eventualno mogli prevesti s isto tako starim demonstrativom ***s*** u prilozima (dana**s**, večera**s**, u **se** vrime godišća), u prijevodu kao *taj, ta, to, ovo*.

Demonstrativi najprije izriču odnos u prostoru, a tek kasnije se to prenosi i na vrijeme, kako je pokazano u hrvatskim primjerima.

Kognitivni uzvici izražavaju intelektualnu vrijednost potvrđivanja, nijekanja i pitanja. E. Orwińska ih stoga zove "intelektualnim uzvicima", jer oni pokazuju misaone vrijednosti koje gramatike obično zovu i *modalnim vrijednostima* te se u njih ubraja: *neodlučnost, sumnja, kolebanje, razmišljanje*. Modalnost uključuje um, volju i emociju govornika (Sesar 1987:38), što se na razini uzvika standardizira u manjem broju zapisanih oblika. Najviše varijacija nalazimo za kognitiv razumijevanja: polj. ***acha, aha, mhy, uhm, ehe***, u hrv. ***aha, ahm, amh, mhm***. Ovakav oblik samo je sličan neartikuliranome izgovoru koji ima nazalni element. Sličan mu je u nekim oblicima kognitiv sumnje (polj. ***hm, mhm***, hrv. ***hm***), ali se razlikuje što nema inicijalnoga samoglasnika.

Kognitivi se obično spajaju s partikulama ili prilozima (npr. polj. izraz prijezira i nijekanja ***eee-tam***, hrv. ***ma daj, ma nemoj, ma pusti***) ili izraz čvrste potvrde ***oj-tak***; u hrvatskom Simeon (1969, I:43) spominje

kombinaciju uzvika i dativa ili akuzativa zamjenice: ***aj-me, joj-meni, moj-mene*** koje često prati još i vokativ ***majko moja, Bože moj***).

Specifikativni uzvici izražavaju svojstva stvari, pojava, ljudi i njihovih iskaza. Npr. u poljskome specifikativ za nešto izvrsno, savršeno, posebno može imati oblik uzvika ***ef-ef*** ili ***ę-ą***, što bi se u hrvatskome moglo prevesti kao ***fu-fu, uf-uf*** ili ***uh-uh***, što mora biti praćeno paralingvističnim elementima da bi se jednoznačno protumačilo kao nešto dobro, jer bez konteksta ti uzvici mogu biti senzitivi muke, teškoga dizanja i sl. U hrvatskome se često rabi i neartikulirano fućkanje kao oznaka za što vrijedno. U poljskome možemo za nekoga ludoga reći da je ***fiu-bdziu*** ili ***fiu-bździu***. Uz to obično ide i gesta upiranja kažiprsta u sljepoočicu. Hrvatski ne poznaje takav uzvik. Za nekoga sporoga ili flegmatičnoga u poljskom se može reći da je ***leli-poleli, lelum-polelum***, a u hrvatskome opet nemamo takovog specifikativnog uzvika. Za blesavo blebetanje u poljskome se rabi specifikativ ***tere-fere-kuku***, u hvratskome iz francuskoga ***bla-bla, ble-ble***, odakle i glagol *blebetati.* U funkciji specifikativnih uzvika mogu biti različiti homonimni uzvici tipa: ***uf, uj, joj, ah***.

Specifikativni uzvici mogu imati tri funkcije: izricanje specifičnosti osobe ili stvari, specifičnosti radnje i stupnja osobine. Većim brojem specifikativa koristio se Redlinski u "Konopielki", što svjedoči o individualnom rabljenju koje je češće od standardiziranih i zapisanih oblika.

Pueritivni uzvici izdvojeni su radi specifičnoga dječjeg izgovora fonema koji su ušli u govor odraslih osoba (usp. Pintarić 1994). U rječnicima poljskog i hrvatskog jezika našli smo zapisane pueritive za dječje igre (polj. ***a-kuku***; hrv. ***a-kuku-c***), za nešto ružno, opasno ili loše (polj. ***be, fe***, hrv. ***be-k, fuj, p-fuj***), za nešto dobro i drago (polj. ***cacy***, hrv. ***če-če***), za fiziološke potrebe (polj. ***siu-siu***, hrv. ***piš-piš, pi-pi***), za uspavljivanje (polj. ***luli-luli, lu-lu***, hrv. ***nina-nana, aja-paja, buji-paji, nina-nana*** itd.), za batine (polj. ***puk-puk*** , hrv. ***bum-bum, tuki-tuki***). Iz primjera vidimo da su pueritivi specifični samo po izgovoru, a ne po značenju, jer se u pueritivima nalazi niz prethodnih semantičnih grupa: emotiva, senzitiva, specifikativa, diktativa itd. U pueritivima imamo i niz sekundarnih uzvika izvedenih iz leksema (npr. polj. ***piciu-piciu*** od ***pić*** = piti, ***kąpu-kąpu*** od ***kąpać*** = kupati itd.). U hrvatskom se npr. iz neartikuliranoga uzvičnog oblika mljaskanja fonemiziranjem dobilo ***papA***

te se od njega stvorio pueritivni glagolski oblik ***papati*** kojim se označuje hipokoristik za glagol *jesti.* Isto je i u poljskome, samo poljski poznaje više deminutiviziranih hipokoristika: ***papać, papuniać, papusiać, papciać*** itd. i pueritivi imaju premorfeme: u poljskome to su *-u, -i, -y* (***papU***, ***lulI***, ***cacY***), a u hrvatskome čak i samoglasničko-suglasnički oblici premorfema (***kuk*UC**).

Pod ***gramatikalizacijom*** uzvika smatramo: a) *protomorfemizaciju* (dodavanje začetaka morfema uzvicima) i b) *leksikalizaciju* (pretvaranje nepromjenjivih uzvika u promjenjive vrste riječi koje u korijenu čuvaju uzvični oblik).

Kod pueritivnih uzvika spomenuli smo osnovne premorfeme ili protomorfeme u poljskom i hrvatskom jeziku. Za poljski su to samoglasnici *-u, -i, -y* (lulu, piciu, luli, cacy), a u hrvatskome *-a, -u, -i (papa, gugu, buci-buci).* Hrvatski uzvici mogu imati na i suglasnik (*kuk**uc***). U oba jezika pronašli smo i iste protomorfeme *-s, -sa, -la, -ala* (hops, hopsa, hopsasa, hopla, hopala). U hrvatskome može uz taj uzvik ići i protomorfem *-aca* (hopaca). Takav tip protomorfemizacije nazvali smo **prvotnom protomorfemizacijom uzvika.**

Potvrdu da se ovdje radi o protomorfemima, a ne o bilo kakovom dodavanju fonema čine primjeri **drugotne protomorfemizacije**. To je pojava da se od neke vrste riječi napravi sekundarno uzvik i zatim se na njega dodaju navedeni protomorfemi. Usporedimo npr. poljski glagol *gadać* (pričati, brbljati) iz kojega se naknadno izvodi uzvični oblik *gadu-gadu* s protomorfemom *-u*. U hrvatskome bi se to moglo prevesti kao *priča-priča,* s protomorfemom *-a*.

Gramatikalizacijom uzvika nastaju iz njih osnovne promjenjive vrste riječi (imenice, glagoli, pridjevi) koje u sebi još uvijek imaju uzvični korijen. Takve gramatikalizirane riječi s uzvičnim korijenom zovemo najčešće *onomatopejskim riječima*. Nabrojit ćemo samo neke primjere iz osam semantičnih skupina uzvika koji stvaraju onomatopejske gramatikalizirane promjenjive vrste riječi.

Leksikalizirani emotivni uzvici mogu biti **imenice** (***achy*** kao nominativ množine od uzvika ***ach, chichi-śmichy*** kao oblik množine imenice), zatim to mogu biti **glagoli** (***mruczeć/ mruknąć*** u značenju režanja, mršenja kroz zube, prigovaranja, žmirkanja, mrčanja, mrnjaukanja, odnosno svih oblika koji imaju korijen s uzvikom ***mrrr***).

Senzitivni uzvici na ovom stupnju u poljskome mogu se reprezentirati glagolom ***beknąć/ bekać*** od uzvika ***be*** (u značenju *podrigivati se*). Standardizacija nije dovedena do kraja, jer mogu postojati varijacije u vrsti sibilanta, npr. može se u poljskome reći za istu radnju ***Cmoktać*** i ***Smoktać*** (slično je u hrvatskome ***CuClati*** i ***SiSati***), a kod svih se oblika imitira zvuk senzitiva. Ima niz takvih primjera koji su slični u hrvatskome i poljskome, npr. ***smarkać*** i ***šmrkati***.

Diktativni uzvični korijeni prepoznaju se u primjerima glagola u poljskom jeziku: ***bachnąć*** (od uzvika ***bach***), a slično je i u hrvatskom ***tresnuti*** od uzvika ***tres***, ***bubnuti*** od uzvika ***bum*** itd. Osim čestih glagola nalazimo tu i manje brojne imenice, npr. polj. ***cynk*** iz uzvika ***cyn***, u značenju koje se u hrvatskome ne može izreći imenicom, nego glagolom: *odati, tužiti, cinkati.*

Imitativni uzvični leksemi imaju nešto više imenica: ***bąk*** (bumbar, od poljskog uzvika ***brzęk***), ***bęben*** (imenica od uzvika ***bęb*** koji se prema Brückneru 1957:23 pojavljuje u varijacijama svih slavenskih jezika, usp. hrv. ***bubnuti, bubanj***). Onomatopejski glagol ***brząkać/ brzękać***, hrv. ***brenčati, brnkati,*** izveden iz uzvika ***brzęk*** za koji Brückner tvrdi da je korijen poljskoga glagola ***brzmieć***, što znači na hrvatskome ***zvučati***. Od uzvika ***chlup*** nastao je poljski glagol ***chlupotać*** koji se u hrvatskome prevodi kao ***šljapkati, pljuskati, bućkati***, što su također glagoli iz onomatopejskih uzvika.

Demonstrativni uzvični leksemi su u poljskome malobrojni. Ovdje možemo izdvojiti kombinaciju uzvika ***O*** i partikula, zamjenica i priloga: ***oto, otóż, oździe***. i hrvatski može imati takve kombinacije: ***evo, evo-ga, evo-ga-na, evo-ti-ga-na*** pri čemu su dodaci zamjenica i partikula bez svoga primarnoga značenja.

Kognitivni uzvični leksemi reprezentirani su u poljskome leksemima koji su imitacija pokreta: ***klaskać - pljeskati, kiwać -klimati glavom, poklepywać - lupkati po ramenu ili po leđima*** tj. odobravati, zatim partikulama upitnosti: ***aza/ azali/ azaliby/ azaliż*** što bi se na hrvatskome prevodilo kao ***zar, je li, nije li, zar ne*** te onomatopejskim glagolom ***mamrotać - mrmljati*** u značenju negodovanja.

Specifikativni uzvični leksemi osim glagola (***bazgrać - črčkati***) imaju i pridjeve, s obzirom da opisuju osobine (***bezszelestny - bezšuman, chichotliwy - hihotav***), a mogu se izricati i imenicama

(***chichotka*** - žena koja se stalno hihoće, ***dziumdzia - gunđalo, gunđalica, banialuki - blebetanje***).

Za ***pueritivne uzvične lekseme*** naveli smo već nekoliko primjera koji pokazuju imenične, pridjevne i glagolske nazive za dijelove tijela (polj. ***buzia, buźka - pusa, łapcia - capica, ručica***), za životinje (***ciucia - peso, pesek*** , od uzvika ***ciu-ciu*** za dozivanje psa, prema Brückneru 1957:64), za dijete (***dzidzia, dzidziuś*** - hrv. ***beba, bebica***), za fiziološke potrebe (***kakać - kakati***, ***siusiać - pišiti, piš***), za nazive rodbine (***mamusia, mamunia, mamuńka, dziadzio, dziadunio - mama, mamica majčica, dido, dedo, deda, dedek***), za nazive životinja (***mysiek, mysiu - medo, medek***) itd.

Provedena raščlamba pokazuje da se uzvici kao ekspresivni izražaji ujezičuju od neartikuliranih zvukova u fonemizirane skupine glasova (samoglasničkih i suglasničkih) koji se zatim gramatikaliziraju najprije dodavanjem protomorfema, a zatim i dodavanjem gramatičkih morfema te tako postaju leksemi, tj. promjenjive vrste riječi.

Pratili smo dva stupnja derivacije uzvika (stupanj fonemizacije i stupanj gramatikalizacije) u osam semantičnih grupa (emotivi, senzitivi, diktativi, imitativi, demonstrativi, kognitivi, specifikativi i pueritivi) te pokazali kako se oni postupno uključuju u korijene promjenjivih vrsta riječi.

Dok uzvici na razini fonemizacije ukazuju na problem grafijskoga standardiziranja i pojavljuju se kao multiplicirane nakupine suglasnika i samoglasnika u nepravilnim oblicima, na razini gramatikalizacije oni se formiraju u slogove sa začetcima protomorfema da bi se kasnije uklopili u korijen promjenjive vrste riječi na koji se dodaju pravi gramatički morfemi.

Dva slavenska jezika (hrvatski i poljski) pokazuju u primjerima sličnosti i razlike. Sličnosti se javljaju najčešće kod emotiva, dok se u ostalim skupinama vide velike fonemske razlike. Za poljski se kaže da je onomatopeičniji od ostalih jezika, jer i u običnim leksemima ima nakupne po tri i četiri suglasnika.

Zanimljiva je i pojava stvaranja sekundarnih uzvika iz promjenjivih vrsta riječi koje više nemaju uzvični korijen, ali označuju neke pokrete ili opisuju zvukove (usp. *štuc-štuc* od glagola *štucati* ili *kuc-kuc* od glagola *kucati*). Ovi sekundarni uzvici pojavljuju se u oba jezika, što znači da je to opća zakonitost u stvaranju uzvika kao standardiziranih vrsta riječi.

Semantični tip	Standardizacija tj. fonemizacija	Gramatikalizacija s protomorfemima	Gramatikalizacija s gramatičkim morfemima
emotivi	chi-chi/hi-hi o-jej/a-joj	juhu/juhaj-**haj,** hop-**s,** hop-**la**	chichotka/hihotati hopsati, cupkati
senzitivi	chrup-chrup/krc-krc		chrupać/krckati
diktativi	sio, cyt-cyt/iš, pst stop		stopirati/stopować
imitativi	trzask, szast, chaps/tres	-sk, st,-s	trzaskać/treskati/tre snuti
kognitivi	acha, aha, mhy, uhm /aha	oj-tak/joj-meni, ajme	potakiwać /ajmekati
demonstrativi	o/eto, evo, eno	ot, at, et, ot-to	
specifikativi	fiu-bdziu, ble-ble, ef-ef/ šuk-šuk /bla-bla	fi**u**-bdzi**u/** fi**ju**-fi**ju**	šuknut, blebetati
pueritivi	cacy/čeče papu-papu/papa	-y/-e -u/-a	cackać się / čečino papać, papusiać, papuniać / papati

3. Prevođenje pragmema u drugi jezik

Čovjek kao *Homo signator* neprestano uznakovljuje entitete univerzuma koje doživljuje različitim osjetilima. Opažene entitete on zatim prenosi iz neverbalnih doživljaja (izraza) u verbalne znakove (iskaze). To ga čini *Homo verbalizatorom*. Verbalizacija ili jezično uznakovljenje temelj je razvitka kulture i civilizacije. Prva faza uznakovljenja entiteta univerzuma (u kojoj nastaju neverbalni znakovi, tj. simptomi i stimuli) pokazuje što sve čovjek doživljuje kao poruku i ta je faza važna za semiologiju. Lingvistika se bavi drugom fazom uznakovljenja - fazom verbalizacije - kojom se počinje razvijati jezik i ujezičuje se čovjekov svijet. Treća faza, prevođenje, pretpostavlja konsolidiranje pojedinih jezika kako bi se njihovi verbalni znakovi mogli međusobno zamjenjivati prenoseći pritom isti ili barem sličan sadržaj.

Verbalni znak je zato znak svih neverbalnih znakova. On u svojim mogućnostima otkriva sve neverbalne sadržaje koje stoga možemo prenijeti, verbalizirati u dotični jezični sustav.

Termine *dekodiranje, verbalizacija* i *prevođenje* ne rabimo ovdje u sinonimnom značenju; pod dekodiranjem smatramo zapažanje jedinica neverbalne komunikacije (JNK) u univerzumu, što pretpostavlja i njihovo uznakovljenje u različite semiotične znakove. Promjenu znakova iz jednog neverbalnog koda u drugi možemo, dakle, nazvati dekodiranjem. Prenošenje neverbalnih znakova u verbalne nazvali smo *verbalizacijom ili ujezičenjem. Prevođenje* pak definiramo kao metodu prenošenja verbalnih znakova (tj. jedinica verbalne komunikacije, kraće JVK) iz jednog jezičnog sustava u drugi. Formulom bi se ova 3 procesa mogla prikazati ovako:

$JNK_1 \Rightarrow JNK_2 \Rightarrow JNK_n$ = dekodiranje;

$JNK \Rightarrow JVK$ = verbalizacija;

$JVK_1 \Rightarrow JVK_2$ = prevođenje.

Budući da se ***dekodiranje*** jedinica neverbalne komunikacije vrši izvan jezika, nastali nejezični znakovi mogu se podijeliti u dvije temeljne vrste. Jedno su *simptomi* kojima se prenosi pasivni osjetilni doživljaj, doživljaj koji se događa na organizmu, a drugo su *stimuli* koje možemo nazvati aktivnim osjetilnim doživljajima, a to se događa kad organizam aktivno sudjeluje u stvaranju osjeta. Razlikuje se npr. osjet bola ili ugode

što ga organizam osjeća pod utjecajem vanjskih činitelja od osjeta bola ili ugode što ih organizam proizvede sam na sebi. Francuski sistemičar Durand (1979:86-88) tako kaže da svaka živa stanica u organizmu komunicira sa svojim nutarnjim dijelovima (što se zove intraakcija) te s drugim stanicama organizma (interakcija). "Jezgra je skladište informacija i centar reguliranja aktivnosti stanice. DNK osigurava dvije bitne funkcije: s jedne strane ona je nositelj informacija o vanjskim utjecajima na stanicu; s druge strane, ona se podvostručuje i na taj način osigurava prijenos genetske informacije" (isto:86). Nadalje, "da bi stanica živjela kao jednostanično biće ili da bi bila komponenta nekog višestaničnog organizma koji je kompliciraniji, ona održava odnose sa svojom okolinom. Ti su odnosi dvostruki: izmjena tvari i kontakt" (isto:87/8). Osim razmjene tvari ulaskom i izlaskom stanica održava i kontakte sa svojom okolinom koji nisu razmjena materije ili energije, nego razmjena informacija. Tako vidimo da se i najmanji dio našeg organizma ponaša kao i cjelina.

Informacije koje stanica prima šalje interakcijom (biotičkim sporazumijevanjem) spadaju u različite tipove nesvjesnog, biološkog, automatskog djelovanja koje smatramo nejezičnim znakovima (simptomi i stimuli). Njima se prenose osjeti i osjećaji. V. Pečjak (1981) smatra da je najstariji osjet kemijska interakcija koja se javlja već kod amebe kao najjednostavnijeg organizma.

Opažanje ili percepcija kod čovjeka se postiže pomoću sedam osjetila različitih brzina prenošenja valovima (usporedi Frank, 1969:142). Vizualni i akustični kanali (s najvećim kapacitetom) najvažniji su za komunikaciju jer se njima proizvode svjesni neverbalni znakovi (geste) kao i verbalni znakovi.

Verbalizacija je pretvaranje kodovnih (neverbalnih) znakova u verbalne (jezične) znakove. Ona pretpostavlja pet stupnjeva koje smo nazvali: fonemizacija, gramatikalizacija, leksikalizacija, frazeologizacija i metaforizacija. Svaki od njih ima i svoju jedinicu iskaza: na razini fonemizacije to su gestemi, gramatikalizacijom se dobivaju gramatemi, leksikalizacijom leksemi, frazeologizacijom frazemi, a metaforizacijom metaforemi. Kako to izgleda, pokazat ćemo i na primjerima.

Fonemizacija je proces pretvaranja određenoga znaka iz neverbalnih kodova u foneme (tj. u verbalni kod ili jezik). Mogu li se zaista svi neverbalni kodovi dekodirati u foneme? Na ovom prvom stupnju - samo djelomično. Uzmimo primjer fonemizacije uzvika (usklika)

ili zvukova iz prirode. Zvukove koji još nisu prešli u glasove R. Simeon zove ***eksklamacijama***. To su različite imitacije glasanja životinja i čovjeka koje se ne mogu izraziti glasom, fonemima, nego su još uvijek na nivou zvuka. Oponašanje fućkanja, srkanja i sl. može se izvoditi u zvukovnom rasponu koji je širi od fonemskog, glasovnog, te je stoga samo djelomično prenosivo u fonemski sustav, tj. fonemizacijom postaje samo slično zvukovima, ali svaki jezik oponaša zvukove tako da ih prilagođuje svom fonemskom sustavu. U ovoj fazi glasovi se grupiraju često i bez pravila uobičajenih za fonemski sustav nekoga jezika (Simeon 1969.II.:698 i 699). Takve fonemizirane oblike Simeon zove ***usklicima ili interjekcijama*** (isto) koji u jeziku funkcioniraju kao vrsta riječi. Za njih je specifično da se rabe *svjesno i u govornom kontekstu* (za razliku od nesvjesnih eksklamacija koje se javljaju u prirodnoj situaciji i nisu ponovljive izvan nje). Usklici su zatim *artikulirani* za razliku od neartikuliranih eksklamacija. Usklici, nadalje, grupiraju foneme kao niz suglasnika, niz samoglasnika ili niz izmjenjujućih redupliciranih suglasnika i samoglasnika (npr. brrrr, aaa, ha, brrr-buć, bla-bla itd.). Usklici nisu leksičke, nego *slogotvorne* jedinice s otvorenim ili zatvorenim slogom, s redupliciranim ili multipliciranim slogovima u istom ili sličnom obliku (usp. cin-cin, cinci-linci, din-don, bim-bam-bom). Usklici su *negramatični*, tj. nemaju gramatičkog pokazatelja iako se kod nekih pojavljuju početni elementi premorfema (npr. hop-*a*, hop-*la*, hop-*sa-sa*, hop-*a-ca*, hop-*s*). Usklici imaju visok stupanj *homonimičnosti* (*joj* može izražavati različite emocije: bol, čuđenje, nestrpljenje, ljutnju, divljenje, veselje itd.). Ova homonimija u govoru se otklanja intonacijom, bojom glasa i situacijom, a u pisanom obliku samo kontekstom/konsituacijom. Usklici su i *sinonimični* (npr. *bum, dum, tres* su oblici za jedno značenje: glasovnu imitaciju zvuka pri padu).

U rečenici usklici mogu imati sve sintaktičke funkcije (subjekta, predikata, atributa, priložne oznake i objekta (npr. Svuda su odjekivali njihovi *ah i oh.;* Odsklizao se i *pljus* na nos; Imaš *če-če* haljinicu; Kiša je tutnjala po žljebovima *bum-bum bum-bum;* Iz susjedne sobe začula sam dječje *hi-hi-hi*), što znači da mogu stajati na mjestu prave riječi, samo nemaju gramatičkog nastavka.

Tekstovne funkcije usklika su ***segmentiranje*** i ***koherencija***. Kao raščlanjivači teksta usklici omogućuju njegovu višeslojnost (Pisarkowa 1975:45), a kao povezivači teksta spajaju prethodni iskaz sa sljedećim (Velčić 1987:19).

Usklici funkcioniraju i kao *modulanti*, tj. imaju modalnu funkciju u dijalogu na liniji govornik-slušatelj (Skubalanka 1973:178/9), čime omogućuju između ostalog pozitivno i negativno ocjenjivanje pojava ili iskaza (Grabias 1988:37). Oni mogu izražavati pojačanu ili oslabljenu emociju te potiču i sprječavaju djelovanje.

Na ovom stupnju usklici su verbalizirane geste pa ih zovemo ***gestemima***.

Gramatikalizacija je drugi stupanj verbalizacije. Ovdje slogotvorni elementi iz prvog stupnja dobivaju dodatno ***gramatično značenje*** vidljivo u fleksijskim jezicima kroz nastavke (i prijedloge). Tako nastaju gramatične jedinice s verbaliziranim uskličnim korijenom: *tres-**nuti***, hop-***s-nuti***, brn-***k-ati***, pljus-***ka***, jau-***k-0***, ***u***-cvil-***jen-0*** itd. Njima je svojstveno zadržavanje odnosa s neverbalnim sadržajem kao i kod gestema. Zato možemo reći da u njihovu ostvarenju podjednako sudjeluju verbalizirani i verbalni elementi, samo što su verbalizirani dijelovi sada potpuno ***standardizirani*** i čine korijen riječi, a verbalni elementi potpuno udovoljavaju gramatičkom sustavu dotičnoga jezika (iako mogu imati i premorfeme uz prave morfeme). Na ovom stupnju, međutim, još uvijek je nemoguće potpuno dekodiranje jedinica neverbalnoga koda u verbalni, što znači da one čine samo dio rječnika nekog jezika. To je zato što ne postoji kombinacija neartikuliranoga korijena na koji bi se dodali gramatički oblici pa se gramatikalizacijom stvaraju samo one riječi čiji su onomatopejski korijeni potpuno fonemizirani. Ovako dobivene jedinice zvat ćemo ***gramatemima***.

Leksikalizacija je treći stupanj verbalizacije jedinica neverbalnoga koda. Pod tim podrazumijevamo pojavu leksema koji svezu s neverbalnim sadržajem čuvaju još samo u značenju leksema, a oblikom su potpuno odvojeni od neverbalnih elemenata (npr. poljubiti, ražalostiti se, plač). Ovdje se neverbalni sadržaj nazire jedino kroz značenje riječi pa možemo tvrditi da su verbalni elementi potpuno prevladali u iskazu. Tek se na ovom stupnju mogu dekodirati sve jedinice neverbalnoga koda u jezik ili verbalni kod. Ovaj stupanj zato predstavlja potpuno ***ujezičenje*** drugih nejezičnih kodovnih sustava uz pomoć jedinica zvanih ***leksemi***. Proces leksikalizacije obuhvaća spoznavanje entiteta iz stvarnosti i njihovo nazivanje, imenovanje, denotiranje. Čim čovjek neki entitet spozna, on ga nazove, imenuje i tek tada taj entitet počinje postojati za ljude.

Nakon leksikalizacije jezik pronalazi nova rješenja za verbalizaciju neverbalnih jedinica komunikacije. Taj proces, nazvan **frazeologizacijom,** pretpostavlja uporabu dodatnih leksičnih jedinica koje zajedno tvore novo značenje (npr. skok uvis, trka na sto metara, roniti krokodilske suze itd.). To su ***frazemi*** koji pomoću različitih kombinacija leksema po sintaksnim pravilima stvaraju jedno novo značenje. Dok se u leksikalizaciji jednoj riječi može pripisati više značenja, frazeologizacijom dobiveni frazemi tvore jedno značenje pomoću skupa različitih riječi.

Verbalizacija neverbalnih jedinica komunikacije uključuje još jedan proces kojim se neobično množi broj značenja pojedinih leksema i frazema. To je **metaforizacija**. Gotovo svaka riječ iz sva 4 prethodna stupnja može imati ***preneseno*** uz ***doslovno značenje*** (npr. *njaka* označuje isto što i magarac, samo pomoću fonemiziranog korijena, a ima i preneseno značenje: tvrdoglavac; *guska* osim naziva životinje ima i preneseno značenje koje se obično pridaje glupoj ženskoj osobi itd.). Metaforizacijom se dobivaju ***metaforemi*** koji mogu imati isti oblik kao gestemi, gramatemi, leksemi ili frazemi, ali im se pridaje drugačije (preneseno) značenje.

Prva četiri stupnja verbalizacije uključuju promjenu oblika neverbalnih jedinica, dok se na petom stupnju počinje mijenjati njihov sadržaj, tj. značenje.

Ne manje kompliciran proces je ***prevođenje*** jedinica neverbalne komunikacije iz jednog jezika u drugi. On pretpostavlja proces prijelaza verbaliziranih jedinica jednog jezika u verbalizirane jedinice drugog jezika. Pritom slijedimo taj prijelaz u istih 5 stupnjeva kao i kod verbalizacije, samo ćemo sada otkrivati prevodivost tih jedinica u drugi jezični sustav i pokušati odrediti mogućnosti te prevodivosti. Na ovoj razini promatrat ćemo, dakle, gesteme, gramateme, lekseme i frazeme u dva različita jezična sustava.

Usporedba dvaju jezičnih sustava (hrvatskog i poljskog) pokazuje da se značenja navedenih jedinica gotovo nikada ne poklapaju. Uzrok tomu treba tražiti u dodatnom elementu značenja, u smislu ili ***funkcionalnom značenju*** navedenih jedinica. Naime, funkcioniranjem u različitim slojevima pojedinog jezika javlja se dodatno umnožavanje značenja istog oblika JNK, ovisno o različnim psiho-socio-kulturnim okolnostima u kojima se JNK verbalizirala u JVK_2. Zato je nemoguće identično prenijeti JVK_1 u JVK_2. Ova dva oblika iste verbalne jedinice

možemo prikazati kao dva koncentrična kruga koja se više ili manje poklapaju u smislu te se prevesti može samo onaj smisao u intersekciji krugova, dok područje izvan te intersekcije ostaje prazno i neprevedeno.

Razumijevanje smisla može imati nekoliko podoblika. Nazovimo JVK_1 krugom A. Idealno prevedena JVK_1 u JVK_2 dala bi odnos krugova A = A. Npr. *koza* u hrvatskom dat će oblik *koza* i u poljskom, ali se te dvije riječi neće poklapati ni u obliku (jer imaju različit akcent i izgovor fonema), niti po sadržaju (jer poljska *koza* uključuje drugačiji metaforem: u poljskom on označuje curu, djevojku, dakle kozja okretnost uzima se kao pozitivan element značenja, dok u hrvatskom ona /kao uostalom i mnoge životinje/ ima značenje glupače, tj. označuje glupu žensku osobu. U obliku tih riječi postigli smo prevođenjem njihov odnos kao A = djelomično A (radi razlike u akcentu i izgovoru), dok smo u njenom sadržaju dobili jedan od smislova kao A = ne A (vižlasta djevojka nije isto što i glupača).

Ako uključimo i psiho-socio-kulturne okolnosti u kojima neka riječ funkcionira, dobivamo još nekoliko smislova: A razumijemo približno (npr. kao A_1), A možemo razumjeti kao A, ali ga ne želimo prihvatiti kao takvoga pa ga iskrivljujemo u B. Ako uopće ne želimo uspostaviti svoj odnos prema A i pravimo se da ga ne primjećujemo, dobivamo relaciju A = 0.

S obzirom da ne možemo sada ulaziti u ove semantične i pragmatične probleme, u sljedećem dijelu teksta objasnit ćemo na primjerima ranije navedene stupnjeve u prevođenju jedinica neverbalne komunikacije.

Na **prvom stupnju** fonemizirane jedinice pokazuju najveću slobodu u prevođenju. Jedini okviri kojih se treba pridržavati su fonemi jednog jezičnog sustava. Moguća je ipak posudba fonemiziranih oblika iz različitih jezika, što se vidi na primjerima stripovskih zapisa. Kako danas postoji veliki utjecaj anglosaksonske kulture u nas pa i kod Poljaka, to se primjećuje i u uporabi fonemiziranih JNK (npr. naša djeca sve češće govore *auch* umjesto našega *au, joj, ah*; *waw* umjesto *ajme, aaa, joj, ah*. Pritom se koriste grafemi iz engleskoga, a izgovor je hrvatski. Poljaci su počeli isto tako rabiti mađarski usklik *joj* (po izgovoru drugačiji od našega *joj*) umjesto svojih oblika *o jej, jej, jeju, jejku.*

Gramatemi na **drugom stupnju** verbalizacije zahtijevaju prevođenje korijena i nastavaka s hrvatskog na poljski i obrnuto. Tako npr. gramatem *pljus-ka (flis-ka, ćuš-ka)* u poljskom nema svoga

adekvata na stupnju gramatema, nego se prevodi leksemom *policzek, spoliczkowanie* ili frazemom *uderzenie w policzek/ uderzenie w twarz*. Gramatem *hihotati* u poljskom će biti preveden kao gramatem *chichotać*, iz čega se vide različiti grafemski oblici gramatema te različiti gramatički nastavci u oba jezika, dok im je korijen u izgovornoj verziji gotovo isti.

Leksemi na **trećem stupnju** prevode se u drugi jezik kao leksemi, gestemi, gramatemi, frazemi ili metaforemi. Npr. poljski leksem *czuć* prevodi se u hrvatskom kao leksem *ćutjeti, ćutiti, osjećati* ili kao frazem *doživljavati (spoznavati) osjetilima* itd. Leksem *dom* ima drugačije značenje u poljskom, a drugačije u hrvatskom iako je njihov grafemski oblik (ako izostavimo pisanje akcenata) isti. Njihova značenja se samo djelomično poklapaju. Tako u poljskom jeziku riječ *dom* ima u poljsko-poljskom rječniku ova značenja: a) kuća, zgrada, stambeni objekt; b) stan, stambeni prostor; c) obitelj, pokućarci, čeljad; d) domaćinstvo, kućanstvo; e) dinastija, loza, rod, porodica; f) institucija u nekoj zgradi (SJP:422). U hrvatsko-hrvatskom rječniku *dom* ima zajednička značenja kao i u poljskom : a) ambijent u kojem se živi, kuća; b) porodica i kućna čeljad; c) ustanova za rad ili smještaj osoba, dom) , a razlikuje se po tome što u hrvatskom ima još i značenje d) domovina; e) rodni kraj, zavičaj (Anić 1991:118). *Dom* u prvom poljskom značenju prevodimo na hrvatski čak i drugačijim leksemom - *kuća*.

Frazemi se na **četvrtom stupnju** još teže prevode iz jednog jezika u drugi zato što se osim značenja samog frazeologizma treba zadržati i njegova slika koju ima u sebi prirodni govornik kad ga rabi. Tako se poljski frazem *głupi jak but* u hrvatskom ne može prevesti doslovno: *glup kao cipela*, nego slikom koju mi koristimo za isti sadržaj poljskog frazema: *glup kao noć, glup kao ponoć*. Prijevodom mijenjamo poredbene slike da bismo uspostavili značenje koje će naš govornik ispravno shvatiti.

Metaforemi na **petom stupnju** verbalizacije najteže se prevode iz jednog jezičnog sustava u drugi. Neki su metaforemi isti ili slični (polj. *trzymać język za zębami* - hrv. *držati jezik za zubima*), drugi se razlikuju u jednom svom elementu ili u cjelini: npr. polj. *być* ***kozłem*** *ofiarnym* - hrv. *biti žrtveno* ***janje*** (a ne ***kozle***, kako je u poljskom). Treći tip metaforema u jednom jeziku postoji, a u drugome ga nema ili u takvom obliku ili u takvom značenju: polj. *z lotu ptaka* - hrv. *iz ptičje perspektive* (ne: *iz ptičjeg leta,* kako doslovce kažu Poljaci); ali, u poljskom zato nema

frazeologizma: *iz žablje perspektive* pa se on u poljskom mora opisno prevesti kao *z oddolnej perspektywy*, tj. *gledano odozdo* (Menac-Pintarić 1986:71).

Obilježja i pravila u dekodiranju, verbalizaciji i prevođenju mogu se modelski prikazati ovom shemom:

Pragmemi u komunikaciji — Prevođenje pragmema u drugi jezik

Univerzum	*Kodovni sustav*
DEKODIRANJE	
Entiteti zapaženi osjetilima	*Simptomi*
Optički *akustički* *taktilni* *termički* *proprioceptivni* *olfaktorni* *gustativni*	*(pasivni osjetilni doživljaj)*
Osjeti (ugodni i neugodni)	*Signali*
zadovoljstvo /nezadovoljstvo *radost/žalost* *hrabrost/strah* *umilnost/ljutnja* *blagost/surovost* *šaljivost/ozbiljnost* *mirnoća/uzbuđenost* *iskrenost/hinjenost*	*(aktivni osjetilni doživljaji)*
VERBALIZACIJA	
Jedinice neverbalne komunikacije	*Faze ujezičenja JNK u JVK*
Različiti kodovni znakovi *(osjeti i osjećaji u obliku simptoma i signala)*	*1. Fonemizacija (gestemi)* *2. Gramatikalizacija (gramatemi)* *3. Leksikalizacija (leksemi)* *4. Frazeologizacija (frazemi)* *5. Metaforizacija (metaforemi)*
PREVOĐENJE	
JVK_1 (znakovni sustav hrv. jez.)	*JVK_2 (znakovni sustav polj. jez.)*
FONEMIZACIJA 1 (gestemi 1)	*FONEMIZACIJA 2 (gestemi 2)*
GRAMATIKALIZACIJA 1 (gramatemi 1)	*GRAMATIKALIZACIJA 2 (gramatemi 2)*
LEKSIKALIZACIJA 1 (leksemi 1)	*LEKSIKALIZACIJA 2 (leksemi 2)*
FRAZEOLOGIZACIJA 1 (frazemi 1)	*FRAZEOLOGIZACIJA 2 (frazemi 2)*
METAFORIZACIJA 1 (metaforemi 1)	*METAFORIZACIJA 2 (metaforemi 2)*

Kao što se vidi iz priložene tablice, u procesu prenošenja znakova iz jednog u drugi kodovni sustav mogu se rabiti jedinice različitih kodovnih sustava (dekodiranje i verbalizacija). Prevođenje pretpostavlja uporabu jezičnih jedinica (JVK), ali se razine tih jezičnih jedinica ne moraju posve poklapati u dva jezična sustava (npr. možemo gramateme iz jednog jezika prevesti metaforemima u drugom jeziku itd.). Zbog postojanja velikog broja razlika u obliku i sadržaju jezičnih jedinica prevođenje je vrlo zahtjevno te od prevoditelja traži u prvom redu stvaralački pristup, zatim vrlo široko socio-lingvističko obrazovanje (što uključuje poznavanje kulture iz koje se prevodi kao i kulture u koju se prevodi) i isto tako dobro znanje iz teorije prevođenja.

4. Pragmemi i pragmatične odrednice u poljsko-hrvatskom pragmatikonu kao multikodovnom rječniku

Pragmatikon je zamišljen kao posebni oblik rječnika čije su natuknice pragmemi. Dok se ne pojave mogućnosti za trodimenzionalne 'knjige', pragmatikon kako ga zamišljamo opisat ćemo kao običan rječnik s pragmemima iskazanima u obliku leksema i frazema s pragmatičnim značenjem.

Funkcije pragmatičnoga znaka su: ***afektivnost*** (pozitivno, negativno ili neutralno iskazivanje emocije), ***senzitivnost*** (znakovi kojima se pokazuje stanje organizma ili pojave), ***ikoničnost*** (slikovito i metaforično iskazivanje osobina i obilježja), ***modalnost*** (iskazivanje stava govornika ili slušatelja prema izrečenome), ***konotativnost*** (povezivanje znaka s prethodnim ili naknadnim sadržajem), ***deiktičnost*** (ukazivanje na prostor i vrijeme u kojemu je znak smješten), ***proksemičnost*** (odnos znaka prema prostoru i vremenu), ***persuazivnost*** (uporaba znaka koji je uvjerljiviji od drugih znakova), ***višeznačnost*** (znak prirodnoga jezika ima više značenja, pa uporaba jednog značenja u drugom kontekstu može dovesti do dvosmislenosti, na čemu se temelji šala, vic, ironija, sarkazam), ***ekspresivnost*** (jedan znak ima veći stupanj nekoga obilježja od drugog znaka, tj. može biti emotivniji od drugog znaka pa se rabi u različitim stilovima), ***eksplicitnost/ implicitnost*** (neki znak može izražavati obilježje ili osobinu vidljivu već u površinskoj strukturi, a drugi ju izražava tek u dubinskoj strukturi, tj. implicitno), ***imperativnost*** (poticajni znakovi kojima govornik navodi druge na akciju), ***pueritivnost*** (znakovi dječjeg jezika iskazivani tepanjem, tj. nepravilnim izgovorom i drugim paralingvističnim sredstvima), ***gestualnost*** (znakom se izazivaju simbolična gestovna značenja, ***dijalognost*** (znakovi koji su specifični u dijalognim situacijama, kao npr. odgovori na pitanja, pozdravi i odzdravi, eliptični rematski iskazi itd.) i ***metaforičnost*** (pragmemi izraženi leksemima prenesenoga značenja).

Pragmatične odrednice zbog ovakve kompliciranost pragmema nije lako izdvojiti u takvom tipu rječnika. Za pragmatikon je potrebno napraviti sferoid s isječcima u kojima bi bile zastupljene pojedine funkcije pragmema. Unutar tih isječaka pragmemi bi se navodili pod brojevima (poput kemijskih valencija) koji bi omogućivali spajanje dotičnih

pragmema s pragmemima u ostalim funkcijskim isječcima. Tako bi se npr. afektiv pozitivne emocije (naveden u grozdu izvedenica u više vrsta riječi i frazema) razvrstavao po stupnjevima jačine emocije, deiktični pragmem bi u svom isječku pokazivao mogućnosti svoga smještanja u prostor i vrijeme, isječak ekspresivnosti sadržavao bi stupnjeve izražajnosti pragmema itd.

Među prvim jednodimenzionalnim (knjiškim) pragmatikonima možemo navesti poljski pragmatični rječnik "*Polszczyzna, jaką znamy*", u kojemu se u redovima jedan ispod drugoga navode razna pragmatična značenja jednoga leksema, a leksemi su poredani po temama i unutar njih po abecednom redu. Podrobniji smo opis dali u 5. poglavlju. Primjenom suvremenih računalnih tehnika trebat će razmisliti o pokretljivijim trodimenzionalnim izvedbama spajanja pragmema u mreže funkcija.

U prvom poljsko-hrvatskome rječniku (Moguš-Pintarić) pragmatične su odrednice razvrstane kraticama kojima se u većini slučajeva izražava emocija, npr. *iron.* - ironično, *šalj.* - šaljivo, *vulg.* - vulgarno, prosto). U tom su rječniku zastupljeni i različiti funkcionalni *stilovi* s kraticama: *razg.* - razgovorno, *šk.* - školski žargon, *žarg.* - žargonizam, *fam.* - familijarnost, bliskost. *Prenesena značenja* za razliku od izravnih gotovo su uvijek i pragmatična. Kako sve te odrednice ulaze u sastav pragmema, pokušat ćemo opisati primjerima.

Pragmatična natuknica trebala bi sadržavati osnovni leksem (ne nuždno i pragmem) i njegov pragmatični kontekst koji može i ne mora biti frazeologiziran.

Pragmatične odrednice mogu se naći odmah na prvome mjestu ako dotični leksem ili frazeologizam ima samo pragmatično značenje (npr. *abrakadabra, andrus, a niech go!*), a mogu se naći i među posljednjim značenjima, na kraju obradbe natuknice (*wkopać się = 1. ukopati se, zariti se, utisnuti se, upasti; 2. razg. izdati se, izlanuti se; 3. pragm. upetljati se, ukopati se u nevolje, uplesti se*). Problem je odrediti razliku između razgovornog i pragmatičnog značenja, jer se oni dijelom poklapaju. Zatim je pitanje je li svako preneseno značenje nužno i pragmatično? Nadalje, ima li svaki frazeologizam pragmatično značenje? Kako se prema pragmatičnome značenju odnose ostale kratice kojima se izražava emotivno značenje? Da bi se na sva ta pitanja odgovorilo, moramo odrediti što za nas znači pragmatična odrednica, pragmatično značenje, pragmem, odnosno koji su okviri pragmatičnoga znaka

(pragmema). Pragmatični znak (bilo leksem ili sintagmem) sastoji se od sintaktičnih, semantičnih (sadržajnih, značenjskih i smisaonih) i stilskih obilježja.

Po svom ***obliku*** pragmem može biti **leksem** (npr. usklik: *ach*, vokativ obraćanja: *dziewczyno, Basiuniu, włóczyć się*), **frazem** (skup riječi povezanih pravilima sročnosti, rekcije ili pripadnosti: *aniołek z różkami*) i **dijalogem** (dijaloška dorečenost, dopowiedzenie (Grochowski 1997): A *izvolite - B hvala - A molim/ nema na čemu; A dobar dan - B bog/daj/ zdravo, dobar dan; A hvaljen Isus - B navijeke* (Pintarić 1991)).

Značenje pragmema može biti preneseno ili prazno (Grochowski 1997, Pisarkowa 1975) (kada se npr. kćeri obraća sa *sine*, djetetu s *majko*), odnosno izravno s određenim emotivnim dodanim značenjem u komunikaciji (npr. *dziewczyna = djevojka*, ali kad ima oblik vokativa, dobiva uz osnovno još i dodatno značenje koje tu riječ pretvara u pragmem, tj. u riječ koja gubi leksično značenje, a dobiva pragmatično značenje pojačivača, svraćanja pozornosti, čuđenja i slično, ovisno o kontekstu: *dziewczyno! co ty wygadujesz! dziewczyno, mówię ci, będzie dobrze!* Taj se vokativni pragmem može odnositi i na ženu, a ne samo na djevojku pa time on gubi svoje izravno značenje. U hrvatskom razgovornom stilu funkciju ovoga vokativa preuzima vokativ *ženo*! ili *čovječe*!

Pragmem je dakle **emotivni komunikacijski** znak. Pragmatični leksemi imaju emotivno, pragmatično značenje pridodano obliku koji je izgubio svoje prvotno leksično značenje.

Osim emotivnoga značenja pragmem može nositi i modalnu informaciju o autorovu odnosu prema iskazu (slaganje, nijekanje, nesigurnost, vjerojatnost i sl.) (Rytel 1982)

Smisaona obilježja pragmema su *komunikativnost (informativnost, tj. modalnost)* i *emotivnost*, a realiziraju se kao binarne (katkad i trinarne) suprotnosti: ljubav-mržnja-indiferentnost, uveličavanje-umanjivanje, hipokorističnost-pejorativnost, vulgarnost-eufemizam-pristojnost.

Stilski se pragmemi mogu realizirati kao dječji jezik, dijalektizam, regionalizam, žargonizam.

Tabela će nam pokazati kako možemo svrstati odrednice pragmema po stilskoj pripadnosti, po obliku, sadržaju, smislu i značenju.

Svi navedeni elementi na taj način imaju hijerarhiju u kojoj je pragmem nadređeno i opće obilježje s pet podoblika i dodatnim elementima.

stil	oblik	sadržaj	smisao	značenje
dj. jezik	leksem	komunikaci-jski dijalogem	emotivnost	ljubav
dijalekt	sintagmem			mržnja
žargon	uvećanice			preneseno
regional.	umanjenice			šaljivo
razgovor.				vulgarno
školski				ironično
arhaizam				indifer.
				pejorativnost
				hipokorističnost

Iz ove tabele vidimo da pragmem uključuje u sebi sve oblike i sadržaje pa bi kratica PRAGM imala preširoko i stoga neprecizno određeno značenje. Zato se pragmeme treba u pragmatikonu dodatno obilježiti uvođenjem žanrovske, oblične, sadržajne, smislene ili značenjske kratice, kako je pokazano u tabeli.

Stilski se tako pragmemi mogu svrstati prema sljedećim kraticama:

dj. jez. = dječji jezik
dij. = dijalektizam
žarg. = žargonizam
šk. = školski rječnik (žargon)
reg. = regionalizam
razg. = razgovorni stil
arh. = arhaičnost, zastarjelost

Oblik leksema (različite vrste riječi) može imati pragmatično značenje (npr. kad od uzvika napravimo imenice - *achy* i *ochy* koje dobivaju emotivno značenje glumljenog divljenja, umjetne emocije).

Takvi leksični pragmemi mogu dolaziti i u frazeologiziranim oblicima pa se onda uz gramatične likove dopisuje i kratica *fraz. = frazeologizam.*

Kad se radi o **komunikacijskim** dijalogemima (dopowiedzenia), treba uporabiti kraticu *pragm. = pragmatično značenje* (npr. kod pozdrava i odzdrava, kod zahvaljivanja, invokacijskoga pitanja i sl.) (Pintarić 1998).

Pragmatični znak nam kazuje da je njegov smisao emotivnost i informiranje o toj emotivnosti. Zato pragmemi nisu semantički prazne riječi, nego one imaju novo, emotivno značenje koje je odvojeno od leksičnoga. Kako se emotivnost najčešće realizira kao pozitivna i negativna emocija, potrebno je izdvojiti različite vrijednosti (značenja) emotivnoga smisla. Tako su kratice za negativnu emociju sljedeće:
pej. = pejorativno (pejoratywnie)
pogr. = pogrdno (pospolicie)
iron. = ironično (ironicznie)
vulg. = vulgarno (wulgarnie)
podcj. = podcjenjujuće (lekceważąco)

Pozitivna se emocija izražava umanjenicama i hipokoristicima (u štokavskom često i uvećanicama, Pintarić 1996) pa za njih ne trebaju kratice, jer je već po prijevodu vidljivo kakav je to pragmem. Ako se umanjenica rabi za podcjenjivanje, dobiva kraticu *pej.* (usp. *aktorzyna* = glumčić, slab (loš, trećerazredan) glumac, glumatalo).

Mnogi leksemi imaju uz izravno značenje i preneseno pragmatično značenje. Npr. *adidasy* označuje izravno športsku obuću marke "Adidas", a preneseno, pragmatično i šaljivo označuje AIDS ili hrv. SIDU. Ova se natuknica treba opremiti kraticama *razg. šalj.*

Poljski pragmem *włóczyć się* sadrži u sebi negativni stav prema kretanju. Tako se za prijevod toga pragmema mogu predložiti sinonimi koji nisu svi u jednakom stupnju negativni: *vucarati se, skitati se, lunjati, vući se* nose jači negativn emocionalni naboj od glagola *tumarati, lutati. Vući se* može značiti samo sporo i nevoljko hodanje. Ti stupnjevi moraju biti označeni od najjačeg prema najslabijem ili obrnuto (što se mora odlučiti na početku pisanja pragmatikona).

Suprotno ovim negativnim emocijama leksem *wniebowzięty* ima prvo izravno značenje religiozno (*koji je uzašao na nebesa)*, dok mu preneseno značenje denotira pozitivnu emociju, sreću, blaženstvo (prijevod: *blažen, presretan, oduševljen, razdragan*). Ovisno o kontekstu i taj leksem može dobiti ironičan prizvuk. Ali njega ne možemo bilježiti na

nivou leksema, nego samo u sintagmatskom ili frazeologiziranom okružju, tj. u pragmatičnome kontekstu. Takav se leksem npr. može smisaono prevesti i frazeologizmom *koji je u sedmom/ devetom nebu*, poznatom i u poljskom jeziku pa se može naći i pod natuknicom *niebo*.

Osobine ljudi mogu biti iskazivane leksemima ili sintagmama. Npr. *andrus* se može prevesti brojnim hrvatskim sinonimnim pragmemima: *fakin, mangup, vragolan, nestaško, frajer, klinac iz kvarta* i taj je leksem obilježen emotivno, ali bez konteksta se ne može prosuditi pragmatični tip (tj. je li pejorativan ili hipokorističan).

Još je teže odrediti pragmatični tip za frazeologizirane pragme. Npr. kako opremiti negacijske razgovorne frazeologizme tipa ***ani pisnąć*** *(da nisi ni pisnuo/la),* ***ani w ząb*** *(ni na zub, ni koliko crna pod noktom + gesta noktom o zub),* ***ani chybi*** *(nema sumnje/ dvojbe, zacijelo),* ***ani się umywa ktoś/coś do czegoś*** *(nije tko/ što komu ni do koljena),* ***ani rusz*** *(da se nisi maknuo/la),* ***ani mi się waż*** *(samo probaj, samo se usudi),* ***ani mi się śni*** *(ni u ludilu, ne pada mi ni na kraj pameti, ni ne pomišljam, ni slučajno),* ***ani mowy*** *(ni govora, ne dolazi u obzir)?*

Neki od navedenih frazeologizama izrazito su razgovorni, ali bi mogli dobiti i kraticu dječjeg jezika (npr. ***ani mi się waż*** obično se govori djeci kao upozorenje). Njih bi trebalo opremiti kraticama *fraz razg* koje onda pokrivaju pragmatično značenje frazeologizma.

Kad neka imenska sintagma (prijedložni izričaj i sl.) ima preneseno značenje od milja, dovoljna je samo kratica *pren.* (usp. ***aniołek z różkami*** - *rogati anđelak*), jer se iz prijevoda vidi deminutivnost, ali se treba dodati i objašnjenje da se radi o *zločestom djetetu*, a ne npr. o odrasloj osobi).

U frazeologizmu ***reagować alergicznie*** izdvaja se pragmatično značenje. U prenesenom značenju trebalo bi postaviti kraticu *fraz. pren.* Ali ono je u oba jezika i pragmatično kad označuje negativnu emociju (*dobivati osip/ alergiju, biti alergičan na koga/što*).

Slično je npr. s usporedbom: ***jak amen w pacierzu*** - *ko da Boga vidiš, ko Bog / sigurno.* U izravnom značenju ovom se izrjekom označuje kraj čega, dok pragmatično značenje pokazuje modalnost sigurnosti da će se što dogoditi. Zato bi ovdje dobro bilo staviti kratice *pren. pragm.*, tj. preneseni pragmem. *Amen* u frazeologizmu ***jeszcze nie amen*** ima značenje kraja, završetka, ali ne molitve, nego nekoga događaja pa stoga ima preneseno značenje i treba ga opremiti kraticom *pren. pragm.*

Kod sintagme ***angielska flegma*** kratica *pragm.* označuje emotivno negativno i preneseno značenje (hrv. *osoba koja se pravi Englez, flegma, flegmatik*). Ovdje se zapravo radi o odsutnosti emocije, o indiferentnosti osobe.

Emotivno neodređenu osobu oslikava i frazeologizam ***ani z pierza, ani z mięsa*** i može se prevesti hrvatskim frazeologizmom *niti smrdi, niti miriši* ili *šuć-muć pa proli*. Tu se mogu staviti npr. kratice *fraz. pragm.*

Poseban tip pragmema čine frazeologizmi u obliku pitanja koji označuju modalnost nesigurnosti (***albo ja wiem?*** - *što ja znam, šta ti ga ja znam*) ili negativne emocije, nestrpljenja, ljutnje (*ma otkud ja to mogu znati*). Oni svakako imaju pragmatični kontekst bez kojega se ne mogu točno odrediti i treba im pridružiti kraticu *pragm.*

Usklične rečenice koje imaju potvrdni oblik a niječno značenje pragmemi su s ponešto ironičnim sadržajem. Tako npr. usklična rečenica ***Ale się spisał!*** , prevedena kao *Baš se iskazao!* mora imati kraticu *pragm.*, jer je pragmatično značenje suprotno izravnome. Dijalogem (dopowiedzenie) ***Akurat!*** također preneseno označuje suprotan stav slušatelja od onoga govornikovoga pa se to može prevesti s *Ma nemoj! Kako da ne!* Uz drugo preneseno značenje potrebno je staviti kraticu *pragm.* Prvo izravno značenje označuje potvrdnost (*baš tako, slažem se!*) i isto ima pragmatično, ali modalno značenje potvrdnosti. Oba značenja trebalo bi stoga opremiti kraticom *pragm.*

Emotivno značenje iskazuje se i rečenicom ***Aleś mu powiedział!*** koja zapravo označuje slaganje slušatelja s govornikom o negativnom stavu prema trećoj osobi. Na hrvatski se to može prevesti kao *Baš si mu dobro rekao!* uz obvezatnu kraticu *pragm.* da se zna kako je to suprotno značenje od onoga koje se vidi izravno, bez pragmatičnoga konteksta.

Poslovična rečenica ***Nikt nie jest bez "ale"*** mora imati kraticu *pren.*, jer ovo "*ale*" označuje manu (*nitko nije bez mane, uvijek postoji neko "ali", svatko je krvav pod kožom*). "*Ale*" nosi funkciju pragmema te cijelom iskazu daje pragmatično značenje.

Ljutnja se izražava psovkama ili njihovim eufemističnim i skraćenim oblicima (Grochowski 1997). Tako se pragmemom smatra npr. ljutit iskaz ***a niech go /tam/!*** koji se može prevesti s: *ma pusti ga/ju, goni ga/ju, vrag ga/ju odnio.* Ova skraćena verzija psovke može se proširiti dodavanjem predikatnoga dijela ***(niech go) diabli wezmą; ...***

szlag trafi; ... piorun trzaśnie itd. Ovdje nemamo mjesta za navođenje svih mogućih "kreativnih" oblika psovki koje su smislili naši narodi. Osim vulgarnih psovki ima i eufemizama (A. Dąbrowska 1992) s vrlo šaljivim oblicima i frazeologizmima, naročito kad se poljske psovke prevedu na hrvatski (npr. ***niech go kaczki depczą*** - neka ga patke gaze). Čest je oblik same imperativne partikule za 3. osobu (*a niech go /tam/)* kojemu u hrvatskome nedostaje priložna oznaka (*ma goni ga u vražju mater, pusti ga na miru*).

Zanimljivo je da i arhaizmi mogu imati pragmatično značenje. Npr. nekada uobičajena riječ poštivanja ***acpan, acan*** danas bi zvučala šaljivo ili ironično da tako koga oslovimo, a mogli bismo ju usporediti s hrvatskim obraćanjem *Vaša visosti*, što također izaziva šaljivu konotaciju ako se uputi npr. djetetu, prijatelju, bliskoj osobi. Takav pragmem obraćanja mora imati kratice *arh.* i *pragm.* Slično je i s danas živim frazeologizmom ***całują rączki szanownej pani*** - *ljubim ručice štovanoj dami.* U spomenutom poljskom frazemu deminutiv *rączki* pokazuje šaljivost, a u hrvatskom se cijela fraza doživljuje ishitreno, umjetno i ironično ili šaljivo, ovisno o kontekstu. Arhaičan pozdrav ***padam do nóg*** također se u hrvatskome ne može prevesti izravno kao *padam ničice*, jer u poljskome on ima dozu šaljivosti i funkcionirao je kao pozdrav, dok u hrvatskome nema danas uporabne vrijednosti. Zato bi se taj poljski pozdravni pragmem morao opremiti čak trima kraticama: *fraz., razg., šalj.* Slično značenje bi u hrvatskom mogao imati pozdrav *klanjam se* koji uz odgovarajuću intonaciju i ovisno o sudionicima (npr. ako se radi o mladim osobama) dobiva obilježja šaljivosti.

Postoje i frazeologizmi u poljskome koji su neprevedivi na hrvatski pa kratice govore kakav im je kontekst. Npr. fraza ***towarzystwo wzajemnej adoracji*** u poljskome treba imati kratice *fraz. iron.*, jer se radi o neutemeljenom i prekomjernom hvaljenju, laskanju i ulizivanju osobe. Da to uz kontekst lažnoga hvaljenja prevedemo kao *kovanje koga u zvijezde*, dobili bismo samo sličan ironičan prizvuk lažne vrijednosti, ali smatramo da je poljski frazeologizam bolje iskazao pragmatičnu obojenost ironije. Međutim, prijevod *društvo uzajamnoga obožavanja* u hrvatskome ništa ne znači, nije nikakav frazeologizam.

U pragmatikonu se, kao što smo vidjeli, nalaze leksemi i frazemi s pragmatičnim značenjem koje se u nekih oblika može vidjeti bez konteksta, dakle, sadržano je u samom značenju pragmema, dok se kod

drugih pragmema vidi tek u kontekstu. Najčešće je riječ o frazemima koji mogu imati izravno i preneseno značenje, ovisno o kontekstu. Taj je pragmatični kontekst neobično važan za pragmatikon, jer samo se tako može naučiti pravilna uporaba dotičnoga pragmema u govoru, odnosno njegove emotivne i modalne odlike.

U daljnjem ćemo pragmatičnom opisu pokazati kakvi tipovi pragmema postoje te kako se oni mogu ukomponirati u diskurzu. Izdvajamo *kulturološke pragmeme* (koji se uče u dotičnoj kulturi) i *senzitivne pragmeme* (koji se doživljavaju osjetima kao što su: vid, sluh, njuh, dodir, opip, okus, izlučivanje, osjet topline, prostorna orijentacija).

4.1. Pragmemi u glagolima govorenja

Glagoli govorenja posebni su pragmatični pokazatelji emotivnoga značenja u pragmatikonu. Oni tako mogu imati emotivno neutralno značenje (***mówić, powiedzieć, odpowiedzieć, rzec***), zatim to mogu biti glagoli koji nose pozitivnu emociju (***przywitać się, uchwalić, zaprosić, gratulować, dziękować***), a najveću grupu čine negativno emocionalno obojeni glagoli, kao npr. ***gardzić, bronić się, plotkować, obmawiać, grozić, anulować, płakać, syczeć, ryczeć, kpić, oskarżać, obrażać, zawstydzać, wypominać, krytykować, zniesławiać, dyskredytować, wściekać się, martwić się, wzywać, zakląć, kląć, protestować***. Osim toga postoji grupa glagola koji ovisno o situaciji mogu označavati pozitivnu ili negativnu emociju (***zdziwić się, prosić, interweniować, namawiać, radzić, ostrzegać, rekomendować, odradzać, obiecywać, odmówić, sprzeciwić się, proklamować, mianować, angażować, nazwać***). Afektivno značenje tih glagola govorenja ovisi o njihovom okolninskom kontekstu (objektu) pa se emotivna vrijednost određuje preko značenja imenice-objekta. Npr. *protiviti se* može imati pozitivno emotivno značenje ako uz njega stoji objekt negativnoga značenja (*protiviti se* ***zločinu, neradu, nepravdi***). i obrnuto, ako uz taj glagol stoji objekt pozitivnoga značenja, on dobiva negativno značenje (*protiviti se* ***pravdi, marljivosti, lijepom ponašanju***).

Ograničit ćemo se samo na nekoliko tipičnih primjera u okviru natuknica s glagolima govorenja i pokazati kako se one mogu opremiti pragmatičnim odrednicama u pragmatikonu.

Pragmatične odrednice u pragmatikonu sadrže stilske, emotivne, modalne i metaforične kratice, u poljskoj literaturi nazivane *kvalifikatorima* (Markowski 1999:XXXIX).

Pragmatične kratice najtemeljitije su obrađene u rječničkome projektu **Bogusławskoga**, *Polszczyzna, jaką znamy* (1993:33-35).

Bogusławski svrstava pragmatična obilježja (właściwości pragmatyczne) u 4 razine. Najprije uz natuknicu daje opću oznaku **P** (***pragmatično***) uz koju dodaje: **1) *akomodacijsko obilježje*** leksema (kratica: A), što označuje prilagodbu leksema uporabnome okružju neovisnome o namjeri govornika; **2) *emotivno obilježje* leksema** (označeno kraticom E), kojim se slušatelja pomoću konvencionalne uporabe dovodi u određeno emotivno stanje; **3) - *obilježje konvencionalnog praktičnog ponašanja*** oba govornika (kratica: Pr) i **4) *"poetizacijsko" obilježje*** (kratica: Po) koje uvodi određene ludične efekte. Svaka od navedenih pragmatičnih kategorija još ima niz adekvatnih kratica.

Pragmatična kategorija ***A*** ima čak 20 kvalifikatora. To su npr. kratice za društveno okružje (*środ.*), za profesiju (*profesj.*), za nova značenja koja nisu još uhodana (*nowe*), zastarjelice (*daw.*), za izraze unutar mladeži (*młodz.*), za dječji jezik (*dziec.*). Osim toga u kategoriju A ulaze i kratice iz različitih životnih situacija (npr. za visoki stil */urocz./*, za uredski stil */urzęd./*, za knjiški stil */książk./*, za publicistički stil */public./*, za razgovorni stil */pot./*, za uvrjedljive riječi */ordyn./*. Uz ovaj tip kvalifikatora ubrajaju se i eufemizmi, tabu riječi i neeufemizmi (tj. izrazi koji imaju tabu-kočnicu pa nisu za uporabu na javnome mjestu. Osim ovih kvalifikatora postoje još naznake za intimno (*famil.*), neintimno (*antyfamil.*), ponižavajuće (*humil.*), ublažavajuće (*oględ.*), poštujuće (*godn.*). Ovi kvalifikatori služe za pokazivanje tipova međuljudskih odnosa.

Kategorija emotivnosti ***E*** ima u rječniku Bogusławskoga 8 kvalifikatora (za umilnost */pieszcz./*, razuzdanost */rub./*, nepristojnost */niegrz./*, za podcjenjivanje */lekcew./*, pogrdnost */pogard./*, za osudu */piętn./*, euforiju */eufor./* i potištenost */minor./*.

U kategoriji ***Pr*** Bogusławski razlikuje *performativno, kvazi-performativno i behabitivno* u odnosu na magično i simbolično ponašanje u društvu i u PHR-u za to nemamo sličnih kratica. Posljednja kategorija u rječniku Bogusławskoga, Po, sadrži 10 kvalifikatora, većinu kojih smo u

PHR-u svrstali u stilističke, kao npr. *šaljivo, ironično, pejorativno, knjiški, arhaično*.

Kako vidimo, u ovoj kompliciranoj podjeli pragmema preklapaju se pojedina emotivna značenja, a kratice su predugačke ili se ne mogu dešifrirati bez vraćanja na upute s početka rječnika. Zbog brojnosti kratica dolazi do nepreglednosti rječničke natuknice. Zato treba pristupiti izradi sferičnoga višedimenzionalnog pragmatikona.

U pragmatikonu našega abecednog i linearnog rječničkog tipa možemo izdvojiti ove pragmatične oznake: **stilske komponente** s kvalifikatorima kao npr. *dijalektizam, žargonizam, regionalizam, arhaizam, knjiški stil, razgovorni stil, dječji jezik, školski rječnik*; **emotivne komponente** pragmema kao npr. *vulgarizam, ironičnost, šaljivost, pogrdnost, pejorativnost, podcjenjivanje, hipokorističnost, samilost*; **modalno značenje** pragmema kao što je npr. slaganje, nijekanje, nesigurnost, vjerojatnost, obilježeno općom kraticom *pragm;* **metaforično značenje** nekoga leksema s jednim pragmatičnim značenjem obilježava se kvalifikatorom *preneseno /pren./* ili pak *pragmatično /pragm./* ukoliko pripada govornom stilu. Npr. *pleść* izravno (u prvom značenjskom sloju) znači *plesti*, a u metaforičnome značenju dobiva kvalifikator pragmatičnosti, jer označuje glagol govorenja *brbljati gluposti, glupariti, bljezgariti.* Ta se leksemska natuknica oprimjeruje frazemom (1) i pragmemom (2): 1) frazem: *pleść banialuki* = pričati Markove konake, pričati gluposti (koještarije), glupariti, bljezgariti, baljezgati; 2) imperativni pragmem: *nie pleć!* ne laprdaj, ne gluparaj, ne brljezgaj, ne bljezgari.

Verba dicendi termin je u semantici i pragmatici kojim se izdvaja poseban tip glagola s pragmatičnom radnjom govorenja iskazivanom različitim korjenima riječi u kojima je vidljiv afektivni vrjednujući odnos govornika prema dotičnoj radnji govorenja. Ovaj tip glagola uvijek je afektivno obilježen u govornoj situaciji. Teško se mogu izdvojiti oni glagoli govorenja koji su afektivno neutralni, kao npr. *reći, govoriti, razgovarati, odgovoriti, pričati (polj.* ***mówić, powiedzieć, rzec, rozmawiać, odpowiedzieć, opowiadać****)*. Oni se naime rabe u afektivno pozitivnom ili negativnom okružju pa poprimaju značenja koja im dodjeljuje to okružje (npr. *govoriti gluposti, reći strašnu stvar, razgovarati o ružnim temama, odgovoriti na uvrjedu, pričati grozote; govoriti nježne*

riječi, reći kompliment, razgovarati o lijepim stvarima, odgovoriti smireno).

Kao što se vidi iz latinskoga oblika, glagole govorenja prvi uočavaju latinisti nazivajući ih i *verba sentiendi et dicendi*. To su glagoli koji označuju razumijevanje, mišljenje i govorenje. Latinski gramatičari izdvajali su ih radi sintaktične funkcije (veze nominativa ili akuzativa s infinitivom). Njima se mogu izražavati tvrdnje (objektivni sudovi): *vidim da čitaš, znam da ćeš doći* ili subjektivni sudovi: *čini mi se da ..., osjećam da, mislim da...* . Ovi posljednji primjeri pokazuju da ti glagoli imaju tzv. modalni okvir iskaza (pa ih Anna Wierzbicka zove *rama modalna wypowiedzi*). (Encyklopedia wiedzy o języku polskim:367). **R. Simeon** dijeli glagole govorenja (pod natuknicom *deklarativni glagol*) na "glagole koji izražavaju jednostavnu ***izjavu*** (franc. *dire* - govoriti, *expliquer* - tumačiti...) nasuprot onima koji izražavaju ***neko duševno raspoloženje govornika*** (franc. *croire* - vjerovati, *vouloir* - htjeti ...) i koji kao takvi katkad zahtijevaju osobitu konstrukciju (npr. rečenicu s infinitivom u latinskome)." Dalje Simeon navodi da su to glagoli kojima se izražava ***priopćenje, izjava, pripovijedanje, objašnjenje*** i sl. te da se mogu zvati još i ***deklarativni glagoli (verba declarandi)*** (Simeon 1969.I:216).

Glagoli govorenja (*verba dicendi*) izdvajaju se dakle na temelju semantičnih odrednica - implicitno ili eksplicitno izražene radnje - čovjekova govora. Ovi glagoli mogu sam čin govora izraziti izravno (npr. *govoriti, reći, razgovarati, odgovoriti, upitati, nijekati, povikati, šaptati*) ili preneseno (*lajati, cijukati, štektati, mljeti*). Vidimo da već u navedenim primjerima izravnoga značenja glagola govorenja postoji emotivna modalna komponenta (npr. *upitati, nijekati*) kao i emotivna pragmatična komponenta izražena moduliranjem glasa (npr. *povikati, šaptati*). Zato su glagoli govorenja dobri za pokazivanje afektivnosti u varijacijama samog čina govorenja (npr. *klicati, odobravati, opjevati)* i osim leksično mogu biti iskazivani i u sintagmama ili frazematski (*govoriti kroz nos, govoriti kroz smijeh, kroz suze, govoriti iz trbuha, govoriti tiho, glasno, nježno, grubo, glasati se poput galeba, kovati u zvijezde* itd.).

Glagole govorenja najopširnije je opisao **Zbigniew Greń** podijelivši ih u 8 grupa s precizno razrađenim podgrupama. On razlikuje *prave, tipne, fazne i reproduktivne* ***neutralne glagole govorenja***, zatim ***ocjenjivačke glagole govorenja*** koji mogu biti *istinosni, kvalitativni,*

negirajući i negativni impresivni te ***volitivne glagole govorenja*** koji mogu biti *informacijski, reakcijski i kreativni* (Greń 1994).

Dariusz Galasiński (2001) napisao je cijelu knjigu o hvastanju kao uvjeravačkome govornome činu. On razlikuje čin hvastanja u kojemu je vidljiv govornik, zatim primjerima potvrđuje kako govornik vrjednuje sebe kroz izravna i neizravna jezična sredstva hvaljenja, nadalje navodi kako se može neutralno iskazivati hvaljenje te kakav je odnos kulture i hvaljenja. Ova zanimljiva knjiga obiluje sintaktičnim primjerima predikata *hvastati se,* jer autor taj govorni čin promatra u semantičnom i kulturnom kontekstu.

U svome članku **Jarosław Reszka** (1992) govori o glagolima tipa *ogovarati, ocrnjivati, potvarati, insinuirati.* Njima se izražava negativan odnos slušatelja prema govorniku koji se služi tim glagolima.

Na primjerima glagola govorenja pokazat ćemo tipove *pragmema kao afektivnih komunikacijskih znakova* koji sadrže stilske, emotivne, modalne i metaforične komponente bilo u samostalnim leksemnim natuknicama ili ovisno o kontekstu, tj. u frazeologizmima pragmatikona.

Na ***leksemnoj razini*** uz osnovne afektivno neutralne poljske tipove glagola govorenja: ***mówić, rzec, powiedzieć*** koji mogu stajati u infinitivu kao natuknice i nisu pragmatički kvalificirani, nalazimo i glagole govorenja uz koje mora stajati pragmatični kvalifikator: ***kablować, kadzić***. Ti glagoli naime imaju najmanje dva značenja - izravno i preneseno. Tako se npr. poljski leksemi *kablować* i *kadzić* mogu obraditi i prevesti u hrvatskom na sljedeći način:

kabl|ować *v.* (*ipf* -uję, -ujesz) 1. postavljati kablove; 2. PRAGM prenositi tračeve, cinkariti, odavati tajne informacije; 3. ŠK tužakati; 4. ŠK ŽARG šaptati

kadz|ić *v.* (*ipf* -ę, -isz) 1. kaditi, dimiti; 2. **~ komuś** PRAGM laskati komu, hvaliti koga pretjerano, šnirati komu, kaditi komu

Iz navedenih primjera vidi se da oba glagola u prvome značenju nisu glagoli govorenja, a u drugome značenju izražavaju emocionalno obojenim oblicima radnju govorenja, ali posredno, prenesenim, metaforiziranim značenjem. Jedino 4. značenje glagola *kablować* izrečeno je pravim glagolom govorenja - u prigušenome obliku (šaptanjem).

Leksem ***zamknąć się*** ima prvo značenje *zatvoriti se*, a drugo mu je značenje preneseno i predstavlja negiranje govorenja, tj. zahtjev da

FFZG

govornik prestane govoriti. Hrvatski prijevod ovog drugog, pragmatičnog značenja glagola *zamknąć się* jest *ušutjeti, zašutjeti*. U oba jezika postoji imperativna govorna inačica ***zamknij się*** - ušuti, prestani (govoriti), zatvori gubac. Imperativni oblik je uvrjedljiv u oba jezika. Hrvatski glagol *zatvoriti se* (što je doslovan prijevod poljskoga oblika) nema sekundarnog prenesenog značenja kao poljski pa ne možemo reći da se ubraja u glagole govorenja.

Dva temeljna glagola govorenja u poljskom jeziku - ***mówić*** i ***gadać*** - zabilježena su kao leksemne natuknice u okviru kojih postoji niz pragmatičnih ***frazema***. Dakle, iz natuknice *mówić* možemo izdvojiti sljedeće frazemske oblike:

mówlić *v.* (*ipf* -ię, -isz) 1. govoriti, izražavati se, pričati, progovarati;

FRAZ PRAGM

~ co ślina na język (do ust) przyniesie govoriti što komu padne na pamet;

nie ma co ~ nema što, nema se što dodati, ne može se reći;

nie ma o czym ~ nije vrijedno spomena, nije važno; nema na čemu (*odgovor na zahvaljivanje*); nema se što reći;

~ do kogoś per ty (po imieniu) biti s kim na ti, tikati komu, zvati koga imenom (po imenu);

~ przez zęby govoriti (cijediti) kroz zube;

~ przez nos govoriti kroz nos;

~ jak z książki govoriti (izražavati se) učeno;

~ na migi govoriti na mote (rukama i nogama), gestikulirati;

~ do rzeczy govoriti pametno, imati pravo;

~ od rzeczy (bez ładu i składu) govoriti (pričati) gluposti, pričati bez veze (bez glave i repa), govoriti da ne bi ni pas s maslom pojeo;

szkoda ~ nije vrijedno spomena, šteta riječi trošiti, ništa od toga, uzalud je trud;

tak tylko się ~i tako se samo kaže, lako je to reći, tako samo izgleda;

niech sobie ktoś ~i co chce, ale ... neka kaže tko što hoće, ali ...;

coś ~i samo za siebie nešto govori samo za sebe, nešto se samo po sebi razumije;

gdzie diabeł ~i dobranoc gdje je vrag rekao laku noć, Bogu iza leđa (iza nogu), daleko

co ty ~isz -ma što kažeš! ma nemoj mi reći!, ma hajde!?

nie mów! nemoj tako; nemoj mi reći!?

no mów ma (pa, ta) reci već jednom
~i się trudno što se tu može, što ćemo, što možemo
~ią (ludzie), że ... govori se (govorka se) da ...
~iono mi rečeno mi je
2. FRAZ PRAGM
~ na kogoś ogovarati koga, loše govoriti o komu, kriviti (okrivljavati) koga za što.

Svi navedeni frazemi s glagolom *mówić* imaju pragmatično značenje. Treba međutim razdvojiti dva različita značenja ovoga glagola, jer oblik ***mówić*** s određenim prijedložnim izričajem (***na kogoś***) ima novo i drugačije pragmatično značenje. Neophodno je i izdvajanje neosobnih pasivnih oblika poput ***mówią*** (govori se) i ***mówiono mi*** (rečeno mi je), jer oni imaju poseban okoštali oblik i specifičnu funkciju.

Glagol ***gadać*** je sinoniman za jedan dio frazeologizama, u kojima može stajati i glagol *mówić*, ali u određenome broju frazema ne može se supstituirati *gadać* s *mówić*. Iako se oba glagola prevode u hrvatskome sličnim sinonimima, treba naglasiti da je forma *gadać* isključivo razgovorna, dok je *mówić* i stilski neutralan, a može biti i u razgovornoj funkciji.

Članak pod natuknicom *gadać* pragmatički se u frazemima obrađuje ovako:

gadłać *v.* (*ipf* -am, -asz) 1. govoriti, pričati, pripovijedati, razgovarati; reći, kazati; brbljati
FRAZ PRAGM
nie ma co (tu dużo) ~ nema se tu što govoriti (dodati, reći, kazati), ne treba tu ništa reći, i što tu još reći;
~ co ślina na język przyniesie govoriti što komu padne na pamet;
szkoda ~ uzalud je govoriti, to ti je badava (uzalud), bolje ne govoriti, bolje ništa ne reći, šteta riječi;
~ na wiatr pričati zidu, govoriti u vjetar, uzalud govoriti, govoriti naprazno;
~ do rzeczy ispravno (dobro, pametno) govoriti, imati pravo;
~ jak najęty govoriti (pričati) kao navijen;
~a aby ~ govori tek toliko da nešto kaže;
~aj zdrów! samo ti pričaj! pričam ti priču;
nie ~aj! ma što kažeš, ma nemoj (mi) reći!, ma daj!;
~asz! ma nemoj (mi reći);

~u-~u bla-bla; **my tu ~u-~u, a czas ucieka** mi tu brbljamo, a vrijeme leti

2. ogovarati, govorkati, govoriti u tajnosti

~ na kogoś ogovarati koga, ocrnjivati koga (pričanjem); tužiti se (žaliti se) na koga;

~ po kątach govorkati (šaputati) po kuloarima, ogovarati;

Neki od navedenih frazema nalaze se u oba tipa glagola govorenja (npr. *mówić / gadać do rzeczy, nie ma co mówić / gadać, mówić / gadać co ślina na język przyniesie, mówić / gadać na kogoś, szkoda mówić / gadać, nie mów / nie gadaj*). Oblik *gadać* ima i lik uzvika (*gadu-gadu*), dok se s glagolom *mówić* to ne može napraviti. Imperativni oblik *gadaj zdrów* nije u poljskim rječnicima naveden i za glagol *mówić*, iako bi on zvučao zgodno s rimom: ***mów zdrów***. Neosobni oblik *mówi się trudno* ne može se zamijeniti s *gadać*. Isto se tako *gadać po kątach* ne može se zamijeniti likom *mówić po kątach*, nego eventualno leksemom *obmawiać*.

Sinonim ovim dvama glagolim je i glagol ***prawić*** koji označuje visok stil govora i mogao bi se supstituirati u frazem ***prawić jak z książki*** *(govoriti kao iz knjige)*.

U frazemu ***mówić na migi*** glagol govorenja ima značenje sporazumijevanja neverbalnim kodom (gestama), a ne govorenja riječima. Mogli bismo iz ovih primjera zaključiti da *gadać* znači *govoriti, brbljati* u užem razgovornom smislu, dok *mówić* znači *razgovarati, sporazumijevati se, govoriti* u širem kontekstu.

Mnogi **frazemi prenesenoga značenja** mogu ***implicitno označavati radnju*** govorenja, ali u površinskoj strukturi bivaju izraženi glagolima drugačijeg značenja. Takvi su npr. frazemi:

dotknąć kogoś do żywego dirnuti koga u živac (u bolnu točku), tj. *reći komu što izaziva emocionalnu bol, nelagodu, nezadovoljstvo*;

dotknąć się czegoś (jakiegoś tematu) dotaknuti se čega (koje teme).

U navedena dva poljska i hrvatska frazema radnja govorenja izražava se metaforom dodirivanja, ali se u hrvatskome rabe dva oblika koja se ne mogu zamjenjivati. Naime, iako *dotaknuti se* i *dirnuti* znače istu radnju, ne možemo reći *dirnuti se koje teme* i *dotaknuti koga u živac*. Hrvatski jezik u ovome slučaju ima kompliciraniju semantičnu strukturu od poljskoga.

Poljski frazem **wyskoczyć jak filip z konopi** može se u hrvatskome prevesti s ***reći što s neba pa u rebra***. Metafora iskakivanja u poljskome izražava trenutak iznenadnosti koji je u hrvatskom izražen frazom *s neba pa u rebra*, ali u hrvatskome ona nema samo element iznenadnosti, nego i nepovezanosti, neočekivanosti i gluposti zbog nesređenog ili nepravilnog tijeka misli. U poljskome se frazem temelji na slici iskakivanja zeca iz konoplje, što pokazuje nesnalaženje u novom prostoru, a samo nesnalaženje smatra se neinteligencijom, dakle glupošću. Sinonimni hrvatski frazem u tom značenju bio bi *ispaliti (izvaliti) glupost* koji i u poljskome ima inačicu *palnąć głupstwo*. Glagol *ispaliti (*npr. *riječi kao iz topa)* metaforizira brzinu izlaska metka iz cijevi puške ili topa. Poljski glagol označuje još bolje trenutnost ispaljivanja pomoću tvorbenoga sufiksa -ną- (u hrvatskome tu funkciju ima isto takav sufiks -nu-, npr. trep*nu*ti, skok*nu*ti). Slika izvaljivanja tereta iz kola uporabljena je u inačici hrvatskoga frazema i prenesena je na izlaženje riječi iz usta.

Frazem **mieć długi (niewyparzony, obrotny) język** u hrvatskome može imati barem 4 značenja:

1) imati dug (neopran) jezik, imati jezik kao krava rep, biti jezičav (brbljiv);

2) nemati dlake na jeziku, govoriti bez uvijanja;

3) biti blagoglagoljiv, tečno govoriti;

4) imati uvijek spreman odgovor, biti dosjetljiv.

Semom *jezik* u poljskom i u hrvatskom označuje se radnja govorenja (hrvatski prijevod sadrži ga u prva dva značenja). U hrvatskome prijevodu 3. značenja upotrijebljen je glagol govorenja, dok je u 4. značenju glagolska imenica *odgovor* povezana s glagolom govorenja. Dosjetljivost je u hrvatskome prijevodu (4) tek implicitno (u dubinskoj strukturi) povezana s govorenjem.

Ova grupa frazema, kojima se može implicitno (samo u dubinskoj strukturi) izraziti radnja govorenja bez glagola govorenja, ima najrazličitije metafore i praktično svaki glagol može označivati tu radnju govorenja, izražavanja, sporazumijevanja.

U hrvatskom i poljskom jeziku postoje leksemi i frazemi s glagolima govorenja. Međutim, već kod prvoga glagola vide se razlike u ta dva jezika. Glagol *mówić* ne prevodi se samo s *govoriti*, nego može imati i značenje *pričati, pripovijedati, izražavati se, sporazumijevati se.* Glagol *gadać*, iako je preveden isto kao i *mówić* ima u poljskome i

dodatnu pragmatičnu komponentu nevezanog razgovora, ali je i negativno obilježen značenjem *brbljati, pričati gluposti.*

Frazemi s ta dva glagola prevode se obično adekvatnim oblicima kad je to moguće, ali se često mora prilaziti opisnom značenju ili drugačijem tipu frazema koji uvijek ne uključuje potpuno adekvatan smisao.

Najveća razlika vidi se u dubinskoj i površinskoj strukturi poljskih i hrvatskih frazema kojima se samo implicitno naznačuje radnja govorenja (bez spominjanja glagola govorenja).

5. Tipovi pragmema

U ovom poglavlju izdvojit ćemo tri tipa pragmema: kulturološke i emotivne pragmeme. Kulturološki pragmemi rabe se po načelu društvenoga bontona dotične jezične zajednice, a emotivni pragmemi su svi oni oblici izražavanja koji u komunikaciji pokazuju emotivnost govornika. Takvi emotivni pragmemi (ili kraće 'emotivi') služe za emocionalno koloriranje iskaza ili imaju ostale funkcije koje smo naveli kao obilježja pragmema.

5.1. Kulturološki pragmemi

Kulturološkima smo nazvali one pragmeme koji se rabe u kulturnom ophođenju, tj. u pravilima lijepoga ponašanja. Poljski autori to zovu *jezični bonton* (Zgółkowie 1992). Obradit ćemo pozdravne pragmeme na početku i na kraju razgovora, odnosno susreta dvaju ili više komunikatora. Situacija početka susreta nazvana je invokacijom i ona sadrži nekoliko stupnjeva, a pozdravi su najtipičniji za nju. Isto tako situacija rastanka ima više stupnjeva, od kojih su pozdravi izdvojeni kao krajnji govorni čin. U srednjem i glavnome dijelu žanra razgovora (invokaciji) postoje posebni pragmemi kojima održavamo razgovor živim (adresativni pragmemi), zatim kojima potičemo slušatelja na reakciju koju želimo (inicijativni pragmemi) i konačno oni pragmemi kojima pokazujemo slaganje, neslaganje ili nerazumijevanje poruke (modalni pragmemi).

Emotivni pragmemi u komunikaciji služe za pokazivanje osjećaja prema osobi s kojom komuniciramo, zatim za pokazivanje svoga osjećajnog odnosa prema iskazu i osobama u njemu te prema izvanjezičnoj stvarnosti o kojoj govorimo.

Pragmemi podštapalice poseban su oblik ponavljanja i eholalije u razgovoru. Oni služe za popunjavanje stanke u govoru pa ih se u anglističkoj literaturi zato i zove *slot-fillers*. Osim sprječavanja neugodne stanke u govoru, ono služe i u druge svrhe pa nisu samo prazne riječi. Vidjet ćemo stoga koje su njihove funkcije u govoru.

5.1.1. Pozdravni pragmemi u invokaciji

Stare linearne gramatike nisu izdvajale pozdrave kao posebne komunikacijske kategorije, nego su ih razmatrale samo kao jezični iskaz. Njihov se jezični sadržaj promatrao kao optativni način (npr. *živio, budi mi zdravo, bog daj, stoj mi dobro* i sl.). Uviđajući taj nedostatak integrativna gramatika (Arndt i Jenny, 1987) razradila je novi model za opisivanje višeslojnih kategorija u komunikaciji te je osim jezičnoga sloja uključila i gestovni kod te prozodijska sredstva kojima se upotpunjuje govor.

Mi ćemo analizirati komunikacijsku kategoriju pozdrava uzimajući u obzir utjecaj različitih sredstava na njihovu komunikacijsku vrijednost. To mogu biti: *kinetična sredstva* (mimika, geste, položaj tijela itd.), *proksemična sredstva* (jačina glasa i tip pozdrava ovisno o udaljenosti komunikatora), *paralingvistična sredstva* (boja glasa, intonacija, melodija, naglasak), *subperceptivna sredstva* (osjećaj simpatije, antipatije, empatije), *taktilna sredstva* (dodirivanje, rukovanje, lupkanje po ramenu, grljenje, ljubljenje), *ritualni znakovi* (razne pozdravne faze: predstavljanje, obraćanje pozornosti, pružanje ruke, ljubljenje, mahanje i sl.), *statusna obilježja* (pozdravno ponašanje ovisno o položaju u društvu, obrazovanju, dobi), *institucionalne sheme* (različiti pozdravi pojedinih društvenih sredina) itd. Iako pozdravi variraju u različitim komunikacijskim situacijama (razgovor, pisma, telefonska komunikacija, komunikacija u medijima radija i televizije), postoje šablone ili društveni bonton prema kojemu se rabi određeni tip pozdrava i zahtijeva određeno ponašanje. To čini pozdrave sociolingvističnom kategorijom.

Pozdrave ćemo promatrati unutar cjeline koju smo nazvali ***invokacijom***, uvođenjem u komunikaciju s drugom osobom. Invokacija predstavlja uvodnu cjelinu koja se sastoji od najmanje tri dijela: 1) pozdrav s vokativom obraćanja drugomu, 2) ulaženje u komunikaciju retoričnim pitanjima (*kako si, gdje si, što ima nova*) i 3) pitanja ili poziv na druženje kojima se prelazi na središnji komunikacijski diskurz (*gdje radiš, kako ti je žena, je li se mali upisao, idemo na kavu; idemo nekamo sjesti, dođi da popričamo* itd.).

Osim ova tri osnovna oblika invokacija može varirati ovisno o situaciji i partnerima. Tako ona može uključiti dodatna pravila ponašanja ako se komunikatori ne poznaju (pravila upoznavanja), a neki dijelovi invokacije mogu i izostati (npr. u slučaju zaustavljanja nepoznatoga na

ulici izostavlja se pozdrav, a uključuje se tzv. pardoniranje koje može i ne mora uključiti vokativ obraćanja (*oprostite; molim vas; gospođo, ispričavam se...*) i za njim slijedi odmah diskurz u obliku pitanja: *koliko je sati, gdje je ta i ta ulica, koji tramvaj vozi...* i sl.

Eksvokacija je obrnut proces od invokacije, ona znači završetak susreta i također ima nekoliko faza: 1) zaključivanje teme (*dobro, dobro onda; znači: dogovorili smo se...*), 2) planiranje idućeg susreta (*sutra se vidimo; naći ćemo se kod bana; vidimo se, čujemo se*), 3) naglašavanje rastanka (*ajde onda*) i 4) konačni rastanak s naznakom želje za daljnjim održavanjem dobrih odnosa u oblicima pozdrava na odlasku: *bog, živio, doviđenja, laku noć, dobru zabavu, sretan put* itd.

Invokacijske i eksvokacijske komunikacijske znakove K. Pisarkowa naziva *konativnim terminalnim signalima* (Pisarkowa 1976), ruski lingvisti rabe termin *govorna etiketa* (Formanovskaja 1982. i Akišina 1975), poljski lingvisti uključuju pozdrave u *društvene etikete* (Awdiejew 1983) ili ih zovu *formulama uljudnosti* (Grodziński 1977), odnosno *jezičnim bontonom* (Zgółkowie 1992), dok hrvatski etnolozi pozdrave vide kao običaj: "pozdrav je *najjednostavniji* **običaj** *kojim se izriču osjećaji prijateljstva, odanosti, poštovanja"* (Balenović 1941).

Hrvatski lingvisti zapazili su pozdrave tek kad su se oni sociolingvistički promijenili. Tako M. Bratanić provodi među studentima anketu koja pokazuje da je od 1990. došlo do izbacivanja pozdrava *zdravo* koji biva obilježen kao *komunistički* ili čak kao *"nekako srpski"*, dok se pozdrav *bog,* koji je dosad funkcionirao isključivo među prijateljima, sada proširio i u neravnopravnim odnosima (npr. student tako pozdravlja profesora, mlađa osoba stariju) (Bratanić 1999).

Pozdravi pri susretu dio su rituala invokacije. Njima komunikator skreće pozornost na sebe radi uspostavljanja komunikacije s drugim osobama.

Pozdrave možemo stoga definirati kao *ritualizirane sociološki i kulturno utemeljene verbalno-neverbalne dijaloške oblike afektivnih odnosa u komunikacijskoj situaciji privremenoga susreta dviju ili više osoba.*

Zajedničko je obilježje pozdrava da su to *leksikalizirane jedinice* koje imaju krnju strukturu *optativne rečenice*. Naime, iskaz *dobar dan* u konkretnoj situaciji znači čitavu rečenicu: *Želim ti/vam dobar dan.* Ovaj stereotip konotira da govornik želi drugoj osobi biti prijatelj, da je

dobronamjeran prema njemu i da želi s njim razgovarati ili biti u dobrim odnosima. Sve je to sadržano u leksemu *dobar.*

Nadalje, pozdravi su *dijalekse*, što znači da uključuju dijalošku formu ***pozdrava*** i ***odzdrava***. Kurek (1997:57) rabi za to termin *"dwugłosowość"* (dvoglasje). Pozdravljanje i odzdravljanje ima svoje jezične oblike. Oba govornika mogu pozdraviti i odzdraviti istim leksemima (*bog- bog, dobar dan - dobar dan, dobro jutro - dobro jutro, dobra večer - dobra večer, živio - živio* itd.). Pozdrav i odzdrav mogu se razlikovati iskazom (npr. *bog - živ mi bio, dobra večer - dobar dan*), zatim ovisno o dobi komunikatora, o njihovu rangu itd. Tako će npr. dijete pozdraviti odrasloga s *dobar dan*, a odrastao će odzdraviti djetetu sa *zdravo* ili *bog.* Tipove ovih dijalognih pozdrava i odzdrava možemo klasificirati u 8 značenjskih grupa: vremenski pozdravi, pozdravi zdravlja, života, dobrodošlice, poštovanja, vjerski pozdravi, institucionalizirani politički pozdravi i pozdravi mladeži (Pintarić 1991:163/4). Opće tendencije u pozdravnim leksemima su *skraćivanje* tih leksema na još manje leksične jedinice ili na *deminutivizirane oblike*. To se događa obično onda kada su komunikatori samo u prolazu koji je kratkotrajan ili kad jedan komunikator dolazi ili odlazi, a drugi je zabavljen poslom (npr. prodavač i kupac). Tada se umjesto *doviđenja* govori samo *đenja*, umjesto *dobar dan (večer, jutro)* govori samo *dan, jutro, večer*, a stariji zapisi sadrže i deminutiv eksvokacijskoga pozdrava *đenjca* koji se danas u govoru više ne čuje. Kako se pozdrav *bog* u kajkavskoj sredini izgovara kao *bok*, često se čuje i deminutivizirani oblik pozdrava *bokić.* Arhaični pozdrav *ljubim ruke* skraćuje se u *mruke.*

Pozdravi su ograničeni i *medijem* kojim se izražavaju. Tako se npr. u pismima umjesto invokacijskoga pozdrava rabe fraze: *dragi/ draga XY (u vokativu); najdraži/ najdraža; voljeni/ voljena, ljubljeni/ ljubljena XY u vokativu; cijenjeni (po-štovani) XY (u vokativu).* Vokativni oblik označuje komu se obraćamo, a pridjevni oblik pokazuje odnos među komunikatorima (blizak, intiman ili stran). Na radiju se rabi isti tip pozdrava, ali je neophodan i vokativ *dragi slušatelji*, jer se komunikatori ne vide, komunikacija je posredna. Isto je i s televizijom kao posrednikom u kojoj samo primatelj vidi pošiljatelja. Stoga se pošiljatelj obraća svojoj nevidljivoj publici s vokativom *dragi gledatelji.* U Poljskoj postoji isto obraćanje na radiju i na televiziji - ***szanowni państwo***. Taj

oblik rabi se i u posrednoj i neposrednoj komunikaciji kao obraćanje publici.

U pozdravima su i *paralingvistična sredstva* tipizirana u raznim situacijama. Ona povezuju jezične oblike s nejezičnima preko naglaska, intonacije, melodije, boje glasa, jačine. To bi trebali istražiti fonetičari zvučnim zapisom. Ovdje možemo samo spomenuti npr. uzlaznu intonacijsku liniju pozdrava i silaznu liniju odzdrava (usp. *bog* ↑ i *bog* ↓). Ovo se posebno odnosilo na semantično razlikovanje kod komunističkoga sveopćeg pozdravljanja sa *zdravo* koje je izjednačivalo komunikatore po rangu i dobi pa su djeca pozdravljala isto odrasle kao i odrasli njih. Da bi se napravila razlika koja se pritom osjećala, djeca su počela pozdravljati odrasle s uzlaznim posljednjim slogom *zdravo*↑, dok su odrasli činili obrnuto, posljednji su slog spuštali u odzdravljanju djeci (*zdravo*↓). Ovdje se radi zapravo o općem odnosu pozdrava i odzdrava koji se izražava uzlazno-silaznom intonacijom. Pozdravom naime jedan komunikator očekuje odzdrav drugoga i zato uzlaznom intonacijom ukazuje na nezavršenost, a drugi komunikator sugerira tu završnost invokacijskog odnosa spuštajući intonaciju svoga leksičnog pozdrava. Jačina glasa ovisi o udaljenosti komunikatora, ali i o kulturnoj sredini. U gradu koji je zasićen bukom nastoji se govoriti što tiše pa su i pozdravi suzdržaniji, dok se na selu ljudi često pozdravljaju vrlo glasno kao da su na velikim udaljenostima. Osim toga u mediteranskoj se sredini i inače govori glasnije i sa snažnom gestikulacijom, dok se idući prema sjeveru govor sve više stišava i geste se smatraju čak nepristojnim mahanjem (usporedimo samo npr. hrvatsku mediteransku sredinu u odnosu na unutrašnjost te hrvatsku sredinu prema poljskoj).

Osim leksične strukture pozdrav uključuje i *nejezične ili neverbalne elemente* pa stoga pozdrave možemo smatrati i *gestoleksama* ili *gestoslovima*. Uz verbalni oblik pozdrava postoje tako različiti neverbalni tipovi ponašanja pri susretu koji ovise o komunikacijskoj situaciji. Mogu se zato izdvojiti opći neverbalni elementi koji prate svaku invokaciju te specifični elementi u određenim tipovima invokacije.

Opći neverbalni elementi pozdrava pri susretu bit će obilježeni osmjesima, međusobnim upiranjem pogleda i podizanjem glave uz klimanje.

Posebni neverbalni elementi ovisit će o stupnju poznavanja komunikatora, o njihovom rangu i razlikama u tom rangu, o spolnim i

dobnim razlikama te o udaljenosti komunikatora i preprekama u prostoru. Tako će komunikatori koji su stranci *pružati ruku* jedan drugomu i rukovati se, a to će činiti i komunikatori različita društvenog ranga. Pritom pozdravni bon-ton nalaže pravila prvenstva u pružanju ruke (prva pruža ruku žena muškarcu, starija žena ili muškarac mlađoj ženi ili muškarcu, osoba višega ranga osobi nižega ranga).

O rangu ovisi i muški pozdrav i znak prihvaćanja - *lupkanje po ramenu* za vrijeme *grljenja*. Lupkanje može izvoditi jedino osoba višega ranga osobi nižega ranga, dok se međusobno mogu lupkati osobe istoga ranga, prijatelji. Smijeh bi izazvalo kad bi npr. radnik koji se pozdravlja s poslodavcem počeo njega lupkati po ramenu i pokazati inicijativu u grljenju. Takav je primjer pogrješno 'prevedena' gestikulacija u ruskoj drami prikazivanoj u japanskom kazalištu, gdje radnik lupka po ramenu šefa.

Naklon spada u posebne oblike pozdrava, jer se javlja u neravnopravnom odnosu komunikatora (osoba nižega ranga klanja se osobi višega ranga) ili u odnosima između muškarca i žene (muškarac se klanja ženi). Podgrupa naklona je *klecaj (kniks)* ili *naklon uz svijanje koljena desne noge unatrag*. To je oblik pozdravljanja u djece ili mladih djevojaka, a u vjerskom obredu predstavlja opću osobinu pozdrava Bogu (uz križanje i naklon glavom). Naklon prati i *skidanje kape ili šešira* koje spada isključivo u mušku domenu pozdrava. To označuje poštovanje druge osobe (muške i ženske) i održalo se u metaforiziranom frazeologizmu *skidam mu/joj kapu* (divim mu/joj se, svaka mu/joj čast).

Pozdrav se može sastojati samo iz neverbalnih elemenata. Tako se npr. u prolazu možemo samo osmijehnuti i klimnuti glavom, što je znak da drugu osobu poštujemo i da se radujemo što smo ju sreli. Ona obično odvraća istom mimikom. Ako se odvraća osmjeh ne uzvrati, to može značiti razne stvari: da se dotična osoba ljuti na drugu, da je uvrijeđena, da je žalosna, a sve to upućuje da ne želi komunicirati.

Na udaljenosti se osobe koje nemaju namjere stupiti u razgovor, a žele pokazati međusobnu naklonost, pozdravljaju *mahanjem ruke*.

Proksemični znakovi pokazuju način organiziranja *prostora i vremena* u komunikaciji (Hall, 1976). Pozdravi se s obzirom na vrijeme razlikuju po dobu dana. U nekim je sredinama dan podijeljen u tri dijela (jutro, dan, večer), dok druge poznaju samo dva dijela (dan i večer). Ta se dioba dana i večeri različito realizira i o tome ćemo govoriti kod prikaza razlika u poljskim i hrvatskim pozdravima.

S obzirom na prostor pozdravi se realiziraju različito ovisno o udaljenosti komunikatora i preprjekama (prirodnim i umjetnim) između njih. Tako možemo pozdrav iskazati paralingvističnim sredstvom jačine glasa od šapta do nadvikivanja. Hall je mjerenjima ustanovio na kakvim udaljenostima Amerikanci rabe koju jačinu glasa (8-15 cm jedvačujan šapat; 20-25 cm čujan šapat; 25-50 cm tihi glas u interijeru i puni glas vani; 50-90 cm poluglas; 1,30-1,50 m puni glas; 1,70-2,40 m puni glas uz naglašenost da čuju i drugi; 2,40-6,70 m glasan govor u sobi; 6,70-8 m u zatvorenom prostoru te do 33 m vani dozivanje) (Hall1976:176/7). Hall međutim upozorava na kulturne razlike u približenosti komunikatora između Amerikanaca i Latinoamerikanaca. Ovi potonji unose se jedan drugome u lice, što Amerikanci smatraju nepristojnim ulaženjem u zabranjenu zonu intimnosti (ibid.:177).

U invokacijskom ponašanju postoje i *spolne razlike* koje smo već naveli u neverbalnim znakovima. Tako će samo muškarci u znak štovanja skidati šešir ili pokrivalo glave na otvorenom prostoru ili će svesti tu gestu samo na dodir pokrivala prsto, dok će u zatvorenom prostoru muškarac biti dužan skinuti pokrivalo, a žena ne. Isto tako razlikuje se naklon muškarca (prema drugom muškarcu kao i prema odrasloj ženi) od klecaja djevojčica (samo u Poljskoj) te žena (npr. u crkvi). Spomenuli smo i muško-ženske razlike u običaju pružanja ruke za rukovanje.

Pozdrave možemo smatrati i *socioleksama*, jer se u različitim socijalnim sredinama rabe razni tipovi pozdrava. Usporedimo npr. posebne pozdrave rudara kad ulaze u okno (hrv. *sretno*, polj. ***szczęść Boże***), posebne pozdrave izviđača, lovaca, djece u školi, vojnika, vjerskih osoba; zatim razlike u pozdravima i invokacijskom ponašanju na selu (pozdravlja se i nepoznatoga) od gradskoga ponašanja (pozdravlja se samo poznata osoba). Razlikuje se i verbalni repertoar pozdrava u gradu i na selu. U gradu se češće rabe posuđenice iz stranih oblika pozdrava tipa *hi, hello, ciao;* na selu su češći dijalektalni oblici (npr. *slugavan se, adio* s razlikama u dubrovačkom ili primorskom naglasku), češći je religijski tip pozdrava (*Faljen Isus i Marija - Navijeke budi).*

Zboga svega navedenoga možemo zaključiti da je pozdravna komunikacija višeslojna, da se pozdravni znakovi javljaju međusobno usporedno, da postoje opći znakovi isti u poljskoj i hrvatskoj kulturnoj sredini kao i posebni znakovi po kojima se te kulturne i nacionalne sredine razlikuju.

U pozdravnoj komunikaciji postoje određeni stereotipi koji bi se mogli grupirati s obzirom na verbalne fraze u različitim invokacijskim situacijama. Uporaba određene pozdravne fraze ovisi o različitim elementima invokacije: o broju sugovornika, o njihovim odnosima (poznavanje, prijateljstvo, nepoznavanje), o mjestu na kojemu se odvija invokacija (interijer, eksterijer, javna ustanova, prodavaonica, banka, pošta, javno prijevozno sredstvo, kuća prijatelja-poznanika-nepoznatih osoba), o tome je li se osobe sreću prvi put pa se moraju predstaviti. K. Pisarkowa pokušala je nabrojiti moguće situacije i utjecaj tih situacija na izbor leksika u komunikaciji (Pisarkowa 1978).

Tipične pozdravne situacije nazvat ćemo ***invokacijskim žanrovima***. Naime, Anna Wierzbicka smatra okoštale govorne fraze u određenim situacijama *govornim žanrovima (genry mowy)* pa koristimo ovaj naziv za stereotipne situacije otvaranja komunikacije. Invokacijski se žanr sastoji, kako smo u prvom dijelu članka rekli, iz najmanje tri cjeline od koje je prva *pozdrav* (a njegova uporaba ili izostajanje ovisi o drugim dijelovima invokacije, tj. o situaciji), na drugom su mjestu *retorična pitanja* i treći dio invokacije predstavlja obično *poziv na* kraći ili duži *razgovor*.

Izdvojili smo sedam invokacijskih žanrova u raznim životnim situacijama koje započinju pozdravnim oblicima. Ti su žanrovi: informiranje, kupovina, traženje usluge, predstavljanje nepoznatih osoba, čestitanje, izrazi sućuti i prijateljski susret.

Kad ***informaciju*** tražimo od nepoznate osobe, najprije joj prilazimo, pozdrav može izostati, ali ne i neverbalno svraćanje pozornosti usmjeravanjem i podizanjem glave i pogleda prema nepoznatoj osobi. Zatim slijedi pardoniranje koje se najavljuje *zaušćivanjem* (otvaranjem usta, uzimanjem daha), a verbalno se izražava imperativom *oprostite*, stranim leksemom *pardon* ili prezentom u 1. osobi jednine: *ispričavam se*. Intonacija na kraju ovih isprika podiže se, što znači da slijedi diskurz u obliku pitanja na koje se želi dobiti odgovor (npr. *koliko je sati, gdje je ulica ta i ta, kojim tramvajem mogu doći...? je li slobodno ovdje...?).* Prije izricanja glavnoga sadržaja žanra može se izreći još i pitanje *možete li mi reći...? znate li...?* Nakon dobivene informacije informirana se osoba zahvaljuje informatoru, čime je ovaj tip razgovor završen. **Struktura** ovoga invokacijskoga žanra sastoji se iz sljedeća 4 dijela:

1) pozdrav često izostaje radi brzine;

2) neverbalni znakovi za uspostavu komunikacije;
3) verbalni znakovi isprike za ulaženje u komunikacijski prostor nepoznate osobe;
4) pragmatično tj. retorično pitanje iz uljudnosti na koje se ne dobiva odgovor;
5) pravo pitanje na koje tražimo odgovor.

Žanr ***kupovine*** pretpostavlja postojanje prodavača i kupca odnosno nadređene osobe (trgovac) i klijenta (kupca) kao komunikatora. Ulazeći u tip prodavaonica koje imaju prodavače za pultom kupac pozdravlja (u Hrvatskoj, u Poljskoj pozdrav obično izostaje), prodavač odzdravlja i postavlja pragmatično pitanje *izvolite? što biste željeli? mogu li vam pomoći?* Bez obzira na to postavlja li prodavač ova pitanja ili ne, kupac zadaje svoje protupitanje prodavaču: *imate li ...?* ili mu se obraća u kondicionalu: *trebala bih, želio bih, htjela bih kupiti...* Struktura ovoga tipa uslužne djelatnosti izgleda ovako:

1) neverbalni kontakt ulaženja, približavanja, hvatanja pogleda;
2) verbalni pozdrav;
3) odzdravljanje prodavača;
4) uljudno pragmatično pitanje prodavača;
5) pragmatične fraze kupca uz sadržaj koji se želi dobiti.

Podtip ovoga žanra sličan je i kod formalnoga razgovora u instituciji (s nepoznatom osobom ili s osobama višega ranga, npr. s direktorom, profesorom i sl.). Ovdje treba napomenuti samo da je običaj da se uz pozdrav uključi i vokativ titule prije koje može ili ne mora stajati vokativ rodnoga obilježavatelja (gospodine, gospođo, gospođice/ gospodična) (*dobar dan, gospodine direktore, profesore, doktore).*

Varijanta ***traženja usluge (na pošti, banci i sl.)*** povezana je s prethodnim žanrom, samo se odnosi na institucije u kojima komunikacija ne počinje pozdravom, npr. u banci ili na pošti. Na pošti izostaje verbalna komunikacija ukoliko postoje poznate radnje (npr. naplaćivanje donesenih formulara, slanje pisama). U banci izostaje pozdrav, a otvaranje komunikacije vrši se legitimiranje, tj. davanjem potrebnih dokumenata službeniku. Klijent odmah prelazi na verbalni iskaz kojim ukratko izlaže svoje potrebe (sumu podizanja novca, sumu novčane uplate, tip transakcije: kredit, zamjena deviza i sl.). Stoga ovaj žanr ima najkraći verbalni oblik iako se situacija invokacije može oduljiti dodatnim pitanjima:

1) uspostavljanje komunikacije pisanim dokumentima;
2) klijent izgovara svoje potrebe
3) službenik odgovara neverbalno rješavajući potrebe klijenta ili postavlja dodatno pitanje ako mu zahtjev klijenta nije jasan.

U žanru ***predstavljanje nepoznatih osoba*** radi se o više komunikatora od kojih se baram dvojica ne poznaju. Tada treći mora izvršiti invokacijsku funkciju upoznavanja predstavljanjem jedne nepoznate osobe drugoj. Vršitelj upoznavanja mora poznavati obje nepoznate osobe. One se ipak mogu i same predstaviti ako treća osoba to zaboravi učiniti: *ja sam XY; poznajmy się).*

Žanr ***upoznavanja*** počinje pozdravljanjem univerzalnim pozdravnim formulama tipa *dobar dan* i istim tipom odzdravljanja. Zatim osoba koja poznaje dvije međusobno nepoznate osobe uz neverbalne znakove pogledavanja jedne pa druge osobe izgovara verbalne fraze *upoznajte se* ili *da vas upoznam: ovo je X, a ovo Y.* Iza toga se nepoznate osobe rukuju i izgovaraju uzajamno frazu *drago mi je*, uz čije varijante može još jednom uslijediti izgovor imena i prezimena. Radi približavanja nepoznatih osoba zajednički prijatelj može dodati još koji iskaz tipa: *znaš, X radi tu i tu, možda će ti kada zatrebati* i sl.

Neverbalno ponašanje ovdje tipizirano je bon-tonom: važniju osobu predstavljamo manje važnoj, ženu predstavljamo muškarcu. Krutost pravila upoznavanja ovisi o "društvenom sloju i o stupnju službenosti kontakata . Drugačija i čvršća pravila obvezatno je poštivati npr. na diplomatskom domjenku, a drugačija u disku. Naravno, jezične formule koje se pritom rabe, ovise o stupnju oficijalnosti u činu predstavljanja (Zgółkowie 1992:55).

Struktura ovoga žanra predstavljanja može se opisati kao:

1) pozdravljanje dolazeće nepoznate osobe od zajedničkog poznanika;
2) fraze predstavljanja pridošle nepoznate osobe drugoj osobi posredstvom zajedničkog poznanika;
3) rukovanje upoznatih osoba međusobno
4) pozdravljanje i izgovaranje svoga imena upoznatoj osobi (međusobno, gotovo istovremeno);
5) učvršćivanje invokacije upoznatih osoba posredstvom jezičnih formula zajedničkog poznanika.

Čestitanje je invokacijski oblik s nekoliko tipiziranih inačica. Naime, umjesto pozdrava mogu se odmah pojaviti formule dobrih želja i čestitaka, a ponekad se može upotrijebiti i pozdrav (npr. na vratima pri ulaženju u kuću slavljenika). Čestitke ovise o tipu blagdana koji se slavi (crkveni blagdani, imendani, rođendani, rođenje djeteta, vjenčanje, obrana znanstvenih stupnjeva i sl.). Zato se u čestitnoj frazi uvijek spominje tip blagdana koji se slavi. Npr. *Sretan Božić (Uskrs, Nova godina, imendan, rođendan).* Fraza *sve najbolje* prikladna je u svim tipovima čestitaka jer se uz nju ne treba navoditi razlog čestitanja. U poljskome je ona najraširenija oblik pisan i na poštanskim čestitkama *Wszystkiego najlepszego*, ali se za Božić, Uskrs i Novu godinu rabi također unificirana čestitka ***Wesołych Świąt*** (Vesele blagdane) poslije koje može slijediti i određenje (***Bożego Narodzenia, Wielkanocnych***). Za Sretan Uskrs u poljskome se rabi i fraza ***Wesołego Alleluja!***

Pisani i usmeni oblici čestitaka mogu imati različite dodatke prema situaciji i komunikatorima, a tipična i najjednostavnija struktura čestitanja izgleda ovako:

1) pozdrav slavljeniku ili njegov izostanak;
2) čestitanje blagdana slavljeniku ili domaćinima
3) neverbalna komunikacija rukovanja i ljubljenja (uz moguće grljenje), uručivanje poklona.

Poseban tip ***izražavanja sućuti i žaljenja*** zbog raznih nedaća u životu poznanika i prijatelja također ima svoj žanrovski oblik. Ovdje pozdrav obično izostaje, jer se ne može poželjeti ništa dobroga ni radosnoga. Stoga se uz neverbalno rukovanje i ljubljenje (može i grljenje) pristupa govornoj formuli *primi/te moju iskrenu sućut povodom smrti toga X-a.* Postoje različite inačice za pokazivanje velike žalosti i sućuti osobi koja je izgubila drago biće. Utjeha riječima i gestama ovdje ima najvažniju ulogu (npr. *nemoj plakati, tako je moralo biti; uz tebe sam ako bilo što trebaš).*

Struktura **kondolencije** je sljedeća:

1) prilaženje ožalošćenome, rukovanje, ljubljenje, grljenje;
2) izgovaranje formule žaljenja i sućuti
3) tješenje ožalošćenoga dodatnim manje formaliziranim frazama.

U svakodnevnoj komunikaciji među prijateljima je uobičajen kolokvijalni oblik ***pozdrava pri susretu*** koji osim individualnih elemenata ima i opće osobine žanra susreta. Uz razgovorne i dijalektalne leksične

fraze pozdrava (*hej, bog, zdravo, adio)*, koje obično stoje na prvome mjestu, u razgovoru se još rabe i retorična pitanja tipa *gdje si (đe si), gdje si ti meni, pa kako si mi, koga to moje oči vide, je li moguće da tebe vidim ovdje?*. U tim se retoričnim pitanjima mogu rabiti i vokativi vlastitih imena i općih imenica tipa: *stari moj, druškane, prijatelju, kume, zemljače, kućo stara* (npr. pri susretu dvojice muškaraca). U žena se obično rabi vokativ opće imenice *stara (moja)* ili vokativ osobne imenice. Treći dio takvoga susreta može se iskazivati uskličnim rečenicama poput: *Nismo se vidjeli sto godina, Konačno da i tebe vidim, Jesi li u zemlju propao* i sl. Poslije toga slijedi poziv na razgovor koji može biti u imperativu ili u obliku pitanja: *Dođi da popijemo kavicu, Ajmo na kavu! Jesi li za čašicu razgovora uz kavu? Imaš li malo vremena da popričamo?*

U ovome žanru može se dogoditi da pozdrav dođe na drugo mjesto, a na prvome se pojave retorična pitanja i vokativ obraćanja.

Podtipovi ovakvoga žanra su brzi prolazni susreti susjeda i poznanika u mjestu stanovanja. U ovome podtipu vokativ imena izostaje, a može se pojaviti vokativ (u kajkavskom u obliku nominativa) *susjed/susjeda* (Žic 1988), prikladan za osobe koje se susreću samo vani i ne druže se pa si ne znaju ni imena.

U ovoj razgovornoj situaciji sve se više rabi opći pozdrav *bog* bez obzira na odnose među poznanicima. Poslije pozdrava, ako prolaženje mimo dulje traje, može uslijediti, kao znak dobronamjernosti, pitanje na koje drugi odgovara iako je odgovor poznat: *šećete se? vrijedni ste?* ili komentari vremena: *je l' vam zima? što je zahladilo! opet pada* i sl. Osim potvrdnoga odgovora (ili klimanja glavom uz osmijeh) druga osoba može reći i: *a, što ćete, mora se; moram, moram; što se mora, nije teško, što se može* itd. Ako se druga osoba želi zaustaviti i popričati, mora na pitanje odgovoriti drugačije, uvodeći prvu osobu u komunikaciju. Teme uvođenja mogu biti vijesti iz novina ili s radija koje uvodno počinju s pitanjima tipa: *jeste li čuli; jeste vidjeli? kako ste uspjeli dobiti tako lijep vrt?* itd. Ako prva osoba želi komunikaciju, može postaviti pitanje: *kako ste? kako je pesek (beba, maca)?* Komunikacija se najbolje uspostavlja komplimentima: *kako ste (smo) danas lijepi, kak' ste (smo) se danas uredili?* itd. Razgovor se može započeti i svraćanjem pozornosti na nesvakidašnji izgled, npr. *zašto ste u crnom, ak' vas mogu pitati?* Ta

pitanja traže da se drugi komunikator zaustavi i popriča dajući na njih odgovore.

Možemo reći da se opća struktura prijateljskoga susreta (invokacije), oblikovanoga u kolokvijalnome razgovoru, sastoji osim iz pozdrava i od nekoliko dodatnih invokacijskih dijelova:

1) kolokvijalni pozdravni oblici;

2) retorična pitanja s vokativom imena ili opće imenice;

3) poziv na druženje.

Ovih sedam osnovnih invokacijskih žanrova dovoljno je poznavati u stranome jeziku kako bi se komunikacija mogla nesmetano odvijati.

Razlike u poljskim i hrvatskim invokacijskim pozdravima temelje se na kulturnim razlikama vidljivim u neverbalnoj komunikaciji kao i u nekim verbalnim specifičnostima.

Na prvi pogled može se uočiti da se Poljaci više klanjaju jedni drugima od Hrvata te da su ti nakloni dublji i multiplicirani. Posebno se rabe kod upoznavanja, tj. kod komuniciranja s nepoznatom osobom.

Razlikuje se **naklon** muškarca od **klecaja (kniksa)** žena i djevojaka. Muškarac nikada ne radi kniks. Dok je kniks (klečaj) u Poljskoj češći i u situacijama pozdrava, u Hrvatskoj kniks rade jedino žene u vjerskome obredu ili žene (djevojčice) na pozornici na kraju predstave. U pozdravnim situacijama se taj oblik više ne pojavljuje, on je zastario.

U komunikaciji s poznatima **Poljaci se više i češće ljube**. Prijateljice s npr. kod svakog susreta ljube. Poljaci se ljube tri puta u obraz i to prva osoba poljubi drugu najprije u desni obraz. Kod čestoga viđenja ljubljenje se može svesti na jedno i tada se ljubne u lijevi obraz. U Hrvatskoj se najčešće ljubimo dva puta u obraze, počinje se s lijevim obrazom onoga koga se ljubi. Ljubljenje je često kod čestitanja, kod rijetkoga viđenja rodbine i prijatelja, a u svakodnevnoj komunikaciji prijatelja ono najčešće izostaje.

Ljubljenje ruke (**rukoljub**) u Poljskoj je češće nego u Hrvatskoj. To je znak lijepoga ponašanja, otmjenosti, plemićkoga podrijetla. Ono je povezano isključivo s odnosom muškoga spola prema ženskome, tj. muškarac ljubi ruku ženi kod susreta. Izuzetno se može dogoditi da to bude znak poštivanja među ženama pa tako može kći poljubiti ruku majci ili mlađa žena starijoj koju cijeni, poštuje ili kojoj se na čemu zahvaljuje. U Hrvatskoj nema više takvoga oblika zahvaljivanja među ženama.

U svezi s ljubljenjem ruku treba naglasiti da se Poljakinje drugačije **rukuju** od Hrvatica, jer nikada ne znaju, hoće li im muškarac

poljubiti ruku ili ne, pa imaju naviku mekog davanja dlana koji prema situaciji mogu okrenuti okomito ili vodoravno. Kod Hrvatica (koje gotovo nikada ne očekuju rukoljub od muškarca) pružanje ruke je okomito i čvrsto se stišće dlan muškarca ili druge žene u znak srdačnosti i ravnopravnosti.

Gledanje u oči također se razlikuje u poljskim pozdravima. Naime, žene i muškarci odmah svrću pogled sa sebe, dok se u Hrvatskoj gledaju u oči za cijelo vrijeme rukovanja i invokacije. Prema austrijskome etologu Eibl- Eibesfeldtu (1987) objašnjenje za takovo poljsko ponašanje bilo bi u tome što zadržavanje pogleda žene na muškarcu znači izazov muškarcu, dok svraćanje pogleda označuje stidljivost koja je specifična za žene. Ako se radi o stidljivosti, nije jasno zašto se tom gestom onda u Poljskoj koriste i muškarci, a ne samo žene. Možda se ta gesta jednostavno unificirala na oba spola radi jednostavnije primjene. Međutim, ako ju usporedimo s hrvatskom gestom koja je upravo suprotna, a koja znači da svraćanje pogleda ujedno znači i obraćanje pozornosti na osobu i poštovanje te osobe, onda vidimo da je izvorište te geste u dvije različite kulture teško objasniti samo biološkim ponašanjem.

Na leksičnoj razini postoji najviše razlika u poljskim i hrvatskim pozdravima, ali oba jezika imaju istih 8 skupina pozdrava. Tako se u oba jezika nalazi grupa temporalnih pozdrava kojima se izražava doba dana. Dok je u hrvatskome dan što se tiče pozdrava podijeljen u tri dijela (*dobro jutro, dobar dan, dobra večer*), dotle poljski razlikuje samo dan od večeri pa ima ***dzień dobry*** cijeli dan i ***dobry wieczór*** navečer. Pozdravi zdravlja češći su u hrvatskome (*zdravo, pozdravljam/o, budi/te pozdravljeni, zdrav bio/ zdravi bili*), nego u poljskome (***bądź pozdrowiony/ bądźcie pozdrowieni***). Treće grupe, pozdrava života, nema u poljskome, a u hrvatskome se izražava kao: *živio/ živila/ živi bili/ živili*. Grupa pozdrava kod dočekivanja razlikuje se samo leksički. Tako se *dobro došao/ došla/ došli* na poljskome glasi: ***witam/y, witaj/cie***. Pozdravi u kojima se izražava poštovanje vrlo su slični, ali ima i razlika. U hrvatskome oblik *moj naklon* ima samo sličan pozdrav ***kłaniam się*** koji se u hrvatskome može prevesti najsličnije s *klanjam se*. Isto tako poljski pozdrav ***padam do nóg*** nema u hrvatskome adekvata kao pozdrav, nego kao fraza *padati ničice*. Ostali pozdravi poštovanja imaju adekvatne slične oblike u oba jezika: *ljubim ruke/* ***całuję ręce***, *sluga*

pokoran/ ***sługa uniżony****, čast mije (imam čast)/* ***mam zaszczyt****.* Religijski pozdravi dijelom su slični (*Bog, Bog daj, hvaljen Bog, hvaljen Isus i Marija;* ***niech będzie pochwalony, szczęść Boże***). Institucionalizirani (politički i socijalno raznovrsni) pozdravi također postoje u oba jezika. Neki su od njih prošli, drugi su univerzalni. U hrvatskome su politički pozdravi npr. *za dom spremni, smrt fašizmu - sloboda narodu,* a socijalnu grupu rudara npr. reprezentira pozdrav *sretno* koji odgovara poljskome ***szczęść Boże***. Posljednja grupa predstavlja pozdrave mladeži koji su često posuđeni iz stranih jezika: *servus, hej, haj (hi), ćus (tschus), sajonara* itd. U poljskome se susreće ista pojava. (Pintarić1991:163/4)

Verbalna komunikacija razlikuje se po tipu pozdrava i po frekvenciji nekih pozdravnih oblika. Tako u poljskome ne postoji oblik *dobro jutro*, nego se do sumraka govori ***dzień dobry*** (dobar dan). Isto tako ne postoji oblik *zdravo* (nije se prihvatio ni u socijalizmu), nego je njemu adekvatno ***cześć*** (u prijevodu bi značilo *čast*). Uz taj se oblik javlja i ***czołem*** (znači: *čelom*) koji je u nas neprevediv. i obrnuto, pozdrav *bog* u hrvatskome ne postoji u poljskom u tom obliku. Čuva se u starim pozdravima tipa *szczęść Boże* koji se u nas čuva u *Bog daj*. Taj je pozdrav bio eksvokacijski, a danas može funkcionirati kao invokacijski odzdrav, ali je u hrvatskome rijedak. U poljskim seoskim sredinama se čuje češće nego u gradskima.

Poljski pozdrav *kłaniam się* prevodi se u hrvatskom kao *moj naklon* ili *klanjam se*, ali nema takve frekvencije kao u Poljskoj. Češće ga u Poljskoj rabe muškarci prema ženama ili muškarcima, a žene gotovo nikada, osim u šali.

Kako je u Poljskoj češći rukoljub, to postoji frekventan i pozdrav *całuję ręce*, a može imati i šaljivi oblik ***całuję rączki*** (ljubim ručice).

U poljskim službenim pozdravima obvezatna je uporaba titula u vokativu te ispred njih vokativa opće imenice *pan, pani*. Npr. ***dzień dobry, panie profesorze!*** Isti vokativi trebaju se rabiti kod isprika: *przepraszam, pani profesor* ili ***przepraszam panią profesor*** (oprostite, profesorice; ispričavam Vam se, profesorice).

Posebne su razlike u medijskim tipovima pozdrava u Hrvatskoj i Poljskoj. Tako se npr. u pismima na mjestu hrvatskoga *dragi* javljaju u poljskome dva oblika ***drogi*** (za prijatelje prema kojima osjećamo distancu) i *kochany* (za prijatelje bez distance). Za pismeno obraćanje

službenim osobama rabi se u poljskom oblik ***szanowny, wielceszanowny*** (cijenjeni, poštovani, veoma poštovani). Obvezatan je vokativ u poljskome, a u hrvatskome je njegovo mjesto zauzeo nominativ. U poljskome je čest i vokativ imena od milja (***kochana Zosiu***), u hrvatskom je to rjeđe. U hrvatskome se bliskost postiže oblikom zamjenice *moj* (dragi moj tata). Postoje slučajevi kad se obraćamo stranoj osobi ili osobi višega ranga i tada rabimo i u hrvatskome vokativ titule (*poštovani gospodine direktore)*. U oba jezika danas se rabi opća rodna imenica ***pan, pani*** / *gospodin, gospođa* u vokativu. Razlika je u obraćanju neudatoj ili mladoj ženskoj osobi. U poljskome se obraća svim ženama s ***pani,*** dok se u nas još čuva oblik *gospođice* ili dijalektalno *gospodična*. Zastarjelica *milostiva* danas ima šaljiv prizvuk. *Gospa, gospica* se čuje na tržnici kao kajkavski oblik za *gospođa*.

Obraćanje radio i televizijskoj publici nešto se razlikuje u hrvatskom i poljskom. Dok se kod nas uz vremenski pozdrav rabi obraćanje *dragi gledatelji, dragi slušatelji*, u poljskome se poslije pozdrava obraća širem slušateljstvu i gledateljstvu općom imenicom *państwo:* ***szanowni państwo, zapraszam państwa do oglądania filmu***.

Iako Poljaci i Hrvati govore srodnim jezikom i imaju zajedničku vjeru, u kulturi se veoma razlikuju. Kako su pozdravi kulturna i sociolingvistična kategorija, u njima se vide upravo te velike razlike.

Najveće razlike vidljive su u neverbalnoj komunikaciji. Tako se kod invokacijskih pozdrava u Poljaka razlikuje češće klanjanje, djevojke izvode klečaj (kniks), što je kod nas često samo u crkvi, češće je ljubljenje među prijateljicama, češći je rukoljub koji se čak može uočiti i među ženama (mlađa može poljubiti ruku starijoj u znak poštovanja).

Jasno je da će i verbalna invokacija biti drugačija na leksičnoj razini. Međutim, razlikuje se i vokativni oblik koji dolazi poslije pozdrava. Tako je kod Poljaka obvezatna uporaba titula u vokativu uz prethodni rodni obilježavatelj *pan, pani*. i u nas postoji razlika u rodnom obilježavatelju *gospodin, gospođa* koji se također rabi za obraćanje u vokativnom obliku, ali u poljskome je nemoguće izreći titulu bez toga rodnoga kvalifikatora, dok kod nas to nije neuljudno. Npr. mi možemo reći *profesorice, profesore* bez *gospodine, gospođo* (rodni kvalifikator ovdje nikada ne rabimo, prije se rabilo *drugarice, druže* uz *profesorice,*

profesore, učiteljice, učitelju), dok je u poljskome to nemoguće. Osim toga u nas se sve više širi nominativni oblik obraćanja umjesto vokativa, u poljskome to ne postoji. Vokativ obraćanja u poljskome može biti izražen općom imenicom (***kochanie, koteczku, kwiateczku, robaczku, słoneczko, złotko***) kao i kod nas (*ljubavi, mačkice, maco, cico*), samo što u poljskome imamo više hipokorističnih oblika nego u hrvatskome. i osobna imena u poljskom podliježu hipokorizaciji, dok je u hrvatskome to mnogo rjeđe (npr. polj. *Zosiuniu* bit će uobičajeno, dok će se hrv. *Ivanice* rabiti vrlo rijetko, a deminutivni oblik *Ivančica* prešao je u zasebno ime).

Veće razlike nalazimo i u medijskoj invokaciji. Tako se u pisanju pisma razlikuje stupanj bliskosti u poljskome pa postoje dva oblika: ***drogi*** i ***kochany***. Prvi oblik označuje bliskost uz određenu distancu, a drugi biskost prijatelja bez ograničenja. U hrvatskome postoji samo oblik *dragi*, može se za izuzetnu bliskost ili ljubav dodati *moj, mili, jedini* i sl., uz vokativ imena ili opće imenice, ali to je već ljubavno pismo i takve oblike razlikuje i poljski. Obraćanje gledateljstvu i slušateljstvu na TV i na radiju također se razlikuje u Poljskoj i Hrvatskoj. Umjesto hrvatskoga obraćanja *dragi gledatelji/ slušatelji*, Poljaci se svojoj publici obraćaju s većom distancom: ***szanowni państwo, zapraszam państwa***... Kad bi se to prevelo doslovce, glasilo bi na hrvatskome: *poštovana gospodo, pozivam vas...*

Iz svega rečenoga možemo izvesti zaključak da se u hrvatskome i poljskome razlikuju invokacijski pozdravni oblici i jezično i u ponašanju pa možemo reći da se radi o dva različita bontona koji proizlaze iz različitih kulturnih utjecaja i specifičnosti u dvije naoko tako srodne kulture kao što su hrvatska i poljska. Stoga je u učenju poljskoga Hrvatima neophodno uz jezične načine pozdravljanja naučiti i načine poljskoga invokacijskoga ponašanja.

5.1.2. Pozdravni pragmemi u eksvokaciji

Sada pogledajmo strukturu hrvatskih i poljskih pozdrava koji se rabe na završetku komunikacijske situacije (**eksvokacije**).

Sve što ima ograničeno trajanje, ima obilježen svoj početak i kraj. Tako je i u ljudskoj komunikaciji. Različiti se žanrovi izdvajaju između ostaloga i po strukturi koja ima specifične fraze za početak i kraj. Priče tako počinju (Mayenowa 1986) s "Bio jednom jedan..." ili "Iza sedam

gora i sedam mora živio jednom jedan", a završavaju s "Čiča-miča i gotova priča" ili "I tako su oni još dugo i sretno živjeli" ili "I ja sam tamo bio i s njima vino pio". Znanstveni žanrovi imaju uvod i zaključak kao početak i završetak teksta. Govorni žanrovi imaju za početak i kraj točno određene fraze u sastavu ceremonijala (s nekim individualno modificiranim izmjenama i dopunama). Govorni žanrovi završetka komunikacije nazivaju se *eksvokacijom (izlaženjem).* Fraze u govornoj komunikaciji u pragmatičnoj se literaturi nazivaju različito: *stereotipi* (u kognitivista), *konvencionali* (tj. *konwencje pragmatyczne,* Grochowski 1993:18), *terminalni konativni signali* (Pisarkowa 1975), *pozdravni pragmemi* (Pintarić), *društvene etikete* (Awdiejew 1983:86), *govorne etikete* (Formanovskaja 1982:3), ***językowy savoir-vivre*** (Zgółkowie 1992), ***formuły grzecznościowe*** (Kaczyński 1983:26) i sl.

Govorna se komunikacija sastoji od tri različite cjeline koje predstavljaju jedinice izražavanja: najmanja je *govorni čin*, srednja je *govorni događaj* i najveća je *govorna situacija*. Svaka od tih cjelina ima donekle ograničenu i govorniku poznatu strukturu početka i kraja. Govorni čin je tako omeđen pauzama u govoru ili velikim slovom i točkom u pisanome obliku iskaza. Govorni je događaj poput govornoga žanra određen, kako smo vidjeli, različitim formulama, ovisno o tome radi li se o čestitci, kondolenciji ili kakvim posebnim tematskim jedinicama. Govorna je situacija omeđena pozdravom koji najavljuje početak razgovora i njegov završetak.

U poljskome se i leksički razlikuje početni pozdrav, pozdrav pri sastanku (*powitanie*) i završni pozdrav, pozdrav na rastanku (*pożegnanie*). U pragmatičnoj terminologiji početci i završetci razgovora nazivaju se različito. U svome članku o pozdravnim gestoslovima (Pintarić 1999:151) rabila sam termine *invokacija* (za početak komunikacije) i *eksvokacija* (za završetak komunikacije).

Invokacija i eksvokacija su simetrične faze od kojih prva počinje, a druga završava pozdravom. Sama eksvokacija međutim, počinje obično frazama prije samoga pozdrava koje se mogu sastojati od nekoliko faza. Te faze ovise ne samo o sudionicima razgovora, nego i o mjestu, vremenu, mediju te o nacionalnim i kulturnim navikama.

U **eksvokaciji** se može naći nekoliko općih faza:

1) nagoviještanje kraja susreta (*ajde, onda, dobro, dobro onda - no to, no dobra, dobrze*);

2) zaključivanje razgovora (*znači tako, OK, toliko za sada, sad moram ići, dogovorili smo se, toliko u ovim vijestima - no to tyle na razie, muszę już lecieć, no to dobrze, umówiliśmy się, OK, dziś to już wszystko, to byłoby wszystko na dziś* itd.);

3) planiranje idućega susreta (*sutra se nađemo, dogovoreno, jedva čekam da se opet vidimo, do sutra, do ponedjeljka - jesteśmy umowieni, do jutra, na razie, do poniedziałku, nie mogę się doczekać następnego spotkania*);

4) poziv na idući susret (*dođi kad god imaš vremena, gledajte nas opet u isto vrijeme - wpadnij jak tylko będziesz miała czas, serdecznie zapraszamy na nastepną audycję, zapraszamy na jutro o tej samej porze, do zobaczenia jutro* itd.);

5) naznaka želje za lijepo provedenim vremenom tijekom rastanka (*živio, zdravi bili, svako dobro, drž' se, ostaj zbogom, ugodnu zabavu, lijepo se provedi, sretan put, mirno more i sretnu plovidbu, Sretan Uskrs/Božić, Sretna Ti Nova, želim vam laku i ugodnu noć - dobranoc, szczęśliwej /szerokiej/ drogi, bądź zdrów, trzymaj się, wszystkiego najlepszego, smacznego zajączka/jajka* itd.);

6) isprika radi otklanjanja sumnje u eventualne loše namjere (*nemojte mi što zamjeriti; co złego to nie ja*).

7) Sam ***pozdrav*** kao posljednju riječ rastanka izdvajamo u različitim oblicima s više faza:

7a) slanje pozdrava obitelji, zajedničkim znancima, ukućanima sugovornika (*pozdravi svoje doma, pozdravi suprugu i djecu, pozdravi sve kod kuće, pozdravi naše zajedničke prijatelje, pozdravi X-a, pozdrav gospođi - pozdrów mamę, pozdrów wszystkich, ucałuj dzieci ode mnie, kłaniaj się żonie, proszę pozdrowić pańską żonę* itd.);

7b) izražavanje zadovoljstva zbog susreta i zahvaljivanje za uspostavljenom komunikacijom može biti naglašeno frazama: *hvala na pažnji, hvala na pozornosti, hvala što ste bili s nama, hvala na kavi, drago mi je što smo se našli, baš smo si lijepo popričali – dziękuję / dziękujemy za uwagę, gorąco zachęcam na następne spotkanie, dziękujemy żeście nas państwo oglądali, dziękujemy państwu bardzo za tę rozmowę, cieszę się żeśmy się spotkali, żegnam sią z państwem do jutrzejszej prognozy pogody* itd.). Kao što se vidi iz ovih primjera, neki pozdravi iz druge i pete faze eksvokacije mogu funkcionirati i kao pozdravi ili umjesto njih (npr. *vidimo se, čujemo se, do sutra; sve*

najbolje, svako dobro, Sretan Uskrs - do jutra, na razie, wszystkiego najlepszego itd.

7c) pozdravljanje trenutačnih komunikatora (*bog, zdravo, doviđenja, zbogom, laku noć - cześć, hej, dowidzenia, do zobaczenia, dobranoc*); uz taj pozdrav obično slijedi i vokativ pokazivanja bliskosti: vokativ osobnoga imena ili pragmem od milja (*Ivane, Marice; stari /moj/, stara /moja/, zlato, srce, dušo, ljubavi, milo moje, dragi gledatelji, poštovani gledatelji, cijenjeni slušatelji - Zosiu, Pawełku, kochanie, złotko, skarbie, ptaszyno, drodzy państwo* itd.);

7d) U eksvokaciji možemo razlikovati i fazu koja označuje ***poziv na sljedeći susret***, a ujedno funkcionira i kao pozdrav među komunikatorima (*vidimo se, doviđenja, do slušanja, do sljedećega gledanja, do sutra u isto vrijeme - do zobaczenia, dowidzenia, na razie, do usłyszenia, do następnego oglądania, do oglądania jutro o tej samej porze, zapraszamy na jutro o tej samej porze, do zobaczenia jutro* itd.).

7e) U slučaju neuspjele komunikacije umjesto pozdrava može doći do fraza ***prekidanja razgovora*** (*nemamo više što razgovarati, goni se, idi k vragu, nestani mi s očiju; nie mamy już o czym rozmawiać, idź do diabła* itd.). U tome slučaju klasični pozdrav izostaje. Međutim, pozdrav može biti izražen i klasičnim pozdravnim frazama, ali neverbalna sredstva pokazuju nevoljkost za daljnjom komunikacijom. Npr. pozdrav je tih, odvraća se glava i pogled od sugovornika, udaljavanje nastupa ubrzano itd.

U okviru pozdravnih situacija pojavljuju se različiti ***tipovi pozdrava***.

Poseban oblik neverbalne komunikacije je ***pljesak u kazalištu***, čime se publika oprašta od glumaca i izražava zadovoljstvo odgledanom predstavom. Kulturno ponašanje nalaže do tri ponovljena aplauza, čak i kada publika nije baš toliko zadovoljna predstavom. Ovisno o jačini i duljini pljeska te povika "bravo" može se zaključiti koliko je publika bila zadovoljna viđenim. Događa se da publika nije zadovoljna s predstavom pa svoje negodovanje izražava ***fućkanjem***, što se smatra nepristojnim ponašanjem. Ovakvi tipovi eksvokacije izraženi su neverbalnim znakovima (gestama ruku i paralingvističnim zvukovnim oblicima izražavanja emocije).

Verbalne pozdravne fraze osim u izravnoj komunikaciji nalazimo ***u pismima*** (kao posrednom monološkom obliku komunikacije). Tu

možemo razlikovati eksvokaciju ovisno o tome radi li se o službenim dopisima koji završavaju obično ovakvim pozdravima: *s poštovanjem, unaprijed se zahvaljujem; z poważaniem, łączę wyrazy szacunku*. Ako se pak radi o individualnom dopisivanju prijatelja, završetak je drugačiji: *voli te X, ljubi te i grli tvoj(a) X, srdačan pozdrav šalje X, najljepše pozdrave šalje Ti X; całuję, całuję i uściskam, serdeczne pozdrowienia od X-a*). U pismu je dopuštena i riječ nakon pozdrava, bilježena u poljskoj i u hrvatskoj tradiciji latinskom kraticom P.S. (post scriptum). U njoj se može proširiti pozdravna fraza na ostale članove obitelji ili prijatelje i poznanike (zajedničke ili posebno drage osobi kojoj se piše: *pozdravi sve svoje, pozdrav svima koji su Ti dragi; pozdrów ode mnie swoich najbliższych, ukłony dla Twojej żony/ Twojego Męża*). Pritom se velikim slovom iz poštovanja pišu pozdravljani članovi obitelji.

Eksvokacija je nešto drugačija ***u slučajnom ili kratkom susretu*** nepoznatih osoba. Tada se spajaju invokacija i eksvokacija u jedno. Invokacijske su fraze: *oprostite; przepraszam* te slijedi pitanje (*koliko je sati, gdje je tu stanica devetke, gdje je ulica X? która godzina, gdzie tu jest przystanek dziewiątki?, gdzie jest ulica X?* i sl.). Nakon dobivene informacije, umjesto pozdrava slijedi eksvokacija u obliku zahvale na informaciji (*hvala, puno hvala, najljepša hvala, zahvaljujem se; dziękuję bardzo, ślicznie dziękuję*). Pozdrav se može i ne mora iskazivati verbalno, nego eventualno samo neverbalno (klanjanjem, dizanjem ruke, dodirivanjem šešira, klimanjem glavom i osmjehivanjem). Verbalno se pozdrav može iskazati frazom *doviđenja / dowidzenia*, iako se s tom osobom možda više nikada nećemo sresti.

Ako nam osoba koju nešto pitamo ne može dati informaciju, odvajamo se od nje bez pozdrava ili zahvaljivanja, eventualno uz neverbalno klimanje glavom i slijeganje ramenima, što znači da imamo razumijevanja što nam ne može dati željenu informaciju.

Religijska eksvokacija u katoličkoj crkvi sastoji se od pjevanoga dijaloga između svećenika i sudionika misnoga slavlja (*idite u miru - Bogu hvala*; *idźcie w pokoju - Bogu niech będą dzięki*).

Usporedimo li invokaciju i eksvokaciju, možemo utvrditi da u invokaciji nema tolikoga nagomilavanja pozdravnih fraza kao u eksvokaciji, gdje je, kako vidimo, teško razdvojiti čisti pozdrav od različitih optativnih fraza koje se redaju dok traje rastanak. Budući da na rastanku izražavamo niz dobrih želja za sljedeći period kada ćemo biti razdvojeni i za ponovni sastanak, pozdrav je kompleksan i može se

podijeliti u više etapa i vrsta. Razlog je takvoj slojevitosti i bogatstvu izraza emotivnost. Naime, nitko se ne voli rastajati od osobe s kojom ima srdačan odnos pa se nastoji rastanak odgoditi, što se simbolično i čini odugovlačenjem u obliku različitih pozdravnih faza. Zgółkowie tvrde da "što je pozdravna fraza kompliciranija, to je 'toplija'" (1992:32)

Kako smo već istaknuli, pozdrav je **dijaloški čin (dijaleksa)** i sastoji se od **pozdravne** i **odzdravne** fraze. **Monološki izuzetak** čine pozdravljanja spikera na radiju ili TV, kada nema mogućnosti odzdravljanja publike (osim ako se ne radi o kontakt-emisijama). U posrednoj komunikaciji pismom ili na kompjutoru pozdrav je također monološki, odnosno odzdrav je odložen do odgovora istim sredstvom.

Kraćenje pozdrava događa se u brzinskoj komunikaciji ili kad je jednome od govornika neugodno izgovarati pozdravnu frazu. Često tako slušamo u prolazu ili vidimo na titlovima oblike pozdrava: *'đenja, 'bar dan, 'm ruke*. Ti oblici pozdrava izgubili su značenje svojih sastavnica te se shvaćaju kao jedna riječ. Dokaz tomu je i deminutivizirani oblik *'đenjca*. U poljskome se događa nešto drugo. Tamo npr. invokacijska fraza *jak się masz*? prelazi u eksvokacijski pozdrav *siemasz* i deminutivizirani oblik *siemanko* ili *siemaszko*, a slično se zbiva s eksvokacijskom frazom *trzymaj się* koja prelazi u jednu deminutiviziranu riječ *trzymanko* (Zgółkowie 1992:33).

Neke pozdravne fraze mogu služiti u invokaciji i u eksvokaciji pa kažemo da su takvi pozdravi **univerzalni**. Usporedimo pozdrave tipa *bog, zdravo, hi; cześć, czołem, hej, hi*. Drugi su pozdravi **specifični,** tj. **samo invokacijski** ili **samo eksvokacijski**. To su pozdravi tipa *dobar dan - doviđenja, dobro jutro - laku noć, hvaljen Isus - uvijeke* i sl.

Pozdravi su djelomično semantički prazne ili leksikalizirane riječi, tj. izgubili su značenje koje nose njihove jezične jedinice ili se dotična značenja djelomično apstrahiraju. Stoga izbor pozdrava ne ovisi samo o govornoj situaciji, nego i o društvenim prilikama. Politika tako utječe na nastajanje i nestajanje nekih pozdravnih oblika. Usporedimo npr. nagli nestanak pozdrava *zdravo* u Hrvatskoj od 1990. te njegov isto tako nagli povratak 2000. godine.

Politizacija pozdrava česta je pojava u hrvatskome društvu. Pozdrav *zdravo* postao je padom socijalizma negativno obilježen, jer je u periodu socijalizma bio nametnut svim strukturama (od djece do odraslih), a posebno je bio naglašen među partizanima. Ustrojem nove

Hrvatske taj je pozdrav smatran negativnim (neke ankete pokazale su da ga ljudi smatraju čak i "srpskim pozdravom", usp. Bratanić 1999) bez obzira na svoje značenje želje za dobrim zdravljem. Nakon siječanjskih promjena 2000. taj se pozdrav počeo opet rabiti, ali ipak smanjenom frekvencijom. Dobio je svoje mjesto samo kao pozdrav među prijateljima, a ne više i kad djeca pozdravljaju starije.

Pozdrav *bog* najprije se pojavio u kajkavskom zapisu i izgovoru kao *bok*, jer su komunisti bili osjetljivi na religijske pozdrave. Ovdje se pozdravna fraza nije tretirala kao prazna riječ, nego joj se pripisivalo religijsko značenje. Kako bi mogla funkcionirati kao pozdrav, od nje se grafijom napravila semantički prazna riječ *bok*. Taj su pozdrav rabili samo prijatelji međusobno (bio je poznat kao zagrebački pozdrav). Danas se pak on proširio, osvijestila se njegova etimologija (pa se i piše *bog,* ali malim slovom) i mogli bismo reći da je zauzeo mjesto pozdrava *zdravo* po frekvenciji i po rasprostranjenosti. Naime, s *bog* su počeli pozdravljati i djeca odrasle, studenti profesore (Bratanić, ibid.), a ostao je i kao prijateljski pozdrav bliskih osoba.

Talijanski oblik pozdrava *ciao* s fonetskom grafijom - *ćao* - smatra se među Hrvatima srpskim pozdravom iako je došao iz talijanskoga i u hrvatskome se rijetko rabi. Češći je u Dalmaciji, gdje se rabi uz religijski obilik *adio* (što znači: zbogom, s Bogom). *Adio* može biti pozdravno-odzdravan te invokacijski i eksvokacijski pozdrav.

Pohrvaćeni njemački oblik *ćus* može se čuti (iako rjeđe) kao hrvatski pozdrav među gastarbajterima.

Japanski pozdrav *sajonara* izazvat će efekt smiješnoga, možda stoga što se pojavio na TV u crtanome filmu i sa smiješnim izgovorom.

Kako vidimo, strani pozdravi mogu pokazati socijalnu, političku, vjersku ili stilsku raslojenost i obojenost.

Pozdravi se tako **razlikuju u različitim društvenim slojevima**. Poslije II. svj. rata na selu se još uvijek pozdravljalo religijskim pozdravima i odzdravima: *hvaljen Isus i Marija - navijeke*. Kako je vjera u gradu bivala ismijavana, pa čak i zabranjivana, ti su pozdravi opstali samo među svećenicima i pukom. U svakodnevnoj su ih komunikaciji zamijenili novi politički pozdravi tipa: *smrt fašizmu - sloboda narodu*. Sukob tih dvaju svjetova lijepo pokazuje ova šala: Partizan susreo baku i pozdravlja: *Smrt fašizmu, bako.* A baka će njemu po svome ustaljenome odzdravu: *i tebi, sinko*. Baka je odzdravila kao da ju je partizan pozdravio s *dobar dan, bako.*

Određeni pozdravi imaju svoj **stereotipni odzdrav**. Tako se na religijski pozdrav *hvaljen Isus (i Marija); niech będzie pochwalony* obično odgovara odzdravom *uvijeke, navijeke ili vazda budi; na wieki wieków.*

Neki pozdravi mogu funkcionirati **samo kao eksvokacijski pozdravi**: *zbogom, baj-baj, pa-pa*; *z Bogiem, baj-baj, pa.*

Postoje i pozdravi koji su **spolno, statusno ili dobno obilježeni**, tj. može ih govoriti samo muškarac ženi, samo sluga gospodaru ili mlađa osoba starijoj: *klanjam se, moj naklon, sluga pokoran, ljubim ruke, čast mi je, imam čast; kłaniam się, sługa uniżony, całuję rączki/ręce, jestem zaszczycony/ zaszczycona, padam do nóg.*

Pozdravi mogu imati **temporalnu kategoriju**, tj. ukazuju na doba dana ili noći. Invokacijski pozdravi imaju širi dijapazon temporalnosti (usp. *dobro jutro, dobar dan, dobra večer; dzień dobry, dobry wieczór*), dok je eksvokacijski temporalni oblik samo *laku noć; dobranoc* te isti oblik ima pozdrav i odzdrav.

Po **gramatičnoj strukturi** pozdravi su eliptične konstrukcije koje se mogu preoblikovati u objektne zavisne rečenice (npr. *doviđenja* znači: *želim da se opet vidimo*). Česti su i optativni likovi glagola u jednini ili množini u hrvatskome (*živjeli, živi bili*) ili imperativa u hrvatskome i poljskome (*drž' se/ drž'te se, ostaj zbogom/ ostajte zbogom; bądzcie zdrowi, trzymaj się/ trzymajcie się, bywaj/ bywajcie, zostańcie z Bogiem, żegnaj/ żegnajcie*). Forma 2. osobe jednine ili množine najčešća je. Ako glagol izostane, može ostati samo priložna oznaka: *zbogom; z Bogiem.* Kod univerzalnih invokacijsko-eksvokacijskih pozdrava u eliptičnoj strukturi može ostati samo dalji objekt (usp. poljsko *czołem* koje je elipsa od *biję przed tobą czołem*, odnosno u slobodnome prijevodu *padam ničice, ljubim vam noge*) ili *cześć* što znači *odajem ti čast* (*cześć ci należną* oddaję - usp. Zgółkowie 1992:27) pa se stoga može također tretirati kao bliži objekt.

Pozdrav se može ***definirati*** kao *kulturni verbalno-neverbalni ritualizirani dijaloški emotivni pragmem u privremenoj komunikacijskoj situaciji susreta i rastanka dviju ili više osoba* (Pintarić 1991:152). U eksvokacijskim pozdravima (*pożegnanie*) naglašen je moment rastanka, tj. završetak susreta, dok je kod invokacijskoga pozdrava (*powitanie*) naglašen trenutak susreta i početak komunikacije. Formanovskaja pozdravima pripisuje nacionalno specifične formule. Međutim, neki pozdravi prisutni su u gotovo svih naroda pa ih možemo smatrati

nadnacionalnima (npr. *dobar dan, bon giorno, good day, dzień dobry, dobry den, guten tag, bon jour*). Drugi se pak pozdravi posuđuju u prilagođenom originalnom obliku iz raznih živih i mrtvih jezika u naš materinski jezik (npr. *servus; serwus, hi, baj-baj/ bye-bye, sajonara, ciao, tschus*).

Pozdravi imaju nekoliko ***društvenih značenja***. Prvo je emotivno značenje **prijateljstva** među ljudima što se ogleda u pokazivanju **dobrih želja** (npr. želja za dobrim zdravljem, lijepo provedenim danom i sl.). Druga funkcija pozdrava je da **povezuju ljude** u želji za ponovnim sastankom i druženjem, za neprekidanjem komunikacije. Namjerno izostajanje pozdrava ili odbijanje pozdravljanja znak je neprijateljstva, ljutnje, vrijeđanja i odbijanje druženja s dotičnom osobom. Automatizirani pozdravi u slučajnim kontaktima nose neutralno emotivno značenje i predstavljaju čisto bontonske oblike ili pak mogu biti izostavljeni, što pokazuje da se privremeni i slučajni komunikatori ne žele dalje susretati.

U pozdravima su sadržani i stupnjevi postignute **spremnosti za buduću komunikaciju i suradnju.** Stoga pogledajmo kakvo je komunikacijsko značenje pozdrava.

Budući da se eksvokativima na najkraći način izražavaju i komunikacijska postignuća, govornici njima iskazuju i temeljne poruke do kojih se došlo u razgovoru. Stari retori su zbog toga i naglašavali "finis opus coronat" (*konac djelo krasi*), jer se bez dobro oblikovane i izražene poante na kraju komunikacijske situacije ne može izraziti modalni učinak.

Psiholingvistička i sociolingvistička istraživanja tako pokazuju da se ***eksvokativi kao pragmemi*** s komunikacijskoga stajališta mogu klasificirati u 5 temeljnih skupina. Razlikuju se tako eksvokativi:

1) za izražavanje ***suglasja*** među komunikatorima (*dogovoreno, idemo u radne pobjede, hajdemo zajedno - domovina zove, OK; OK, chodźmy na kawę - ojczyzna woła* itd.);

2) za izražavanje ***djelomičnoga suglasja*** ili prepuštanje idućega susreta slučaju (*vidjet ćemo što se može učiniti, možda se još sretnemo; zobaczymy, jak pójdzie/ co da się zrobić, kto wie - może się jeszcze spotkamy*);

3) za izražavanje ***prividnoga (hinjenoga) suglasja*** (oblici isti kao u 1), ali neverbalna sredstva pokazuju suprotno: brzinski, šturi i tihi ili promrmljani pozdrav, rastanak bez višeslojnih fraza, negledanje u oči, brzo okretanje leđa itd.);

4) za izražavanje ***nesuglasja i suprotnosti,*** tj. prekida odnosa (*goni se, nemamo više što razgovarati, zbogom, ne vidjèle te nikada moje oči; idź do cholery, wynocha stąd, już cie nie ma*) i
5) za izražavanje ***nultoga komunikacijskoga rezultata*** (oblici pozdrava su obični, ali bez obveze i želje za ponovnim susretom).

Iz provedene se analize vidi da su eksvokativi po svojoj funkciji višeslojni te da se njihova polivalentnost izražava verbalno i neverbalno (kinetički, proksemički, parajezično).

Dodavanjem neverbalnih vrijednosti ustaljenim jezičnim oblicima eksvokativa postiže se promjena njihova značenja u više modaliteta: od potpunoga suglasja s govornikom do ostajanja pri suprotnim stavovima i odbijanja dalje komunikacije. K. Lorenz je dobro zapazio kako do te raznolikosti dolazi zbog mogućnosti da ono što je *"izgovoreno ne mora biti i saslušano, saslušano ne mora biti shvaćeno, shvaćeno ne mora biti i prihvaćeno, prihvaćeno ne mora biti zadržano, zadržano ne mora biti primijenjeno, primijenjeno ne mora postati navika!"* (Brajša 2001:146).

U drami ljudskoga komuniciranja eksvokativi imaju ulogu indikatora postignutih rezultata u komunikaciji. Komunikatori zato trebaju dobro poznavati lepezu mogućnosti eksvokativa jer im to pomaže da komunikaciju kultiviraju, ekonomiziraju i standardiziraju.

5.1.3. Intervokacijski pragmemi

Intervokacija je središnji dio komunikacijske situacije razgovora (kao izravne komunikacije dviju osoba). Razgovor može imati različite žanrovske oblike. Slobodni (nevezani) razgovor može se nazvati *ćaskanjem*, javni razgovor s nekom zaslužnom osobom zove se *interview*, razgovor s više osoba oko jedne teme obično se zove *raspravom* ili *diskusijom*, ako je u toj raspravi nazočno nekoliko stručnjaka i svaki govori sa svoga aspekta, ona se metaforično zove *'okrugli stol'*, ukoliko komunikatori pokazuju u raspravi velike suprotnosti, radi se o *polemici*. Mi ćemo se ovdje ograničiti samo na nevezan prijateljski razgovor ili ćaskanje te ćemo izdvojiti moguće pragmeme.

Pragmemi u intervokaciji potiču i održavaju tijek razgovora. Poticanje i obraćanje najčešće su funkcije intervokacijskih pragmema. Njih iskazuje govornik. S druge strane, slušatelj održava tijek razgovora različitim podpitanjima i pragmemima kojima pokazuje razumijevanje ili

neshvaćanje poruke te pragmemima kojima iskazuje svoj stav glede poruke. Zato možemo reći da su intervokacijski pragmemi složeniji od invokacijskih i eksvokacijskih.

Izdvojit ćemo tri tipa intervokacijskih pragmema. To su: ***adresativni pragmemi ili pragmemi obraćanja***, zatim ***inicijativni ili poticajni* pragmemi** i na kraju ***modalni ili ocjenjivajući* pragmemi.**

U staroj su jednoslojnoj gramatici temeljenoj na pisanome jeziku pragmemi zamjećivani samo kao modalne čestice, prilozi i glagolski načini te vokativi kojima se potiče na akciju i svraća pozornost.

S pojavom pragmatike kao nove znanosti, koja proučava govorno ponašanje komunikatora, raste inters za emotivne vrijednosti koje su skrivene u riječima govornika. Opisuju se tako funkcije hipokoristika (Obrębska-Jabłońska 1929), ekspresivnost vremena i aspekta (Pisarkowa 1974), stvara se sintaksa razgovora (Pisarkowa 1975), u fokus ulaze ekspresivni i onomatopejski glagoli (Mączyński 1982), proučavaju se nove funkcije uzvika u govoru (Orwińska 1985), u novom se modalnom svjetlu gleda na nepromjenjive vrste riječi koje se naziva modulantima (Zwolski 1985).

Višeslojna (integrativna) gramatika (Arndt 1987) spojila je verbalna i neverbalna sredstva kao posrednike u uspješnoj komunikaciji.

Uspješnost i trajanje komunikacije ovisi o njezinom središnjem dijelu (tj. o intervokacijskim pragmemima koji se rabe u razgovornim žanrovima. Na primjerima govornoga žanra ćaskanja (engl. *small* talks, polj. rozmówki) pokazat ćemo koje pragmeme u razgovoru rabe govornik i slušatelj u hrvatskome i poljskom jeziku.

5.1.3.1.Adresativni pragmemi ili pragmemi obraćanja

Prvi tip intervokacijskih pragmema su *adresativni pragmemi* čija je funkcija obraćanje slušatelju radi pokazivanja osjećaja prema njemu te radi svraćanja pozornosti na govornikovu osobu i izričaj. Ti se pragmemi realiziraju u obliku vokativa općih i osobnih imenica kojima se govornik nastoji približiti sugovorniku i sugovornik govorniku. Oni se međusobno mogu nazivati hipokorističnim imenima, zatim mogu jedan drugome pokazati što smatraju lošim u ponašanju drugoga, nadalje, komunikator može zahtijevati promjenu partnerova ponašanja (navodeći mu njegove loše osobine), govornik može pokazati da su mu simpatične sugovornikove osobine koje su kod drugih negativne (pa će mu reći:

magare jedno, lopužo, budalice jedna slatka, šašavko; koziołku-matołku i sl.) i napokon govornik može pokazati negativan stav prema sugovorniku prekidajući s njim razgovor (tada se obično služi vokativima psovki i uvrjeda: *majmune glupi, prokletniče, ništarijo; skurczybyku przeklęty, małpo ty jedna* itd.).

Po adresativnim intervokacijskim pragmemima vidi se kako govornik ocjenjuje sugovornika. **Z. Greń** adresativnost naziva '*tytułowanie*' i navodi da ono ima *fatičnu, informativnu i ekspresivnu funkciju* kojom govornik pokazuje sugovorniku poštovanje (dakle svoje pozitivno viđenje njega), čime pojačava i prijateljske odnose s njim. Negativnu ocjenu sugovornika govornik pokazuje raznim efektima, npr. ismijavanjem osobe kojoj se obraća. Ovisno o kanalu kojim se realizira adresativnost, postoje različite društvene etikete koje treba poštivati kako ne bi došlo do neželjenog negativnog efekta (Greń 1999:277). Npr. opći vokativni adresativi kojima se označuje funkcija osobe (*gospodine profesore, gospođo dekanice; panie profesorze, pani dziekan*), u poljskoj se korespondencijskoj tradiciji piše velikim slovom pa tko ne zna za taj običaj i napiše malim slovom, može uvrijediti osobu kojoj se pismeno obraća. Isto tako krivo tituliranje može dovesti do uvrjede osobe kojoj se obraćamo. Zato se u Poljskoj kaže da je uvijek bolje upotrijebiti višu titulu za osobu kojoj se obraćamo, nego pogriješiti nazvavši ju nižom titulom. U hrvatskome se tako čak promijenio naziv nekih titula koje su ranije počinjale prefiksom *pod-*, npr. *podpredsjednik* je postao ***do-predsjednik***, čime se sugerira njegov jednak status kao i predsjednikov, a ne podređen. Poljski se jezik u tu svrhu služi latinskim prefiksom ***wice-*** (***wice**minister*, ***wice**prezydent*). i u hrvatskom postoji taj prefiks, ali uz njega se može rabiti i ***do-*** (*viceministar* ili ***do**ministar*). Tako se pragmemi mogu vidjeti i u tvorbenim morfemima.

U hrvatskoj kulturnoj sredini, koja želi jezično pokazati brigu za ženski spol, rabe se ženski oblici zvanja motivirani muškim nazivima zvanja (npr. *vojnikinja, heroina, psihologinja, pedagogica, profesorica*), dok se u poljskoj kulturnoj sredini smatra pejorativnim tvoriti ženski oblik sufiksom. Tamo se mora dodati ženski rodni pokazatelj *pani* (gospođa) i zatim dodati muški oblik titule (npr. *pani profesor, pani psycholog, pani doktor*). Isto je u poljskom i s pragmemima obraćanja ženskoj osobi (***Pani profesor**, czy pani może mi powiedzieć ...*). U nas se pri obraćanju može reći i *gospođo profesor* i *profesorice*, ali je češće ovo drugo, jer je

kraće. Raniji 'socijalistički' opći vokativ obraćanja *drugarice* danas je zamijenjen u *gospođo*, ali u svakodnevnoj javnoj komunikaciji funkcionira nominativni oblik u funkciji vokativa: *susjeda*, među članovima kolektiva vokativni oblik *kolegice*, dok se na radiju i televiziji novinari služe punim titulama s rodnim obilježjem: *gospođo ministrice, gospođo savjetnice, gospodine gradonačelniče*, ili titulama s prezimenom: *ministrice X, savjetnice Y.*

Ovakvo pragmatično vrjednovanje pokazuje da postoji 'jezik vrijednosti' ('język wartości', vidi Puzynina 1992), odnosno da se u izboru leksema obraćanja krije naš odnos prema osobi kojoj se obraćamo te da postoje neki kulturni uzusi toga obraćanja. 'Jezik vrijednosti' novi je termin koji u pragmatici označuje ono što se u tradicionalnoj gramatici zvalo modalnošću. To je dakle ocjena, odnos govornika prema iskazu ili prema drugoj osobi.

U poljskoj lingvističnoj sredini razlikuje se značenje glagola 'ocjenjivati' i 'vrjednovati' pa se tako "Vrjednovanje odnosi na različite aspekte ljudske psihike" (Wieczorek 1999:22), dok "ocjenjivanje ima svoj izvor samo u emocijama" (Wieczorek, ibid.). Široko shvaćena modalnost uključuje tzv. objektivan i subjektivan odnos sadržaja iskaza prema stvarnosti. U okviru rečenične modalnosti izdvajaju se oblici predikata kojima se označuje: izjavnost (izjavni potvrdni i niječni način), upitnost (partikule pitanja), željnost (optativni način, usklici, kondicional, imperativ, infinitiv) i naredbodavnost (zapovjedni način i infinitiv u poljskom jeziku). Modalnost se može promatrati i kao logična kategorija koja je opet povezana s ocjenom neke pojave kao neophodne ili moguće, kao sumnjive ili sigurne, kao dopuštene ili zabranjene. A. Wierzbicka razlikuje tri tipa mentalnih predikata koji čine tzv. modalni okvir: predikat **suda** (tvrdnja, osobno mišljenje: mislim da...), predikat **volje** (želja da se iskaže tvrdnja: želim da ...) i predikat **emocije** (tvrdnja pokazuje emotivni odnos prema izrečenom: osjećam da ...) (citirano prema: Wieczorek 1999:23).

Adresativni intervokacijski pragmemi mogu imati istovremeno i **informativnu funkciju** (obavješćuju o funkciji, tituli, primatelja) **i pragmatičnu funkciju** (pokazuju tip emotivnoga odnosa pošiljatelja prema primatelju: poštivanje, bliskost ili podcjenjivanje, ironičnost, vrijeđanje). Poštivanje se izriče stereotipnim vokativima imenica te pridjevnim ocjenjivačem: *cijenjeni, uvaženi, poštovani, štovani + gospodine + zastupniče, predsjedniče, rektore, profesore; szanowny,*

wielceszanowny + panie + dyrektorze, profesorze, pośle, rektorze itd. Ispred imenice koja označuje funkciju u hrvatskome se **može** dodati rodna imenica *gospodine/ gospođo*, a u poljskome to **obvezuje**.

Ova govorna etiketa obraćanja izgleda drugačije kad razgovaramo s bliskom osobom. Tada ju nazivamo vokativom njezina osobnoga imena (u poljskome uvijek u deminutivnom obliku) ili joj se možemo obratiti općim imenicama tipa: *srce, zlato, lutko, dušo, dušice, maco, mišiću, pile moje, dragi moj, najdraži, ljubavi; kochanie, słoneczko, ptaszyno, kruszynko, żabko, mysiaczku, laleczko, mój drogi, najdroższy* itd. U poljskom i hrvatskom jeziku neki od ovih pragmema su isti, ali mnogi od njih se i razlikuju.

Istim vokativnim pragmemima obraćamo se i osobi u invokaciji (pri započinjanju razgovora), ali na početku razgovora ovi pragmemi imaju funkciju obraćanja radi svraćanja pozornosti na govornika i poziva na razgovor, dok u intervokaciji ti pragmemi imaju funkciju održavanja razgovora, približavanje sugovorniku kako bi se"pojačao prijateljski odnos između govornika i sugovornika" (Greń 1999:277). Suprotno tome, postoje i pragmemi kojima se sugovorniku pokazuje da ga govornik podcjenjuje i da najradije ne bi s njime razgovarao ili da želi prekinuti s njim komunikaciju. Takvi pragmemi imaju eksvokacijsku funkciju i služe za prekid komunikacije pa smo ih opisali u eksvokaciji. To su razne vrste uvrjeda, obično izricane metaforiziranim životinjskim vokativima (npr. *gade jedan, svinjo, magarče, majmune, kozo, kujo, stoko, bijedo, ništarijo; krowo, draniu małpo* itd. Poslije ovakvih vokativa slijede obično glagolski pragmemi u imperativu i koji imaju funkciju tjeranja od sebe (*marš, goni se, miči mi se s očiju; sio, zmykaj stąd, już cię nie ma*). Tu su i psovke, proklinjanja, prostote na račun druge osobe kojima se metaforično pokazuje želja govornika da se sugovornik što više udalji od njega: *goni se u vražju mater, idi bestraga; pal sześć, idź do diabła*.

5.1.3.2. Inicijativni ili poticajni pragmemi

Drugi tip pragmema u intervokaciji su tzv. poticajni ili inicijativni pragmemi. Oni se sastoje od ***partikule poticanja*** (*no, ma, pa, hajde, daj; no, weź/że, idź/że, więc*) i ***imperativa glagola*** (*hajde razmisli, ma zamisli, no poslušaj, pa reci, daj napni vijuge;* ***weź się puknij w głowę, no powiedz, więc zastanów się, posłuchaj/że no***).

Događa se da u istom govornom iskazu jedan do drugoga stoje dva ista pragmema, ali im je funkcija različita. Npr. u iskazu "*I onda, **znaš**, ne znam je l' **znaš** da sutra imamo roditeljski*", prvi pragmem može biti zamijenjen nekim drugim oblikom, npr. žargonskim *kužiš, čuj*, pa on služi kao obraćanje, dok drugi pragmem ima značenje upitnosti i nesigurnosti u činjenicu koja je izrečena zavisnom objektnom rečenicom. Oba pragmema mogla bi izostati, jer informaciju nosi onaj dio rečenice koji bi se mogao preoblikovati iz pitanja u tvrdnju: *sutra imamo roditeljski.* Prvi pragmem može se tretirati kao podštapalica, šum u kanalu, nepotrebna 'prazna' riječ. Njime se međutim izražava bliskost, povjerenje prema sugovorniku i zato je njegova emotivna funkcija neizostavna. Drugi pragmem služi kao izraz modalnosti, kao modifikator za izražavanje govornikove upitnosti, nesigurnosti u informiranost partnera. Taj pragmem pokazuje da govornik želi pomoći sugovorniku da bude informiran.

Poticajni pragmemi mogu dakle imati dvije funkcije. Jedna je funkcija stanke u razmišljanju, samo što se umjesto šutnje rabe pragmemi koji su 'prazne riječi' tipa *čuj, slušaj, znaš, kužiš; **słuchaj, wiesz, kumasz***. To su pseudopoticajni pragmemi za obraćanje pozornosti na nailazeću informaciju. Drugi tip pragmema su pravi poticajni pragmemi kojima se nagovara sugovornika da postupi kako govornik misli da je dobro ili se sugovornika odgovara od neke radnje koju govornik procjenjuje kao lošu ili štetnu za dobro sugovornika: *promisli, nemoj brzati, smiri se, smiluj se, budi pametan; **pomyśl, nie spiesz się z tym, uspokój się, zlituj się, puknij się w głowę.*** To su persuazivni pragmemi kojima govornik pomaže sugovorniku donijeti odluku o izvršenju ili ne izvršavanju neke radnje.

5.1.3.3. Modalni ili ocjenjujući pragmemi

Modalni ili ocjenjujući pragmemi služe za pokazivanje odnosa obojice komunikatora prema njihovim iskazima te prema iskazima trećih osoba. Tu možemo izdvojiti nekoliko tipova pragmema: pragmeme ocjenjivanja, pragmeme vrjednovanja, pragmeme čuđenja i pragmeme upitnosti.

Pragmemi ocjenjivanja pokazuju sud o predhodno izrečenom iskazu. Ukoliko se oba komunikatora slože s izrečenim, intervokacija se može završiti ili se može otvoriti nova tema razgovora. Ako se

komunikatori ne slažu oko izrečenoga, mogu postavljati pitanja jedan drugome, dodavati argumente uvjeravanja zaoštravajući svoje stavove sve do svađe koja može dovesti do prekida komunikacije.

Sugovornik svoje neslaganje može zatajiti i slušati govornika iz pristojnosti. To se događa u neravnopravnom odnosu u kojemu je sugovornik u podređenom položaju. Ako su komunikatori u istom društvenom položaju (prijatelji, vršnjaci, kolege, poznanici) pa mogu reći što misle, služe se pragmemima ravnodušnosti ili odbijanja teme razgovora: *oprosti, ali to me uopće ne zanima, ne bih sada o tome, govorimo o čemu drugome;* ***przepraszam cię, ale to mnie w ogóle nie interesuje, nie chcę o tym mówić, mówmy o czymś innym.*** Tako se intervokacija može nastaviti.

Pragmemi slaganja posebni su modalni pragmemi kojima sugovornici pokazuju da su istomišljenici oko neke teme. Postoji cijelispektar tih pragmeme koji imaju potvrdni oblik, ali mogu imati i niječni ako govornik negativno govori o nekom problemu. Najjednostavniji pragmem je potvrdna partikula *da* koja se radi uvjerljivosti može triplicirati kao *da-da-da*. Poljska partikula potvrdnosti je *tak*. Neartikulirani oblici potvrdne partikule u hrvatskom se pišu različito: *aha, ahm, mhm;* u poljskome je zapis u skladu s pravopisom: *acha.*

Leksemski pragmemi ***potvrđivanja*** su prilozi, slični u oba jezika: *naravno, sigurno, razumljivo, jasno, točno, svakako;* ***naturalnie, pewnie, właśnie, zrozumiałe, jasne, dokładnie.***

Frazeologizirani ili predikativni pragmemi za potvrđivanje su sljedeći: *tako je, točno tako, upravo to, sasma naravno, u svakom pogledu, razumije se, baš sam to htjela/ htio reći, oteo si mi iz usta;* ***tak jest, dokładnie tak, właśnie to, pod każdym względem tak, ma się rozumieć, właśnie to chciałam/ chciałem powiedzieć, wyjąłeś mi z ust*** itd. Henryk Zwolski zove takve pragmeme modulantima (Zwolski 1985).

Ako govornik ne vidi reakciju sugovornika, može mu postaviti pitanje sugerirajući mu slaganje sa svojim mišljenjem: *slažeš se s tim, misliš li i ti tako je l' da* da *sam u pravu?;* ***zgadzasz się z tym, czy też tak uważasz? mam rację czy nie?***

Postoje i bezsubjektni oblici iznuđivanja slaganja pomoću upitnih pragmema: *je l' da? zar ne? je l' tako?zar nije tako? zar nije istina?;* ***zgadza się? tak czy nie? no nie? prawda? nie prawdaż?***

Pragmemi neslaganja najčešće su iskazivani partikulom nijekanja (*ne*) koja se može triplicirati: *ne-ne-ne*. Isto je u poljskome: *nie*.

Frazeologizirani i predikativni pragmemi nijekanja izraženi su modulantima tipa: *ma nemoj! što ti je?! ne mislim tako! drugačije na to gledam, ne slažem se, ne misliš valjda tako? nisi valjda to učinio?! ne bih ni u ludilu pomislila da ..., nisi u pravu, nisam baš sigurna! čini mi se da nije baš tako;* ***nie zgadzam się, inaczej na to patrzę, nie postąpiłeś chyba w ten sposób?! nigdy bym nie pomyślała, że..., nie wydaje mi się, że mogło to wyglądać inaczej, nie przypuszczam, że..., nie byłabym taka pewna, chyba nie masz racji.***

U značenju ***nijekanja*** mogu stajati i potvrdni ili pak upitni oblici: *gluposti! što ti je?! što bulazniš?! štagod! ma štagod pričaš! to je čista nebuloza, ma ti se šališ?! je l' ti to ozbiljno? što si to rekao? kako to misliš? zašto si tako uvjeren u to? jesi li svjesna što govoriš?! ti se šališ!* što ti misliš! i u poljskome postoje slični pragmemi: ***co ty! głupoty! gadasz głupstwa! co ty opowiadasz?! chyba żartujesz! akurat! skąd taka pewność?! jak ty to sobie wyobrażasz***?!

U navedenim primjerima vidi se da postoje stupnjevi nijekanja kojima se pokazuje i ocjenjivanje izrečenoga. Što je stupanj slaganja ili neslaganja veći, pragmemi imaju oblik tvrdnje, a kad je stupanj slaganja ili neslaganja mali, češći su prilozi nesigurnosti i upitnost.

Pragmemi ravnodušnosti pokazuju neutralnost ili nezainteresiranost govornika ili sugovornika za sadržaj, njihovu neumiješanost u kakvu radnju i sl. To se iskazuje pragmemima nijekanja: *ne znam, ne mogu ništa reći, nisam upućen u to, uopće me ne zanima, nije me briga, fućka mi se, svejedno mi je, neću se u to miješati, ravno mi je do Kosova;* ***nie wiem, nic nie mogę powiedzieć na ten temat, nic mnie nie obchodzi, w ogóle mnie nie obchodzi, wisi mi to, smolę to, wszystko mi jedno, nie chcę się ustosunkować do tego.*** Ovi primjeri pokazuju s jedne strane izricanje neupućenosti čime se prikriva neslaganje s izrečenim, a s druge strane pokazuje se neutralnost, nezainteresiranost govornika za problem. Takvi pragmemi označuju odsutnost svrstanosti u slaganje ili neslaganje s izrečenim, odnosno ne pokazivanje želje da se sudjeluje u rješavanju naznačenoga problema.

Pragmemi vrjednovanja osoba i njihovih djela iskazuju pozitivne ili negativne ocjene sugovornika ili trećih osoba. Najčešći tip takvoga vrjednovanja su leksemi kojima se eksplicitno pokazuje pozitivna ili

negativna ocjena. U govoru se često događa da se npr. negativna ocjena može izraziti pozitivnim leksemom ili frazemom uz odgovarajuću ironičnu intonaciju: *divno! bravo! lijepo - lijepo! svaka ti čast! baš si pametan! što si pogodila! zavidim ti na tvojoj pameti!*; ***cudownie! brawo! pięknie! ładnie! ależ ty mądry! akurat zgadłeś! pozazdrościć ci na takiej mądrości!***

Ironičnost se može iskazati i pitanjem: *kako si tako vidovita?! Otkud ti takva mudrost?!* ***skąd bierzesz tyle mądrości? jakżeś to zgadła?***

Pozitivna ocjena može se izraziti poočuu negativnih pragmema: *vražićak mali, baš si vražja, svi su vragovi u njemu, ispao je vragu iz torbe, vraški je dobar, vraška sreća;* ***diasek, diabełek mały z niego, diabeł mu z oczu patrzy, diabelskie szczęście, diabelsko dobry.*** Pozitivna osobnost veseljaka, živahne, snalažljive i radosne osobe postiže se metaforama i usporedbama s vragom, vražićkom. Prilogom i pridjevom *vraški; diabelski/ diabelsko* pokazuje se stupanj jačine kakve osobine ili obilježja.

Pozitivno vjrednovanje izriče se prilozima i pridjevima s većim brojem stupnjeva no što imamo u gramatičnome stupnjevanju: *nije loše, dobro, osrednje, O.K., super, superiška, nevjerojatno, fantastično, bolje ne bih ni ja mogla, čudesno dobro, najbolje na svijetu, neizrecivo dobro, izvrsno;* ***dobra, dobrze, nieźle, tak sobie, O.K., super, nieprawdopodobnie, fantastycznie, lepiej sama bym nie zrobiła, cudownie, niesłychanie dobrze, wyśmienicie*** itd. Osim pridjeva to mogu biti i imenice kao metafore za neku pozitivnu ili negativnu osobinu: *ti si anđeo (božica, mačka, tigrica, lav), ona je moja dobra vila;* ***jesteś moim aniołem (tygrysem), jesteś moją kochaną kociną*** i sl.

Glagolima se također mogu pokazivati ***stupnjevi slaganja i ocjenjivanja***: *slažem se, potpuno se slažem, samo tako nastavi, radiš izvrsno;* ***zgadzam się, zupełnie się zgadzam, rób tak dalej.***

Negativan stav obično se izriče ***prema trećim osobama*** izvan komunikacije. Tako za nekoga možemo reći da je *vražji, proklet, nepopravljiv, nepodnošljiv užasan, strašan, grozan, bijedan;* ***przeklęty, okropny, nie do zniesienia.*** Imenicama pragmemima također iskazujemo negativnu emociju: *gad, svinja, prasac jedan, skot, gamad, skotovi, svinje;* ***świnia, bydlak, ham, świnie, bydło ...***

Negativan stav može se izražavati pozitivnim pragmemima uz negativnu ili **ironičnu boju glasa**: *e, baš si pogodila! to je najjače! to ti je najpametnije;* ***trafiłaś w sedno! to bardzo mądrze z twojej strony, idealnie.***

Pragmemi indiferentnoga stava kod vrjednovanja pokazuju ravnodušje kao i pragmemi negativnoga vrjednovanja, samo sa smanjenom jačinom negativnoga naboja. Tim se pragmemima pokazuje nezainteresiranost govornika za sadržaj iskaza ili za neku osobu izvan komunikacije: *nemam baš neko mišljenje o tome, nemam pojma što on radi i ne zanima me, baš me briga kako izgleda, ne dira me to, fućka mi se za nju;* ***nie mam zdania na ten temet, nie interesuje mnie to, nie mam pojęcia o tym i nie chcę wiedzieć, gwiżdżę na nią, wisi mi kompletnie, nie obchodzi mnie to...***

Naročito negativno vrjednovanje mogu imati takvi pragmemi kad se odnose na osobu u komunikaciji. Govornik može tako reći sugovorniku: *briga me što ti misliš, ne trzam na tvoje štosove, ne uzbuđujem se zbog tvojih mušica;* ***jest mi wszystko jedno co ty na to, nie interesuje mnie twoje zdanie, nie obchodzą mnie twoje zachcianki.*** Takvi pragmemi uvod su u prekid razgovora ili dublju svađu, jer intervokacija podrazumijeva da se komunikatori uzajamno vole i poštuju.

Poseban oblik vokativnih pragmema su ***pragmemi čuđenja***. Čuditi se možemo čemu lijepome, ali i nekom lošem postupku. Isti pragmemi služe za pozitivno i negativno vrjednovanje, a neverbalni pokazatelji i situacija otklanjaju homonimnost tih pragmema. Iako izraženi vokativom, ti pragmemi nisu pragmemi obraćanja sugovorniku, nego služe za tobožnje obraćanje Bogu ili Majci Božjoj: *Bože moj! dragi Bože! Majko Isusova! Isuse Bože, Djevice!;* ***mćj ty Boże, Boże kochany, o Jezu! o Matko! Madona!***

Vokativnim pragmemima možemo se ***obraćati i nepostojećim osobama***. Tada su vokativi u množini: *ljudi moji, ljudi ljudski;* ***ludzie kochani.*** Čuđenje se može izraziti i uzvikom *nebesa*, čime se pokazuje jačina čuđenja.

Pragmemi žaljenja izriču se retoričnim ili običnim pitanjima: *zašto je tako moralo biti, zašto se on tako ponaša, zbog čega ja moram to podnositi, kako si tako bezobziran, kako možeš biti takav, zašto si to učinila?;* ***dlaczego tak musi być, dlaczego on tak się zachowuje,***

dlaczego ja to muszę cierpieć, dlaczego jesteś taki bezwzględny, jak ty możesz, dlaczegoś to zrobiła? Ovakva se pragmatična pitanja svode uglavnom na negativno vrjednovanje govornika prema postupku sugovornika.

Stereotipna ***retorična pitanja iz pristojnosti*** poseban su oblik iskrenoga ili hinjenoga žaljenja sugovornika što je govornik npr. donio dar: *zašto si išla trošiti;* ***dlaczego wydawałaś pieniądze?*** U tome je pitanju sadržano i upozorenje: *drugi put nemoj trošiti kupujući mi dar, jer se ja tada osjećam loše što si potrošila novac na mene;* ***następnym razem nie wydawaj pieniędzy na prezent dla mnie, bo mnie to krępuje.***

Pitanjem se može iskazati i sumnja u ispravnost učinjenoga, tj. govornik može sugerirati da se ne slaže s prethodno izrečenim ili učinjenim: *i ti bi to napravio?* ***ty byś to zrobił?*** Ovo pitanje stoji umjesto negacijske tvrdnje: *ja to ne bih nikada napravio;* ***nigdy bym tego nie zrobił***, a može stajati i umjesto dvoumljenja: *to bi se možda moglo napraviti i drugačije;* ***może to by się dało zrobić inaczej***. Neverbalna sredstva i situacija otklanjaju mogućnost homonimičnoga razumijevanja ovakvih pitanja.

5.2. Emotivni pragmemi u komunikaciji

Ovom se grupom pragmema izražava osjećaj (pozitivan ili negativan) prema komunikatorima, komunikacijskoj situaciji ili izvanjezičnim entitetima o kojima se govori. Mogu biti izricani različitim semovima, kao npr. semom biljke, životinje, antroponima, etnonima, broja i prostora. U daljem radu pokazat ćemo kako funkcioniraju pragmemi iskazivani tim različitim semovima.

5.2.1. Fitonimni pragmemi

Budući da je temeljno značenje pragmema emotivno, mnogi jezični znakovi mogu se promatrati u svom emotivnom značenju.

Emocija je pokretač svijeta i života pa tako i jezične djelatnosti. Ona je zato u pozadini uporabe svih jezičnih znakova.

Emotivi su jedinice emotivnoga izražavanja koje se u površinskoj strukturi pokazuju kroz različite tipove ***emosemova*** (Šahovskij 1984:97),

odnosno njihovo je glavno, dubinsko značenje emotivno, a površinsko može između ostaloga biti izraženo nazivima biljaka ili njihovih dijelova (npr. crven kao *paprika* = ljut, zajapuren od ljutine ili napora; on je kao *list* na vjetru = slab, labilan, nepouzdan). Fitonimni pragmemi su dakle jezični znakovi u čijemu je korijenu biljni naziv koji ima emotivno značenje, a ne izravno značenje dotičnoga biljnog naziva. Fitoemosem uvijek dakle znači štogod ino doli sam fitonim.

Emosemovi mogu biti dijelovi sintagme (metafore, usporedbe) ili samostalni leksemi, a formalno se mogu izkazivati i kao pridjevi, imenice ili pak glagoli, s prenesenim značenjem. Usporedimo neke primjere u hrvatskom i poljskom jeziku: *zapapriti komu* u hrv. znači *osvetiti se komu, učiniti komu psinu, nauditi komu* itd., a u poljskome nesvršeni glagol ***pieprzyć*** znači *pričati gluposti, dugo i dosadno pričati,* dok svršeni glagol ***opieprzyć*** biva prijelazan i znači *izgrditi. Bućoglavac* u hrvatskom sličnoga je značenja kao poljski emosem ***głąb kapuściany*** (doslovno *kupusov kocen*), jer obje označuju glupu osobu. *Bademaste* oči (crne oči) u poljskome se mogu izraziti drugom, za poljsko podneblje češćom biljkom, u pridjevnom obliku: *oczy* ***kasztanowe*** ili ***kasztanowate*** *(kestenjaste).* Usporedba *drhtati kao* ***šiba*** *na vodi* u poljskome ima drugačiji emosem: *drżeć jak* ***osika*** (drhtati kao jasika, treperiti), ali imaju isto značenje. Neki hrvatski fitoemotivi neprevodivi su doslovno: *vita jela* ili *sinovi jablanovi*, dok drugi imaju potpuno iste usporedbe: *osjetljiv kao mimoza = wrażliwy jak* ***mimoza***. i neki nazivi biljnih vrsta mogu imati dodatni pridjev koji im daje neku ljudsku osobinu, a taj je pridjev sastavni dio biljnoga naziva: npr. *žalosna vrba* u poljskome se zove *płacząca wierzba* (doslovno: *plačuća vrba*). Takvi termini ne spadaju u emosemove, jer nemaju primarnoga emotivnog značenja. Slično je npr. i s terminom *Adamova* ***jabučica***, gdje *jabučica* ne označuje malu jabuku, nego dio tijela po obliku sličan jabučici, ali bez emocionalnog odnosa prema tome frazeologiziranom terminu.

Uporabivost i tip emosemova ovisi o tome mogu li se oni uvrstiti u tekst ili samo u diskurz kao dijaloški tekst. Ovo pitanje zahtijeva najprije definiranje (tj. naše shvaćanje) teksta i diskurza.

Tekst u odnosu na diskurz teško je definirati kao i rečenicu u odnosu na iskaz. Ako rečenicu **R. Katičić** definira kao donju granicu teksta koji pak određuje kao slaganje rečenica u veće cjeline (Katičić 1986:13), tada smo se našli u začaranome krugu, jer definira jedno

pomoću drugoga. Pa ipak, svatko intuitivno razumije pojam rečenice iako je nedefinirljiva. Isti autor definira iskaze (on ih zove *izrjeke*) kao "sve što je u kakvoj prilici izrečeno ili napisano" (ibid:14) pa je tako u razgovoru "svaki govor i odgovor potpuna izreka bez obzira na to kako je nepotpuno i samo nabačeno ono što je u njima rečeno" (ibid:14). Ako je sve što je izrečeno ili napisano diskurz, onda što je tekst?

Mirjana Bonačić opisujući teoriju van Dijka shvaća "diskurs kao razinu jezične organizacije na kojoj se sistematski povezuje leksikogramatička značenjska organizacija, tekst, s nejezičnom organizacijom, pragmatičkim kontekstom" (Bonačić 1983:279). To bi značilo da je diskurz govorni tekst, odnosno da je diskurz najveća sintaktična jedinica koju se može definirati, kako kaže **Mirna Velčić**, "s obzirom na jezik (sistem - "langue"), govor ("parole") te jezičnu djelatnost ("language") (Velčić 1983:261). Kamo spada kontekst kao nejezični element koji je prema van Dijku bitna odrednica diskurza?

U djelima njemačkih autora što nam prikazuje **Pavica Mrazović** tekst i diskurz nisu strogo odvojeni, odnosno u definicijama teksta javljaju se jedanput semantične i pragmatične odrednice (npr. Pfütze kaže da je tekst "smisaono i svrsishodno sređen skup rečenica, između kojih postoje relacije značenja - semantika - i funkcije - pragmatika-", dok E. U. Grosse promatra tekst kao "dio jezičnog iskaza u procesu komunikacije") (Mrazović 1983:254). Ovakove definicije potpuno izjednačuju poimanje teksta i diskurza.

Predlažemo da se tekst definira kao niz gramatički uređenih i smislom povezanih ***rečenica***, a diskurz kao niz ***iskaza*** ili ***izrjeka*** ili ***govornih činova*** povezanih pragmatički (kontekstom, situacijom i pragmemima kao leksički praznim jedinicama). Ovo se može lijepo ilustrirati na primjeru diskurznog i tekstualnog elementa prenošenja jednog te istog smisla, jednom iskazanoga izrjekom, a drugi puta rečenicom, kako to prikazuje **K. Pisarkowa** u svojoj inventivnoj knjizi "Sintaksa telefonskog razgovora" (*"Składnia rozmowy telefonicznej"*), što ju je objavila još 1975. Niz primjera odobreno prisluškivanih telefonskih razgovora autorica je zapisala i analizirala. Tako jedan izvadak iz telefonskog razgovora Pisarkowa razglobljuje u tri segmenta: segment A čine "fatični signali povezanosti i segmentacije", tj. pragmemi, segment B čine "gramatične relacije", tj. konektori, a segment C je tekst u užem smislu, tj. smislena cjelina.

A. pragmemi	B. konektori	C. informemi
Słuchaj,		1) my musimy się zastanowić nad tym w ogóle,
wiesz		2) (musimy) wyraźnire porozmawiać,
	ale	3) (musimy porozmawiać) nie na zasadzie,
	żeby	4) (porozmawiać),
proszę cię		5) "jak napisać artykuł",
	tylko	6) (my musimy) rozpocząć taką akcję,
	ale	7) (my musimy rozpocząć) nie taką akcję
	żeby	8) było napisane,
	że	9) "rozpoczynamy akcję",
	i	10) nagle ją rozpocząć,
wiesz,	tylko	11) (my musimy) pod pewnym kątem dobierać pewne materiały,
	i	12) opublikować: "O modelu kultury narodowej".

Struktura ovoga izrjeka može se brojkama klauza i njihovim koordiniranim ili subordiniranim odnosima zabilježiti ovako:

1+2x3..... x6x7 ..... +10x11+12

4 8

5 9

(+ označuje sastavne klauze, a x rastavne, tri točkice koordinacijski odnos, a brojevi ispod broja 3 i 7 označuju subordinirane klauze)

Nepromijenjen smisao, a drugačiji oblik dobit će rečenica:

1) Musimy się zastanowić i
2) porozmawiać,
3) jak dobrać materiały pod takim kątem,
4) żeby opublikować artykuł o modelu kultury narodowej.

(Prevedeno ona glasi: 1) Moramo razmisliti i 2) porazgovarati 3) kako izabrati materijal tako 4) da se može tiskati članak o modelu nacionalne kulture.)

Grafički struktura navedene rečenice izgleda sada ovako:

1+2

3

4 (Pisarkowa 1975:153)

Iz ovakvoga shvaćanja proizlazi da se iskazi (izrjeci) razlikuju od rečenica samo po tome što imaju dodatni segment A (fatične signale

povezanosti ili segmentacije, tj. pragmeme). Pragmemi su semantički prazne riječi, tj. ne znače ono što iskazuju u površinskoj strukturi. Oni imaju modalno, pragmatično ili emotivno značenje. Svaki tekst koji sadrži pragmeme zvat ćemo diskurzom. i u pisanoj i u govornoj varijanti možemo imati i tekst i diskurz, ovisno kako se realizira površinski, sa ili bez pragmema. Pismo je samo tehnički ostvaraj, a hoćemo li napisano svrstati u diskurz, ovisit će o pragmemima, činiteljima koji su odrednice diskurza. **Dubravko Škiljan** smatra da "jezične jedinice determiniraju granice rečenice u govoru". Međutim, u govoru je teško odrediti granice izrjeka. One mogu biti određene "turnovima", ali se granice diskurza prepoznaju i po smislenoj cjelovitosti. Cjelovitost sama ipak nije razlikovna za tekst ili diskurz budući da i tekst, kaže D. Škiljan, traje tako dugo dok prepoznajemo smisao cjeline, a cjelina ovisi o prepoznavanju u primatelja, odnosno o tomu kako ju pošiljatelj formira. Dakle, proizvođači teksta ujedno ga i omeđuju, primjećuje Škiljan (Zbornik HDPL,1997). Svakako da je u pismu mnogo lakše naći granicu rečenice ili teksta, jer se ona obilježuje raznim interpunkcijskim znakovima. U govoru interpunkcijske znakove zamjenjuju "leksični ekvivalenti interpunkcije" (termin Pisarkowe u citiranoj knjizi) kakvi su: pauza, intonacija i ostali signali neverbalne komunikacije (npr. spuštanje pogleda ili šutnja ili produljeno gledanje sugovornika i sl.). Jedan "turn" može imati jedan ili više izrjeka kojima se granice ne moraju jasno osjećati. Npr. u navedenom izrjeku stavili smo točku na kraj 12. klauze, a u govoru nije bilo jasnih leksičnih ni neleksičnih ekvivalenata za točku. Moglo se dodati još neki pragmem ili konektor i raspravljati dalje o temi. Intonacija je bila uzlazna kao da autor želi dalje govoriti, ali je napravio malo dulju pauzu koju možemo ocijeniti kao točku ili kraj izrjeka.

Pragmemi u diskurzu kao dijaloškom tekstu ne moraju biti samo glagoli u imperativu kao što je to pokazao navedeni izrjek iz telefonskoga razgovora. Pragmemi mogu biti i imenice u vokativu koje imaju isto tako funkciju obraćanja sugovorniku, npr. *zlato moje, srce, dušice*. Ako takvi vokativi imaju emosem bilja, oni su fito-emosemovi, npr. *cvjetiću, ružice; tulipane jedan, tikvane*! Pramgemi ne moraju stajati samo na početku klauze, mogu biti i uklopljeni ili doći na kraj izrjeka.

Pragmemi su vezani uz osobu u komunikaciji i zato pojedine emosemove možemo uvrstiti samo u diskurz (vokativne i imperativne pragmeme), dok se u tekstu oni ne mogu naći. Međutim, emosemovi mogu biti i u tekstu, ali tada nisu vezani za drugoga komunikatora, nego

se odnose na treće osobe. Za slikovitu usporedbu mogu nam poslužiti osobne zamjenice u shvaćanju E. Benvenistea. Zamjenice za 1. i 2. osobu su pragmatične, tvore diskurz, dakle dijaloški odnos komunikatora, dok je 3. osoba jednine i množine kod Benvenistea nazvana ne-osobom, jer je isključena iz izravne komunikacije i neposrednoga obraćanja. Zato emosemove u tekstu možemo usporediti sa zamjenicom 3. osobe jednine i množine, a u diskurzu sa zamjenicama 1. i 2. osobe jednine (usp. Benveniste 1975:195).

Emotivi (i njihovi emosemovi) mogu tako biti i dijelovima teksta (kad se ne mogu rabiti u funkciji obraćanja) i dijelovima diskurza (kad se njima služimo isključivo u obraćanju drugoj osobi u komunikaciji). Na taj način možemo izdvojiti dva tipa emotiva, adresativne i neadresativne emotive. i fitoemotivi mogu biti adresativni i neadresativni.

Fitoemosemove čine leksemi s nazivom biljke koji imaju dodatno emocionalno značenje. Takve lekseme nazvali smo kraće fitonimnim pragmemima ili fitonimima. S obzirom na njihovu uporabu u tekstu ili u diskurzu razlikujemo dva osnovna tiša: a) ***adresativne*** i b) ***neadresativne*** fitonime. Prvi se rabe samo u dijalogu, u obraćanju drugoj osobi, dakle u diskurzu, dok se drugi javljaju u tekstu, dakle u odnosu na treće osobe izvan komunikacije.

5.2.1.1. Adresativni fitonimi

Što sve spada u adresativne fitonime poljskih i hrvatskih pragmema?

Najveći korpus adresativnih fitonima čine ***osobna imena i prezimena***, jer se njima u vokativnoj formi svakodnevno obraćamo jedni drugima. Zanimljivo je da u prezimenima hrvatski i poljski jezik imaju veliku sličnost (usp. npr. ***Vrbanić*** i ***Wierzbicki, Bukvić*** i ***Bukowski, Brezovački*** i ***Brzeziński*** ili ***Brzozowicz*** i sl), dok u imenima s fitonimom nema gotovo nikakve sličnosti, jer hrvatski ima mnogo fitonimnih imena, dok poljski svega par leksikaliziranih imena sa stranim korijenom biljnoga naziva u emosemu (usp. polj. ***Wioletta, Bazyli, Małgorzata, Narcyza, Hiacynt, Laura, Liliana, Kalina, Rosa*** i ***Flora*** te nekoliko domaćih vrlo rijetkih i arhaičnih: ***Róża, Kwiatosława, Olcha)*** (Cienkowski 1992:68).

U hrvatskome su najbrojniji emosemovi s nazivom ***cvijeća*** (npr. *Cvijeta, Cvita, Cveta* uz strane oblike *Flora, Flosina, Florita, Florinda,*

Florijana; Ruža, Jasmin(k)a/Jasmin(ko), Mirta, Smiljka/Smiljko, Koviljka, Lovorka/Lovro itd.). Mnoga imena imaju i muški i ženski oblik, ali kod nekih je samo jedan od rodnih oblika u uporabi (npr. Koviljka ni Ruža nemaju muškog imena)

Šimundić u ROI (1988) bilježi uobičajena imena s emosemom ***voća*** (*Višnja, Jagoda, Dunja, Drijenka, Grozdana)* kao i rjeđa (*Badema, Dinja, Tunja, Kajsija, Marela, Marena, Amarena, Nar(ja) ili Fruktula*.

U hrvatskom su česti i emosemovi ***drveća*** (*Ciprijan, Dubravka, Javor/Javorka, Jasenka/Jasenko, Jela, Jeliborka)* kao i rijetki (*Jablan(ko)/Jablan(k)a, Jorgovanka, Palma, Palmira, Tamara (iz hebrejskog: palma), Oleandar/Oleandra, Leandar/Leandra)*. Često ime *Silvije, Silvo, Silvano* sa ženskim likovima *Silvija, Silva, Silvana* susrećemo i u poljskom samo u ženskome obliku *Sylwia*, što je leksikalizirani oblik latinskoga značenja "šuma". U hrvatskom i u poljskom korijen je latinski, ali su se imena prilagodila izgovoru i grafiji pojedinih jezičnih sustava. Rijetko je poljsko ime *Olcha (*vrsta breze).

U hrvatskom su nerijetka i imena-emosemovi ***ljekovita bilja***: *Erika (Crnika), Žalfija, Rutvica, Vrbena, Smilj(k)a/Smiljko, Bosiljka/Bosiljko, Koviljka, Neven/Nevenka, Lovorka/Lovorko.* U poljskome postoje samo strani leksikalizirani korijeni: ***Szałwia***, *Laura/**Laurenty*** s prevedenim arhaičnim oblikom ***Wawrzyniec*** samo u muškome rodu).

Česti su u hrvatskome i emosemovi ***povrća***: *Fabijan/Fabijana* (iz lat. faba = bob), *Boban/Bobana, Maslina* odnosno *Oliva, Olivera, Olivija* s muškim oblicima *Oliver, Olivije, Maslinko* te ime češće susretano u Bosni - *Zil(k)a/Zil(k)o* prema lat. zilla = kupus ili iz arapskoga gdje Sillah znači bodlja, trn (ROI:381). Šimundić (1988) bilježi i fonetski zapisano ime *Merfi* iz engleskoga *Murphy*, a vjerujem da roditelji koji su to ime dali svome djetetu, nisu znali da ono znači: krumpir.

Ova osobna imena rabe se u vokativu kad imaju adresativnu funkciju, tj. kad su dio diskruza, a u ostalim padežima imaju neadresativne funkcije i dio su teksta.

Imena i u hrvatskom i u poljskom imaju još i svoje hipokoristične oblike, tj. rabe se od milja s deminutivnim sufiksima koje ovdje nećemo navoditi zbog nedostatka mjesta. Možemo samo reći da se u hrvatskom kulturnom krugu mogu davati deminutivni oblici kao osnovna imena (npr. Ružica, Silvica), dok je u poljskom to neuobičajeno i nepreporučljivo.

Međutim, uporaba hipokorističnih oblika u svakodnevnom obraćanju u poljskom je mnogo frekventnija nego u hrvatskom i to u imenima oba spola, ali s obzirom da su fitoemotivna imena u poljskom rijetka i s leksikaliziranim stranim korijenima, ne možemo navesti primjere hipokoristične uporabe. Još treba reći da u poljskom i u hrvatskom postoji augmentativna tvorba imena u hipokorističnoj funkciji, ali se to opet ne odnosi na fitoemotivna imena. Glavna osobina fitoemotivnih imena je hipokoristično obraćanje kojim se osobi ukazuje simpatija i ljubav, dakle, iskazuju pozitivni osjećaji.

Znatno je manje ***općih imenica*** kao adresativnih fitoemotiva, ali zato one imaju vrlo izražene pozitivne ili negativne emocije u obraćanju osobi. Tako npr. svoga sugovornika ili sugovornicu možemo u hrvatskom nazvati od milja vokativima: *cvjetiću, ružice, ljubičice, jabuko, dunjo, jablane*, a u poljskome: *kwiateczku (cvjetiću), ružyczko (ružice), ździebełko (grmiću), stokrotko (tratinčice), tulipanku (tulipančiću).* Ako smo pak ljuti na sugovornika ili ga želimo podcijeniti i uvrijediti, uporabiti ćemo negativne, pogrdne fitoemotive. Tako ćemo u hrvatskome reći: *tikvo glupa, tikvanjo tvrdoglava, šuplja tikvo, bućoglavče, tulipane*, a u poljskom: *ty szczawiu (kiselice jedna), ty głąbie kapuściany (kupusov kocenu).*

Fitonimi mogu biti sastavnice frazema koji su ovisno o uporabi adresativni ili neadresativni. Npr. frazem *kao da je s* ***kruške*** *pao* neadresativan je ako se njime opisuje netko nepriseban ili zbrkan kao osoba izvan komunikacije. Ako pak kažemo nekome: *jesi li ti s* ***kruške*** *pao*!? tada je taj frazem porabljen adresativno i dio je diskurza. U oba slučaja fitonim ostaje nepromijenjen, u genitivu, a ne u vokativu. Ali on ima posebno značenje u dubinskoj strukturi izrjeka i znači osobu koja nije "pri sebi", koja je odsutna mislima, nesnalažljiva ili luckasta. Kruška u ovome frazeologizmu predstavlja fitoemotiv i čini metaforu za jednu ljudsku psihičnu osobinu (smušenost, neprisebnost duha i sl.). Ona se ne može zamijeniti nekim drugim fitonimom drveta, npr. jabukom ili hrastom, ali se može zamijeniti nekim drugim emosemom, npr. udaljenim planetom Marsom (*kao da je s Marsa pao*).

U frazemima primjećujemo da se adresativna uporaba može iskazati pitanjem-usklikom koje ima glagol u drugoj osobi (*jesi li pao*), ali ne u imperativu. Ovaj oblik prošloga vremena samo je površinska struktura iskaza, dok je njegova dubinska struktura, tj. značenje, iskazana glagolskim načinom koji ne možemo nazvati ni imperativom ni

optativom, nego predlažemo naziv ***pragmativni način.*** On se naime može rabiti kao pitanje ili kao nijekanje u prošlom vremenu (usp. *Da se nisi usudio!* što znači: *Nemoj to raditi, jer ćeš dobiti od mene batina*! Isto pragmatično značenje ima izrjek *Samo se usudi! Samo probaj!* koji su po obliku i funkciji imperativi. Oblici *Ti nisi pri zdravoj, Tebi nisu svi doma! Ti nisi sasvim čist!* imaju isto značenje kao i pitanje *Jesi li ti s kruške pao?!* ili *Jesi li ti pri zdravoj?! Jesi li ti sam svoj?!* Pragmativni se glagolski način prepoznaje po značenju koje je frazeologizirano i javlja se samo u obraćanju. Ne možemo reći to isto u trećoj osobi, npr. **Da se on nije usudio to napraviti!*, jer to izvan komunikacije i komunikatora dobiva drugačije značenje.

Adresativni emotivi (fitonimi) imaju dakle ***apelativnu*** (dozivnu, imperativnu) ***funkciju*** u neposrednoj ili posrednoj komunikaciji, tj. u diskurzu kao dijaloškom činu. Osim dozivanja, dakle obraćanja pozornosti na govornika, fitoemotive možemo rabiti i kao molbe ili zapovijedi (ovisno o vrsti neverbalnih sredstava, tj. boji glasa, intonaciji i umiljatom ili otresitom načinu izgovaranja dotičnih fitoemotiva). Ovakva imperativna funkcija fitonima ostvaruje se dakle ne samo verbalnim, nego i neverbalnim sredstvima koje P. Guberina zove *vrednotama govornog jezika* (Guberina 1952 i 1992)

Kako su fitonimi sastavljeni od sema biljke - imenice, oni imaju samo jedan gramatički rod, a odnose se na dva spola. Neki se fitonimii ženskoga roda rabe samo za ženski spol (npr. *Ružo! i ružo!*), dok se fitonimi muškoga roda rabe za oba spola (usp. *"ti si **pupoljak**, a ja sam **cvit**"* kaže muškarac ženi u jednoj hrvatskoj narodnoj pjesmi). Fitonimima *ljubice, ružice* obično se obraćamo maloj djeci neovisno o spolu ili pak odraslim osobama ženskoga spola. Međutim, fitonimom ženskoga roda *Tikvo jedna!* možemo se obratiti muškoj i ženskoj osobi. Fitonimom "*Tulipane jedan*" obratit ćemo se samo muškoj osobi.

5.2.1.2. Neadresativni fitonimi

Neadresativni fitonimi imaju drugačiju uporabnu vrijednost od adresativnih. Oni se, naime, mogu pojaviti samo u tekstu, dakle izvan osoba komunikatora ja-ti. Njihovi su fito-emosemovi zato različitije metafore od onih u adresativnim fitonimima. Neadresativne fitonime mogu tvoriti pojedinačni leksemi, zatim usporedbe i konačno frazeologizmi s metaforiziranim fito-emosemovima. Svima je zajedničko emotivno značenje sadržano u korijenu leksema ili u jednoj od sastavnica usporedbi i frazeologizama.

Pojedinačni fitonimni leksemi mogu biti različite promjenjive vrste riječi, od imenica i glagola pa do pridjeva ili glagolskoga pridjeva. U poljskom se jeziku tako glagolom ***pieprzyć*** (doslovno: ***papriti***) označuje govorenje gluposti, a njegov svršeni parnjak ***opieprzyć*** ima sasvim drugo značenje: ***izgrditi koga***. Ovaj glagol u oba aspekta rabi se samo u žargonu. Ovakav glagol može biti i adresativan ako ga upotrijebimo u 2. osobi jednine ili množine (npr. ***pieprz! pieprzcie!*** u značenju: samo ti govori gluposti ili samo vi govorite gluposti!). Isto se tako može uzeti svršeni oblik kao adresativni imperativ. Ali mnogo je češća uporaba tih glagolskih aspekata u neadresativnom obliku (*On **pieprzył** mi przez godzinę).* Treće adresativno značenje ima svršeni glagol ***odpieprz się*** u značenju *ne dosađuj! bježi od mene! pusti me na miru! makni se!* Rabljen u neimperativnom obliku treće osobe jednine ili množine on dobiva neadresativno značenje u prošlom ili budućem vremenu: ***odpieprzył się; odpierprzy się*** u značenju: *pustio me na miru, maknuo se, otišao je* ili *otići će, pustit će me (nas) na miru*. Pasivni glagolski pridjev ***pieprznięty*** može se rabiti adresativno (*jesteś pieprznięty*) ili neadresativno (*on jest pieprznięty).* U svim slučajevima ima značenje *lud, udaren, blesav*. Četvrto značenje ovaj glagolski korijen ima u obliku ***wpieprzyć się/ wpieprzać się*** u značenju ***pogurnuti se/ uguravati se, nametnuti se/ nametati se*** (usp. Anusiewicz 1996:45). Peto značenje ima glagol ***pieprzyć się*** što u žargonu znači ***brkati se, miješati se*** *(o mislima).* Šesto značenje ima svršeni oblik glagola ***pieprznęć się*** u značenju ***baciti se, svaliti se*** *(na fotelj i sl.).* Sedmo značenje u poljskom ima fitoemotiv ***wpieprzać/ wpieprzyć,*** što se u nas ne može prevesti fitoemotivnim glagolom, a znači: *jesti brzo, lakomo jesti.* Hrvatski fitoemotiv istoga korijena nema tolikih mogućnosti ni značenja. Imamo

samo svršeni glagol ***zapapriti komu*** što, što je u prenesenom značenju: *nauditi komu, namjerno napraviti komu pakost,* ***napakostiti komu.***

Mnogo su češće imenice kao fitoemotivni leksemi prenesenoga značenja. One imaju veliku primjenu u žargonu pa mogu biti adresativne i neadresativne, ovisno o tome jesu li u vokativu ili u ostalim padežima. Evo ih nekoliko iz *Słownika potocznej polszczyzny* J. Anusiewicza (1996): ***ananas*** ili ***ancymonek, rodzynek*** moglo bi se usporediti s hrvatskim ***cveba***, ali se nešto razlikuju u značenju. Poljski primjer označuje čovjeka koji se loše ponaša, koji je nepristojan, a u hrvatskom označuje spretnu i lukavu osobu. ***Szczawik*** u nas nema biljne usporedbe, a umjesto nje rabi se oblik *šmrkavac, balavac.* Umjesto glave u poljskom se slikovito kaže ***dynia,*** što je u prijevodu isto: ***buća, tikva(nja). Ziółko*** (biljčica) na poljskome znači osobu lošega karaktera i također bismo to mogli prevesti sa ***cveba. Kołek*** **(kolac)** Poljaci kažu za nekoga tko je primitivan. To bi se moglo usporediti s hrvatskim zooemotivnim oblikom *papak.* Osim osobina karaktera imenicama se mogu izricati i pridjevne funkcije opisa izgleda, kao što npr. poljska fitoemotivna imenica *lebioda* (oregano) označuje fizički slabašnu osobu. U hrvatskom se to mora prevesti usporedbenim fitoemotivom ***nježan kao cvjetić, krhak kao grančica*** i sl. Poljska imenica *szyszka* označuje politički ili društveno važnu osobu i u nas se može prevesti zooemotivima: *krupna riba* ili *velika zvjerka. Mimoza* je u oba jezika sinonim za uvrjedljivu osobu. ***Kokosy*** **(kokosi)** su u poljskom metafora za ekonomsku kategoriju velikoga dobitka, što je u hrvatskom neprevedivo kao fitoemotiv.

U ***usporedbama*** fito-emosemovi funkcioniraju kao osnovni nositelji poredbenoga dijela kojim se pokazuje osobina čovjeka. Npr. usporedba *on kao da se najeo* ***ludih gljiva*** označuje da se netko ponaša kao da je lud. Kažemo li komu u drugoj osobi: *ti kao da si se najeo* ***ludih gljiva***! Ova usporedba ima adresativnu uporabu i čini diskurz. U poljskome postoje mnoge fitoemotivne slike koje su slične ili različite od hrvatskih. Npr. slična je usporedba *ležeć jak* ***kłoda*** s hrvatskom usporedbom *zavaliti se (izvaliti se) kao* ***klada***, ali poljsko značenje ima element bezosjećajnosti uz težinu, a hrvatsko element lijenosti uz otežalost tijela. Usporedba *czerwony (zdrowy) jak* ***ćwik*** u hrvatskom se ne prevodi *crven kao cikla* nego *zdrav kao* **dren** ili *rumen kao* ***jabuka*** u značenju *pucati od zdravlja. Cieszyć się jak goły w* ***pokrzywach***

(doslovno: veseliti se, biti sretan kao gol u koprivama) u hrvatskome nema odgovarajuće usporedbe, možda je najbliži frazem *i gol i bos i još mu je zima* kao slika nemoguće, loše situacije u koju je zapao pojedinac. U hrvatskome pak postoji fraza *neće grom u* ***koprive*** (lošem ili bezosjećajnom čovjeku neće se dogoditi nesreća), ali ona nije poredbena, samo je fitoemotiv isti kao u poljskoj usporedbi. Slično je s poljskom usporedbom *czuć się jak* ***groch*** *przy drodze* (osjećati se kao grašak na cesti, tj. osjećati se loše, biti ugrožen i sl.). Ona u hrvatskom nema istu fitoemotivnu sliku, a može se prevesti poetski *biti kao* ***cvijet*** *na asfaltu*, što stilski ne odgovara poljskoj gruboj žargonskoj usporedbi. Usporedba *wycisnąć kogo jak* ***cytrynę*** ima u hrvatskom sličan prijevod, ali u nešto modificiranome značenju: *iscijediti koga kao* ***limun*** naime znači u hrvatskome *iskoristiti koga do kraja*, dok u poljskom više znači *financijski koga iskoristiti, iscijediti komu zadnji groš.* Hrvatska fitoemotivna usporedba *biti kao* ***limun*** znači *izgledati ispijeno, biti blijed..*

U govoru funkcionira mnoštvo frazema čije su sastavnice fitoemotivi. Biljni element u tim frazemima rabi se kao metafora, odnosno kao slika koja je izravno ili neizravno povezana sa značenjem što ga fitoleksem daje cijelome frazeologizmu. Npr. fraza ***z kwiatka na kwiatek*** u poljskome govoru označuje nestalnu osobu i može stajati u funkciji imenice (usp. *to jest taka, jak to mówią, "z kwiatka na kwiatek"*, Anusiewicz 1996:164). U hrvatskom bi se moglo to prevesti pejorativnom usporedbom za nevjernu ženu: ona ti je kao pčelica, leti ***s cvijeta na cvijet***. Frazem ***pieprzenie w bambus*** označuje glupo brbljanje unedogled, dakle fitonim ima kvantitativnu komponentu. Bambus uz glagol označuje nešto posve drugo: *zrobić kogo w* ***bambusa*** u poljskome znači *ismijati koga, napraviti budalu iz koga, zeznuti koga*. Miris biljke metvice može imati značenje ljubavi, zaljubljivosti, požude u poljskom frazemu *czuć do kogo* ***miętę*** (osjećati privlačnost) i taj je frazem neprevediv na hrvatski s fitonimom.

S obzirom na ***uvrstivost u tekst ili u diskurz***, emosemove smo podijelili na adresativne (koji dolaze u diskurzu kao fitonimni vokativi ili imperativi) te na neadresativne fitoemotive (koji su uvrstivi u tekst kao jedinice pomoću kojih govorimo o osobama izvan komunikacije, tj. izvan odnosa ja-ti). Tako npr. jedan te isti emosem može jednom biti dijelom diskurza (npr. *kwiateczku! nie pieprz!*), a drugi puta dio teksta (npr. *pieprzenie w bambus, zrobić kogo w bambusa*).

Adresativni fito-emotivi mogu se izricati osobnim imenima i prezimenima kojima se izravno obraćamo osobama u komunikaciji. Ovdje smo izdvojili adresativne fitoemotive sa semom cvijeća, voća, drveća, ljekovita bilja, povrća te dijelova biljaka. U poljskom su ovakvi emosemovi rjeđi, nešto je više emosemova stranoga korijena koji su leksikalizirani, dok su u hrvatskim imenima česti i raznoliki emosemovi biljaka s korijenom domaćega naziva.

Katkad osobna imena mogu služiti drugačijim funkcijama od obraćanja. Tada su ona dijelom teksta te gube emotivnu vrijednost i postaju termini (usp. Adamova jabučica; polj. *jabłko Adama*). Za takve oblike kažemo da su to fitosemovi, a ne fitonimni pragmemi. Oni su metaforizirani (pokazuje se sličnost ispupčenja na vratu s oblikom jabučice), ali nemaju emotivne komponente. Zato ih možemo nazvati tekstualnim fito-terminima.

Postoje i opće adresativne fitoemotivne imenice pomoću kojih se obraćamo drugome u komunikaciji, no one su malobrojne u usporedbi s količinom osobnih imena. Njima mogu biti izražene pozitivne i negativne emocije kao i kod svih ostalih fitoemotiva. Pozitivne emocije izražavamo npr. kad se nekome obratimo vokativom ***cvjetiću, ružice, jabuko, jablane***; poljski: ***kwiateczku, rożyczko, tulipanku,*** dok ćemo svoj negativni odnos prema drugoj osobi pokazati vokativima poput: ***tikvo, bućoglavče, tulipane*** (na poljskom se to izražava posve drugačijim semovima biljaka: ***szczawiu, głąbie kapuściany***).

Neadresativni fitoemotivi imaju s adresativnima zajednički fito-emo-sem, tj. emociju i biljni naziv koji je sastavnica značenja. S obzirom na strukturu neadresativne fitoemotivi se mogu podijeliti na leksemne, poredbene i frazeologizirane. Zajedničko je svima da iskazuju pozitivne ili negativne emocije pomoću fito-semova koji imaju drugačije značenje od samih biljnih naziva. To je značenje preneseno, metaforizirano, oslikovljeno.

Fitonimi kao semovi imaju pragmatično značenje i kod adresativnih i neadresativnih emosemova pa se u pragmatičnoj literaturi oni tretiraju kao značenjski "prazne riječi" koje u tekstu ili pak u diskurzu dobivaju pragmatično značenje bliskosti, ljubavi ili ljutnje, gluposti, podcjenjivanja.

5.2.2. Zoonimni pragmem

Zoonimi kao ***životinjski pragmemi rabljeni u emocionalne ili afektivne svrhe*** imaju u komunikaciji funkciju *umilnica* (hipokoristika) ili *naljutnica* (pejorativi: psovke, uvrede, kletve). Oni su, dakle, pragmemi koji nisu samo individualno obojeni, nego imaju i društveni, uljudbeni karakter (Šklovskij 1987:48). V. I. Šklovskij kaže da "svaki pojedinac varira **tipiziranu** emociju, svodi ju na ovu ili onu riječ kao znak te emocije ovisno o svom individualnom iskustvu, ali u okviru društvenoga (općega) iskustva" (ibid.). On nadalje tvrdi da emotivi imaju leksično emotivno značenje. Jedno od značenja emotiva (ili afektiva) je komunikativnost koja se izražava pozitivnim ili negativnim reakcijama na podražaje iz okoline. S nama dragim osobama ili životinjskim ljubimcima komuniciramo tepanjem, ali ih nazivamo i različnim životinjskim imenima (npr. ***bubica, vrapčić, žabica, kokica, pilence, zečić, ribica*** itd.) i to u vokativu. Zato što služe u obraćanju takve zoo-afektive zovemo adresativima, tj. adresativnim zoonimnim pragmemima. Vokativi pokazuju njihovo glavno pragmatično svojstvo, obraćanje, a društveno prihvaćeno značenje pokazuje da ti ***zoo-afektivi nemaju denotativno leksično značenje*** dotičnih životinja, a najčešće nemaju ni prenesenog značenja neke od osobina tih životinja. Oni su zato **pragmemi** koji imaju značenje umilnosti ili ljutnje izražene tvorbenim sredstvima. Zato se najrazličnije vrste domaćih i divljih životinja, od sisavaca, ptica, kukaca, vodozemaca, do gmazova i riba, mogu rabiti kao zoo-afektivi u obraćanju.

Usporedimo li dva srodna jezika kao što su hrvatski i poljski, vidjet ćemo da se adresativni zoonimni pragmemi rabe ponekad na isti način, a ponekad sasma različito.

Na primjer u poljskom će funkcionirati *adresativna umilnica* ***robaczku***, što u doslovnom prijevodu znači ***crviću***, a u nas je to nerabljen oblik, jer je u hrvatskome u toj funkciji oblik *bubica* koji bi opet u poljskom doslovnom prijevodu glasio ***owadku***, a takovog oblika nema u poljskome.

Nadalje, negativne emocije pomoću zoonimnih pragmema iskazuju se u hrvatskom npr. *semovima domaćih životinja* poput: ***kravo, vole, biku, kozo, konju, kobilo, kučko, svinjo, krmačo, magarče, mazgo*** itd. U poljskom samo neki od navedenih životinjskih semova

mogu poslužiti kao uvrjede (npr. ***krowo, świnio, suko***), dok drugi semovi imaju značenje pozitivnih osobina i ne rabe se kao adresativi, nego samo u frazemima u kojima imaju pozitivno emotivno značenje (npr. *pracowity jak* ***wół*** = doslovno: marljiv kao vol; u hrvatskom u tom značenju možemo uporabiti pragmem ***mrava, pčele*** ili ***crva***).

Koza može u poljskom imati pozitivno i negativno značenje. U prvom slučaju označuje djevojku, tj. pragmem koze simbolizira jednu od osobina koze, okretnost i živahnost, a u drugom slučaju pragmem koze nema nijedne realne osobine koze, nego označuje glupost kao osobinu koju čovjek domeće gotovo svakoj životinji kao biću nižem od sebe.

Konj i ***kobila*** u poljskom mogu imati samo pozitivna emotivna svojstva i češće se pojavljuju u frazemima nego kao adresativi. Npr. pozitivni adresativ *ty* ***łysy koniu*** = u doslovnom prijevodu: *ti ćelavi konju*, ima značenje: stari prijatelju! *Pragmem kobile* u poljskom dolazi samo u frazemima i može imati pozitivno emotivno značenje (***znać kogo jak łysą kobyłę,*** što se na hrvatskom može prevesti samo kao: dugo koga poznavati ili netko je dugo komu prijatelj, prijatelj iz davnih dana, poznavati koga kao svoj džep i sl.) i negativno emotivno značenje (*jechać na kim jak na* ***łysej kobyle*** u značenju: podcjenjivati koga, hodati komu po glavi, gaziti koga i sl.).

Jedna te ista životinja može funkcionirati u hrvatskom i u poljskom kao pragmem za uvrjedu ili pak za oznaku simpatične nestašnosti. Tako ***svinja*** u hrvatskom i ***świnia*** u poljskom imaju po dva negativna značenja, jedno je izravno, u kojemu *pragmem svinje* označuje prljavu osobu ili osobu koja je nešto uprljala, a drugo je značenje preneseno, jer označuje osobu prljava karaktera, nepoštenu osobu, osobu koja podmeće zlo komu. Ako u poljskom taj isti pragmem tvorbeno deminutiviziramo u oblik adresativa ***świnko***, on će izgubiti pejorativno značenje oblika *świnio*. U hrvatskom se u tu svrhu mora uzeti pragmem za mladunče svinje pa dobivamo oblik ***prase*** koji kao adresativ znači blagu opomenu ili prjekoravanje osobe za neku napravljenu nepodopštinu. To je značenje još vidljivije u dvostrukom adresativnom životinjskom pragmemu: ***prase ptičje (mačje, pseće)*** u kojemu oblik *prase* znači prljavka ili nestaška, a drugi životinjski pridjevni oblik označuje obraćanje dotičnom kućnom ljubimcu i on ima izravno značenje te životinje. Prljavost se može iskazati i oblikom ***krmak*** čiji nominativ može funkcionirati kao vokativ kod adresativa. ***Krmača*** ima čak tri

značenja: izravno označuje ženku svinje koja ima mlade, drugo i treće su prenesena značenja za prljavu žensku osobu kao i za ženu koja je nekomu nanijela zlo, koja je pokvarena. Poljski oblik ***maciora*** označuje ženu koja zavodi čijega muža ili prljavicu. Oblik ***prosię/ prosiak*** u poljskom ima samo emotivno značenje prljavka i služi isto kao blagi prijekor, npr. kad se dijete zaprlja. ***Prasac/ prasica*** u hrvatskom obično ima preneseno značenje proste osobe (otprilike bi odgovaralo poljskom ***świńtuch***), osobe koja voli pričati lascivne priče i proste viceve ili pak osobu koja je prljava.

Majmune! u hrvatskom može biti samo negativni adresativ, uvrjeda, dok u poljskom ovisno o tvorbenom obliku dobiva pozitivno značenje (***małpko, małpeczko*** reći će se nekom simpatičnom djetetu ili osobi) ili pak negativno značenje (***ty małpo, ty małpiszonie ty***).

Iz navedenih primjera možemo vidjeti da zoonimni pragmemi imaju i u poljskom i u hrvatskom jeziku više značenja isprepletenih u leksemima. Gramatično značenje utječe na semantično i pragmatično kao i obrnuto: ovisno o semantičnom značenju rabit ćemo dotični gramatični (tvorbeni i padežni) oblik. Pragmatično značenje daje više slobode u izboru zoo-leksema, ali društveno funkcioniranje jezika ipak ograničuje njihov izbor . Ukratko, možemo reći da zoo-afektivi imaju pragmatična, semantična i jezična svojstva koja u leksemu funkcioniraju nerazdvojno. Pogledajmo kako izgledaju ova tri svojstva pojedinačno.

Pragmatična svojstva zoonimnih pragmema vidljiva su u uporabi različnih pragmema životinja, ovisno o kreativnosti pojedinca, ali postoje i oni najčešći i najtipičniji oblici koje rabimo za izricanje pozitivnih ili negativnih osjećaja. Vokativi tih zoonimnih pragmema oblika znače isto što i imperativ druge osobe jednine glagolske konstrukcije: *čuj me, slušaj me, budi dobar, obrati pozornost na ono što ću ti reći, gledaj me, mazi me* ili pak: *bježi od mene, goni se, idi dovraga, nestani* itd. Na primjer, vokativi ***mišiću, bumbarčiću, žabice*** u hrvatskom imaju svoj adekvat u poljskom: ***myszko, robaczku, żabko*** i u oba jezika znače obraćanje dragoj osobi ili njeno dozivanje (apelativna funkcija). Emotivan odnos prema dragoj osobi iskazuje se i gramatički, deminutivnim tvorbenim oblicima. Takovi zoo-afektivi nemaju izravnog semantičnog značenja životinje, nego samo pragmatično značenje umilnosti. Dakle, gramatično i semantično značenje ovdje su podređeni pragmatičnom značenju. Za takove lekseme kažemo da su semantično prazni

(Pisarkowa 1976, Laskowski 1978). Njihovo je glavno značenje pragmatično: osjećaj ljubavi ili mržnje. To potvrđuju i pridjevi i zamjenice dodavane vokativima imenica umilnica u hrvatskom i u poljskom jeziku: ***mišiću moj slatki, dragi, jedini; najdraža moja bubice*** (hrvatski) ili: ***moja ty słodka żabeczko, koteczku ty mój najdroższy ty*** (poljski). Kako vidimo, u poljskom se zamjenica *ty* stavlja iza vokativa ili iza posvojne zamjenice, a u hrvatskom se zamjenica *ti* ne rabi, vokativ dolazi na kraj ili na početak sintagme, pridjevi se mogu ponavljati. To znači da je distribucija emotivnih sastavnica nešto drugačija u hrvatskom nego u poljskome jeziku.

Zoonimni pragmemi kojima se izražavaju pozitivni osjećaji zovemo i ***zoo-pueritivima***, jer se oni rabe u dječjem jeziku te sekundarno, kad odrasli oponašaju dječji izgovor i izbor riječi. (Pintarić 1996). Oni služe u komunikaciji za obraćanje dragoj osobi, za umiljavanje riječima i tada bilo koja riječ može biti u funkciji umiljavanja te stoga pueritivi nemaju semantičnoga značenja. Njih ćemo posebno opisati kao pueritivne pragmeme u poglavlju 5.2.3.

Uporaba zoonimnih pragmema u izražavanju negativnih osjećaja mnogo je kompliciranija. Njihova je funkcija vrijeđanje, ismijavanje, izražavanje mržnje, psovanje, tjeranje od sebe, tj. izražavanje svih negativnih emocija u komunikaciji. Ti negativni zoonimni pragmemi mogu biti isto u obliku adresativa (tj. vokativi imenica), a mogu biti i parenteze (uklopljeni oblici) u funkciji psovke, uzvika ljutnje i sl. Ovamo se može pridružiti i oblik samoadresativa (Dąbrowska 1992:137)

Osnovno pragmatično značenje zoonimnih pragmema je hipokorističnost i pejorativnost kao dvije suprotne emocije. Hipokorističnost kao pozitivna emocija izrazuje se pueritivima, deminutivima, a nerijetko i augmentativima u hipokorističnom značenju, no o tome ćemo govoriti u poglavlju o jezičnim svojstvima zoo-afektiva. Pejorativnost kao negativna emocija izražena je u negativnim zoo-afektivima kojima se komunikatora želi uvrijediti, otjerati, prekinuti s njim komunikaciju. To su dvije najvažnije pragmatične osobine zoo-afektiva.

Semantična su ***svojstva*** zoonimnih pragmema vrlo komplicirana, pogotovu ako se uspoređuju u hrvatskom i poljskom jeziku. Problem je u tome što se rabe najrazličnije životinje, a unutar jedne vrste još se semantički izdvajaju podcjeline: muško-žensko, veliko-malo, obilježeno-neobilježeno, sinonimni oblici, deminutivi-augmentativi i sl.. Može se dogoditi da se sve ove razlike nađu u samo jednom životinjskom semu,

npr. ***maca/macan, mačka/mače, mačak/mačka, mačak/mačor/macan, maca/mačketina*** i sl. Ove osobine ne moraju dolaziti u parovima. Svaki tvorbeni oblik može imati zasebno semantično značenje, neku ljudsku osobinu. Npr. *ovca* u hrvatskom označuje naivnu, lakovjernu ili glupu osobu, a u poljskom *cap* (ovan) označuje smrdljivca. Primjera ima u nedogled ako osim adresativa uzmemo u obzir i frazeologizme sa semom životinje. Tako npr. ***byk*** u poljsko i ***bik*** u hrvatskom funkcioniraju semantički različito. Dok u poljskom nema adresativnoga značenja, u hrvatskom ga ima i to kao uvredljivo negativno obraćanje čovjeku (biku blesavi). Osim toga još može imati značenje jakoga čovjeka u usporedbi ***jak kao bik*** (odnosi se obično na mušku osobu). U poljskome bik ima značenje jakoga, debeloga i zdravoga čovjeka (***silny, tęgi, zdrowy jak byk***), a zanimljivo je da *byk* znači i nešto neživo kao npr. udarac glavom u trbuh (***zwalić kogoś bykiem***) ili tiskarsku pogrješku. *Byk* znači neživo i u frazeologizmima, kao npr. ***wyraźnie jak byk*** (vidljivo, jasno kao na dlanu, jasno kao sunce), ***strzelić byka*** se prevodi kao *izvaliti glupost*, a ***chwycić byka za rogi*** ima značenje *s neba pa u rebra* ili *odmah prijeći na stvar*. Ovo je dokaz da svi semovi životinja ne moraju biti i zoonimni pragmemi, jer se u navedenim frazemima sem bika ne rabi da bi se izrazio neki osjećaj, pozitivan ni negativan. Slično je i sa *semom* ***pas.*** On može biti zoonimni adresativni pragmem koji je čest u poljskom jeziku i kao pueritiv i kao uvrjeda. Npr. vokativni deminutiv ***piesku*** mogao bi se u hrvatskom prevesti kao ***psetance*** kad se obraćamo ljubimcu psu, ali taj pueritiv u poljskom se rabi i u obraćanju maloj djeci. U nas je to vrlo rijetko, samo sam jednom čula da se majka obraća svom sinu tepajući mu ***pesek mamin mali*** i to u kajkavskom obliku deminutiva.

5.2.3. Pueritivni pragmemi

Pueritive kao opći naziv za oblike "***dječjeg jezika***" (*język dziecięcy*, Szymczak 1978) najprije su počeli rabiti psiholozi, a kasnije se njima počinju baviti psiholingvisti. Danas pueritivi ulaze u područje zanimanja lingvista, tj. pragmatičara, kao govorne jedinice što ih koriste djeca, ali i odrasli u komunikaciji s bliskim osobama i kućnim ljubimcima. Tako ***nastaju sekundarni pueritivi koji čak ulaze u rječnik*** (usp. Słownik Języka Polskiego) i standardiziraju se u jeziku. Tim se

sekundarnim pueritivima u sporazumijevanju služe i odrasli kad žele iskazati ljubav i bliskost onome kome se obraćaju.

U govornoj komunikaciji pueritivi imaju više funkcija pa i posebnih obilježja. Jedna od najčešćih osobina pueritiva je hipokorističnost kojom se izražava pozitivan emocionalni odnos prema osobama, životinjama ili stvarima s kojima dolazimo u dodir. Sekundarnim hipokorističnim pueritivima služe se odrasli kad žele izraziti ljubav, toplinu, srdačnost, nježnost, tetošenje, slično kao što to čine djeca svojim primarnim pueritivnim tepanjem.

Kao govorne jedinice sekundarni pueritivi najviše specifičnosti pokazuju u okviru ***paralingvističnih sredstava***, tj. bojom glasa, intonacijom, naglascima, a i u okviru ekstralingvističnih sredstava, najčešće mimikom (Rot 1976) te se razlikuju i od običnih gesta i od jezičnih znakova. Proučavanje na ovoj razini zahtijeva analizu video-materijala pa se u našem radu nećemo upuštati u opisivanje neverbalnih sredstava izražavanja pueritiva, jer se oni ne mogu zapisati fonemima. Svaki zapis na takvoj razini samo je djelomičan i jedino sliči fonemima. Zato se na ovoj neverbalnoj razini izdvajaju pueritivi kao nefonemizirani gestemi, tj. spontani izrazi određenoga emocionalnog stanja. Pueritivi su stoga višeslojan komunikacijski znak - ***pragmem***. Osim ekstra- i paralingvističnih načina izraćavanja tu su još i proksemične i subperceptivne specifičnosti pueritiva (Hall 1973).

Mimika zaokruženih usana te specifičan timbr koji imitira dječji glas i prati geste izražavanja ljubavi milovanjem, glađenjem, dodirivanjem ima svoje pokazatelje i u gramatičkom uobličenju.

Pueritivi mogu biti najprije ***fonemizirani gesto-leksemi*** koji još nemaju morfoloških obilježja, ali su izgovorno standardizirani. To su različni oblici pueritivnih usklika (npr. ***joj, ge, uf, pis-pis, cap-cap, ko-ko, vau-vau, hop-a, hop-s, hop-cup***) kod kojih se fonemi oblikuju u slogove i mogu imati čak i prvotne začetke morfema (Bartmiński 1978:162).

Na fonemskoj razini kao specifičnost pueritiva javlja se ***zamjena jednih fonema drugima*** (npr. umjesto "zločest" odmilno možemo to ozgovoriti kao "***dzokani***", što na leksičkom nivou predstavlja deminutiviziranje oblika "zločest" u oblik "zločkani", a zatim dolazi do zamjene fonema "z" u hrvatskom nepostojećim fonemom "dz". Osim toga, dolazi i do ispadanja fonema "l" i "č" (nakon što se "č" zamijenilo s mekšim "ć"). Česta je i zamjena suglasnika "r" koji djeca najteže

izgovaraju. On može dobiti foneme: "l", "j" ili "u" (npr. Kori se može pueritivno izgovoriti kao "Koji" ili "Koli", a Švrćo kao "***Cvuco***").

Sljedeća odlika pueritivnih fonema je ***omekšivanje suglasnika*** (Tomanović 1950:30). Tako pragmem "debeli" ima odmilni lik "d'ebel'i".

Fonemi "č", "ž", "š" zamjenjuju se sibilantima "c", "z", "s", "dz", mogu se omekšivati, a mogu ostati kao palatali iako nešto mekši (čupko = ***cupko***, žabica = ***dzabica*** ili ***z'abica***, šašavi = ***cacavi*** itd.

Duljenje i umnažanje samoglasnika stvara dojam okrugloga glasa sličnoga glađenju, tj. imitiranje okruglih pokreta od milja može se vršiti pomoću nizanja istih samoglasnika. Tako npr. možemo reći: ***jaaaadna*** moja ***caaapilica*** (umjesto: jadna moja šapilica).

I ***akcent*** kao paralingvistično (prozodijsko) sredstvo pokazuje pueritivnost uporabom dugog umjesto kratkog akcenta ili pak promjenom kvalitete dugog akcenta. Kao primjere možemo uzeti riječi: mačka, medvjed, zec i njihove pueritivne ekvivalente: ***máca, médo, zéko***. Ali već u pueritivima sa zatvorenim slogom nema razlike u duljini kod pueritivnih oblika: ***macan***, zekan. Opća imenica "zloća" može ući u pueritivni muški oblik "zločko" i tada ima kratak akcent, ali može dobiti i oblik s produljenim akcenom u prvom slogu: ***zlóćo*** < zločko. Upravo ovaj dugouzlazni naglasak razlikuje muški rod pueritiva od vokativa ženskog roda: zlòćo. Isto je i s vlastitim imenima hipokoristicima u književnom hrvatskom jeziku (npr. Zvònko - ***Zvóne*** ili obrnuto, ***Mánda*** - Màndica). Vidimo da hipokoristik dobiva drugačiji akcent od osnovnog oblika. Ako se hipokoristik krati, dobiva dug naglasak, a ako se sufiksalno produžuje, naglasak se krati.

Pueritivi na ovoj razini mogu biti i leksikalizirani pueritivi, jer imaju leksičko-gramatičke specifičnosti (fonem kao artikulirani glas, premorfeme, slogotvornost, naglaske).

Pravi leksikalni pueritivni pragmemi dolaze do izražaja na ***morfološkoj razini***. Oni se prepoznaju kao riječi s određenim tvorbenim morfemima i određenim izravnim značenjem. Osim njih postoje i metaforizirani pueritivi koji imaju preneseno značenje uz određene tvorbene morfeme.

Pogledajmo kako ova dva tipa pueritiva funkcioniraju u obraćanju Koriju.

Osnovno ime KORI zamjenjuje se dodavanjem različnih tvorbenih sufikasa na korijen po dobivamo: ***Kor-ko, Kor-kan, Kor-ica, Kor-i-li***

(***Kor-y Lee!), Kor-cio, Kor-unio*** itd. To su inačice imena pomoću domaćih i stranih sufikasa muškog i ženskog roda. Oblik ***Kor-kovado*** potječe od toponima koji ima sličan korijen pa izaziva asocijaciju na ime Kori. Inačice se rade i od drugačijega korijena vlastitih imena ili prezimena koji se dodaje na osnovni korijen **Kori** (***Kori-slav, Kori-slav-ski, Kori-slav-ov-ić, Kori-mir, Kori-mir-ski, Kori-mir-ov-ić,Kori-mil, Kori-sav, Kori-voje*** i sl.). Ovi oblici imaju notu humora od milja kao i druge varijante kojima se obraćam svome psu. Imena koja mu nadjevam mogu biti od izmišljenihlikova iz priča (Švrćo, Švrćica, ***Cvuco, Cvucak, Cvucica***; Zekoslav-mrkva, ***Dzekocav-mukva***; Gremlin, ***Gemlincic***; Argus, ***Ajguc***; Cerber, ***Celbelak***), od imena i prezimena s korijenom ljub- (Ljubica, ***Jubica, Lubica,*** Ljubičica, ***Ljubijankić***).

Imenice na -ica stvaraju se i od pridjeva (epica < lijep, cakica < sladak, dobrica < dobar.

Opće imenice također su podloga za stvaranje pueritivnog imena: *zmaj,**dzmaj, dzmajko, dzmajevac**; aždajica; vještičuljak; konobar.*

Od pozitivnih i negativnih psećih osobina iskazivanih pridjevom mogu se stvarati imenice koje tvore ime psa s dotičnom osobinom (npr. čupav = *čupko,* **cupilo, cuposlav, cuponja, cupiculjak, cupi-cup;** glup = ***glupko, glupcica, glupusnica, glupili, glupi-glup***; tup = ***tupko, tupan/dus/, tupancica***; šašav = ***sasavko, sasko, šašavko, šaško, cacko, cacavi, cako***; blesav = ***blesavko, blesko, bleskica, bleso, becavica, becan, beko, bekili, bekica***; debeo = ***debeli, debelica,debelkica, debelcica, debelo, debejo***; prljav, zamazan = ***mazani, madzani, musavi, musavac, mucavi, mucavica, mukica***; zločest = ***dzoko, dzokani, koko-dzoko***; mokar = ***mokrica, moklica, mokica, mokića***; sladak = ***slatkica, cakica, catki, cako, cakonja, cakili*** itd.). Vidimo da osim različitih sufikasa muškog, ženskog i srednjeg roda pueritivni oblici mogu biti tvoreni zamjenom fonema i kraćenjem. Od pridjeva nastaju imenice, ali ponekad ostaju i pridjevi nešto drugačijeg oblika. Zanimljivo je da je većina osobina negativnog značenja, ali u pueritivima one dobivaju značenje od milja i još naglašuju emocionalnost, jer unatoč negativnosti koju nose, njima se iskazuje ljubav. Pueritivi se mogu ostvarivati i različitim ***netipičnim ili arhaičnim sufiksima*** koji im daju humoristićan prizvuk (smrd-***uljčica,*** cmad-***uljak***).

Sufiksi u pueritivima mogu se ***gomilati*** jedan do drugoga (*cup-i-lica*) ili se korijeni mogu *multiplicirati uz rimu* (***glupi-tupi, cacavi-becavi; čupi-čup, glupi-glup***).

Pueritivnim izgovorom fonema stvara se niz *homonimičnih leksema*, npr. *mucavac = musavac*, a ne *mucavac*, *bicemo - brišemo*, a ne: *bit ćemo*, *bekan - becan*, *blesan*, a ne: *bekan* (prljav), *tuci = trči*, a ne: *túci* itd.

Leksemi se mogu rabiti pojedinačno ili s *redupliciranim korijenom* istog ili sličnog lika (npr.: ***čupso-glupso, cupco-gupco, cupica-gupica; bupcica-tlupcica, bubica-trubica*** i sl.). Mogu se rabiti i samo korijeni s premorfemima: ***cupi- cup- gupi - gup***, čime se održava ritam, a posljednji se slog melodijski povisuje.

Od fleksijskih oblika najčešće se rabi *nominativ jednine u funkciji vokativa* kao padeža obraćanja (*Korica, tulipan, tupilan, lajkovic*). Ali i vokativi se mogu čuti, međutim, oni dobivaju nestandardne i negramatične oblike, kao npr. ***magalic-o*** (umjesto: *magarice*), ***pcinic-o*** (umjesto: *pcinice, psinice*). Standardizirani oblici vokativa također se mogu koristiti: glavonjo, reponjo, micune, dzivotino, dzvekancicu.

Na ***sintaktičnoj razini*** pueritivi se ostvaruju u tri oblika: u sintagmama, u jednostavnim rečenicama te u višestrukim rečenicama.

U ***sintagmama*** se pueritivi stvaraju uglavnom po sintaktičnim zakonitostima rekcije, sročnosti i pripadnosti, dakle, "akomodirani su", tj. međusobno su prilagođeni gramatički i semantički (Topolińska 1984) kao i ostali značenjski povezani skupovi riječi smješteni uz glavnu riječ.

Pueritivne sintagme tako mogu tvoriti ***imenske*** koji sesastoje od zamjenica, pridjeva, imenica, broja jedan, a mogu im se pridružiti i usklici. Npr. pridjevno-zamjenična sintagma: *moje cako majo* (moje slatko malo) izostavlja imenicu koja podrazumijeva glavni član (*psetance*), ali ona može biti i prisutna (npr. *moje cako majo pceto/ pcetance*). Sintagma "*moja cupica-glupica*" sastavljena je od zamjenice i imenica napravljenih od pridjeva "čupav" i "glup" uz dodavanje sufikasa ženskoga roda iako se odnose na psa muškoga roda. Sintagma "*joj, buhice, buhice, buuuhice*" ima samo jednu tripliciranu imenicu, a usklik nije u gramatičnoj svezi s tom imenicom, ali je semantično povezan s njom pa možemo reći da je u odnosu sintaksne pripadnosti (Polański 1978:269) i zamjenjuje predikat "grizu" te priložnu oznaku "jako".

Broj "*jedan*" često je u imenskim sintagmama uz glavnu imenicu i pridjev istoga korijena, uz pridjev i zamjenicu ili uz pridjev drugačijega korijena: *dzoko **jedan** dzokani, magare **jedno** moje malo, žabac **jedan** obični*. On ovdje nema oznaku količine, nego služi za naglašavanje i za neodređenost kojom se izriče opominjanje ili blagi prijekor. Uz broj "jedan" to potvrđuje i pridjev "***obični***" kojim se potencira neodređenost, neposebnost, ništa naročitoga, što je u suprotnosti s emocionalnim pokazivanjem ljubavi u boji glasa i gestama.

Vokativna sintagma može značiti isto što i imenski predikat ako se pretvori u rečenicu. Npr. sintagma "***mamune jedan becavi***" znači isto kao da kažemo: Ti si blesav kao neki majmun. Emotivni dodatak koji se osjeća u glasu i po gestama tvorio bi suprotnu nezavisnu klauzu: "***ali ja te ipak volim***" ili "*ali **ti si ipak samo moj jedini***".

Glagolske grupe u sintagmama sastoje se od glagola predikata i od priloga koji su s tim glagolima u sintaktičnom odnosu pripadnosti (npr. ***tuci majo*** = trči malo; ***dodzi budzo*** = dođi brzo). Često se ispred glagola rabi glagolska partikula za poticanje na akciju: ***(h)ajde*** ili ***(h)odi***. U toj funkciji mogu biti i glagoli u prezentu ili imperativu: ***idemo, dođi, daj***.

Glagol u infinitivu obično je popraćen ***negacijom zabrane***: ***ne lajati, ne pakiti*** (plakati). Takva negacija svojstvena je dječjem jeziku, dok književni jezik u konstrukciji s partikulom mora imati glagol u imperativu (*ne laj, ne plači*). Uz imperativnu niječnu partikulu "*nemoj*" rabi se *infinitiv*, jer ta partikula već ima imperativni oblik za 2. osobu, samo joj treba dodati glavni glagol u infinitivu (nemoj plakati, nemoj lajati i sl.).

Prezent obično rabim u 1. osobi množine i kad radnju vršimo oboje istovremeno (npr. "*idemo*") i kad radnju obavljam sama (npr. "***brišemo Korija***" - umjesto "*brišem Korija*"). Ova množina u kojoj radnju vrši samo jedna osoba znači želju da pas dopusti brisanje i tako sudjeluje zajedno sa mnom u toj radnji. Taj je prezent ovdje zato vrsta optativa i može mu prethoditi pragmem nukanja: *(h)ajde, daj, (h)odi, dođi + brišemo Korija.*

Umjesto glagola mogu se rabiti ***i pragmemi-modulanti*** (Zwolski 1985) od usklika, partikula, zamjenica, veznika. Ti su oblici specifični za govorni jezik i naši primjeri pokazuju samo jednu njihovu funkciju, potvrđivanje ranijeg iskaza, modificirano ponavljanje predikatnoga značenja. Npr. "Cupica je gladan, ***pa da***." "Idemo, ***nego, ma da***". "Bio si dobar, ***nego šta, ma jesi, da***". Ti pragmemi-modulanti mogu biti

jednostavni (nego, da, je) ili udvojeni (*ma **da, ma nego, ma je, pa da***). Kod jednostavnih naglasak je na prvom slogu i vokal im može biti umnožen (***neeego, daaa, jeee***), a kod udvojenih modulanata naglasak je na posljednjem slogu (vokal također može biti umnožen).

Jednostavne rečenice ostvaruju se izostavljanjem subjekta, izostavljanjem predikata (elipsama), a mogu imati sve glavne i sporedne dijelove.

Česti su ***imenski predikati*** s imenskim dijelom obično u srednjem rodu (iako je pas muškog roda, rabese odmilnice srednjega roda, jer je to rod za nešto malo, dobro, simpatično): "Ti ci moje cako majo" (*Ti **si moje slatko malo***.), "Pceto mi ***je mokričasto***" (*Pseto mi **je mokričasto***.).

Rečenice se mogu slagati i u obliku ***retoričnih pitanja***: "*Dze je moja bubica*? (*Gdje je moja bubica*?) ili "*Ko je moje majo pacence*?" (Tko je moje malo prasence?). Te su rečenice pragmemi bez značenja, jer je pas prisutan, tj. znam gdje je bubica i tko je prasence. One imaju pragmatično značenje odmilnog obraćanja psu.

Upitne rečenice ne moraju biti samo retorična pitanja, nego mogu biti i pitanja na koja moram sama odgovoriti, budući da je komunikacija sa psom govorni monolog, a samo djelatno dijalog. Pitanja mogu biti postavljena s upitnom partikulom ili samo intonacijom, npr. ***Je l' mi je moje cuce gladno***? ili ***Pac mi je gladan? Pac bi ce iglao***? (Pas bi se igrao?). Pas na ta pitanja odgovara neverbalno pokazujući kutiju s keksima, odlazeći prema kuhinji ili pak skačući i lajući veselo u igri. Na pitanje: "***A ta bi moj mali pac***?" (A šta bi moj mali pas?) moram sama pogađati odgovor ako on ne pokaže što želi. Npr. na pitanje "*A kuda bi pas išao*?" pas odgovara tako da se uputi u pravcu u kojemu on želi ići ili pak sjedne ako ne želi ići u pravcu u kojemu sam pošla.

Glagolski predikati najčešće su u imperativu i kraj njih je objekt: ***Daj*** lopticu! ***Donesi*** štap! ***Traži*** miša! ***Nosi*** kost! ***Igraj se*** s pesekom! Uz njih može stajati i nukajuća partikula "***(h)ajde***" koja ima značenje poticanja, nukanja, na izvršenje radnje (npr. *Hajde, igraj se s pesekom*!). Događa se da ove partikule nukanja rabim i za glagole čiji prestanak radnje želim potaknuti pa dolazi do kontradiktorne naredbe, jer pas ne može shvatiti da jedna te ista riječ jednom znači poticaj na radnju, a drugi puta sprječavanje radnje (***Hajde, sjedi***! je takva *kontradiktorna naredba*, jer je "*hajde*" poticaj za kretanje, a "*sjedi*" sprječavanje

kretanja). Takve naredbe zato treba izbjegavati. Kad se pueritivima obraćamo djeci, ona razumiju takve naredbe. Za djecu se moraju rabiti i drugačiji imperativi pa takvi pueritivi onda postaju kulturološki (npr. ***reci hvala, daj pa-pa, molim te donesi mi*** i sl.

Osim glagola kao naredbe se mogu uzimati i usklici (uz zamjenice, partikule i imperativne pragmeme): ***fuj to, hop, (h)ajde hop, ne to.***

Poslije negacije može se umetnuti i *dativni objekt* u obliku zamjenice "meni", "mi" koji ima funkciju pragmema za uspostavljanje bliskosti s komunikantom (usp. Peti-Stantić, 2000). Takvi su primjeri: **Eci ti *meni* doco**? (Jesi ti meni došao?), **Ta bi ti *meni* papcao**? (Šta bi ti meni papćao?) ili **"nemoj *mi* cvilugati"** (nemoj mi cviljugati), "nemoj *mi* ckakati" (nemoj mi skakati).

Negacija s pomoćnim glagolom "htjeti" može imati krnji predikat bez glavnoga glagola: "***Nece tebe niko***" (Neće tebe nitko), misli se: *dirati, tući, tjerati* i sl.

Predikati mogu imati različita ***glagolska vremena***, najčešće samo najjednostavnija (prezent, perfekt i futur) te sve ***načine*** (izjavni, potvrdni, niječni i upitni oblik, kondicionalni u funkciji optativa i imperativni).

Prezent može biti u funkciji imperativa ili prezenta: "***Čuva*** *mene moja pcinica*!" (u značenju: ***Čuvaš*** me ili ***Čuvaj*** me). Imenski predikat može imati sponu glagola "biti" u prezentu koji je tada jednoznačne funkcije: "*Ko je moje majo pijence*?" (Tko je moje malo pilence?).

Perfekt ima oblik 2. osobe jednine muškoga roda, što odgovara spolu subjekta (pas): "*Ma ta ci mi to* ***ladio***?" (Ma šta si mi to radio?), "*Ta ci mi to* ***napavio***?" (Šta si mi to napravio?).

Futur se obično rabi u prijetnjama ("**Pebit cu te ko misa**!" - Prebit ću te kao miša!) ili u obećanjima:" ***Ici ce se pac vodziti, oce***!" (Ići će se pas voziti, hoće!).

Osim imperativa od modusa se može rabiti i kondicional u funkciji optativa *(***A ta bi mali Kori?** = A šta bi mali Kori?). Optativni kondicional čest je i u zabranama ili naredbama (***Da se nisi usudio*! *Da nisi ni pisnuo*! *Da si mi sve to popapao, brzo*!).**

Višestruke *rečenice* mnogo su rjeđe nego jednostavne, dosta su kratke, naročito glavna rečenica koja je obično eliptična. Npr. rečenica **" *Joj, kad ja tebe, dznac*!"** može se konotirati kao: *Kad ja tebe zgrabim, znaj da ćeš dobiti velikih batina*. Pragmem "*joj*" eliptična je verzija

objektnog atributa (velike batine), a pragmem "*dznac" (znaš)* konotira čitavu subordinativnu surečenicu (Pranjković, 1995:32*):"da ćeš dobiti velikih batina*". Gornja govorna eliptična rečenica može se konotirati i ovako: Kad te ja zgrabim, dobit ćeš takvih batina da od tebe neće ništa ostati. Ovakva nadopunjena rečenica isto ima tri dijela, tri predikata (zgrabim, dobit ćeš i neće ostati).

Glavna rečenica može biti u obliku imperativnog predikata ("*Vidi, gledaj*"): "***Vidi (t)ko ti je to doco***!" ili "***Gedaj kako pada kis'a***." Podređene klauze su objektne. Kako se vidi iz ovih primjera, hipokoristična sintaksa razlikuje se od standardne sintakse po redu riječi u sintagmi i rečenici, po korištenju zamjenica i broja jedan u pueritivne svrhe i po velikom broju elipsa u glavnim klauzama, što sve pokazuje pojačanu emocionalnost iskaza. Ovdje smo raščlanili samo pueritivne rečenice, tj. samo one u kojima je emocionalnost od milja, hipokorističnost, iskazana gramatičnim i pragmatičnim sredstvima kojima se služimo u tzv. govornom jeziku.

Semantična obilježja pueritivnosti povezana su s morfološkima, jer se različitim morfološkim sredstvima iskazuju različita emocionalna značenja sadržana u korijenu riječi i u afiksima. Riječi koje se rabe kao pueritivi imaju razne semanteme i mogu to biti prenesena značenja (zovemo ih još i metaforemima) ili pak izravna značenja. Evo koje sam semanteme najčešće spominjala u obraćanju svome psu.

Pomoću ***sema dijela tijela*** obraćam se psu tvoreći mu nadimak s osobinom toga dijela tijela. To su pueritivni metaforemi u kojima se dijelom naziva cjelina (npr. *glava* = ***gavan, gavancic, gavuncica, gavicica***; *dlaka* = ***dlakso, dlakco, dlakusnica, dlakucnica, dlakavac, dakavac, dakavica, dako, dakica, dakani, dlakco, dlakso***; *zubi* = ***zuban, dzuban, zupcica, dzupcica***, ***zubatac, dzubatac***; *njuška* = ***nucko, nuckica, nukancic, nukandus, nukica***, ***nukicica***; *oko* = ***okance, okica, okan, okandus***; *rep* = ***reponja, repko***, ***leponja, epan, epancic, epandus***; *šapa* = ***capa, capica, capilica, capancic***, *capusnica, capandus, capko, capan, capili*;). Slične izvedenice pravim od riječi: *uho, guza, šunka, trbuh, ralje, jezik, šapa* (***usko, uhance***; ***guza, gudza, gudzan***, ***gudzilica; sunkica, cunkica***; ***trbonja, tubuscic, tubica, tibica; lale, lalko, lalkica, laloke, lalice; edzik, edzonja*** itd.).

Pueritivi se mogu tvoriti i od ***nagonskih radnji*** ili njihovih svojstava. Npr. ***piconja, pisonja*** (od *piškiti*), ***kakco, kako, kakica*** (od

kakati), ***šnofko, cnofko, cnofkan, cnofkica*** (od *šnjofati*), ***cvilidreta, cvilko, cvililica, cvilibus*** (od *cviliti*), ***lajko, jajavac, jajko-jajavi, jajavica*** (od *lajati*), ***slinko, slinkica, clinkica, clinavac*** (od *sliniti*), ***smrduljak, smrduljcica, cmadulak, cmadulcica*** (od *smrditi*), ***fujko, fujkica, fujčica, fujcica*** (od uskličnog korijena fuj-). To su pragmemi izvedeni od samo jednoga senzitivnog osjeta.

Nazivni pueritivi sa ***semom boje*** odnose se u slučaju Korija samo na crnu i bijelu boju pa imamo: ***crni, crnko, cuni, cuki; garo, garavi, gajavi; cigo, cigan, cigani, cigica; konobar*** (zbog bijele dlake na prsima). i ovi su semantemi vezani uz stvarne osobine psa, a imaju izravno ili preneseno značenje.

Od ***sema biljaka*** zabilježila sam nadimke kao: ***tulipan, tupilan; ljiljan; ljubičica, ljubica; visibaba; ružica, ludzica, udzica; zmajevac, dzmajevac; cvjetić; mrkvica, mukvica, mikvica, mukvanjak, mrkvanjak; smokvica, cmokvanjak, cmoki, smoki***. Ovi su semantemi prenesena značenja i kao metaforemi uzimaju jednu osobinu sadržanu u korijenu riječi, sličnu osobinama ljudi ili bez te veze sa sadržajem. Npr. semantem *tulipan* u žargonu je metaforem za glupu i dosadnu osobu, a ovdje ga rabim u nešto drugačijem značenju: cvijet koji je sličan silueti psa dok sjedi (klempave uši i uzorak bijele dlake na prsima poput ocvalog tulipana, ljiljana ili visibabe asocirali su me na taj nadimak). Ljubičica ima sasvim drugačiji semantem, ona konotira značenje u korijenu ljub-. Isto tako i zmajevac je biljka koju ni ne poznam, ali korijen me vezao sa žestinom zmaja i tim semantemom nazivam agresivnu osobina psa. Cvjetić simbolizira nježnost i ljubav. Mrkvica nema nikakve veze sa sadržajem semantema, možda je povezan s likom iz crtanih filmova Zekoslav Mrkva). Smokvica se na prvi pogled također ne veže uz sadržaj semantema, ali u oblicima s promijenjenim fonemima ona asocira na zvukovno imitiranje poljupca.

Od ***glazbala*** mi je za metaforne pueritive najomiljenija *truba*, jer simbolizira nespretnog blesavka. Zato mu tepam: ***truba, trupcica, tlupcica, truban***. Od *zvona*, tj. zvečanja pravim pueritive: ***zvekan, dzvekan, dzvekso, dzvekancica, dzveki, dzvekandus.***

Životinjski semovi rabe se radi jedne od osobina životinje (npr. ***prase, pace, pasuncica, pako, paki: magare, magalence, magalucnica; krokodil, kokodilcic; grizli; jazavac, adzavac, adzavcica; ovčica, ovcica; zubatac, dzubatac; skakavac, ckakavica;***

majmun, mamun, mamuncic; zvijer, dzvelka, dzvelkica; životinja, dzivotina, dzivotinica; pas, pasuncica, pcina, pcinica, pecek; češljugar; foka, fokica; tuljan, tulancic; medvjed, medo, medica, medan; mačka, maca, macica, micica; tigar).

Iz dragosti se spominju životinje čije osobine nisu važne za naziv, samo služe kao odmilnice (***buba, bubica; bumbar, bumbarčić, bumbalcic; cvrčak, cvucak, cvucko; pilence, pijence; vrapčić, vlapcica; ribica, libica, ibica; žabica, dzabica; zeko, dzeko, dzekancic-dvekancic; miš, mis, misko, mican***).

Spolno rodno obilježje *dečko / curica* rabi se za druge pse muškog ili ženskog spola kad govorim: *Ajde, vidi, to ti je* ***curica*** (***cuica, cuca***). To je zato što opća imenica *pas* koja bi se u toj prilici mogla uporabiti ima muški rod za vrstu, a ženski oblik *kuja* ima obilježen rod bez odmilne konotacije.

Sem veličine većinom se određuje samo oblikom *mali / veliki* pa se dobivaju pueritivi: ***mali, maji, maleni, majeni, mičica, mićun, mićunović; mrvica, mivica, muvica; veliki, vejiki, velkica, ve(e)ki.***

Iz ovog kratkog semantičnog pregleda vidimo da pragmemi mogu imati izravno značenje neke osobine (npr. veličina, spol) ili preneseno značenje u kojemu jedan dio može imati značenje cjeline i njene osobine (capan, zuban) kao i emotivno značenje koje nema izravne ni prenesene veze s metaforemom (npr. *žabica* je samo odmilnica koja nema veze sa sadržajem pragmema, tj. s osobinama i izgledom žabe).

Pueritivi su jezično neekonomični, jer se iskazuju proširivanjem riječi, gomilanjem sufikasa (književnih, dijalektalnih, stranih) i korjenova, multiplikacijom istih ili slučnih korjenova. To njihovo trajanje pomoću multiplikacije tvorbenih elemenata predstavlja oponašanje neverbalne komunikacije glađenjem, dodirivanjem, čupkanjem, čišćenjem i ostalih postupaka koji traju dulje od kratkih govornih činova. Tim neekonomičnim duljenjem izgovora pueritiva postižu se isti efekti kao u neverbalnoj komunikaciji, a to su: bliskost, izraz ljubavi, radost zajedništva te obostrano umirivanje (usporedi Eibl-Eibesfeldt, 1987:172). Sve se to događa i subperceptivno, dodirivanjem aura i prenošenjem pozitivne energije. Reduplikacijom i rimom postiže se ritmičnost, melodičnost, titranje, pozitivne vibracije koje se mogu prenositi i glasom i zvukovima.

Pueritivi su i određena socio-emotivna kategorija koja se nakon stupnja individualizacije može standardizirati pa dobiva i svojstva umjetničkog izraza. Npr. dadaizam je pokazao kako se uporabom pueritiva može stvoriti čak i nova vrsta književnosti. Pueritivi su zato jezično otvoreni govorni oblici kojima se iskazuje (verbalno) i izražava (neverbalno) emotivnost te kao takvi mogu postati temeljem stvaranja novih žanrova zajedničkih umjetnosti i lingvistici.

5.2.4. Antroponimni pragmemi

Pišući članak o vlastitim imenima u poljskim narodnim poslovicama (Pintarić 1994) uočila sam da se ni antroponimi, ni etnonimi kao ni toponimi u tim poslovicama ne rabe u funkciji nazivanja osobe ili mjesta, nego imaju preneseno značenje općih kulturološki obilježenih leksema. To su dakle etnoalegoremi. Tako npr. česta poljska imena Jasio, Gala, Marcin i dr. u poslovicama kao i u svakodnevnom govoru dobivaju različita prenesena značenja: usp. ***Uczył Marcin Marcina, a sam glupi jak świnia; głupi Jasio***. Dakle, Martin i Jasio su oličenje jedne ljudske loše osobine - gluposti. Imena u govoru često imaju i značenje omnipersonalnosti: ***Każda Dorota ma swoje kłopota*** (Dorota simbolizira svaku Poljakinju). Hipokoristik ***Kasia*** osim što je omnipersonalni poljski etnoalegorem, ima i dodatno pejorativno značenje sramežljive djevojke koja je priprosta i ne zna se gradski ponašati. i u hrvatskom se mogu naći takovi ekvivalenti (usp. ***Katica za sve, Marica,*** *crna Marica, Bara*). To me ponukalo da istražim koje sve pragmatične osobine u govoru mogu imati poljska i hrvatska vlastita imena.

S obzirom da se pragmatične osobine vlastitih imena rabe uglavnom u govoru, ona obično nisu zabilježena u općim rječnicima oba jezika. Zato sam se morala ograničiti na prisjećanje kazivača, a u manjem broju slučajeva pronašla sam primjere u specijalnim rječnicima poljskog jezika kao što su: *Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego* (1995), *Słownik gwary miejskiej Poznania* (1997) i rječnik *Polszczyzna jaką znamy* (1993). Izvorni govornici za poljski jezik bili su: dr. Barbara Oczko, mgr. Piotr Oczko, Maciej Oczko, dr. Aleksandra Borowiec, dr. Barbara Kryžan-Stanojević, prof. dr. Bogusław Zieliński, Anna Zielińska, mgr. Zofia Zielińska, mgr. Łucja Danielewska, dr. Elżbieta Wrocławska, mgr. Urszula Bukowska-Dzierżawska, mgr. Ewa

Witczak-Bechcicka, dr. Irena Sawicka te iskazi zabilježeni iz emisija s TV Polonia. Za hrvatski sam osim svoje malenkosti kao ispitanike uzela Marinu Trumić, prof. dr. Dubravku Sesar, Ivanu Vidović, mr. Mirtu Muhić, prof. dr. Josipa Užarevića.

Ne treba napominjati da navedeni korpus pragmatičnih osobina nije i ne može biti konačan, jer se stvaraju neprestance nova vlastita imena s novim značenjem u govoru (npr. za robu slabe kakvoće ranije se u Zagrebu govorilo: *to ti je* ***s Hreljića***, jer je tamo bio sajam rabljene robe. Danas se kaže za robu loše kvalitete da je ***iz Jakuševca***, jer se sajam preselio iz Hreljića u Jakuševac. U novije vrijeme za nekvalitetnu robu kaže se još i: *to ti je* iz Koreje ili *to ti je made* in Malezija, *made in* ***Hong-Kong*** itd., jer se smatra da je kvalitetna roba iz Engleske, Njemačke ili Japana, a serijskom proizvodnjom brzo potrošne i stoga jeftine robe koja se proizvodi u Koreji, Maleziji, Hong-Kongu i prodaje se na svakoj tržnici, tu robu prati mišljenje da je loše kakvoće). Takve izričaje prati još i podcjenjivačka intonacija kojom se pojačava značenje i može biti domišljeno iako se ne poznaju sociokulturne realije.

U malobrojnoj literaturi o sličnom problemu pisao je Valenitn Putanec koji umjesto termina "vlastito ime" rabi termin ***apelativ*** (Rasprave Zavoda za jezik 4-5, Zgb 1979:214), jer u latinskome *apello* znači *nazivam*. On promatra odnos idionima i koinonima te vidi pojavu koju naziva permutacijom opće imenice u vlastitu (npr. ruska opća imenica *sputnik* koja znači *pratilac, suputnik i satelit* postaje 1957., imenovanjem jednoga satelita, vlastito ime - *Sputnik).* Dolazi i do obrnutoga procesa, tj. do ponovnoga vraćanja iz vlastite u opću imenicu, ali u drugom značenju (*sputnik* dobiva značenje jedne vrste satelita) (ibid:217).

Vida Barac-Grum još podrobnije člani preoblike vlastitih imenica u opće pa razlikuje 3 tipa preobrazbe vlastitih i općih imenica:

1. Prelaženje vlastitog imena iz jednog onomastičnog razreda u drugi, npr. ime planeta *Venera* postaje žensko osobno ime;

2. a) onomastični znak dobiva određena obilježja opće imenice, ali ne gubi posve i osnovno obilježje imenovanja (*on je* ***Juda*** u značenju: on je *izdajica*; *ona je* ***Pepeljuga*** u značenjima: *jadnica, iskorišćuju je, marljiva je, povučena je* itd.).

b) Postoji i potpuno poopćenje osobnoga imena u frazama poput: ***sizifov*** *posao,* ***Adamova*** *jabučica, praviti se* ***Tošo***. Tada dolazi i

do kolebanja u ortografiji, jer ne znamo bi li trebalo pisati velikim ili malim slovom pridjev ili imenicu koja više ne znači samo vlastito ime.

3. Potpuno prelaženje vlastite imenice u opću, npr. *penkala* je naziv za kemijsku olovku koji je nastao od prezimena pronalazača, Zagrepčanina, Slavoljuba Penkale (Vida Barac-Grum, 1990:15-20). Izgovor toga vlastitoga imena se iskvario pa postoji i oblik *pinkala*, jer navedeno prezime nema hrvatskoga korijena. Prelaženje vlastitoga imena u opće događa se i s mjernim jedinicama koje su dobile ime po pronalazačima: *volt, volt-amper, amper, vat.* Međutim, one mogu funkcionirati i kao oblik 2. jer se i ovdje grafija koleba između pisanja velikim slovom (*Volt, Amper*) i između originalnog pisanja vlastitoga imena (*Watt*).

Naša raščlamba vlastitih imena odnosi se na njihovu pragmatičnu funkciju, tj. na funkciju u govornoj komunikaciji u kojoj će dobiti preneseno značenje opće imenice u komunikacijskoj situaciji, u obraćanju sugovorniku ili kad se govori o komu tko nije nazočan u razgovornoj situaciji. Posebice ćemo navoditi svojstva alegorema ili pragmema imena i prezimena, drugačije pragmatične osobine imat će pak etnonimi u frazeologizmima, a najviše ćemo pozornosti posvetiti toponimnim pragmemima u govoru.

U hrvatskome su osobna imena rabljena u govoru najčešće u pejorativnom značenju općih imenica. Tako npr. ***Persa / Persida*** označuje svaku ženu koja nam je nesimpatična ili koja je napirlitana i neukusno odjevena. Poljski jezik rabi česta deminutivna imena ***Marysia, Kasia, Dorotka*** i sl. da bi obilježio nesnalažljivu, sramežljivu, priglupu djevojku. ***Dudek*** je sinonim za naivčinu i glupana u hrvatskom (iz kajkavskoga narječja), dok je za poljski u govornom jeziku danas to npr. ***Zenon*** (prema izv. govorniku, mgr. Ewi Witczak-Bechcickoj). ***Anka-partizanka*** u današnjem hrvatskom govornom jeziku simbol je za neženstvenu, grubu, surovu ženu te pejorativan naziv za uskogrudnu komunisticu. ***Mujo iz Doboja*** kaže se u Hrvatskoj i u BiH za nekoga tko je glup, neodgojen i nesnalažljiv. Ovaj frazeologizam funkcionira i u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, samo tamo ima drugačiji prijedlog i red riječi, prema kazivanju Marine Trumić - ***od Doboja Mujo.*** Ovdje je prisutan još i spoj toponima. Postoji i poslovica: ***Kud svi Turci, tud i mali (ćoravi) Mujo*** u značenju: ne htjeti se isticati, biti isti kao ostali, odnosno glupo slijediti grupu ne znajući kamo ona vodi.

Mnoga vlastita imena služe kao opća imenica za pripadnika jedne nacije. Tako se Nijemcu najčešće kaže ***Franz*** ili ***Hans*** i u poljskom i u hrvatskom jeziku. Čeha se zove u poljskom ***Pepik, Pepičko***, a u hrvatskome se rabi toponimno ime ***Pemac, Pemičko***.

Mnoga imena dolaze iz antičnih i kršćanskih kulturnih krugova te ih ima i poljski i hrvatski jezik. Međutim, ta imena kao pragmemi nisu uvijek isti u dva promatrana jezika. Tako npr. osobno ime ***Lazar*** u hrvatskome dobiva drugačije značenje no što ga poznajemo u kršćanskome kontekstu. Kad se nekomu kaže da je Lazar, to je za njega pogrdno, tj. znači da ga smatramo ništarijom, nesposobnjakovićem, spolno nemoćnom osobom, pa čak i neznalicom. U poljskom rječniku navodi se samo biblijsko značenje nemoćne, jadne i oboljele osobe, a Anić te riječi ni nema. Klaićev rječnik navodi još dodatna značenja kao: bogalj, bolestan čovjek, prosjak, šepavac te spominje alegorem iz šatrovačkoga gdje znači *otpirač.* Ni jedno od ovih značenja ne rabi se u govoru kao pragmem koji smo naveli.

Juda (Judasz) u hrvatskom i u poljskom ima isto značenje izdajice.

Kao što toponimima označujemo daljinu, tako osobnim povijesnim imenima možemo označiti vremensku udaljenost. U Bosni se npr. govori: ***Za Kulina bana i dobrijeh dana*** u značenju: nekada davno.

U vicevima kao govornim žanrovima koriste se vlastita imena iz različitih pokrajina (domaćih i stranih) koja predstavljaju muškarce i žene tih krajeva. Tako npr. postoje vicevi o ***Bobiju i Rudiju*** (glupi Englezi ili Amerikanci), o ***Muji i Hasi*** (glupi Bosanci), o ***Lali i Sosi*** (glupi Vojvođani), o ***Dudeku i Regici*** (glupi Zagorci, nastalo prema likovima iz komične TV serije), o ***Mati i Anti*** (Dalmatincima), o ***Dani i Mani*** (kao glupim Ličanima) itd. Tako je i u poljskome jeziku. Naime, ljudi iz jedne pokrajine ismijavaju ili se smiju ponašanju ljudi iz druge pokrajine. Tako je ***Góral*** smiješan zbog svoga dijalekta, tvrdoglavosti i običaja kojima se razlikuje od ostalih Poljaka. Često su imena povezana i s toponimima kao npr. ***Mujo*** *iz Doboja*.

U poljskoj se literaturi spominje u tom kontekstu još jedna pojava, a to je posebno funkcioniranje vlastitoga imena (osobnoga imena i toponima) u dječjoj književnosti. Tako npr. Katarzyna Bulczyńska (1988:148-151) u članku *Bajbajek z Krokodylowa* (u prijevodu bi to moglo glasiti: *Bajbajac iz Krokodiljeva*) navodi poseban oblik

transformacije opće imenice u vlastitu. Toponimi *Krokodylowo, Zajączkowo; Pomidoria, Ogórkonia, Rzodkiewkozja* nastali su prema određenim tvorbenim načelima poljskih ili stranih toponima (usp. Redłowo, Orłowo; Polonia, Nikozja itd.), a u korijenu su djeci poznate životinje (krokodil, zec, ili biljke: rajčica, krastavac, rotkvica). Osobno ime *Bajbajek* nastalo je iz engleskoga pozdrava *baj-baj* dodavanjem poljskoga sufiksa *–ek*.

U dječjoj književnosti i u dječjem govoru često je i obrnuto: pretvara se vlastit imenica u opću; tako npr. vlastito ime za psa, ***Burek,*** dijete rabi kao opću imenicu ***pas, psić.***

U književnosti se rabe i književni i mitološki nepostojeći likovi koji su vlastita imena, kao npr. ***paziti kao Argus*** (bilježi ga Klaić) u značenju *čuvati kao oči u glavi* ili *imati četvere oči.* Anić i Klaić pak navode ***Cerbera*** (Kerber) s prenesenim značenjem *strogog čuvara*. U poljskome opet postoji frazeologizam *wzrok bazyliszka* (Skorupka 1974:97) koji bi odgovarao u hrvatskome frazeologizmu bez vlastita imena - *ubojiti pogled*.

Pretvaranje opće imenice u vlastitu (u obliku imena ili prezimena) može se primjenjivati kao semantem i u drugim književnim vrstama. Tako se u poeziji jedno slovo abecede pretvara u vlastito ime, kako to pokazuje Irena Sarnowska-Giefing u članku Konwencje nazewnicze w literaturze (ibid:132-147) citirajući strofu W. Slobodnika iz Balade o gospodinu Ipsilonu (Ballada o panu Igreku...) u kojoj grčka slova *iks, ipsilon, zet* kao krajnja slova abecede imaju značenje nepoznatog čovjeka:

Pan *Igrek* sciskał panią *Iks*,
Wtem ktoś do drzwi zapuka.
Zapachniał Charon mu i Styks,
Więc pan ratunku szuka.
Bowiem pan *Zet* znienacka wszedł,
Co przybył wtem z daleka.
Jął szukać wnet *Igreka Zet*,
Lecz nie ma już *Igreka* (str. 141).

Osim naziva sličnih prezimenima u obliku stranih slova, I. Sarnowska-Giefing navodi u komedijama moderne i sličnu pojavu kao u dječjoj književnosti, npr. u komedijama se namjerno koriste prezimena koja imaju stilistično značenje prema korijenskome značenju (usp.

Moczygębski - *Močigubec* ili Kuflewski - *Kriglovski* i sl.). (Sarnowska-Giefing 1988:133).

Pojedina književna razdoblja razlikuju se u književnosti i po uporabi onomastike. Tako se npr. u prosvjetiteljstvu javljaju imena iz svakodnevnoga života (Rozyna, Justyna, Zosia) kao element folklora u pastoralama poljskih književnika (ibid:141). Ovi su oblici vrsta govorne igre i u književnost su došle upravo nakon što su se provjerile i prihvatile u govoru.

Tvorbom poljskih prezimena pomoću određenih nastavaka pokazuje se socijalni status nositelja dotičnoga prezimena. Tako npr. nastavci -ski, -cki, -dzki pripadaju od 16. stoljeća plemstvu (ibid:143). Usporedimo npr. poljska prezimena: Kisielewski, Zawadzki, Strzelecki; ona se i danas smatraju plemenitaškima. Nasuprot njima poljski seljaci dobivaju drugačije nastavke u prezimenima, npr.: -icz: *Dworkiewicz, Janowicz*, -ak: *Witczak, Karolak, Stępniak*, -ek: *Wilczek*. Korijeni njihovih prezimena mogu biti motivirani nazivom neke životinje (Sowa), biljke (Burak) i drugih izvora: *Buda, Mróz* u kojima ne vidimo nastavaka. Poljski obrtnici, prema zapisu iz 17. st. dobivaju prezimena s nastawkom *-wicz* (ibid:143): usporedimo današnja poljska prezimena *Walkiewicz, Gronkiewicz* i sl. Tako opći leksemi (imenični, glagolski, pridjevni i sl.) sudjeluju u gradbi vlastitih imena.

U književnosti su, tvrdi Sarnowska-Giefing, "neograničene mogućnosti zamjene imena likova te primjena općih imenica u funkciji vlastitih, pisanih velikim slovom , što su već pokazatelji nove konvencije u književnosti" (ibid:146).

Magdalena Krol je ispitivala funkcije imena u imenovanju različnih proizvoda kako bi se privuklo kupca. Obično se rabe deminutivi-hipokoristici za nazive prehrambenih proizvoda (čokolada *Agatka, Basia, Elka* i sl., keksi *Agatka, Anka, Beatka, Jagusia* itd.) (1966:57-67), zatim tu su nazivi prodavaonica, hotela, kavana, nadalje: imena kućnih ljubimaca; pseudonimi; osobna imena kao opće imenice za zabavu, časne sestre, dječje igre i sl. Ovakve imenice M. Krol naziva *chrematonimima*.

Prezimena poznatih osoba, povijesnih ličnosti ili izmišljenih ličnosti iz književnosti mogu dobiti prenesena značenja. Tako npr. ***ponašati se kao Rockefeller*** znači *biti rasipan, trošiti novac kao bogataš, a nemati ga.* ***Nadrljati kao Janko na Kosovu*** (polj. ***wyjść jak Zabłocki na mydle***) znači ***loše proći***, a ***izmišljati kao Minhauzen*** znači *lagati,*

govoriti nemoguće laži, izmišljati gluposti. ***Don Juan*** se rabi često umjesto ***ljubavnik***, a ***Don Kihot*** umjesto ***naivčina***.

U kategoriju zamjena vlastitih imenica općima i obrnuto spadaju i primjeri iz našega korpusa. Međutim, ono po čemu se naši primjeri razlikuju od do sada istraživanih jest pragmatična funkcija vlastitoga imena koje dobiva preneseno značenje nevidljivo iz oblika riječi, ali jasno u kontekstu po paralingvističnim sredstvima (intonacija, geste). Osim toga, ta vlastita imena rabe se uvijek u frazeologizmu, nikad samostalno, rjeđe pojedinačno.

Razlika između naših primjera i gore navedenih oblika književne igre s vlastitim imenima sastoji se u tome što su primjeri iz našega korpusa frazeologizirani i uklopljeni u iskaz izvan kojega nemaju značenje dotičnoga alegorema. Dok je npr. *Iks i Ipsilon* (pisan i velikim slovom) uvijek prepoznatljiv u značenju nepoznanice ili nepoznate osobe, Bosna kao samostalni toponim nema alegoričnoga značenja dok ne dođe u frazeologizam i *mirna Bosna. Špansko* kao samostalni leksem ima toponimno značenje, a tek u frazeologizmu *špansko selo* označuje nešto nepoznato, nešto za što se nikada nije čulo i sl.

Metaforizacija kao opći postupak pretvaranja vlastite imenice u pragmem omogućuje stvaranje semantičnoga pomaka u značenju te imenice. Obično se uzima jedno od značenja dotične vlastite imenice. Tako se npr. ime ***Juda*** pretvara u opću imenicu *izdajica*, što je samo jedno od značenja povijesne ličnosti iz Biblije.

Vlastite imenice s pragmatičnim značenjem ostvaruju se u govornim situacijama i ne mogu se izdvajati iz frazeološkoga konteksta kao posebni leksemi. Rabe se u obraćanju sugovorniku ili za osobu izvan komunikacijske situacije o kojoj se obično govori loše, pogrdno (npr. *ah, ona* ***Persa*** *misli da je najljepša*).

Domaća i strana osobna imena mogu se rabiti u pejorativnom, šaljivom ili podcjenjivačkom značenju (***Persa; Regica; Mujo, Dudek; Dane i Mane, Mujo i Haso, Bobi i Rudi***).

Za pojedine narode u oba se jezika rabe neka njihova specifična nacionalna imena. Tako se za Nijemca kaže da je ***Hans*** ili ***Franz*** , za Čeha Poljaci kažu ***Pepik, Pepičko*** a Hrvati koriste ime ***Pemac, Pemičko.***

Zanimljivo je označivanje vremena pomoću vlastita imena (usp. uzrečicu ***za Kulina bana, tj. jako davno***).

Postoje i frazeologizmi s prezimenima poznatih ljudi ili povijesnih osoba pa tako za rasipnika kažemo da je ***Rockefeller***. Rabe se i likovi iz svjetske književnosti kao dio zajedničke baštine pa i Hrvati i Poljaci kažu za velikoga ljubavnika da je ***Don Huan*** a ***Don Kihota*** rabe umjesto riječi ***naivčina***.

U književnosti se stvaraju i nova imena sa značenjem prepoznatljivim u korijenu, kao npr. ***Bajbajek, Moczygęba***.

Grčko-rimska i kršćanska tradicija nam je zajednička pa su zato i neki primjeri rabljeni u istom značenju u oba jezika. Ali ipak, unatoč te tradicije, javljaju se i različiti primjeri za jedno značenje. Tako se npr. u hrvatskome rabi frazeologizam ***paziti kao Cerber, Argus***, dok se u poljskom pojavljuje npr. ***wzrok Bazyliszka*** kojega nema u hrvatskome. ***Lazar*** postoji u oba jezika, ali je u hrvatskom dobio još i dodatno značenje nesposobnjakovića i spolno nemoćnoga muškarca.

5.2.5. Etnonimni pragmemi

Frazemi s etnonimima zabilježeni su i u rječnicima hrvatskoga i poljskog jezika, ali na različit način. Anićev rječnik (1991:143) bilježi tako frazeologizam *praviti se* ***Englez*** pod natuknicom *Englez* (pisanom velikim slovom), dok kod Skorupke u Słowniku frazeologicznym języka polskiego (1974, I:262) po značenju odgovarajući poljski frazeologizam nalazimo pod natuknicom *grek* (pisanom malim slovom). Poljski frazeologizam *udawać* ***Greka*** po značenju je isti kao navedeni hrvatski frazeologizam, tj. oba znače: praviti se lud, nevješt, neupućen, glumiti naivca.

Etnonim ***Ciganin*** ako se piše malim slovom (kako navodi Klaić:223), označuje u hrvatskome lutalicu, skitnicu i beskućnika. Anić taj etnonim piše velikim slovom i daje mu osim izravnoga i preneseno značenje onoga koji se stalno seli, cjenka itd (s. 63) . Osim ovoga oblika Anić ima još i leksem *Cigo* koji po njemu ima 3 značenja (I. hipokoristik od Ciganin; 2. hipokoristik za osobu crne puti; 3. životinje crne dlake (najčešće psi) (ibid). On još razlikuje i hipokoristične deminutive *Cigančić, Cigančica* te pejorativni augmentativ *Cigančina* za "osobu loših svojstava (koja ne poštuje red i sl.) (ibid). U govoru se rabi oblik *cigan* u značenju: propalica, prostak, zamazanac, prevarant. Slična značenja bilježi i Skorupka: 1. crn, poderan; 2. koji provodi bezbrižan život; 3.

prevarant, varalica; 4. značenje je frazeologizirano: ***Cygan ci się przyśni*** govori se nekome tko ide gladan spavati - usnut će mu se Ciganin; 5. značenje daje se u obliku frazema ***żądać za coś jak Cygan za matkę*** sa značenjem - skupo cijeniti što; 6. značenje je poslovično: ***dla towarzystwa dał się Cygan powiesić*** (za društvo se i pop oženio - za društvo se podnose i neprilike); 7. značenje govornog frazeologizma ***świadczy się Cygan Cyganem*** (Skorupka 1974:149) može se na hrvatski prevesti samo opisno kao nevjerodostojno svjedočenje u kojemu varalica zove varalicu kao svjedoka da govori istinu ili pak uzrečicom slična značenja: *vrana vrani oči ne iskopa, kune se lažac da govori istinu* i sl.

U uzrečici *ima nekoga (ih, nas) kao* ***Rusa*** skriva se značenje mnogobrojnosti, gužve, gungule, nepreglednoga mnoštva ljudi koje ima negativno značenje, jer u gužvi čovjek gubi identitet, mora dugo čekati za ono što mu je potrebno kupiti itd. Slična se uzrečica rabi s općom imenicom *pas (ima ih kao kusih pasa)* u negativnom značenju mnoštva. Poljski govorni jezik poznaje istu uzrečicu: *jest ich jak* ***Rusków***, samo što je deminutivni oblik ***Rusek*** uporabljen u pejorativnom značenju. Poljski frazeološki rječnik kao ni opći rječnik poljskoga jezika nemaju ovoga frazeologizma, imaju samo pridjevni oblik *ruski miesiac* u značenju kazne. Ni Anićev rječnik ne navodi ovo govorno značenje vlastita imena Rus.

Frazem ***puši kao Turčin*** rabi se u Hrvatskoj kao i u BiH. U BiH se za nekoga tko je "ishlapio" tj. ostario i posenilio kaže da je ***Laponac***, što je igra značenja i glasova (u bošnjačkome se glas ***h*** ne izgovara pa se *hlapiti* kaže *lapiti*. Za lošeg čovjeka u Bosni postoji uzrečica: *Čuvaj se Srbina sa Sokoca, Hrvata iz Doca i Turčina iz Stoca* (M. Trumić). Gradovi u kojima žive tri nacionalnosti rimuju se što uzrečicu čini lako upamtljivom. Ista kazivačica navodi frazeologizam ***tako mlada pa već Slovenka*** u kojemu pojmu Slovenke u Bosni odgovara značenje seksualno slobodne djevojke. Etnonim ***Švabo/ Švaba*** rabi se u Hrvatskoj i u BiH u pozitivnom i negativnom značenju (M. Trumić). Pod pozitivnim prenesenim značenjem ako se nekome kaže da je ***Švabo***, misli se na njegovu urednost, točnost, sustavnost, marljivost. U negativnom značenju taj se etnonim može zamijeniti ljudskom osobinom izrečenom općom imenicom: pedanterija, sitničavost, pretjeranost u radu, ili ima konotacije glupoga ili okrutnoga vojnika iz II. svj. rata.

Kad se u BiH nekome kaže da je ***pravi Kinez***, misli se da je mudar kao mandarin, a ako je vrijedan, može se reći da ***radi kao Japanac***. (M. Trumić).

Zulukafer je u hrvatskom sinonim za razbojnika ili huligana, ništariju, buntovnika. ***Bušman*** se obično kaže za nekoga tko ima gustu i raščupanu kosu.

Etnonimi se rabe i kao citati iz zabavnih pjesama, usp. ***Tako ti je, mala moja, kad ljubi Bosanac***. Značenje ovoga citata je ironično: *tako ti je kad imaš posla s primitivcem.*

Iz navedenih etnonima u frazeologizmima vidi se da oni mogu izražavati pozitivne i negativne osobine ljudi (sitničavost, marljivost), osobine njihova ponašanja (praviti se Englez, ponašati se kao Zulukafer) ili vanjski izgled (Bušman).

Poseban oblik vlastita imena u frazemima je pridjevni oblik. Ti oblici mogu biti izvedeni iz antroponima (imena ili prezimena) i toponima (imena zemalja i gradova). Tako osim osnovnih oblika vlastitih imena pragmatične osobine imaju i njihove pridjevne izvedenice u oba jezika (usp. *trojanski konj, pirova pobjeda, bečka škola, mađarska čizma; kon trojanski, plagi egipskie, egipskie ciemnosci, krakowski centus, czeski film, pruski but*, ***pyrrusowe zwycięstwo***). T. Orloś (1996) naziva ovakove frazeme krilaticama. One se rabe iz zajedničkoga socio-kulturnoga konteksta i postoje gotovo u svim jezicima pa ih je lako prevoditi.

Neki od navedenih oblika najčešće uzimaju zapravo izravno značenje iz povijesnih događaja različitih razdobalja pa se mnogi odnose i na antička vremena. Danas je npr. uporaba frazema ***pirova pobjeda*** (polj. ***pyrrusowe zwycięstwo)*** u oba jezika poznata, ali u Anićevu rječniku nema toga frazeologizma, dok ga navodi Klaićev rječnik stranih riječi pod vlastitim imenom Pir (pirov piše i velikim slovom). Pirovu pobjedu kao frazem koji je danas nerazumljiv tumači se u oba jezika kao upitna (sumnjiva) pobjeda koja ne opravdava pretrpljene žrtve i pobjedniku donosi više štete nego koristi (Klaić 1983:1047), i "zwycięstwo pozorne, osiągnięte zbyt wielkim kosztem, niewspółmierne do poniesionych strat" (Bąba 1995:737).

5.2.6. Toponimni pragmemi

Za ovo značenje toponima znali su još i stari Grci. U Klaićevu rječniku stranih riječi postoji tako malim slovom pisani toponim *abderićanin* (prvotno mu je značenje *stanovnik* ***Abdere,*** grada u Trakiji) koji je za Grke značio ograničena malograđanina. Klaić to prevodi na hrvatski kao *prnjavorac* (mještanin Prnjavora), navodeći još i izvedeni pridjev ***abderitski*** u značenju *glup, tup, ograničen* te opću imenicu ***abderitstvo*** kao osobinu ograničenosti, duševne tuposti, gluposti (Klaić 1983:3).

U alegoremne toponime ubrajaju se nazivi za gradove, rijeke, pokrajine i zemlje te iz njih izvedena imena za stanovnike.

Toponimni pragmemi mogu izgubiti prvotno značenja vlastitoga imena i dobiti novo, preneseno, pragmatično značenje sa socio-kulturnim obilježjem (usp. *To je iz* ***Hong-Konga*** u značenju: to ne valja, jeftino je i loše).

Među toponimne pragmeme mogu se ubrojiti nazivi za stanovnike gradova. i u toj kategoriji nastaje preneseno opće značenje, a gubi se značenje osobne imenice. Takve se imenice mogu čak pisati i malim slovom kako bi se pokazala razlika u značenju. Npr. ako se nekome kaže da je ***hlebinac***, znači da je naivan (preneseno značenje odnosi se na mjesto Hlebine u Podravini gdje je svjetski poznata škola naivne umjetnosti). U govoru je takav pragmem obilježen kontekstom, verbalnim i neverbalnim komunikacijskim sredstvima (intonacijom i odmahivanjem ruke) koja pokazuju negativnu stilsku obojenost, prezrivost ovoga toponimnog naziva čovjeka.

Poljski rječnik Bogusławskog i Wawrzyńczyka (1993) *Polszczyzna, jaką znamy* uzima u obzir leksik žargona i govora te stoga ima uvršten leksem ***Rumunia*** sa značenjem "krajnje bijede i civilizacijske zapuštenosti" (str. 319), ali nema zabilježene kontekstualne uporabe u obliku frazema, kao npr.: *Tutaj, bracie, Rumunia.*

Mnogi toponimi uzeti su iz antičnog kulturnog konteksta i odnose se na toponime u Grčkoj kao npr. ***Rubikon.*** i u hrvatskom i u poljskom funkcioniraju frazeologizmi *prijeći* ***Rubikon*** (polj. *prekroczyć Rubikon*), s prenesenim značenjem *poduzeti odlučne korake,* ali ih ne bilježi ni Anić, niti Skorupka, nego Klaić (1975) i Bąba (1995), prvi u *Rječniku stranih riječi*, drugi u *Priručnom frazeološkom rječniku poljskog jezika.*

Frazeologiziran je i toponim ***Canossa*** u poljskom jeziku gdje ***pójść do Canossy*** znači "pokorno priznati svoju pogrješku" (Bąba 1995:59). Kontekst uporabe ovoga frazeologizma je suvremen i mogao bi se prevesti našim netoponimnim religijskim frazeologizmom *posuti se pepelom*, u značenju *pokajati se, priznati pogrješku ili krivicu*.

U oba jezika česti su toponimimi i njihovi alegoremi od kojih su neki ušli u književnost te ih rabi cijeli prostor nekoga jezika (npr. ***i mirna Bosna***, u značenju *i riješeno je sve)* , ili su pak samo u mjesnoj (lokalnoj) uporabi (usp. ***ljepotica iz Markuševca*** u značenju seoske djevojke koja o sebi ima visoko mišljenje). Neki toponimni alegoremi prelaze čak granice jednoga jezika i javljaju se u više jezika (usp. ***špansko selo*** koje postoji i u češkom jeziku, prema Dubravki Sesar, u istome prenesenom značenju i obliku - *španjolska ves* kao što nepoznato). Ovakvi toponimi su frazeologizirani i često im je teško pogoditi etimologiju, jer su okoštali. U hrvatskom se tako ne zna odnosi li se oblik *špansko* španjolskomu ili županskomu (*špan* je oblik čest i u prezimenima i smatra se da on dolazi od *župan,* što u iranskome znači *bogataš, gospodin*). U Zagrebu postoji jedno naselje koje je dobilo ime po nekadašnjem tamošnjem selu *Špansko* i čini mi se da bi to ime prije moglo doći od *župan* nego od *Španjolska.* Problem je otkuda i u češkom isti frazeologizam, ali s punim oblikom *španjolsko selo* koji bi bio primjeren i hrvatskome. M. Trumić kazuje oblik u množini ***Španska sela*** za što nepoznato.

Najčešći toponimni oblici kao alegoremi u govoru (pragmemi) reprezentirani su nazivima gradova. Isti model postoji u oba jezika.

Tako će se za nekoga koga se smatra šašavim, ludim obično uzeti toponim od naziva mjesta u kojemu je smještena ludnica, tj. bolnica za umobolne. U Zagrebu će se npr. reći: ***netko je (zreo) za Vrapče*** ili ***za Jankomir*** (dijelovi Zagreba u kojima su ludnice), u Bosni će to biti frazem ***on je za Jagomir*** (M. Trumić), u Dalmaciji se kaže: ***on je iz Šibenika.*** Isti model funkcionira u Poljskoj, tj. naziv svake četvrti koja ima psihijatriju služi kao sinonim za ludost, odnosno glupost. Tako se u Krakovu kaže: ***coś ty z Kobierzyna?*** (Oczkowie), u Warszawi se kaže: ***coś ty z Tworek (z Pruszkowa)?*** (Kryžan-Stanojević) ili ***urwał się z Tworek*** (pobjegao iz ludnice, tj. poludio) (Danielewska), u Gdyni: ***coś ty z Kodzborowa?*** (Witczak), a u Poznanju: ***zabrać kogoś do Kościana*** znači: zatvoriti koga u ludnicu, jer govori gluposti (Zieliński). Može se napraviti i nepostojeći toponim koji u korijenu ima imenicu *luđak* ***(Coś ty***

z Wariatkowa?) (Danielewska). U okolici Samobora, u selu *Lug* specijalna je škola za umno zaostale pa se tamo kaže za koga tko nije baš inteligentan da je ***iz Luga*** (M. Muhić).

Gradske četvrti u kojima su smještena groblja rabe se u frazeologizmima kad tko umre ili je star i teško bolestan. Tako se u Sarajevu kaže: ***On je za Bare*** ili ***Otišao je na Bare***. U Zagrebu se kaže: ***sprema se na Mirogoj*** ili ***otišao je na Mirogoj***, ***leži na Mirogoju, poslali su koga na Mirogoj*** (liječnici su ga krivo liječili pa je umro).

Glupost se može iskazati i na drugi način, ironično s općim imenicama u pozitivnom obliku, a vlastitim toponimom kojim se podcjenjuje: npr. ***to mądrala z Gądek*** Zielinski je definirao kao ironičan naziv za nekoga tko misli da je pametan, odnosno za nekoga tko je glup ili govori gluposti. L. Danielewska navodi inačicu ***pierdoła z Gądek*** u istom značenju, ali je u njezinom frazeologizmu opća imenica isto u pejorativnom značenju kao i toponim. U rječniku poznanjskoga govora (Słownik gwary miejskiej Poznania 1997: 77) navodi se isti oblik u blažem značenju nespretnjakovića bez vulgarne konotacije koju ima opća imenica *pierdoła.*

Kći Zielińskoga kao mlađa generacija navodi frazeologizam ***palant z Mosiny*** za osobu koja je priglupa. Njezin otac pak zna frazeologizam ***elegant z Mosiny*** za nekoga tko se oblači provincionalno, a misli da je elegantan. Poznanjski rječnik bilježi oblik ***szpagat z Mosiny*** u ironičnom značenju elegantno obučenog provincionalca (ibid:77 i 390). U hrvatskom se češće rabi frazeologizam za napirlitanu, prekićeno i neukusno odjevenu žensku osobu. Može se tako reći da je ona ***Persa, Persida, Persidonija***. To je staro ime koje se danas ne daje djeci i zato može dobiti preneseno značenje ružnoće, napirlitanosti ili primitivnosti.

Sljedeća negativna osobina koja je izražena u dva frazeologizma iz okolice Poznanja jest napuhavanje. Tako se za nekoga tko se pravi važan može reći ***Jonek z Buku*** (ime u poznanjskom dijalektalnom izgovoru znači pejorativni deminutivni oblik za svakoga dječaka, a toponimom koji označuje selo frazeologizmu se daje podcjenjivačka nijansa). Isto takovu funkciju i značenje ima frazeologizam ***chłopak z Grójca*** (Danielewska). U hrvatskom se u tome značenju rabe već ironizirane opće imenice za muško i žensko: *dasa* i *ljepotica* u dva frazeologizma: ***Dasa sa Vrbasa*** i ***Ljepotica iz Markuševca, Tri gracije od Kroacije***. U prvom se frazeologizmu već sama opća imenica *dasa*

odnosi na napuhanka, dok je hidronim *Vrbas* uporabljen samo radi rime. Zagrebačko selo *Markuševac* ovdje ima pejorativno značenje male selendre, a ljepotica iz nje samo je djevojka koja umišlja da je lijepa kao neka iz velikoga grada. ***Tri gracije od Kroacije*** može se reći u šaljivom tonu kad se skupe tri ženske osobe za izlazak, ali može to imati i pogrdno značenje triju djevojaka koje su umišljene da su lijepe i dotjerane pa dižu nos.

Ako se koja osoba pretvara (glumi) da je iz neke cijenjene, razvijene zemlje, kaže se u Poljskoj npr. da je to ***Anglik z Kołomyi*** (patvoreni Englez).

Frazeologizam ***Biedny jak z Bałut*** odnosi se na radničku četvrt u Lođi, gdje su svi siromašni pa je i značenje uz pridjev **biedny** pojačano tim toponimom. (Zielińscy). U Zagrebu se proširilo mišljenje da su na Trešnjevci (zagrebačkom predgrađu) frajeri, fakini (nestašni mladići) pa se rabi uzrečica ***dečki s Trešnjevke*** ili ***netko je s Trešnjevke, netko je Trešnjevčanin*** (obično muški) u značenju: voli se zabavljati, zadirkivati, šaliti, ali može to imati i negativno značenje, jer je na Trešnjevci bio dom za siročad, a ta su djeca znala biti vrlo agresivna. Obrnuto, iz otmjene četvrti kao što je Pantovčak (smještene vile vladajućih krugova), Zelenjak ili Ksaver, dečki su napuhani i otmjeni te se prave važni (usp. ***on je s Pantovčaka pa te neće ni pogledati***).

U cijeloj Poljskoj poznat je frazeologizam ***pisz do mnie na Berdyczów*** (A. Zielińska) koji se u hrvatskome može prevesti s: ***piši kući propalo je***, odnosno u značenju: adresat nepoznat, nikada neće informacija stići na pravo mjesto.

Postoje u hrvatskom i u poljskom toponimi kojima se označuje velika udaljenost od kulturnoga centra i, što iz toga slijedi, velika zaostalost, zatucanost, neobrazovanost njegovih stanovnika. To su mjesta kao npr. ***iz Pušče Bistre, iz Perjasice, iz Donjeg Lapca***, ***iz Mrduše Donje***, ***iz Babine Grede***, ***iz Busovače*** (polj. ***w Pcimiu Dolnym, Głucha Dolna***). Pridjev Donji čini toponim još udaljenijim i funkcionira u oba jezika kao način organizacije životnoga prostora. Gradovi obično imaju toponimni dodatak: gornji-donji (Gornja-Donja Bistra), veliki-mali (Veliki Tabor, Veliki Zdenci, Cista Mala) koji odražava prvotno snalaženje čovjeka u prostoru u tri temeljna vektora: ispred-iza, gore-dolje i lijevo-desno od govornika. Pritom u toponimima prostorni dodatak *Donji* znači i dalji od centra (usp. Donja Dubrava, Gornja

Dubrava), a *Gornji* znači bliži centru. Zato se toponimi s prostornim dodatkom *Donji* koriste kao pejorativno značenje zabiti koja je daleko od centra zbivanja. Svojevremeno je nastajalo i niz pjesama duhovita sadržaja u kojima se ismijavalo neukost i zatucanost u odnosu na njemački jezik pa se pjevalo: ***Meine Liebe z Donja Rekavica*** (naziv mjesta u krivome padežu svojstvena je srpskom torlačkom narječju, a prijedlog je uzet iz kajkavskoga). U hrvatskome se prilozi *gore* i *dolje* rabe umjesto toponima na sjeveru i jugu, ali i umjesto ostalih toponima, a polazi se od pozicije govornika.

Neznanje i zaostalost prikazuje se i kroz afričke toponime zemalja, npr. ***Kao da je došao iz Zanzibara*** označuje primitivnu osobu koja se ne snalazi u razvijenom društvu. ***Netko kao da je iz Tunguzije*** je frazem za osobu koja ne zna dobro govoriti, ne zna se ponašati, ništa joj nije jasno, priglupa je. Česta je u tom značenju bila i uporaba naziva političkoga bloka ***nesvrstani*** koji, slično kao ***Rumunia*** u Poljskoj, označuje bijedu i zaostalost, budući da je većina zemalja što su pripadale nesvrstanima bila sirotinjska. Udaljenost se može izraziti pojačano i preko naziva planeta, npr. ***On kao da je s Marsa pao***, znači da on nema veze s realnošću, da je zbunjen, smeten. ***Šta si ona umišlja da je Venera?!*** - znači da se osoba uspoređuje sa simbolom ženske ljepote, figuricom žene iz prethistorije koja je nazvana Venerom poput boginje ili planeta. Toponimi u značenju velike udaljenosti ili zatucanosti mogu se izmisliti i može im se dati korijen pejorativnoga značenja. Tako se u poljskom npr. govori da je što iz ***Pipidówke*** ili na ***Zadupiu*** u značenju velike udaljenosti, zabačenosti, primitivnosti. ***Wariatkowo*** smo već spomenuli u značenju lude kuće (***Dom wariatów***).

U oba jezika simbolom hladnoće je ruski ***Sibir (Syberia)***, u uzrečici ***Tu je kao u Sibiru*** ili ***Tu je pravi pravcati Sibir***. U poljskome je Sibir još i simbol političkoga zatvora, ali smo u emisiji na TV Polonia čuli pjevačicu i glumicu kako kaže da je došla iz krakovskoga Sibira pa je stoga obučena u krzno. Suprotno tomu, velika vrućina izražena je u frazemu s toponimom Afrike: ***Ovo je Afrika.***

Ako je tko mršav ili izgladnio, kaže se da je ***Kao da je iz Bijafre***, što se rabi zahvaljujući slikama gladne djece velikih od gladi napuhnutih trbuha. Prije je tu uzrečicu imala Etiopija i Etiopljani.

Kad je komu za što svejedno, kad nije zainteresiran za što, kad ga nije briga za što, kaže se da mu je ***ravno odavde do Srijema (Kosova).***

Tu se pokazuje slikovito ravnica koja je nepregledna (Srijem), a noviji toponim Kosova ocrtavao je još dodatno jačinuove nezainteresiranosti (jer je dalje od Srijema). U poljskome nema sličnoga toponima u ovakvome značenju, možda stoga što Poljaci kažu *wszystko komu jedno, wisi komu* itd, bez slike ravnice i ravnoga prostora.

Promjena načina života koja nije baš velika može se nazrijeti u frazemu ***Zbogom Bosno, odoh ja u Sarajevo*** (M. Trumić). Iz njega se vidi odlazak iz provincije u veliki grad i u tom smislu može označavati promjenu načina života.

U socijalizmu je bilo često građenje tvornica koje nisu bile rentabilne. Jedan takav projekt bio je u hrvatskome mjestu ***Obrovac***. Zato je on dobio preneseno značenje neuspjeha u osobnom i društvenom žjivotu zemlje. Nastao je frazem ***imati svoj Obrovac***.

U socijalizmu su također bile omiljene i složenice kao nazivi poduzeća pa se po uzoru na Mostar-plod ili agro-plod ironično govorilo i ***Bosna-plod*** za sirove i ograničene osobe.

I mjesto kupovine loše robe može imati toponim s takvim prenesenim značenjem. Tako se npr. danas kaže da je što ***iz Koreje, iz Malezije, iz Hong-Konga*** ili ***iz Jakuševca, s Hreljića***. Na Hreljiću, a danas u Jakuševcu (prigradska sela) bili su seoski sajmovi na kojima se prodavala rabljena roba, stoka, danas i stari automobili pa je roba kupljena na tim mjestima dobila značenje robe loše kakvoće.

Česte su uporabe toponima umjesto psovki, tj. kao eufemizmi u ljutnji. Tako se npr. u kraju oko Bjelovara nalazi selo ***Šandrovci*** koje se u cijeloj Hrvatskoj, pa čak i u Bosni (M. Trumić) prihvatilo kao uzrečica: ***Ajd' u Šandrovce, Ajd' u Šandrovac*** umjesto vulgarne psovke *idi u p. m.*, odnosno umjesto ljutitoga diktativa *goni se, tornjaj se, marš, hajde do vraga (k vragu)* i sl. U kajkavskim se krajevima govorilo ***Ajd' u Varaždinske toplice*** (Mirta Muhić) kao kajkavski eufemizam od *idi v rit.* U Zagrebu se govorilo i ***Idi u Čučurje*** (Čučerje je selo kraj Zagreba koje je danas već ušlo u širi pojas grada).

Jedan od starijih frazema bio je s toponimom ***Mitrovica*** u kojoj je bio zatvor. Svaki glagol kojim se označivala nepoželjna radnja mogao je stajati uz taj toponim ovako: ***zvonilo te u Mitrovici, treslo te u Mitrovici*** i sl. (ako je netko nasilno zvonio, tresao čime itd.). Zatvori za političke zatvorenike bili su u proteklih 50 godina česta pojava u obje zemlje. U Hrvatskoj se tako govorilo ***Pazi, ići ćeš u Lepoglavu*** ili ***Pazi da ne***

zaradiš Goli Otok. To su bila upozorenja da se na javnim mjestima ili pred kim sumnjivim (iz krugova vlasti i sl.) ne pričaju politički vicevi ili druge političke aluzije, jer se za verbalni delikt moglo ići u zatvor. U Bosni se tako govorilo ***Otišao je u Zenicu***, što je značilo da je tko ili politički zatvorenik ili kriminalac (M. Trumić).

Otočno mjesto ***Filip-Jakob*** (Filip-Jakov) također služi u frazeologizmu opomene i snošenja posljedica za što loše napravljeno ili za loše ponašanje. Npr. djetetu se uz prijetnju kažiprstom može reći: ***Čekaj, čekaj, bit će tebi Filip-Jakob*** (već ćeš ti nastradati, bit će ti teško ili bit ćeš kažnjen za svoja djela, bit ćeš i ti u teškoj poziciji kao sada ja).

Rjeđi frazemi s pozitivnim značenjem raja na zemlji, visokog standarda, dobre i blage klime imaju ove toponime: ***Kalifornija, Amerika, Eldorado***. Kaže se tako: ***Tamo ti je Eldorado za kupovinu***. ***Eldorado za džepare*** negativno je značenje frazeologizma *idealno mjesto za krađu*. U poljskome je pak frazeologizam ***To Meksyk*** simbol cirkusa, neorganiziranosti, kaosa, zbrke, nereda, svega negativnoga za jedno društvo. Frazem ***otkriti (komu) Ameriku*** u hrvatskome znači *govoriti o već davno poznatim stvarima, otkrivati toplu vodu.*

Ako se u kući upali sva svjetla, štedljivi domaćin može reći ***Zašto je ovdje kao u Betlehemu*** ili ***Pa ovdje je sve upaljeno kao u Betlehemu.*** Biblijski toponimi česti su u poslovicama i frazemima, a postoje i uzrečice u kojima toponimi imaju preneseno značenje. Tako se npr. za nemoral kaže ***To je Sodoma i Gomora***, za nerazumijevanje među ljudima i klasama ili kad svi govore u isti glas pa se ne razumiju, kaže se ***To je kula babilonska***. Na poljskom se to izražava toponimom ***Wieża Babel***, a u hrvatskom toponimnim pridjevom. ***Golgota*** i ***Kalvarija*** obično se pišu malim slovom kad dobivaju preneseno značenje mučenja, muke, napornoga posla ili emotivnih muka. Tako se kaže ***On (ona) proživljava svoju kalvariju*** i sl.

Prijezir i gledanje na ljude s visine izražava se grčkim brdom Olimpom (***Šta oni misle da su s Olimpa?!)***. Slično se u teoriji književnosti može rabiti Parnas u značenju izabranih i dobrih pjesnika.

Umjesto završetka u frazeologizmu ***i gotovo*** ili ***i bit će sve u redu*** rabila se nekada fraza ***i mirna Bosna*** koja je danas vrlo rijetka.

Iz književnih djela mogu prijeći neke uzrečice u govorni jezik pa se tako rabi shakespeareovska fraza: ***nešto je trulo u državi Danskoj*** umjesto da se kaže *nešto ne valja.*

Često se rabe i fraze iz domaće poezije: ***moja mala iz Bosanske Krupe*** (iz poezije B. Ćopića, prema M. Trumić) u značenju mlade neiskvarene i lakovjerne djevojke.

Poslovice su isto izvor frazema. Pogledajmo frazem ***ispravljati krivu Drinu*** (slično je i u poljskom ***wywracać Wisłę kijem***) koji znači *činiti nemoguće* i *besmisleno se naprezati.*

Česta ponavljanja u životnim situacijama čini od nekih spojeva riječi ustaljene sintagme koje s vremenom dobiju i preneseno značenje. Tako je nekada u mjestu Vrpolju bilo presjedanje iz vlaka za drugi vlak i kondukter bi vikao: ***Vrpolje-napolje***. Danas se tom sintagmom možemo obratiti djeci kad želimo da iziđu van (M. Trumić). Situacijski je razumljiv i citat s nadgrobnog spomenika (šala): ***Ovdje leži doktor porijeklom iz Sente, sišao u zemlju da posjeti pacijente***. (M. Trumić).

Najbogatiju lepezu značenja imaju toponimni frazemi koji nisu zapisani u rječnicima, a koji su smješteni u društveni, socijalni, zemljopisni i povijesni kontekst jednoga naroda kao što je hrvatski i bošnjački te poljski. Oni pokazuju zajedničku tradiciju, ali mnogi od njih izlaze iz svakidašnje uporabe ili ih rabe samo stariji govornici, dok mlađi ne znaju njihova značenja.

Toponimi mogu i prijeći granice jedne zemlje pa se iz svjetske povijesti i prilika rabe u novim frazemima kao npr. toponimi. Oni mogu imati različita pozitivna značenja, npr. bogatstvo, ugodna klima, ugodan boravak (***Kalifornija, Amerika, Eldorado***); negativna značenja, npr. gladi, hladnoće, siromaštva, nereda, daleke zabiti (***Bijafra; Sibir; Rumunia; Meksyk; Tunguzija, Zanzibar***).

Mnogi toponimi nastali su iz zajedničke grčko-rimske tradicije i nalazimo ih u Bibliji. Imaju najrazličitija značenja, od pozitivnih do negativnih (usp. muka se iskazuje kao ***Kalvarija, Golgota,*** nemoralno mjesto ili strahote događaju se u ***Sodomi i Gomori,*** a kad je što lijepo ili previše osvijetljeno, kaže se da je ***kao u Betlehemu).***

Toponime mogu tvoriti nazivi gradova, gradskih četvrti, predgrađa, sela, zaselaka ili pak stranih, obično dalekih i nepoznatih zemalja. Njima se mogu izricati poslovice, uzrečice ili šaljivi stihovi (usp. ***Wywracać***

Wisłę kijem; ***Vrpolje-napolje***; ***Ovdje leži doktor porijeklom iz Sente, sišao u zemlju da posjeti pacijente***).

Domaći i strani toponimi, ponekad i nazivi planeta, imaju značenje udaljenosti i zaostalosti (***Perjasica, Pušča Bistra; Pipidówka***), a mogu se stvarati i nepostojeći toponimi s prozirnim negativnim značenjem u korijenu, npr. ***Mrduša Donja; Głucha Dolna, Zadupie***). Toponimi s oznakom ***Donji*** imaju preko nje dodatno značenje udaljenosti i nevažnosti.

Privredni neuspjesi u gradnji pojedinih tvornica mogu dobiti i to preneseno značenje, pa se tako u Hrvatskoj kaže da je nešto ***Obrovac*** kad donosi gubitke u privređivanju.

Toponimi se u hrvatskom jeziku rabe i kao eufemizmi za psovke (***ajde u Šandrovce***).

Toponimi mjesta u kojima su zatvori označuju u hrvatskome opasnost ili ljutnju kad ih se spomene u frazemima, npr. ***Zvonilo te u Mitrovici***.

Pridjevi napravljeni od navedenih vlastitih imenica imaju također preneseno značenje. Najčešće se rabe antična imena (Pirova pobjeda; Pirrusowe zwycięstwo) ili toponimi koji imaju lokalno i stoga posve različito značenje i oblik (poznanska pyra, zagrebački purgeri, zagrebački dečki; pakračka dekret). Ipak su mnogi strani toponimi zajednički, usp. Kineski zid; Mur chiński. Ovakvi se frazemi odnose na posebne lokalne osobine ljudi ili aludiraju na neke povijesne događaje.

U okolici Torunia npr. govori se za koga da je ***pies mazowiecki***, tj. zamazanac. ***Ciemnota pomorska*** u tim krajevima Poljske označuje čitav društveni sloj koji se odlikuje tupošću, nekomunikativnošću (I. Sawicka). Ovakvi se frazeologizmi nikada ne govore neposredno, u obraćanju, osim ako se želi izravno koga uvrijediti.

Frazeologizirana uzrečica ***noga lička, a cipela bečka*** (kaz. Marina Trumić) ima etnonim (lički od Lika) i toponim (bečki od Beč) u svojim pridjevnim sastavnicama koje označuju seljačku veličinu noge seoske žene (u pejorativnom smislu) za razliku od malene gradske nožice gospodske žene (kao uzora ljepote). Ovdje se vidi sociolingvistični odnos selo-grad i njihove kulturne suprotnosti.

Od toponima je građen i pridjevni frazeologizam ***resavska škola*** koji u školskome žargonu znači "prepisivanje na ispitu" i ima humorističan prizvuk.

Pridjevni oblik toponima u frazemu *kineski zid* Anićev rječnik navodi u prenesenu značenju kao potpuna izolacija. U poljskome ***mur chiński*** (Skorupka:131) ima pak značenje "nesvladive prepreke". Uz to se još spominju i ***chińskie ceremonie*** kao pretjerana uljudnost (ibid), što se u hrvatskom označuje frazeologizmom ***bečka škola***.

Dobiti pakračku dekret u hrvatskom znači *dobiti otkaz, morati napustiti neko mjesto* (Anić:439), a taj je frazeologizam izveden od slavonskog mjesta *Pakrac* i odnosi se na povijesni događaj. Anić navodi samo njegovo preneseno značenje koje je motivacijski danas neprozirno za običnoga govornika.

Točnost i preciznost u radu može se izreći pridjevnim etnonimom u frazeologizmu *ide (radi) kao* ***švicarski sat.*** (M. Trumić)

U okolici Poznanja rabe se tri pridjevna oblika nastala od toponima gradova: ***centuś krakowski*** (škrtica, židov), ***poznańska pyra*** (pogrdno o stanovniku Poznanja ili Velikopoljske) (Zielińscy) i ***warszawski cwaniak*** (lukavac, namazan svim mastima).

Poljski frazeologizam ***Jak na tureckim kazaniu (słuchal, siedział)*** znači slično što i ***czeski film***, nešto nerazumljivo, ništa se ne razumije i nepoznat je u hrvatskome.

Goły jak święty turecki znači u poljskome *siromašan kao crkveni miš.*

Sprawa będzie załatwiona za ruski rok označuje u poljskome da se nešto nikada neće riješiti (riješit će se *na Sveto Nikada*) (Danielewska).

U ovim frazemima pridjevni su oblici izvedeni iz toponima i pišu se malim slovom po pravilu hrvatske i poljske ortografije. Obično označuju osobine ljudi iz nekoga kraja, grada ili zemlje, osobine govora tih ljudi, osobine njihova ponašanja ili oblačenja te druge negativne osobine.

Postoji razlika između ovih povijesnih aluzija i historijskih alegorema te novijih kulturoloških alegorema kao što su: *czeski film* u poljskome za označavanje nečega nerazumljivoga. Naime, posljednji se frazeologizam odnosi na suvremene realije i razumljiv je svim izvornim govornicima koji ga prepoznaju kao žargonski. To nije slučaj s prethodnim oblicima pridjevnih imena povijesnih osoba i događaja koji se rabe u književnom i visokom stilu takove frazeologizme razumiju samo učeni ljudi, a ostali moraju posegnuti za rječničkim tumačenjem. M. Trumić navodi da u Bosni i Hercegovini postoji uzrečica ***češka škola*** u

značenju: grepsti se za što (slično korijenu češati se), a to je opet preneseno značenje za nasilno nastojanje da se dođe do nečega.

Frazemi koji imaju sastavnicu *čizma* dobivaju u različitim jezicima različite pridjevne oblike toponima, jer je glavno preneseno značenje sadržano upravo u čizmi kao obliku vojne okupacije, porobljavanja, vojnoga pritiska i sl. Tako u poljskom jeziku postoji frazem ***pruski but***, a u hrvatskome ***mađarska čizma***. Pridjevni oblici imena mogu se mijenjati prema povijesnoj situaciji. Ovakvi frazemi su specifični po tome što su to povijesni alegoremi koji pripadaju i razgovornom i književnom stilu.

5.2.7. Brojčani pragmemi

Kad se brojke kao matematične jedinice količine prenesu u jezik, počinju se izražavati raznim vrstama riječi (brojevima te brojevnim imenicama, zamjenicama, prilozima) u različitim sintaktičnim pozicijama (subjekt, atribut, priložna oznaka, imenski predikat, objekt).

Formalno se razlikuju i po sklonidbenome tipu. Tako postoje brojevi koji se dekliniraju kao pridjevi (*jedan, jedna, jedno; prvi, prva, prvo*), brojevi koji se dekliniraju i funkcioniraju kao imenice (*tisuća, milijun, milijarda*), brojevi koji funkcioniraju kao zamjenice (*jedan drugome* od uha do uha), brojevi u sintaktičnome odnosu priložnih oznaka (*jedan preko drugoga, jedan na drugoga*) itd.

Semantične odrednice brojaka u brojevima također su različite: osim količine (*sedam, petero*), mogu označivati redoslijed (*prvi, peti*), dijelove cjeline (*jedna trećina*), neodređenost (*jedan* tip ljudi, *jedni* postupaju na *jedan* način, *drugi drug*ačije).

U astrologiji neke brojke imaju magijsku ulogu pa postoje tzv. sretni i nesretni brojevi (*tri, sedam, devet; trinaest*).

U kulturi koju proučava etnologija brojevi imaju opet drugačije apstraktno značenje. Npr. parni i neparni broj predmeta povezan je s bon-tonom u poklanjanju darova (obično se poklanja neparni broj cvjetova u buketu); gatanje se vrši u neparne dane (*trinaesti*, petak), ali i u parni utorak (*drugi dan u tjednu*).

Bajke obično u prvoj rečenici počinju čarobnim brojkama: Iza *devet* mora i *devet* gora živio *jednom jedan* kralj. Ovdje brojke označuju daljinu (*devet*) i neodređenost vremena i osoba (*jednom, jedan*).

U starim pismima pojedina su slova imala i značenje brojaka, tj. količine.

Ukratko možemo reći da treba razlikovati nekoliko semiotičnih polja brojaka.

U matematici brojke (cifre, polj. *cyfry*) čine apstraktni kodovni sustav, dok u jeziku tvore gramatični sustav brojeva s vrijednostima *jednine* i *množine*, rjeđe i *dvojine*.

U semantici brojevi i brojke imaju različita simbolična značenja pridodavana gramatičnim oblicima: mogu to biti apstraktni simboli u astrologiji, književnosti i kulturi.

Brojevi u pragmatici imaju potpuno drugačija svojstva nego u navedenim disciplinama. Obično dolaze u frazemima kojima daju emotivno značenja, dok svoja osnovna značenja količine gube.

Budući da se brojenje od 1 do 10 može izvoditi i prstima, pojedina pragmatična značenja mogu se izraziti različitim položajem prstiju ruku, tj. gestama.

Glavnim brojevima od 1 do 10 (prsti ruku) mogu se iskazivati različita gestualna značenja. Npr. uzdizanje palca i ruke označuje stopiranje automobila, tj. osoba koja tu gestu rabi njome iskazuje želju za vožnjom. U novije vrijeme ova gesta dobila je i značenje uspjeha i pobjede, što ju čini emotivom.

Gesta uzdizanja kažiprsta i srednjaka u obliku slova V (Victoria = pobjeda) sličnoga je značenja kao prethodna, ali se rabi u hrvatskom političkom govoru (za razliku od srpskoga, gdje se uzdižu tri prsta: palac, kažiprst i srednjak pa se stvorio novi negativni pragmem za pravoslavca: "troprstaš" i "trofazni"). Pozitivna emotivna gesta koja se dobiva svijanjem kažiprsta oko palca, a srednjak, prstenjak i mali prst ostaju u zraku ima značenje kuharske geste o hrani izvrsnoga okusa (npr. na paketićima Vegete).

Gesta uzdignutih pet prstiju jedne ruke označuje također izvrsnost (nešto je za *pet*, tj. odlično, izvrsno, fino). Katkada se može uzdizanjem svih 10 prstiju obje ruke označiti i da je što za deset (tj. izuzetno, fantastično). Tu geste imitiraju simbolična značenja frazeologizma "za pet", "za deset".

Umjesto iskaza "jesam te zeznuo" rabi se vodoravno lijevo ispruženi prstenjak desne ruke koji se pomiče naprijed-natrag.

Kao posebni oblik negacije u značenju "nećeš ništa dobiti", "evo ti friška figa" rabi se gesta palca ispruženoga između kažiprsta i prstenjaka.

Nijekanje kao modalni pragmem izražava se pomicanjem uzdignutoga kažiprsta desne ruke lijevo-desno.

Konačno, uzdignutim kažiprstom desne ruke s pomakom naprijed-natrag označuje se prijetnja nadmoćnoga slabijemu.

Geste s brojevima 4, 6, 7, 8 i 9 prstiju rabe se samo u govoru gluhonijemih i kod nabrajanja ili pokazivanja tih brojeva na prste, ali one tada nemaju pragmatičnoga emotivnoga značenja.

U jezičnome izražavanju najbogatiju lepezu ekspresivnih značenja nalazimo u leksemima i frazemima s brojkom kao sastavnicom. Zato ćemo u članku pokazati kakvi sve pragmemi mogu biti iskazani brojkama.

Kako bismo počeli od nule (ništice), tj. od početka, od ništa i ni od kuda, moramo najprije razmotriti pragmatično značenje ove ne-veličine u matematici, ne-veličine koja kad stoji iza brojke tu brojku udeseterostručuje. Naime, već smo vidjeli da nula simbolizira prazninu, *ništavilo*, negaciju postojanja. Osim toga može označavati i osobu koja ne vrijedi ništa pa se za nju kaže da je ***ništarija, nula, ništica***, čime ta brojka dobiva emotivno pragmatično značenje čovjekove osobine.

Brojenje obično počinje brojkom *jedan.* Pogledajmo kakvo je njezino simbolizirano značenje. U Rječniku simbola Kopalińskoga piše između ostaloga da je to simbol apsoluta, najvišega božanstva, prapočela. "U antici su na Bliskom Istoku smatrali da je jedinica najsavršeniji broj, jer su ljudi smatrali da prelazeći od ništice do jedinice prelaze iz nebitka u egzistenciju. Sve ostale brojeve smatrali su umnožavanjem jedinice koja predstavlja Stvoritelja, praenergiju svemira (Kopaliński 1991:122). Oprječno tomu stajalištu, *jedan* se u nekim kulturama smatrao "isto što i ništa", "***jedan kao ni jedan***" (npr. u latinskim poslovicama) (ibid:123).

Od broja *jedan* možemo napraviti sljedeće izvedenice raznih vrsta riječi koje, ovisno o okružju, mogu dobiti i pragmatično značenje:

a) jedini,
b) jedinstven,
c) jednostavan, jednostavnost,
d) jedinac/ jedinica (sin/ kći),

e) jedinica (ocjena i mjera),
f) jedinka,
g) pojedinac,
h) pojedinost,
i) pojedinačno,
j) jedinstvo, jedinstvenost, jedno,
k) sjediniti, ujediniti, objediniti; razjediniti,
l) jednoglasno(st)
m) jednoumlje

Svaki od navedenih leksema ima drugačije semantično i pragmatično značenje.

Primjer a) nosi pragmatično značenje pozitivne emocije u obraćanju voljenoj osobi (***jedini moj***). Primjer b) ima značenje koga ili čega izuzetnog i bez usporedbe (u pozitivnom smislu). U trećoj se grupi primjera (c) razlikuje pozitivni ili negativni emocionalitet, ovisno o kontekstu ponašanja (***jednostavnost*** može značiti nekomu nepatvorenost i neposrednost pokazivanja emocija, dok se drugomu može činiti kao prostodušnost, nemaštovitost, primitivnost).

Jedinac u primjeru d) ima i žensku inačicu ***jedinica*** u označivanju jedinoga muškoga ili ženskoga potomka pa je u tomu sadržan i poseban emotivan odnos roditelja prema takvomu djetetu (koji uključuje veliku, nekritičnu roditeljsku ljubav, apsolutnu roditeljsku žrtvu itd.) kao i odnos okoline prema takvoj osobi (obično osjećaj zavisti zbog roditeljskoga odnosa prema takvome djetetu te stereotipno mišljenje da su takva djeca razmažena, egoistična, nepožrtvovna, dakle da imaju niz mana). Samo ženski rod ove imenice u primjeru e) (*jedinica*) homoniman je s d) u ženskome rodnom obliku, a znači lošu (tj. neprolaznu, nezadovoljavajuću, nedovoljnu) ocjenu u školi i ima niz smiješnih žargonskih sinonima koji sliče pisanoj cifri *1*, tipa: *top, kulja, kolac. Jedinica* ima još jedno značenje ženskoga roda, a to je osnovna mjera, etalon, mjerna jedinica. Ona može imati pragmatično značenje samo u frazeologizmu, npr. *jedinica gluposti*, a kao leksem u ovom posljednjem značenju emotivno je neutralna.

Jedinka iz primjera f) označuje jedinicu biotičnoga tipa (životinjskoga, biljnoga) koja uz opće sličnosti ima i stanovite posebnosti. Za razliku od nje *pojedinac* je jedinka ljudske vrste, osoba, persona (usp.

g/). Oba primjera u svom primarnom značenju nemaju emotivne komponente, ali ju mogu dobiti u frazeologiziranome značenju.

h) ***Pojedinost, pojedinačno*** označuje jednu, obično sitnu stvar, detalj koji se može uočiti, odnosno viđenje sitnica. Pragmatično značenje ove riječi u kontekstu viđenja pojedinosti katkad je emotivno obojeno, jednom pozitivno (kao osjetljivost na detalje, senzibilnost, pomnost), drugi put negativno kao pretjerano cjepidlačenje, sitničavost.

i) *Pojedinačno* pokazuje da se što odvija jedno po jedno, individualno, a ne zajednički, grupno.

Nasuprot tomu ***jedinstvo i jedinstvenost*** u primjeru j) konotiraju zajedništvo, istovjetnost stavova, složnost, dakle pozitivne društvene etikete. Negativna konotacija *jedinstva* izvlači se iz političke parole komunističkoga režima (*bratstvo i jedinstvo*) i u određenom kontekstu osim negativnoga značenja može dobiti i ironično humoristično značenje. *Jedinstvenost* je kao poželjna društvena osobina s pragmatične strane obojena pozitivnom emocijom. Katkada se u ovome značenju može rabiti i srednji rod broja *jedan*, tj. *jedno*, ali ono dobiva značenje gotovo isključivo u sintagmi (npr. *tvoriti jedno, jedno cijelo*).

Glagolski prefiksalni sklop iz primjera k) *sjediniti, ujediniti, objediniti* suprotan je prefiksalnome glagolu *razjediniti*. Međutim, pragmatično prva grupa glagola ima obično pozitivno značenje: *učiniti što jedinstvenim, jednim, zajedničkim, nedjeljivim*. No u nekim slučajevima ova grupa glagola može imati i negativno značenje npr. u političkom kontekstu nasilnog ujedinjavanja i priključivanja. Oblik *razjediniti* ima samo negativno značenje razdvajanja, nesloge itd.

l) *Jednoglasno,* ***jednoglasnost*** pojam je sloge u pjevanju - "*svi u jedan glas*", zatim se prenio u poslovice "***svi kao jedan***", te je kao takav dobio i pragmatično pozitivno značenje sloge, istomišljeništva.

m) ***Jednoumlje*** je političko-pragmatični pojam negativno emocionalno obilježen prinudom da svi moraju misliti isto.

Slična paradigma mogla bi se izgraditi iz rednoga broja *prvi* (***prvijenac, prvak/ prvakinja, prvenstvo, prvenstveno, prvotno, prvoklasno, prvokup***).

Prvi može tvoriti niz frazema pragmatičnoga značenja, kao npr. *"biti prva violina"* (polj. "*grać* ***pierwsze*** *skrzypce*"), tj. biti najvažniji, zatim pragmatično značenje ima uzrečica *"prvi mačići se u vodu bacaju"*, polj.

***"pierwsze** koty za płoty*", kao oznaka čega nevaljaloga, nedorađenoga, neuspjeloga.

Broj *dva* također može tvoriti pragmatički zanimljivu porodicu riječi: ***razdvojenost, razdvojba, zdvojnost, dvojba, razdvojiti, odvojiti, izdvojiti, dvojiti, razdvojen, odvojen, izdvojen, zdvojan, dvoličan, dvoznačan, dvosmislen (dvoličnost, dvoznačnost, dvosmislenost)***. U poljskome postoji fraza "***dwoić się i troić***" u značenju "nastojati svim snagama". Nepotrebnost je izražena u poljskoj uzrečici "***dwa grzyby w barszcz***" koja nema u hrvatskome adekvatni oblik. Isto je s poljskom poslovicom *"**na dwoje babka wróżyła***", što podsjeća na Pitijino proročanstvo, kad se ne zna kako će se što završiti, odnosno podjednake su šanse da što bude dobro ili loše.

Brojkom se *tri* u kršćanstvu označuje temeljna dogma (Trojstvo, Trinitet). Hrvatska je nekada bila ***trojedno*** kraljevstvo (u povijesnom značenju). Ovim se brojem općenito označuje kozmička mega-sinteza (vrhunac), Bermudski trokut je simbol stradanja. Tri je potreban u komparaciji za superlativ. Pragmatično značenje ovoga broja iskazuje se u frazemu: *"**triput Bog pomaže**"*, u poljskome je malo modificiran i glasi *"**do trzech razy sztuka**"*, čija je poruka da čovjek mora biti strpljiv i pokušati ponoviti ono što mu ne ide od ruke. Frazem *"**opowiadać trzy po trzy**"* znači u poljskome "govoriti gluposti", a podrijetlo tog frazema je vjerojatno u davnom zaklinjanju vračara koje bi ponavljale zakletvu devet puta. Glumljenje nevinašca pokazuje u poljskome i u hrvatskome frazem "izgleda kao da ***ne zna nabrojiti do tri***" (polj. *"**nie umie zliczyć do trzech**"*). Još jedan negativni pragmem izražen pomoću broja *tri* glasi u poljskome "***wtrącać swoje trzy grosze***" u značenju "zabadati svuda svoj nos" ili "javljati se nepozvan".

Prijetnja komu može se iskazati usklikom u futuru ***raščetverit ću te!***, što znači isto što i "*ubit ću te*" (jasno, u prenesenom značenju). Time se izražava ljutnja i prijetnja drugoj osobi. Brojkom 4 simbolizira se simetrična harmonija: 4 godišnja doba, 4 počela (vatra, voda, zemlja, zrak), 4 etape ontogeneze (djetinjstvo, mladost, zrelost, starost), 4 strane svijeta, koordinatni sustav u matematici s 4 polja itd. U poljskome postoji frazem "***rozpędzić na cztery wiatry***" u pragmatičnome značenju koje u nas modificirano znači "*rastjerati*", a u nas je sličan frazem, samo bez broja: "*razbježati se na sve strane*". Sigurnost u svoj iskaz izražavamo obično frazom *"**sto** posto sigurno"*, dok se u poljskome to može reći

brojkama: "***jak dwa a dwa (jest) cztery***". Iskrenost i govor u povjerenju u hrvatskome se kaže :"***u četiri oka***", a u poljskome se to izražava "*w cztery oczy*". Frazem za lijenost, nerad ili odmor "*dići sve četiri u zrak*" nema u poljskome adekvata, a poljsko "***spadać na cztery łapy***" u hrvatskome se može iskazati bez brojke: "*dočekati se na noge kao mačka*" ili ***dočekati se na sve četiri***..

Brojkom ***pet*** označena je petokraka kao simbol more, sotonističkoga znaka (pentagona), negativnoga odnosa prema komunističkome simbolu. Po nekim shvaćanjima *pentagon* služi kao obrana od ovih negativnih pojava pa je kao takav vjerojatno i naziv za američki Pentagon.

Pozitivni pragmem je ***petica*** kao najbolja ocjena u školi. U poljskom i u hrvatskom postoji frazem "***za pięć dwunasta***" ili "***pet do dvanaest***" kojim se označuje završetak čega u zadnji čas, tik prije roka.

Šestica ima isto negativno sotonističko značenje, ali se ne nalazi u pragmatičnim leksemima. Današnje političko značenje dobila je različita uporaba termina ***šestorka*** ili ***šestorica,*** što uopće nisu sinonimi, jer *šestorica* označuje šest muških osoba, a *šestorka* skupinu od šest stranaka ili od šest osoba različita spola. Pragmatično je značenje ironična uporaba ovih termina za koalicijsku vladu od šest nesložnih članica.

Individualni iskaz u obliku podštapalice pronašli smo u TV drami "Zagrljaj", gdje jedan žandar običava govoriti "***šest pet***" kao podštapalicu pragmatičnoga značenja. U hrvatskome postoji frazem "***ni pet ni šest***" u pragmatičnome značenju odlučnosti. Poljski frazem ***"ni w pięć ni w dziewięć"*** označuje iznenadnost, ali negativno je obojen značenjem neadekvatnog upadanja u riječ i bliži je hrvatskome frazemu "s neba pa u rebra". Poljski pragmatični frazem "***pal w sześć"*** nema u hrvatskome adekvatni brojevni oblik, a znači "*k vragu i*", "*pusti*", *"dovraga s tim"* i sl.

Sedmica kao leksem označuje sedam dana u tjednu i nema emotivnoga značenja. Ona je međutim kao magični, obično sretan broj, česta u bajkama, mitovima pa preko njih i u različitim frazeologizmima. Ona tako označuje: skup dana u kojima je Bog stvorio svijet, sedam smrtnih grijeha, sedam krijeposti itd.

Pragmatični frazemi s leksemom "sedam" u hrv. i polj. imaju negativno značenje ružnoće: "***jak siedem grzechów śmiertelnych***", "*kao* ***sedam*** *smrtnih grijeha*".

Osmica je u pragmatičnoj komunikaciji manje frekventna. Obično se govori za što posebno lijepo da je ***osmo čudo svijeta - "ósmy cud świata***", ali kao leksem osmica u kulturi ima različita značenja. Tako Kopaliński navodi da osim preporoda, revolucije, očišćenja, zadovoljstva, bogatstva, zdravlja, mira, plodnosti, blizanaca itd. može značiti i brigu, smrt, žalost (1991:287). Ležećom osmicom izražava se i bezbroj, beskonačnost. U svakodnevnoj primjeni mogu se naći npr. kompleti servisa (čaša i sl.) za 8 osoba, tj. za dvije prosječne obitelji.

Kad govorimo o leksičnom pragmatičnom značenju broja ***devet***, možemo navesti samo emotivno obojen glagol *izdevetati* koji primarno znači primiti devet udaraca šibom, a sekundarno dobiva preneseno značenje *premlatiti, istući, nalemati, prebiti, pretući, nahariti.*

Deset kao zbroj prstiju obje ruke znači u Rječniku simbola cjelovitost i dualizam života i smrti (Kopaliński 1991:82). U pragmatičnome smislu javlja se leksem ***desetkovati*** u prvotnome značenju: ubiti ili osakatiti svakoga desetoga (usp. ratno osljepljivanje svakoga desetoga ili izvođenje svakog desetog čovjeka na strijeljanje), a sekundarno označuje veliko stradavanje ljudi, prorjeđivanje broja ljudi uslijed bolesti i sl. (npr. gripa je ***desetkovala*** učenike u školi). Deminutiviziran broj 10 (***desetak***) označuje da čega ima malo manje od 10 jedinica. U množini označuje povećan broj 10, tj. više od deset osoba, živih bića ili predmeta (*na desetke i desetke ljudi, predmeta ...*). Augmentativizirani broj 10 - *desetina* (koji ujedno označuje i razlomak, jednu desetinu) u množini označuje *povećani broj osoba* (npr. ***na desetine i desetine*** *ljudi*).

Jedanaest je simbol suviška, prekomjernosti, neumjerenosti, pretjerivanja. U šali se kaže da jedanaesta zapovijed glasi*: Ne daj se uhvatiti, ne daj se prevariti* (usp. Kopalinski 1991:123). Istovremeno, ***jedanaesta ura*** je u Evanđelju po Mati (20.6) zadnji čas, kašnjenje tj. ***pet prije dvanaest*** (ibid.).

Dvanaest/ tucet označuje količinu obično u pakiranju predmeta (npr. servis za 12 osoba), ali može označavati i vremensku relaciju: *podne* ili *ponoć, 12 sati.* Preneseno pragmatično značenje dobiva u frazeologizmu (usp. bilo mu je *podne*, tj. pola dana, 12 sati, kad se želi iskazati negativan osjećaj, razočaranost). *Tucet* može označavati i nešto maleno i bezvrijedno (***ni tuceta***). Dvanaest je i broj apostola koji s Isusom čini sljedeći broj, trinaest.

Trinaest je broj koji se obično smatra nesretnim i stoga u hotelima ne postoje sobe s tim brojem, nego su zamijenjene s 12 A. Već smo naveli da se 13. i petak uzima kao dan dobar za gatanje. Kad se rodi 13. prase, nije dobro, jer krmača ima paran broj sisa pa 13. prase nema što jesti. U tome lošem značenju rabi se takva fraza i za nesretnoga čovjeka koji ne može sebi naći mjesto pod suncem.

Stotine, tisuće, milijuni kao brojevi u množini označuju velik broj čega, nebrojeno mnoštvo, neizbrojive ali izdvojive skupine jedinica (živoga i neživoga). Osim u nominativu mogu se s istim značenjem bezbroja ili preuveličane duljine trajanja pojaviti i u instrumentalu množine (**stotinama, tisućama, milijunima** godina što traje).

Uz cijele brojeve mogu i neki razlomci dobiti prenesena značenja. Tako npr. ***četvrt*** ne znači samo jednu četvrtinu čega, nego i gradsku *četvrt, kvart,* a žargonski obojene bit će riječi *frtalj, firtl* u istom značenju.

Neke mjerne jedinice mogu označavati pretjeranost čega, npr. ***tone i tone, hektolitri*** čega. To je isto kao da kažemo: ogromna količina čega. Često se u frazeologizmima vide i stare mjere (npr. ***laže na klaftre, pedalj muža - lakat brade***).

Kako vidimo, brojke imaju više značenja: matematično, kulturološko, simbolično, jezično (izravno) i pragmatično (preneseno, emotivno) značenje.

U frazeološkoj komunikaciji proširuje se pragmatično značenje i funkcija brojaka.

Usporedimo neka od mogućih značenja koja nalazimo u frazeologizmima sa semom brojke:

- **pojačavanje, naglašavanje** (zapečatiti što sa 7 pečata, jedan jedini komadić, raditi sve u šesnaest, rastjerati na sve 4 strane svijeta; rozpędzić na cztery wiatry),
- **kvalificiranje izgleda** (složio je facu na pol dvanaest / na pol devet, bilo mu je podne/ ponoć, bila je sva na šesnaestu, izgledala je kao 7 žalosti; wykrzywiona jak siódemka),
- **ocjenjivanje** (ne valja ni pol lule duhana, ne vrijedi ni pet para, baš je za pet/ za deset, prva liga, prva klasa; pierwsza klasa),
- **neetičnost** (sjediti na 2 stolca, raditi na dvije strane, biti dvoličan; siedzieć na dwóch stołkach),
- **ekonomičnost** (jednim udarcem 2 muhe; zrobić coś za jednym zamachem),

- **podcjenjivanje** (deveta rupa na svirali, devete peći omelo, jedan kao ni jedan, trinaesto prase, ništ' koristi, deveta voda kisela; siódma woda po kisielu),

- **nabrajanje** (s jedne strane, kao prvo, na prvome mjestu, prvo-drugo-treće...; z jednej strony, z drugiej strony, po pierwsze, po drugie, po trzecie),

- **neodređenost** (jednoga lijepoga jutra, jedan običan gad; jakiś jeden powiedział),

- **psovke i eufemizmi** (u tri ćoška, u tri p.m., do sto vragova/ đavola, sto mu gromova, šest/ sto ti bogova tvojih; do sto diabłów),

- **pretjerivanja** (tisuću/ milijun/ milijardu/ bezbroj puta sam ti govorila da ne radiš to, on je pokvarenjak na kvadrat/ na kubus, laže na klaftre, nećeš se toga sjetiti ni za 100 godina, govorila je 100 na sat; tysiąc razy ci mówiłam),

- **nedovoljnost** (biti na jedan zub; na jeden ząb),

- **zajedništvo** (nas dva i gora zelena),

- **strpljenje** (triput Bog pomaže; do trzech razy sztuka),

- **snalažljivost** (dočekati se na sve četiri; spaść na cztery łapy),

- **lijenost i neznanje** (imati dvije lijeve ruke, dići sve četiri u zrak; mieć dwie lewe ręce),

- **pozdravljanje** (bezbroj/ tisuće pusa i pozdrava; treći puta častiš, gdje si - sto godina te nisam vidio; tysiące uścisków),- **jasnoća, razumljivost** (jasno kao 2 i 2 četiri, jasno kao jedanput jedan; jasne jak dwa i dwa jest cztery),

- **nerazumljivost** (razumjeti svaku drugu/ svaku desetu; rozumieć piąte przez dziesiąte),

- **brzina reakcije, odlučnost** (ni pet ni šest, ni w pięć ni w dziewięć),

- **složnost** (svi kao jedan, svi u jedan glas, svi za jednoga - jedan za sve; wszyscy jak jeden mąż),

- **podštapalice** (rekao sam, šest-pet, da morate biti spremni; pal sześć),

- **izrjeke** (samo jednom se ljubi, jednom se živi; raz kozie śmierć),

- **zaključivanje, završetak iskaza** (dodao bih samo dvije riječi, reći ću u dvije-tri rečenice, jednom riječju; jednym słowem, powiem dwa słowa),

- **izražavanje neizbrojivog brojkom** (razbiti se u stotinu/ tisuću komadića; rozbić się na tysiące kawałków),
- **broj kao igra** (igra kolo u dvadeset i dva..., jedan-dva-tri - potukli se fratri; raz-dwa-trzy, teraz liczysz ty),
- **sigurnost** (to ti je 99% sigurno, to je 100/ milijun posto tako; na sto procent),
- **umanjivanje** (nema ni desetinu/ ni stotninu/ stotinku čega; ani w ząb),
- **zadovoljstvo, sreća** (biti u sedmom/ u devetom nebu; być w siódmym niebie),
- **ironija** (baš se našao jedan bolji od drugoga; co jeden to lepszy),
- **daljina** (tri dana jahanja),
- **nered, gužva** (jedan preko drugoga, jedan na drugom; jeden na drugim),
- **dvostrukost, suprotnost, nabrajanje** (dvije strane medalje, druga strana medalje, dvosjekli mač, drugi par rukava, s jedne strane jedno, s druge strane drugo, kao prvo - kao drugo ...; druga strona medalu; po pierwsze..., po drugie..., po trzecie...),
- **usklađivanje početka aktivnosti** (jen-dva, jen-dva-tri, tri-četiri-sad; raz-dwa, i raz i dwa),
- **problematična situacija** (zadati komu tristo muka/ jada, biti na sto muka, biti između dvije vatre; mieć tysiąc zmartwień),
- **lukavost** (pravi se da ne zna nabrojiti ni do tri; wygląda, jakby nie umiał liczyć do trzech),
- **usamljenost** (sjediti u četiri zida, biti zatvoren u četiri zida, gledati u četiri zida; czterz kąty a piec piąty),
- **starost, bolest** (biti jednom nogom u grobu; być/ znajdować się jedną nogą w grobie),
- **tajnost** (reći što u četiri oka; w cztery oczy)...

Ovaj popis značenja naravno nije završen, jer je jezik otvoreni sustav i neprestano dodaje, mijenja i stvara nove slikovite frazeologizirane iskaze.

Nabrojene grupe mogli bismo faktorskom analizom suziti na sljedeće klase: 1) **pojačavanje, naglašavanje** (psovke, eufemizmi, oznaka daljine, pretjerivanja); 2) **ocjenjivanje** (izgleda, ponašanja, pozitivnih i negativnih postupaka); 3) **nabrajanje** kao klasificiranje,

odvajanje, nizanje; 4) **kvantifikacija** (umanjivanje i uvećavanje, nedovoljnost, premalo/ previše čega); 5) **postupci** (sloga, zajedništvo, tajnovitost, skrivenost, zatvorenost/ otvorenost); 6) **osobine karaktera** (strpljenje, snalažljivost, neetičnost, lijenost); 7) **dijelovi komunikacijskoga procesa** (pozdravi, podštapalice, završetak iskaza, izrjeke, razumljivost/ nerazumljivost poruke); 8) **reakcije u djelovanju** (odlučnost, brzina, sporost); 9) **uloga broja u igri** (rima u plesu, brojilice, početak zajedničke akcije); 10) **modalnost** (izricanje sigurnosti u iskaz); 11) **emocija** (sreća, ironičnost, podcjenjivanje, nepoštivanje); 12) **stanje organizma** (slabost, bolest, starost).

I ove se klase daljnjom redukcijom mogu svesti na nekoliko tipova kao što su pragmemi za:

a) pojačavanje i naglašavanje,
b) umanjivanje/ uvećavanje,
c) nabrajanje (kvantitativnost)
d) igranje brojevima (brojilice, rime) te
e) iskazivanje modalnosti (sigurnost, neodređenost, nijekanje).

Ž. Fink u članku "Frazeologizmi s numeričkom komponentom" tvrdi da je njihova osnovna funkcija pokazivanje kvantitativnoga značenja umanjivanja i uvećavanja (1989:93). Na temelju prikazane građe proširili smo klasifikaciju brojčanih pragmema i na pragmeme pojačavanja, naglašavanja, igre te modalnosti, čime smo značenju dodali emotivnost te tako produbili pragmatični opis strukture i funkcije brojčanih pragmema.

Suvremena pragmatična istraživanja pokazuju da u izražajnom jezičnom kapacitetu pragmemi sudjeluju sa oko 70 %, a brojčani pragmemi ekstenzivno i intenzivno proširuju polje emotivne jezične komunikacije.

5.2.8. Prostorni pragmemi ili spacijali

Prostorne pragmeme nazvali smo jednim imenom "***spacijali***" jer su to jezični znakovi različitih sintaktičnih funkcija koji se izriču pomoću **mjesnih relacija**. Međutim, kad postanu pragmemi (tj. afektivni znakovi), gube tu mjesnu relaciju i dobivaju nova obilježja kao što su: **deiktičnost, ikoničnost, kvantitativnost, emotivnost i modalnost**. Ostvaruju se na leksičnoj razini kao prilozi, priložne zamjenice, partikule, okamenjeni

FFZG

padežni oblici imenica, pridjevi, a na sintaktičnoj razini u kombinaciji različitih imenskih vrsta riječi s prijedlozima, odnosno kao kolokacije i frazeologizmi s pragmatičnim značenjem. Primjeri u članku potječu iz navedene literature, ali i iz autoričina zapisivanja (s TV Polonia) posredne i neposredne komunikacije, jer su pragmemi (pa tako i spacijali) govorne strukture podložne čestim promjenama i individualiziranim iskazima. Primjeri su bilježeni deduktivnom metodom, tj. izbor i klasifikacija površinski raznorodnih spacijala u članku vrši se samo u odnosu na jedan njihov element - pragmem prostornosti.

Prostornost pripada izvanjezičnoj stvarnosti, ali čovjek svoj doživljaj (odnosno viđenje) prostora opisuje pomoću jezika. Taj opis može biti iskazan leksemima kao što su prilozi, brojevni prilozi, priložne zamjenice, a može se iskazivati i složenim sintaktičnim oblicima u okviru priložnih oznaka mjesta. U takvoj rečeničnoj funkciji prostor je opisivan pomoću prijedloga i različitih imenskih vrsta riječi.

R. Grzegorczykowa smatra da je prostor označen "odnosom predmeta prema drugim predmetima" te da se sva prostorna obilježja svode na relaciju "između objekata i zemaljske osi" (1993:471).

Centralnu ulogu između predmeta ima položaj čovjeka - promatrača. On te predmete koje vidi lokalizira u odnosu na to jesu li oni ispred - iza njega, iznad - ispod njega (gore - dolje od njega), lijevo - desno od njega te jesu li blizu - daleko od njega, jesu li jedan do drugoga ili nepravilno razbacani, jesu li poredani ukrug ili u kosini, jesu li okomiti ili vodoravni u odnosu na zemlju, jesu li izvan ili unutar kakvoga drugog prostora ili tijela, jesu li u prostoru statični ili se pak kreću kroz prostor u različitim smjerovima. Kognitivisti prostor zamišljaju kao posudu, kutiju ili kontejner pa navedene tri relacije nadopunjuju četvrtom, pogledom u unutrašnjost kutije.

Osim ovakvih semantički konkretnih lokalizacija prilozi i priložne oznake mjesta (spacijali) mogu imati pragmatična značenja, tj. mogu se odnositi na imaginaran prostor kao što je "nebo", "raj", "pakao" u metaforičnome značenju *dobro* ili *loše*. Takav pak imaginaran prostor može biti izrican imenicama kvantifikatorima za realni prostor, kao npr. "visine", "dubine", "zvijezde", "dno", koje će u priložnoj oznaci zajedno s prijedlogom poslužiti kao imaginarno mjesto (usp. *uzdizati* ***u visine,*** *kovati* ***u zvijezde,*** *dolaziti* ***iz dubina,*** *biti društveno* ***dno*** i sl.). Tada, iako se izražavaju poput izričaja za prostor, gube prostorno značenje *sensu stricto*. Dobivaju preneseno (metaforično) značenje, jer postaju

demonstrativni pragmemi (kojima se ukazuje na prostor). Njihov prostorni sem međutim gubi svoje primarno značenje prostornosti te dobiva afektivno, pragmatično značenje.

Zamjena realnog prostora irealnim i obrnuto moguća je u jeziku zahvaljujući postojanju metafore i metonimije. Dok je metaforično izražavanje slikovito i preneseno, metonimijsko izražavanje pretpostavlja semantični pomak iz jednog dijela izvanjezične stvarnosti u drugi. Tako npr. R. Rodak objašnjava kao jedan oblik metonimije pomak iz prostornog u vremensko značenje priložne oznake "***pred kinom***" u rečenicama: "Stał przed kinem" (Stajao je pred kinom - prostorno značenje) i "Ogolił się przed kinem" (Obrijao se pred kinom - vremensko značenje 'prije odlaska u kino') (Rodak u: Awdiejew 1999:165). Mjesne i vremenske relacije se preklapaju pa tako iskaz *bila sam* ***tu i tamo*** može imati dvostruko značenje koje se dešifrira iz konteksta. Mjesno je značenje *bila sam* ***na raznim mjestima***, a vremensko bi značenje bilo: *bila sam* ***povremeno.***

Spacijalni znakovi kao prostorni pragmemi mogu se promatrati unutar leksema, sintagmi ili cijelih rečenica u kojima uglavnom imaju funkciju priložnih oznaka. Radi kratkoće rabimo termin *spacijal* kojim želimo naglasiti da određeni jezični/ govorni znak opisuje prostor i prostorne odnose. Spacijalni pragmem je poseban govorni znak koji na planu izraza ima sem prostora, ali na planu sadržaja (u dubinskoj strukturi) označuje neki afektivni sadržaj (pozitivnu, negativnu ili neutralnu emociju koju osjeća govornik kad izgovara taj spacijalni pragmem). Afektivnost spacijalnih pragmema izražava se pomoću deiktičnosti, ikoničnosti (slikovitosti), kvanitativnosti, emotivnosti i modalnosti. Izražavanje tih obilježja vrši se neverbalnim sredstvima (gestama pokazivanja, odmahivanja, uveličavanja, umanjivanja te mimikom lica i položajem tijela) koja su dio tzv. *spacijalnoga koda* ili prostornoga jezika (usp. M. Pansini 1990:101 i 118), a posredno se iskazuju i u jezičnim znakovima s prostornim semom. Budući da ti znakovi sinkrono djeluju u govoru, a kako je govorni jezik slabo zabilježen pismom, ovdje ćemo se ograničiti uglavnom na one poljske autore koji su u okviru novijih proučavanja govora izdali rječnike i članke o toj problematici (usp. navedenu literaturu). Međutim, spacijalni pragmemi postoje i u književnome jeziku pa su neki od njih zapisani i u općim ili frazeološkim rječnicima. Naša analiza ne može obuhvatiti sve primjere (što ne treba biti niti ciljem većega rada), nego je zadatak ovdje

pokazati kako funkcioniraju znakovi što se realiziraju semovima prostornoga značenja, koji se zatim u komunikaciji preoblikuju u pragmeme s afektivnim značenjem.

Deiksa označuje izravno ili imaginarno ukazivanje na prostor ili mjesto u prostoru. Pokazne zamjenice zato su povezane s mjestom i služe kao pitanja za priložne odgovore, npr. (gdje? - gore, dolje, lijevo, desno i sl.). Primarni demonstrativi ***eno, eto, evo*** (polj. ***hen, et, ot, oto, o***) smatraju se čak uzvicima, dok se **demonstrativ *on, ona, ono, taj, ovaj, onaj*** (polj. ***on, ten, tamten, ów***) smatraju pokaznim zamjenicama, a imaju potpuno istu deiktičnu funkciju pokazivanja prstom u koga ili u što ili ukazivanja na neki dio teksta (npr. želio bih naglasiti ***ono*** (ili ***to***) što sam maločas spomenuo).

Poljski pragmem *eee-**tam***, popraćen gestom odmahivanja, označuje podcjenjivanje, nijekanje vrijednosti i odgovarao bi hrvatskom pragmemu *ma pusti **to***. U oba slučaja deiktična zamjenica preneseno ukazuje na što ili na koga koji u našim očima malo vrijedi.

Deikse se mogu rabiti i kao pragmemi i tada imaju drugačije prostorno značenje. Usporedimo reduplicirane pokazne zamjenice ***gdje-gdje, koje-gdje, koje-kuda, ovdje-ondje, tu i tamo*** (polj. ***tu i ówdzie, tędy i owędy***). One označuju da se nešto u prostoru smješta *mjestimično, u nepravilnim razmacima, porazbacano* ali pokazuje i da se što *rijetko* pojavljuje, pa se može povezati i s vremenom (*povremeno*). Oprjeke ***amo-tamo, gore-dolje, lijevo-desno*** mogu se rabiti kao uzrečice i tada gube svako mjesno značenje, ali mogu značiti i nervozno kretanje po prostoru ili traženje čega u prostoru (npr. *Muvao se amo-tamo/ gore-dolje/ lijevo-desno, uzduž i poprijeko*).

U frazemu *poszło nie w **tę** uliczkę/ nie w **tę** rurkę* (Handke 1996:359) (zašlo je komu u krivu ulicu) deiktična zamjenica ***ova, ta, ona*** dobiva drugačije značenje vidljivo u hrvatskom frazeologizmu *kriva ulica*, tj. *zašlo je što tamo kamo ne treba*, zahliknulo se. Ovaj se pragmem izražava prostornom relacijom (*kriva ulica*), a označuje pojavu u organizmu koja je za njega loša, koja nije kako treba. Ta je pojava opisana prenesenim značenje gradskoga prostora umjesto prostora u tijelu (dušnika) Hrvatski demonstrativni sem *kriva ulica* u poljskome je iskazana negacijom i demonstrativnom zamjenicom.

Čovjek je podijelio prostor na binarne jedinice imenovane prijedlozima i prilozima: iznad-ispod ili gore-dolje, lijevo-desno ili slijeva-

zdesna te ispred-iza sebe. R. Rodak razlikuje ***prostor*** kao širi i apstraktniji geometrijsko-fizikalni pojam od ***mjesta*** koje predstavlja dio prostora "s određenim parametrima i konkretiziran dotičnom relacijom" (Rodak, u: Awdiejew 1999:166).

Ako prostor zamislimo kao kuglu, zapravo postoji samo ono što je ispred i iza onoga tko gleda. Američki piloti ustanovili su npr. da pingvini pogledom prate zrakoplove sve dok ne padnu na leđa (vijest u Jutarnjem listu od 6. XI!). To znači da gledatelj percipira prostor na 180 stupnjeva oko i iznad sebe. Drugih 180 stupnjeva ne možemo vidjeti, jer ih prekriva zemlja. Ali zato postoje nazivi za tih drugih 180 stupnjeva (*pakao, dubine, ponor, provalija, dno* i slične imenice koje s prijedlozima tvore priložne oznake mjesta).

Opozicija *gore-dolje* ima u nas posebnu uporabnu zemljopisnu vrijednost. ***Gore*** označuje ne samo ***sjeverno od nas***, nego ***180 stupnjeva ispred nas***, tj. obuhvaća i pola zapada, sjever i pola istoka, dok *dolje* obuhvaća isto pola zapada, cijeli jug i pola istoka iza nas. Tako ćemo reći *idem gore* ako putujemo u Francusku, Poljsku, Rusiju, Slavoniju a *idem dolje* ako putujemo na Jadran, u Dalmaciju, Italiju, Španjolsku, Grčku i sl. Poljaci nemaju ovakav odnos prema zemljopisnom prostoru, ali oni zato strane svijeta kao *sjever* i *jug* imenuju vremenskim dijelovima dana kao što su *ponoć i podne* (*północ* = *sjever* i *ponoć, południe* = *jug* i *podne*).

Ž. Muljačić u jednoj je raspravi iznio činjenicu da su Rimljani pokrajinu *bližu* izvoru Dunava zvali Pannonia *Superior* (s glavnim gradom Savaria, danas Szombathely, hrv. Subotište) iako je bila *dalje* od Rima, dok su Panoniju lociranu oko grada Sopianae (danas Pecs, hrv. Pečuh) zvali *Inferior* iako je bila *bliža* Rimu, zato što je bila dalja Dunavu. Želimo reći kako se relacija ***bliže-dalje*** može obojiti emotivnom vrijednošću ***superiorno-inferiorno***. Kasnije (u Srednjem vijeku) Dioklecijan je podijelio Panonije na one sjeverno od Drave koje su dobile naziv Pannonia *Prima* te dvije južno od Drave s nazivom Pannonia *Secunda*. Tako vidimo da se prostorne relacije mogu nazivati pridjevnim (***superior-inferior***) ili brojevnim (***prima-secunda***) vrijednostima za strane svijeta.

Strane svijeta kao što su *istok i zapad* dobile su u nas i u poljskom preneseno političko značenje društvenog uređenja (zapad = ***Zapad = kapitalizam***, istok = ***Istok = socijalizam***). U poljskome Zapad još ima i dodatno povijesno značenje (tzv. dobivenih zemalja s njemačkog terena)

koje navodi K. Handke i dr. (1996:358): ***jechać na Zachód = jechać na Ziemie Odzyskane.***

Poznato je da se u nekim jezicima strane svijeta označuju bojama. Iranci su tako 4 strane svijeta određivali bojama: bijelo = zapad, crveno = jug, crno = sjever, zeleno = istok (vidi Bechcicki 1986/7). Postojala je tako u povijesti *Bijela* Hrvatska i *Crvena* Hrvatska (usp. Pintarić 1999), prva je bila na zapadu, a druga na jugu od prvotne postojbine (Tanajskoga carstva na Donu i iranske papostojbine Harauvatiš).

Osim ovakove podjele prostora na strane svijeta, prostor se može doživljavati i kao cjelina, odnosno kao ***sveprostornost*** ili ***omnispacijalnost.*** To se izražava dodavanjem partikule *-god, -bilo* na zamjenice *kamo-, gdje-* pa dobivamo oblike priloga ***kamogod, gdjegod, bilogdje, bilokamo***. Sveprostornost (omnispacijalnost) je kao što vidimo iskazivana upravo partikulama pojačivačima.

Ikoničnost ili ***slikovitost*** druga je odlika metaforičnoga pragmatičnog iskaza u obliku spacijala. Slika je naša predstava percepta, predodžbe ili pojma, dakle onoga što vidimo ili zamišljamo u prostoru. Usporedba neke apstrakcije s konkretnom slikom temelj je metafore. Tako je npr. izričaj ***padam do nóżek*** (***padam ničice***) u poljskome jeziku najprije značio postupak odanosti i podređenosti, servilnosti i poniznosti, a kasnije je postao pozdravom muškarca ženi, dok danas služi kao humoristično (dakle emotivno obojen) pozdrav kojim se muškarac obraća ženi ili žena ženi u šali.

Frazeologizam *schować obrazę* ***do kieszeni*** predstavlja sliku skrivanja predmeta u džep, ali se umjesto predmeta govori o apstraktnom osjećaju uvrijeđenosti koju se želi sakriti. Skrivanje osjećaja vidljivog na licu uspoređuje se sa skrivanjem ruke u džepu, slično kao i kod frazeologizma *pokazivati figu u džepu* (činom skrivene prijetnje govori se o ljudskoj slabosti ili kukavičluku).

Kad kažemo da je nešto otišlo ***k vragu, vrit*** *ili* ***u vražju/ božju mater***, ne radi se o realnoj udaljenosti, nego se apstraktnom velikom daljinom prenosi značenje na nešto što je u kvaru, pokvareno, što ne radi kako valja. Slika udaljenosti tako dobiva preneseno značenje čega lošega, pokvarenoga.

Poljska žargonska uzrečica *on mi može skoczyć* ***na regał*** (u hrvatskome žargonskom prijevodu: ***može mi ga napuhati***) označuje nemoć ili nemogućnost da se naudi govorniku.

Otići Bogu na istinu biblijska je slika polaganja računa na Sudnjem danu, kada se pred Bogom treba govoriti istina o svome životu. Ta biblijska slika ne označuje mjesto posljednje ispovijesti, nego znači da je netko umro. Ovakve su slike smrti eufemistične i postoje i u poljskom (npr. *pójść na łono Abrahama, otići u krilo Abrahama*).

Pojačavanje ili umanjivanje česta su osobina pragmema u tzv. eufemizmima i preuveličavanjima koja su izražena kvantifikatorima ili pojačivačima. Kvantificiraju se negativne ili pozitivne osobine.

Ako želimo reći da netko stanuje jako daleko, možemo se poslužiti frazeologizmom *živjeti* ***gdje je vrag rekao laku noć***, *stanovati* ***u vražjoj materi/*** *u zabiti/ u vukojebini*, (polj. *mieszkać u czarta na kuliczkach, mieszkać gdzie diabeł mówi dobranoc, mieszkać na wygwizdowie, mieszkać w dziurze zaklepanej*). Udaljenost od centra događanja pojačava se u hrvatskom pomoću vraga, vražje matere (kao elemenata poznatih u psovkama, tj. kao nešto negativno) te kroz sliku napuštenog mjesta koje se zabija daskama ili gdje vjetar fijuče kroz prazan prostor - kako je to iskazano u poljskim frazeologizmima. Naime, poljski oblik ***Wygwizdów*** tvorbeno je napravljen kao mnogi toponimi, ali u korijenu nosi značenje fijukanja vjetra kao sinonim za vjetrometinu i pustoš.

Poljski frazeologizam *żyć u Pana Boga* ***za piecem*** označuje mjesto (zapećak) koje se u poljskoj kulturi smatra jako dobrim, dok se u nas smatra lošim, jer je zabačeno, jer se u zapećku ne vidi ništa, živi se po strani od ljudi, nema komunikacije. Tako se jedno te isto mjesto, ovisno o kulturi, jednom doživljuje kao pozitivno, toplo, mirno i bezbrižno, a drugi put kao izolirano, udaljeno, zabačeno, loše.

Jedno od glavnih obilježja govornoga jezika je ***emotivnost.*** Bez emocije (pozitivne ili negativne) ništa se ne izriče. Čak i odsutnost emocije (indiferentnost) smatra se negativnom emocijom. Npr. ***Lice*** *mu je led ledeni* - znači da mu se na licu (dakle na vanjštini) ne vidi nikakva emocija.

Nowakowska-Kempna pokazuje kako se ***pokretom i izgledom osobe*** može pokazivati pozitivne i negativne osjećaje kao što su ugoda, radost, bijes, olakšanje, radoznalost, divljenje, nada, simpatija, antipatija,

prijezir, poštovanje, ushit, ponos, uvrijeđenost i srdačnost, a frazeologizmima, leksemima i drugim jezičnim strukturama može se govoriti o tim osjećajima (Nowakowska-Kempna 1995:135-143). Autorica navodi niz frazema tijela i dijelova tijela koji označuju pojedine osjećaje. Ovdje ih navodimo uz paralelne hrvatske primjere. Tako npr. Nowakowska-Kempna navodi da ***pokreti prema van*** ili ***prema gore*** označuju obično ***radost***, ali mogu biti i homonimni pa označavati ***i bijes***. Uzdizanje, iskakivanje prsa i srca npr. označuju ushit, ljubav, radost (*serce wyskakuje z piersi, ktoś czuje się uniesiony*); **uz**dignute obrve ili navrla krv **u lice** znače ljutnju (fraz. *podnosi brwi* ***do góry***, *krew nabiega* ***do twarzy***). Frazem ***wyjść z siebie*** glagolom označuje ***relaciju izlaska iz nekog prostora***. I naš frazem ***biti izvan sebe*** označuje da svoje tijelo gledamo iznutra prema van. Kao pragmemi ovi frazemi u oba jezika gube prostorno značenje, jer u poljskom jeziku znače ljutnju, a u hrvatskom još i obezglavljenost.

Pokreti prema unutra (prema Nowakowskoj-Kempnoj) označuju emocije žalosti, potištenosti, zatvorenosti (***ktoś zamknął się w sobie***, *ktoś skręca się z rozpaczy;* ***netko se zatvorio u sebe***, *netko se grči od očaja).* Poljski frazem ***zapomnieć języka w gębie*** *(zaboraviti jezik u ustima)* označuje čuđenje, a u hrvatskom *nemati jezika* označuje sram, skromnost, plahost, zatvorenost. U hrvatskome ***držati jezik za zubima*** označuje šutnju, a tako je i u poljskome (***trzymać język za zębami***).

Pokrete ***padanja niže od objekta emocija*** označuju po Nowakowskoj-Kempnoj poniznost, poštovanje i divljenje, ali i negativno vrjednovanje.

Usporedimo li hrvatske i poljske frazeme ***pasti pred kim ničice/ na koljena, cjelivati komu skute (paść komuś do nóg, paść przed kimś na kolana, objąć kogoś za nogi***) - u oba jezika oni opisuju geste klečanja i padanja koje su danas izvođene samo u crkvenom obredu, a nekada su bile uobičajene kao znak poštivanja muškarca prema ženi ili pokornost podanika prema vladaru. Do danas se zadržao u svakodnevnoj komunikaciji naklon muškarca ženi, a naklon sa spiralnim spuštanjem ruke prema dolje pa onda nadesno ima danas dozu humorističnosti. Treba ipak napomenuti da je u poljskoj kulturi klanjanje više prisutno, klanjaju se i muškarci i žene osobama koje poštuju te se naklon izvodi redupliciranо.

Izričaj ***pasti na glavu*** ima izravno značenje padanja, a kad se on frazeologizira, postaje spacijalni pragmem koji pomoću prostorne predodžbe dobiva u oba jezika novo emocionalno značenje u upitnom govornom činu: *jesi li ti pao/pala na glavu?* ***Czy ty na głowę upadłeś/ upadłaś?*** Nespacijalni pragmem - pitanje istoga značenja glasi: Jesi li ti poludio/poludjela?). Isto spacijalno značenje nosi pitanje ***Jesi li skrenuo/skrenula?*** koje u hrvatskome osim izravnoga značenja npr. u situaciji vožnje autom ili hodanja može dobiti i pragmatično afektivno značenje kao i prethodni spacijal (*jesi li pao/pala na glavu*?). Isto značenje može dobiti i spacijal čije se emotivno značenje iskazuje u glagolu silaženja (***jesi li sišla s uma?***). U ruskom funkcionira takav spacijal kao pridjev: ***sumašedšaja*** (koja je sišla s uma, luda).

Moment ***padanja i silaženja*** povezan je sa silom težom i predstavlja, kako kaže Nowakowska-Kempna, ***preneseno značenje tuge, straha***, nesigurnosti (*jest komuś* ***ciężko na sercu****; komu je* ***teško na/ pri srcu = tuga; serce/ dusza ucieka w pięty, dusza siedzi w piętach; srce je komu u petama = strah; ktoś nie czuje ziemi pod stopami; netko ne osjeća tlo pod nogama = nesigurnost).***

Poljski frazem ***ktoś jest na dnie*** (Bogusławski 1993:103) označuje da je tko tužan, očajan, a u hrvatskome to znači loše moralno ponašanje, slično kao i frazem prenesena značenja ***skretanje s pravoga puta, propadanje*** u moralnome ili psihičnome značenju.

Dok je ***objekt divljenja uvijek iznad nas, gore***, ***objekt prijezira*** je ***dolje, na dnu, ispod nivoa*** (***ktoś nie sięga komuś do pięt, ktoś jest poniżej poziomu; netko nije komu ni do nožnoga prsta, netko je nisko, netko nije na nivou***). Mjesto prijezira, gađenja, odbacivanja i podcjenjivanja kao i mjesto tuge označeno je kao nešto loše i neželjeno te je u prenesenom značenju prostora smješteno dolje, u paklu, dok je divljenje, sreća, ushit prostorno oslikano kao nebo, raj i oči uprte prema gore.

Dijelovi tijela koji su tabuizirani služe kao element za podcjenjivanje, usp. poljsku uzrečicu da je tko ili što ni za što: *ktoś/ coś jest do niczego (****do dupy****)*. U hrvatskome se za to rabe spolni organi (*nešto je za k..., nešto je p... dim*).

Suprotne emocije kao što su divljenje ili ljutnja mogu se iskazivati homonimnim pragmemima u kojima ima elemenata prostornosti: npr. *hajde (idi)* ***k vragu (k jarcu)***. Homonimija se uklanja u govoru

FFZG

intonacijom i konsituacijom ("hajde kvragu, baš si duhovita" ili "idi kvragu/ dođavola, baš si blesava"). Iskaz odlaženja u imaginarni prostor (k vragu, do đavola, do bijesa) može biti zamijenjen emocionalno snažnijim prilozima, npr. "goni se u vražju mater" i dobiva pojačano negativno značenje ljutnje. Kad se radi o stvari (npr. *nešto je otišlo k vragu/ do vraga*), u oba se jezika glagolom *otići* i imenicom *vrag* dobiva pragmatično značenje da je što propalo (polj. *poszło w diabły*), a u hrvatskome taj frazem može imati još i značenje da se što pokvarilo.

Frazem ***ustati na lijevu nogu*** pokazuje predrasude koje ljudi imaju kad se radi o lijevoj strani. Ovdje je pokazano loše raspoloženje koje nije ničim utemeljeno pa se pokušava naći razlog krivog ustajanja. U narodnoj svijesti *lijevo* se u svim slavenskim jezicima (usp. Dukova 1992:48) veže s čim lošim, nezakonitim, krivim, nečistim, svjetovnim, slabim, nesigurnim, zlim, nečim čega se treba bojati (Okoniowa 1994:10). Tako u poljskome ***robić coś na lewo*** znači *raditi što ilegalno,* a ***robić coś lewą nogą*** označuje da se radi nesavjesno, ofrljeno. ***Lewa strona*** označuje krivu stranu, poleđinu. Suprotno od lijevoga u poljskome je *prawy*, a u hrvatskome je *prava strana* i *pravi čovjek* pozitivno i suprotno od *kriva strana* i *loš čovjek*. ***Kriv*** pak može značiti ne samo prostorno ***neravan, iskrivljen***, nego i ono što se u poljskome kaže ***winien,*** dakle onaj koji je što skrivio. Tako se prostornost krive linije, zakrivljenosti i **iskrivljenosti** povezuje i s neetičnošću, ***nemoralnošću, krivicom***.

Modalnost pragmema način je kako se modificira iskaz s obzirom na ocjenu i stav komunikatora prema izgovorenome. Komunikator se može slagati ili ne s onim što je čuo. Potvrdnost i nijekanje dvije su glavne odlike modalnosti. Kako ih rabimo u spacijalima?

Prostornim prilozima ***blizu, daleko, skroz naskroz, potpuno*** označujemo ***slaganje, djelomično slaganje ili nijekanje obavijesti***. Istovremeno ti su prilozi i kvantifikatori potvrdnosti ili nijekanja, odnosno mogu pokazivati veliku ili djelomičnu potvrdnost, slaganje ili nijekanje. Usporedimo iskaz: *to je* ***daleko od istine*** ili ... ***daleko od toga*** da ga ne volim, samo... Ovdje prilog ***daleko*** označuje jačinu nijekanja, a istina bi trebala biti imaginaran udaljeni prostor. U poljskome se slično značenje postiže imenskim predikatom: *jestem* ***daleki*** *od tego, by* (*ne mislim da bih/ da sam...*) u funkciji negacije. Iskaz ***blizu*** *da je tako* pokazuje djelomično slaganje pomoću priloga *blizu* koji ovdje ima funkciju

kvantifikatora za izražavanje modalnosti nepotpunoga slaganja. U iskazu ***potpuno*** *se slažem* prilog je toliko leksikaliziran da ga ne doživljujemo mjesno, nego načinski, količinski cjelovito. Međutim, ovdje je prostor shvaćen kao posuda (polj. *pojemnik*, Maćkiewicz 2000, Grzegorczykowa 1996) koja može biti potpuno ispunjena, tj. puna *skroz-naskroz*. Reduplikacijom spacijala postiže se pojačavanje osnovne riječi (npr. *mokar skroz-naskroz*) te se tako iskazu dodaje emocija.

Svih pet navedenih obilježja spacijala (priloga i priložnih oznaka) kao pragmema (deiktičnost, ikoničnost, kvantitativnost, emotivnost i modalnost) međusobno se preklapa, tj. svi se ti elementi pojavljuju simultano u pragmatičnome znaku s prostornim semom (spacijalom) kojim se afektivno obilježuje mjesto u realnom ili imaginarnom prostoru. Taj se prostor shvaća jednom kao nedohvatan (nešto visoko, nedostižno, uzneseno, uzvišeno, rajsko), drugi puta kao opasan, nesiguran i moralno neprihvatljiv (nisko, pakleno, bez dna), zatim blizak ili udaljen, nutarnji ili vanjski, dobar ili loš. Ocjena i viđenje toga prostora temelji se na afektivnim vrijednostima pomoću kojih pojedinac taj prostor nastoji svladati, spoznati, shvatiti i dati mu emocionalnu dimenziju. Budući da nas prostor okružuje i predstavlja uz vrijeme primarne oblike materije, on se može shvatiti kao posuda čiju trodimenzionalnost doživljujemo jednom kao da smo usred te posude, drugi put kao da smo izvan nje, a treći put je naše tijelo posuda kojoj gledamo unutrašnjost. Sve te spoznaje izražavamo u mislima slikovno (ikonički), a jezično ih uobličujemo metaforama u kojima se pomoću prostornih relacija različitih vrsta riječi i sintaktičnih funkcija u pragmatici dobivaju posve drugačija, prenesena afektivna značenja. Takve pragmeme koji se izriču pomoću neke prostorne relacije, a imaju afektivno značenje, nazvali smo *spacijalima* odnosno *spacijalnim pragmemima*.

5.3. Automatizirani pragmemi (podštapalice)

Najprije o samom nazivu "podštapalica". U našim novijim rječnicima hrvatskoga jezika (Anić 1991 i Šonje 2000) definira se "*poštapalica*" kao a) "izraz izvan sadržaja" (Šonje:903) i b): 1) kao "onaj koji služi kao oslonac u životu"; 2) kao "riječ kojom se tko često služi u govoru bez potrebe" (Anić:508). Oba autora dodaju još i glagol

"*poštapati se*" u značenju "oslanjati se u hodu o štap" (Anić); "oslanjati se u hodu na štap ili koji drugi potporanj" (Šonje). Smatram da oblik *poštapalica* nije ispravan, jer se ovdje ne radi o hodu *po* štapu, nego se čovjek podšapljuje, tj. *pod*upire štapom isto kao što se i *pod*bočuje. Zato je Šonje u definiciju dobro dodao i *pot*poranj, tj. *pot*poru, ali nije uočio da se radi fonološkog pravopisa morfem *pod* uz početak korjena *štap* najprije pretvorio u potštap-, a u okružju -tšt- jedan je *t* ispao, i to onaj iz prefiksa. U svome ću radu stoga rabiti naziv za koji mislim da je ispravan, a to je lik *pod**š**tapalica*.

Podštapalice se proučavaju u okviru pragmatike, a taj dio sociokulurnog ponašanja mogao bi se nazvati *navikoslovljem* (kovanicu napravio prof. Bulcsu Laszlo), jer je govorna navika temeljna odrednica podštapalice.

U poljskome nema riječi adekvatne našoj podštapalici te se ona smješta među *sintaktične umetke* (polj. *wtrącenia*, engl. *inserts, discourse makers*) ili se pak smatra segmentatorom iskaza pa se naziva *prekidačem* (przerywnik; usp. Pisarkowa 1975). Otuda je i u naslovu odabrana sintagma "*govorni umetci*". Małgorzata Kita nazvala je te umetke "*wypowiedzi przerwane*", tj. *"prekinuti iskazi"*. Ona međutim pod tim terminom podrazumijeva različite prekide u rečenici, kao što su npr. upravni govor prekinut neupravnim, elipse, izostavljenje konotiranih dijelova poznatih komunikatorima iz konteksta, ponavljanja, emotivni prekidi govora, upadanja govorniku u riječ itd. (str. 56 i druge). To su prekidi u dijalogu. M. Kita čak navodi i paralingvistične elemente prekida u koje ubraja svjesne geste (npr. ustajanje govornika ili pokazivanje opiranjem ruku o naslon da jedan od komunikatora želi prekinuti razgovor) (ibid. str. 100).

Pod podštapalicama smatramo međutim nesvjesne, automatske prekide u diskurzu samoga govornika koji imaju neko drugo, pragmatično značenje od onoga semantičnoga u samim izgovorenim riječima-podštapalicama. Prije svega, podštapalice označuju pauzu u govoru pa bismo ih mogli usporediti sa zarezima kojima se odvaja npr. apozicija, vokativi obraćanja, neki pragmatični prilozi (konektori u terminu Mirne Velčić, 1987.) ili uzvici u rečenici i sl.

H. Heffer podštapalice smatra govornim signalima. Međutim, postoje i neverbalne podštapalice koje bi se prema terminologiji B. Pavelin mogle usporediti s "autističnim" gestama (Pavelin 1999:566).

Podštapalice se zapravo zbog svoga automatizma u govoru mogu uspoređivati s tikovima kao simptomima, a ne s gestama, jer geste rabimo svjesno i kao naučene simbole, a tikovi su odraz nesvjesnih reakcija organizma. Zato bi im prikladnije bilo dodijeliti ulogu signala, kao što to čini Heffer, ili čak još nižu ulogu stimula, tj. simptoma, organične komunikacije vegetativnog živčanog sustava. i kad su leksične, podštapalice imaju samo pragmatično značenje pa ih neki zovu praznim riječima (Grochowski, Pisarkowa, Heffer). Međutim, one nisu uvijek prazne riječi, a i njihov automatizam nije prirođen, nego se može steći i učenjem s čestim ponavljanjem. Tako ćemo npr. zabacivati kosu u stranu prilikom razgovora, a da to ne mora biti biološki utemeljen pokret koji zahtijeva naš organizam, nego je naučen i usvojen imitiranjem nekog autoriteta koji je to prvi počeo činiti. Slično je s otpuhivanjem šiški na čelu kad su u modi one malo dulje pa idu u oči. Ovdje je zapravo povezana biološka uvjetovanost (smetnja vidu) i društvena naučenost simptoma-tika. Isto je npr. s oblizivanjem usana, guranjem jezika u kutove usana čas lijevo, čas desno, čestim (nepotrebnim) pljuckanjem itd. To su neverbalne podštapalice, jer moramo prekinuti iskaz da bismo izveli neke pokrete, pogotovo pokrete usana. Verbalne podštapalice također se rabe automatski, ali njihov je izbor u funkciji sadržaja pa je teško reći da su one uvijek posve nesvjesne. Npr. podštapalicu ***reko(h)*** **/polj. *mówię*/** rabit ćemo kada izgovaramo ***samocitat***, a **veli-kaže /polj. mówi/** kad ***citiramo koga drugoga***, što znači da smo gramatički svjesni značenja tih riječi, zato nije svaka podštapalica ni prazna ni posve automatska riječ. Frekvencija riječi u funkciji podštapalice veća je od frekvencije ostalih pojedinih riječi u iskazu, pa ta česta ponavljanja čine da one naknadno (sekundarno) postaju nesvjesne te da ih upravo zbog njihova čestoga ponavljanja u jednome iskazu razumijemo kao podštapalice, a ne kao normalne lekseme. Podštapalice se tako mogu rabiti u svim dijelovima iskaza, čak i nakon svake riječi u iskazu.

Pokazat ćemo na koje se načine mogu izricati podštapalice te koje pragmatične funkcije one mogu imati u poljskom i hrvatskom jeziku.

Podštapalice su u hrvatskome pojam za prekidanje govornikova tijeka misli. Kako su pauze u govoru obično nepoželjne (od straha pred prazninom, tzv. *horror vacui*), nastojimo ih ispuniti. To činimo svim sredstvima koja su nam i inače na raspolaganju u komunikaciji, tj. i neverbalnim i verbalnim znakovima.

Podštapalice možemo izražavati i pokazivati neverbalnim znakovima. Pokrete koje činimo rukama po tijelu i glavi (češkanje, namještanje kose, glađenje brade) B. Pavelin nazvala je "autističnim gestama" (Pavelin 1999:566). Imaju li one u razgovoru ili u govoru katkada značenje podštapalica? Da, uvijek kad ih rabimo u prekidu govora, u stankama koje činimo glasovno. Na taj način te stanke više nisu neugodno prazne, a oči komunikatora zabavljene su pokretima koje odaju govornikovo mišljenje i upotpunjuju njegov iskaz. Ti pokreti međutim nisu geste, jer su oni nesvjesni i automatizirani (ukoliko se namjerno ne izvode u kazalištu i sl.). Stoga ćemo te pokrete nazvati tikovima, a budući da se ponavljaju u komunikaciji, to će biti tikovi-podštapalice. Po udjelu svijesti razlikuju se najjednostavniji pokreti koji su organični, izraženi vegetativnim živčanim sustavom (simptomi) i pokreti koji su sekundarno automatizirani nakon što su naučeni i imitirani (signali).

Tikovi su nesvjesni pokreti dijelova tijela koje govornik vrši u komunikaciji automatski, kojih nije svjestan, tj. koje ne kontrolira. Kad ih ponavlja tijekom iskaza, oni mogu dobiti i značenje podštapalice. Takvi su tikovi-podštapalice povezani s dijelovima glave ili tijela ili su kombinirani pa ih tako možemo zvati ***mimičnim tikovima***, ***korporalnim tikovima*** i ***kombiniranim tikovim***. Među njima se razlikuju ***tikovi-pokreti, tikovi-zvukovi i audio-vizualni tikovi.***

Samoizvodeći tikovi-simptomi realiziraju se mimikom lica, jednim dijelom tijela ili glave te čitavom posturom (položajem tijela) govornika. Njih izvodi govornik sam na sebi pa takve tikove-podštapalice u literaturi Ekmana i Friesena (1969) nalazimo pod nazivom *self-adaptors.*

To mogu biti ***očni tikovi*** (žmirkanje), ***tikovi jezikom*** (vršak jezika ide čas u lijevi, čas u desni kraj usana ili u nutarnju stranu obraza ili po zubima), ***tikovi usnama*** (uvlačenje usana kao da hoćemo reći *m*, oblizivanje usana, trzanje donjom usnom u stranu, rastezanje usana kao da se smijemo, pljuckanje sline otvaranjem kuta sredine usana), ***tikovi zubima*** (griženje usana, čišćenje zubiju cmoktanjem, usrkavanje sline kod udaha, glasno uvlačenje zraka i sline), ***tikovi obrvama*** (dizanje jedne ili obiju obrva, mrštenje čela), ***nosni tikovi*** (pokretanje nosa u stranu ili podizanje i mrštenje nosa uz pokretanje usana) itd.

Tikovi tijela (***korporalni tikovi***) razlikuju se po tome kojim se dijelom tijela realiziraju pa možemo razlikovati ***tikove rukama*** (dizanje ramena, popravljanje jakna, čišćenje ili grickanje noktiju, češkanje, frkanje pramena kose, trljanje bedre ili oba bedra), ***tikove nogama*** (lupkanje jednom nogom preko druge, trzanje koljenom jedne noge, ritmičko trzanje obje noge).

Položajem tijela izvodimo ***posturalne tikove***, tj. nesvjesne kretnje kao npr. ljuljanje tijela u govoru, premještanje s noge na nogu, cupkanje u mjestu itd.

Kad se takvi tikovi odvijaju tijekom komunikacije, oni postaju vizualne podštapalice. Njima se govornik nesvjesno otkriva, pokazuje svoju nervozu, zabrinutost, neodlučnost i druge emocije koje primatelj dešifrira uspoređujući ih s njegovim iskazima. Tako se može drugačije interpretirati iskaz "*Ja sam potpuno smiren*" kad ga govornik izjavljuje grizući nokte ili kad sjedi prekriženih ruku. U prvom slučaju iskaz će se shvatiti ironično ili će primatelj smatrati da govornik ne govori istinu, dok će u drugom slučaju biti u skladu neverbalno i verbalno ponašanje govornika.

Tikovi-simptomi koje govornik izvodi na predmetima ili na sugovorniku posebni su tikovi kad se u razgovoru igramo predmetima pa možemo razlikovati tzv. ***ludističke tikove*** predmetima u rukama (vrćenje olovke, pritiskanje otvarača kemijske olovke) itd. Neke takve tikove B. Pavelin naziva "ludističnim gestama". To međutim nisu geste, nego automatizirani i neosviješteni pokreti koji nisu znak-simbol kao što je to gesta, nego znak-signal ili čak simptom. Zato ih Ekman i Friesen nazivaju ***adaptorima*** ili *prilagođivačima* pa osim navedenih *self-adaptora* razlikuju i one koje izvodi govornik na predmetima ili s predmetima (*object-adaptors*) /Ekman i Friesen 1969/. Njihova pojava može otkrivati različite podtekstove. Kombinacijom više neverbalnih pokreta-tikova (npr. cupkanje nogom i griženje vrha olovke) može odavati nervno stanje govornika (živčanost, nestrpljivost, nezadovoljstvo zbog duga čekanja kod liječnika i sl.). Predmeti kojima se govornik "igra" za vrijeme iskaza mogu služiti i kao medij za koncentraciju nad iskazom, zatim kao svraćanje pozornosti s govornika na njegove ruke i predmet, što također može govorniku olakšati napetost i omogućiti bolju koncentraciju. Takvi tikovi koje govornik izvodi nesvjesno pružaju sugovorniku dodatne informacije o stanju i naravi govornika u konkretnoj situaciji, ali i uopće.

FFZG

Postoje npr. govornici koji ne mogu komunicirati s publikom tako da ju gledaju, jer im to odvodi pažnju, dekoncentrira ih i onemogućuje tijek mišljenja. Takvo ponašanje može odavati introvertnu osobu, a može se raditi i o tremi ili osobi koja još nema iskustva govoriti pred auditorijem.

Tikovi-simptomi važni su u komunikaciji, jer "odaju" skrivene govornikove namjere koje mogu biti suprotne njegovim iskazima.

Budući da je glavni cilj komunikacije da govornik uvjeri primatelja u ispravnost svoga iskaza, jasno je da svi slojevi poruke moraju biti usklađeni, kako bi uvjerljivost bila potkrijepljena i neverbalno, a ne samo verbalno. Često se naglašava kako neverbalni elementi nose čak 70% poruke, dok verbalni dio iznosi samo 30 %. Podštapalice-tikovi sigurno ne doprinose pozitivnom mišljenju o govorniku pa ih se vježbom treba pretvoriti u tikove-signale, ali one koje želimo poslati primatelju, dakle one koji pojačavaju naše pozitivne osobine kad smo u funkciji govornika.

Treću grupu tikova možemo svrstati u ***vizualne tikove-signale***. Ekman i Friesen izdvajaju kao ih adaptore koje izvodi govornik na drugim komunikatorima (*alter-directed-adaptors*) (ibid, Ekman-Friesen 1969). Ovaj tip čine npr. tikovi dodirivanja sugovornika, tapkanje sugovornika rukom ili vrškom kažiprsta po ramenu ili po ruci (ne u funkciji geste tješenja, nego kao automatizirani tik upozorenja na važnost izgovorenoga), zatim grljenje, šaptanje na uho (kad se govori što u povjerenju), nesvjesno čišćenje ili uređivanje sugovornika (skidanje peruti s ovratnika, popravljanje kravate ili ovratnika) i sl.

Ova grupa tikova koju govornik izvodi na sugovorniku može biti u funkciji pojačavanja njegove uvjerljivosti pa to mogu biti i svjesne geste pojačivači (npr. upiranje prstom u sugovornikovu ruku ili rame). U nekim su kulturama ovakvi dodiri poželjni, a u drugima spadaju u nepristojno ponašanje i uzurpiranje primateljeve aure (tj. njegova intimnog prostora, usp. E.T. Hall 1976:176/7)

Osim tikova-pokreta postoje i ***tikovi-zvukovi*** kao auditivne podštapalice. Oni su obično neodvojivi od tikova-pokreta, kao npr. **tik cmoktanja** (sudjeluju usne, zubi, jezik), **tik usrkivanja zraka** (pomoću usana, zubiju), **tik pljuckanja** (angažirane su usne). Ovaj posljednji tik čest je kod mladića koji, imitirajući odrasle muškarce što pljuju iz zdravstvenih razloga, imaju osjećaj da su i oni time stariji, muževniji i ozbiljniji. Taj je pokret dakle najprije svjesno rabljen kao gesta pokazivanja odraslosti, a tek kasnije, kad se automatizira, postaje nesvjestan tik.

Kašljucanje, nakašljavanje i **šmrckanje** također mogu biti auditivni tikovi (pri čemu su angažirane usne, nos i grlo). Zvat ćemo ih ***grlenim tikovima***. Oni mogu postati i auditivne *geste* kad govornik njima želi pokazati ironiju ili upozoriti sugovornika na približavanje treće osobe koja ne bi trebala čuti o čemu su dvojica sugovornika prethodno razgovarala. Zato treba svakako odvajati i razlikovati tikove od gesta. Dok tikovi nemaju simboličnoga značenja, geste ga imaju. Mogli bismo reći da su geste osviješteni simbolizirani tipizirani simboli koji se rabe samo u izvjesnim situacijama. Danas bi se geste moderno moglo nazvati *stereotipnim pokretima*, a tikove *pokretima iz navike*.

S obzirom da se kod spominjanih auditivnih tikova-podštapalica radi o neartikuliranim zvukovima, ne možemo ih točno zapisati, jer bismo ih trebali zapisati fonemima, a tada se gubi njihov pravi zvuk. Zato ćemo navesti samo približnu grafiju takvih podštapalica kao što su npr. ***mhm, pn, e, ə*** (ovo posljednje izgovara se kao englesko *a*), ***hm, mmm, e(j), e(h), nn, pe, a, am***. Zanimljivo je da se na engleskom govornom području rabi u toj funkciji upravo *a* i *am*, što je smiješno kad to imitiraju naši ljudi, jer je u hrvatskom *am* zvučna gesta za jedenje ili griženje hrane (uz *ham*), a ne podštapalica za popunjavanje govorne praznine. Međutim, kako su ove podštapalice frekventne, one postaju tikovi i u hrvatskoj sredini, a ne samo kod osoba koje su dugo bile npr. u Americi, Australiji ili Britaniji. Za razliku od tih osoba koji ove tikove rabe nesvjesno, naši ljudi najprije svjesno imitiraju te tikove, a kasnije im oni postaju automatizirani. Takvi su tikovi na signalnoj razini.

Odlika je ovih neartikuliranih zvukovnih tikova da se pojavljuju unutar pauze u govoru kao podštapalice **ispunjačice praznina**, prema engl. *slot-fillers* (Heffer 1999:293), tj. kao zvukovi kojima se popunjava šutnja dok se smišlja adekvatna riječ ili neka misao. Te se zvukovne podštapalice obično produljuju dotle dok se govornik ne sjeti prave riječi. U poljskom se najčešće takva podštapalica piše kao ***yyy*** (*bo pójdziemy /*nakašljavanje*/ na cmentarz y...y...y... i położymy te kwiaty...*) (Boniecka 1999:348).

Ovi neartikulirani tikovi-podštapalice imaju istu funkciju kao verbalne podštapalice i samo su korak prije njih (u razvojnom, dijakronijskom smislu).

Verbalne podštapalice imaju velik dijapazon oblika, od jednoga fonema pa preko leksema do cijelih nizova riječi.

Fonemske podštapalice obično su vokali različitih vrsta riječi. Tako se npr. umnažanjem veznika: ***iiiii, aaaaa*** postiže potrebna pauza za razmišljanje ili uporabu prave riječi. Umnažanje prijedloga: ***uuuuu, ooooo*** postiže se također vrijeme za odabir najprikladnije riječi koja slijedi. Rjeđe se rabi vokal *e*, koji je čest samo uz hrvatsku obalu, a služi kao uvjeravanje i potvrđivanje. Te su podštapalice izricane duljenjem (***iiii***) ili reduplikacijom (***e, e***). U određenom smislu ovamo se mogu ubrojiti i triplicirane potvrdne i niječne jednosložne partikule (**da da da; ne ne ne**). Njihovom se multiplikacijom postiže veća uvjerljivost.

Čestim izricanjem jedne desemantizirane riječi (***čovječe, brate, kužiš, ono, koma, ludnica, mrak, reko/h/, znaš, znate, čuj, čuješ, ovaj***...; polj. ***ten, tego, znaczy się, jakgdyby, słuchaj, wiesz, wie pan***) postižu se različite funkcije ***leksičnih podštapalica***. Oblici glagola služe za samocitatnost ili citatnost. U hrvatskome aorist služi za samocitatnost (*reko/h/*), dok u poljskome tu funkciju ima prezent (*mówię, powiadam*). Kad citiramo drugoga, prekidamo njenov citat glagolima u prezentu u oba jezika (*veli, kaže;* polj. *mówi, powiada*).

Vokativi i imperativi služe za svraćanje pozornosti na iskaz. Imenice u vokativu često su rodno neutralizirane. Tako se i u razgovoru sa ženskom i s muškom osobom govornik može služiti podštapalicom ***čovječe, brate*** (polj. ***człowieku, bracie***). Rodno neutralne su imenice tipa ***dušo, srce, zlato; kochanie, serduszko*** u poljskom i hrvatskom kada ih rabimo za muške i ženske osobe. One se mogu rabiti kao pragmemi odmilnice, ali česte su i kao podštapalice kojima se privlači pozornost slušatelja, a segmentacija koju vrše u iskazu ne osjeća se kao razdvajanje informacije, nego kao približavanje govornika slušatelju. U primjeru "***Majko***, *Anice, kako je to strašno*" prvi vokativ ima funkciju čuđenja, a ne obraćanja pa ga smatramo pragmemom čuđenja. S obzirom da se osoba koja je izrekla ovaj iskaz često služi ovakvim vokativom, može se reći da joj je vokativ *majko* podštapalica.

Istu funkciju imaju imperativi ***čuj/te, slušaj/te; gledaj/te, vidi/te; słuchaj /pan, słuchaj pani, wiesz/ wie pan, wie pani, proszę pana, proszę pani***. U poljskome se obraćanje iz poštovanja izvodi u trećoj osobi glagola pa se mora dodati i imenica *pan, pani* kao rodni obilježavatelj i iskaz poštivanja. Kad se razgovara s prijateljima, tu funkciju obraćanja preuzimaju umilnice i vokativi vlastitih imena. Stoga je uporaba vokativa obraćanja u poljskoj komunikaciji mnogo češća nego u

nas. Kao što vidimo, u poljskome obraćanju iz poštovanja moramo se služiti i glagolom i imenicom, dakle cijelom sintagmom. U hrvatskome je dovoljan samo glagol u osobnoj formi (***znaš/ znate***) i rijetko se rabi vokativ imenice (*gospodine, gospođo*). Pod kajkavskim se utjecajem rabi sve više nominativ umjesto vokativa (***suseda, gospon, gospa, gospica draga***). Kod ovakvih pragmema samo frekvencija odlučuje hoćemo li ih uvrstiti u podštapalice ili će to biti samo način obraćanja. Osim toga i dužina razgovora odlučuje o tome.

Podštapalice se prepoznaju ako je razgovor duži. U prolazu se obično stigne izreći samo pozdrav i eventualno vokativ obraćanja koji onda nije podštapalica.

Ovakve podštapalice ako su izdvojene iz konteksta mogu imati više različitih funkcija, tj. mogu biti pragmemi obraćanja (***čovječe, Isuse, brate, majko, ženo***), veznici, konektori zaključivanja (**dakle, znači**), negodovanja itd. Poljski gramatičar Henryk Zwolski zove ih *modulantima* i izdvaja kao posebnu vrstu riječi kojom se modificira iskaz (1989). Njima se postižu različite funkcije podštapalice kao automatiziranoga znaka umetnutoga u iskaz. U starijim gramatikama one se ne izdvajaju posebno, obrađuju se u okviru priloga ili priložnih oznaka. Gramatike govornoga jezika nazivaju ih različito. N. Ivanetić spominje samo priložne oznake u značenju modifikatora (***možda, sigurno***), ali ne u funkciji podštapalice. Ona tako citira Austinovih "6 načina utvrđivanja ilokutivne dimenzije iskaza: a) glagolski način; b) ton, intonacija, akcent; c) priložne oznake (npr. možda, sigurno); e) neverbalna sredstva; f) okolnosti izjavljivanja." (Ivanetić1995:21).

U "Konverzacijskoj gramatici" engleskoga jezika naše se podštapalice mogu naći pod nazivom *discourse makers* definirane kao *inserts*, tj. umetci (Biber 1999:1086). Njihovo je određenje još diskutabilno, jer isti oblik može se rabiti u različitim značenjima i u različitim mjestima u rečenici. Navedena ih gramatika stavlja u šire okvire tzv. *utterance launchers* (započinjači iskaza), jer u engleskim primjerima oni obično dolaze na početku: ***Oh, yeah****, that's pretty.* ***You know*** *let's talk to them too.* (Biber 1999:1076/7). Usporedimo li ove nazive i funkcije s nazivima i funkcijama koje predlaže K. Pisarkowa za početak komunikacije (konativni terminalni signali započinjanja i završetka razgovora), vidimo da ona smatra pozdrave kao početak razgovora, dok riječi tipa *znaš, čuj* svrstava u konativne kontinuirajuće signale kojima se

razgovor nastavlja. Engleska gramatika govori o pojedinačnim iskazima, a ne o cjelovitom razgovoru kao govornoj situaciji. Podštapalice su još nešto treće, jer se ponavljaju na raznim mjestima u rečenici. One mogu biti i započinjači iskaza, npr. ***Pa ovako,*** *polj.* **No więc,** ***Tak więc*** (što je često u odgovaranju učenika).

Kad se rabi nekoliko riječi kao podštapalice, one obično tvore neku cjelinu, ali bez nadređenoga značenja. To nisu uvijek sintagme pa ćemo ih zvati ***složenim podštapalicama***. Za razliku od frazema koji imaju nadređeno značenje, ove podštapalice su obično tzv. "prazne riječi". M. Grochowski smatra da su "leksične jedinice prirodnoga jezika koje ništa ne kazuju /.../ semantički prazne. /.../ Leksične jedinice koje u iskazima vrše isključivo referencijalnu (npr. *to*, *tu*), konektivnu ili anaforičnu funkciju semantički su prazne." (Grochowski 1993:49). Sve ostale leksične jedinice prirodnoga jezika, smatra Grochowski, koje imaju gramatične, semantične i pragmatične funkcije nisu semantički prazne. Ipak, kad je riječ o psovkama, proklinjanjima i nekim uzvicima, Grochowski im je sklon dati obilježje praznih riječi iako imaju pragmatično, emotivno značenje. To opravdava time što one ne mogu biti subjektom rečenice (ibid:50). "Semantički su prazne one riječi koje upotrijebljene u nekoj rečenici ne mijenjaju njezin komunikacijski sadržaj", kaže dalje Grochowski na str. 51. Zatim dodaje da se to odnosi i na "parentetične" (uklopljene, umetnute) iskaze koje dodajemo rečenicama a da se pritom ne narušava sintaktična ispravnost tih rečenica (ibid:51). A to se upravo može reći za naše podštapalice, bez obzira na njihovo ustrojstvo. Ostaje međutim pitanje, zašto bi se prazne riječi uopće rabile ako ništa ne znače? One imaju svoje značenje, ali je ono izvan gramatičnoga i leksičnoga značenja. Pragmatično značenje takve "prazne" riječi svakako imaju i to ćemo pokušati dokazati na primjerima u posebnom poglavlju o pragmatičnoj funkciji podštapalica.

Složene podštapalice mogu se sastojati od dvije ili nekoliko nerazdvojnih riječi. Usporedimo npr. ritmično ponavljanje dviju riječi koje često tvore i rimu (***sim-tam, i sim-tamo i to - i to, /v/amo - tamo, koliko-toliko,*** **ovo-ono, veli-kaže, itd-itd...**; polj. **tak czy owak, ten tego, i tego tam**, ***itd-itp...***). Ovakve podštapalice imaju različita pragmatična značenja, ovisno o kontekstu. Neke od njih dolaze uglavnom na kraj iskaza kao neka vrsta tri točkice u grafiji, tj. umjesto onoga što je poznato obojici komunikatora pa se ne treba navoditi (***i sim-tamo, vamo-tamo, itd-itd; i ten tego***). Druge imaju značenje

nesigurnosti u iskazano (***koliko-toliko***), treće imaju značenje nezavršenosti nabrajanja (***ovo-ono, i ovo-i ono***), četvrte imaju značenje traženja prave riječi (***ovoga-no***), pete imaju značenje citatnosti (***veli-kaže, govori-kaže***).

Složene podštapalice strukturirane su na bazi ponavljanja dvije slične riječi ili dva skupa riječi (***i ovo-i ono***), a to odgovara mahanju ruke u neverbalnim podštapalicama. Značenje toga odmahivanja i rimovanih sličnih leksema je "samo neka govor teče dalje".

Frazeologizirane podštapalice mogu biti ***individualne***, specifične (***u vražju repu, krila anđelova, sasma naravno***) ili ***opće*** (***u svakom slučaju, nije normalno, na neki način;*** polj. ***w każdym bądź razie, prawdę mówiąc, bo ja wiem, Bóg wie co, Bóg wie kto, Bóg wie dlaczego***), zatim ***žargonske (mo'š mislit, i tako, znaš već, znaš mislim, šta ja znam, kak' se kaže; jakby to powiedzieć...***), ***znanstvene*** (***et cetera-et cetera, nota bene, dakle; a więc tak, a mianowicie***) i sl.

Kako razlikovati podštapalice kad imaju isti oblik kao i riječi sa značenjem? Podštapalice su djelomično desemantizirane. Kad npr. govorimo ***čovječe, brate*** bez obzira obraćamo li se muškoj ili ženskoj osobi, to je desemantizirana podštapalica. Najbolji dokaz desemantizacije su hrvatski i poljski vokativi ***Isuse Bože; Jezu kochany, rany Boskie*** koji ne znače obraćanje, nego čuđenje ili užasavanje. Najsigurnije otkrivamo podštapalicu kad je reduplicirana ili dvostruka i kad njezine sastavnice ne označuju u situaciji ono što iskazuju (usp. ***sim-tamo*** - budući da se ne radi o hodu amo-tamo, simo-tamo, ovaj je oblik podštapalica). Dobro možemo prepoznati podštapalice i kad se ostvaruju duljenjem jednoga vokala, redupliciranjem, ritmičnim istim ili varijantnim ponavljanjem (***/v/amo-tamo, i ovo i ono***). Veća frekvencija u iskazu i to na najrazličitijim mjestima (na početku, u sredini, na kraju iskaza, pa čak i ispred i iza svake riječi u iskazu) također otkriva podštapalicu.

Budući da su podštapalice zapravo riječi ili njihovi sklopovi umetnuti u iskaz izvan osnovnih sintaktičnih pravila povezivanja, ***funkcije podštapalice*** su isključivo ***pragmatične***. Što se tiče njihove formalne strukture, one mogu biti iskazane različitim vrstama riječi i različitim gramatičkim oblicima, fleksijski ispravnima i neispravnim, što znači da gramatički oblik nije presudan u njihovu formiranju ni u

značenju. Podštapalice ćemo promatrati i u okviru sintakse, jer su one uklopljene u iskazu.

Zajedničko je svim podštapalicama da se ***umeću unutar iskaza*** kao neka zatvorena cjelina koja obično nema nikakvih fleksijskih dodira s riječima u iskazu pa se u pisanom obliku odvaja zarezima. Podštapalice su zato sintaktički gledano strano tkivo u iskazu.

Konektori **započinjanja** surečenica mogu biti u funkciji podštapalice i tada su smješteni na početku svake surečenice, tj. iskaza (vidi primjere (1) i (2) te (1a) i (2a) za poljski jezik:

(1) Pa *je pokucao na vrata,* ***pa*** *se dignuo,* ***pa*** *mu je otvorio vrata.*

(1a) ***i*** *Chojnice mam,* ***i*** *Kraków mam* ***i*** *moje Grusznice też mam.*

(2) i onda, i onda *su počeli rezati,* ***pa su onda*** *stavili na roštilj* ***i onda*** *su pekli...*

(2a)Najpierw obieramy, ***później*** *przecinamy,* ***później*** *smarzymy,* ***później*** *solimy i to wszystko.*

Konektori-podštapalice u navedenim primjerima imaju funkciju naglašavanja nabrajanja, navođenja slijeda radnji ili entiteta te uklanjanja pauze. U poljskom jeziku tu funkciju ima i podštapalica ***kasnije (później)*** ne samo kada označuje vremenski tijek, nego pri nabrajanju. U hrvatskome se još koristi prilozi ***zatim, nadalje, potom*** koji označuju i vremenski slijed kao i nabrajanje.

(3) Vikendom odemo negdje na cijeli dan ***i tako, znaš, ne, e, e.***

(3a) Petero nas je ručalo ***i znaš mislim****...*

U primjeru (3) vidimo nekoliko funkcija u nekoliko različitih podštapalica. Prvo je podštapalica ***i tako*** kojom se nadomješta surečenica s drugim predikatom ili niz surečenica (npr. *kupamo se, sunčamo, vozimo barkom*), zatim se pretpostavljen poznati dio iskaza zamjenjuje podštapalicom ***znaš*** umjesto čitave surečenice *znaš već što se radi na moru*; na to se dodaje retorično pitanje *ne?* i zatim samopotvrđivanje redupliciranom podštapalicom *e, e.* Iz ovoga se primjera vidi da se i različite podštapalice mogu nizati u jednom iskazu. Primjer (3a) pokazuje da podštapalica stoji umjesto druge nezavisne surečenice u kojoj bi se trebao izreći negativan stav govornika, ali on se izražava neverbalno, intonacijom, i po tome je prepoznatljiv sugovorniku. Zato umjesto cijele surečenice *i znaš što ja o tome mislim* ili *i znaš da ja o tome mislim kako je grozno* stoji samo eliptična glagolska podštapalica *znaš mislim.*

HVA.NL/BIBLIOTHEEK

Jedan te isti oblik podštapalice može se uklapati u više iskaza:

*4) To su djeca koja **zapravo** pjevaju u dječjem zboru. Ja sam **zapravo** samo odabrala tu djecu i napravila program koji se **zapravo** sada ostvario u Košicama i **zapravo** smo jako zadovoljni.*

Oblik podštapalice *zapravo* pokazuje ***nesigurnost osobe*** koja izgovara niz povezanih iskaza. Sličnu funkciju možemo vidjeti i u žargonskoj podštapalici u iskazu:

*(5) Htjela bi' da moji frendovi **ono** ne budu **ono kao** premlaćeni i da završe **ono** u ćuzi.*

*(5a) Jučer je mami **kao** bilo malo loše, **šta ja znam, ono,** a danas joj je **kao** OK.*

(5b) Często ***jakby*** nie współpracują z nami.

*(5c) To obraz chłopca, który był **jak gdyby** moim sąsiadem.*

Podštapalice u primjerima (4) i (5) nalaze se **unutar iskaza** u funkciji nesigurnosti, traženja pomoći od sugovornika i u potrazi za pravom riječi. Podštapalica se postavlja ispred reme, tj. ispred nove informacije. Odjeljuje sponu imenskoga predikata (*ne budu*) od glavnoga predikativa (*premlaćeni*) ili razdvaja predikat od priložne oznake koja nosi glavnu informaciju (*u ćuzi*). Sličnu funkciju u žargonskome govoru ima prilog *kao*, a nerijetko dolazi zajedno sa zamjenicom *ono.* i poljskom jeziku u toj se funkciji javljaju prilozi *jakby, jakgdyby* (5b) i (5c).

Uporaba priloga *kao* i zamjenice *ono* (5), (5a) pokazuje kako podštapalicom može biti gotovo svaka vrsta riječi. U istoj funkciji neodređenosti našao se i frazeologizam-podštapalica *šta ja znam.* Sve podštapalice iz primjera (4), (5), (5a) i (5b) mogle bi biti zamijenjene prilogom *valjda, vjerojatno*, što pokazuje njihovo značenje neodređenosti i nesigurnosti u tvrdnju.

*(6) Da dobijete, **ne znam**, nešto sa značenjem, potrebno je, **ne znam**, odrediti, **ne znam**, toliko i toliko ...*

*(6a) Tu je dubina **negdje, šta ja znam**, oko 2 metra.*

*(6b) Jestem tak, **nie wiem,** roztrzęsiona, **że nie wiem**, chyba nie będę w stanie zdawać.*

I u poljskom i u hrvatskom podštapalica *ne znam; nie wiem* rabi se u istome značenju nesigurnosti govornika, što se vidi u primjeru (6) i (6b). Iako je podštapalica u primjeru (6a) bez negacije, ona ima isto značenje, koje još nadopunjuje neodređena priložna zamjenica *negdje*.

Unutar iskaza može se naći i nekoliko različitih podštapalica, pa i u suprotnim funkcijama:

(7) Završavam svoju radnju i trebam ***na neki način*** *riješiti,* ***znači****, na koji način se može klasificirati ... Možda je tu sad* ***na neki način*** *najvažnije ...*

Govornik u primjeru (7) rabi složenu priložnu oznaku (*na neki način*) koju bi mogao zamijeniti jednim prilogom *nekako*. Time se ne bi promijenilo značenje traženja rješenje problema. Kad je podštapalica u dvostrukoj funkciji (sintaktičnoj i pragmatičnoj), ne mora se odvojiti zarezima i ne smatra se uklopljenom. Glagolska podštapalica *znači* iz primjera (7) može se iskazivati i prilogom *odnosno, to jest, naime*. Izborom glagolskoga oblika *znači* govornik pojačava uvjerljivost sebe i drugih u svoj iskaz. Priložna oznaka *na neki način* ima dvostruku funkciju: pragmatičnu funkciju u značenju nesigurnosti i ***ublažavanja rezolutnosti*** riječi koja slijedi te funkciju podštapalice zbog automatskog ponavljanja.

Oblici ***znači*** (7) i ***mislim*** (8) tvore uklopljenice koje se također mogu smatrati podštapalicma, ali imaju i ***funkciju povezivača*** i prijelaza iz prve eliptične surečenice u drugu surečenicu koja donosi "rješenje". To su stoga podštapalice tumačenja i mogle bi se zamijeniti konektorom ***odnosno*** ili ***to jest***, uz preobliku surečenice.

U poljskome se nesigurnost može izraziti neodređenom priložnom zamjenicom ***jakoś*** ili priložnom oznakom ***w jakiś sposób***, a veća se uvjerljivost postiže izričajem ***to jest, to znaczy*** ili žargonskim ***znaczy się*** kojim dodatno tumačimo ili objašnjavamo raniju misao.

(8) Svi se kriteriji, ***da tak' bi' rekla****, moraju rabiti adekvatno,* ***mislim****, postoje parametri ...*

(8a) Ja chcę znowu, ***jak to się mówi****, wynurzyć to z tej natury.*

(9) Sve je to, ***da tak' velim****, jedno psihološko razdoblje.*

(9a) Całe życie, ***jak to się mówi****, składa się* ***jakby*** *z plusów i minusów.*

(10) On je u svom životu veoma, ***da tako kažem,*** *stradao.*

(10a) On jest, ***że tak powiem, przepraszam za wyrażenie****, dureń,* ***za przeproszeniem.***

U primjeru (8) podštapalica ***da tak' bi' rekla*** spojena je od dvije inačice: ***da tako kažem*** i ***kak' bi' rekla*** pa ih je autorica spojila krateći prvu. Glagol ***kažem*** *(9)* zamijenjen je glagolom ***velim***. U poljskome se ova podštapalica iskazuje oblikom ***że tak powiem***. Za hrvatski jezik podštapalica *da tako kažem* je srbizam, jer se kod nas ta podštapalica

HVA.NL/BIBLIOTHEEK

izriče kondicionalom: ***kako bih rekao/rekla*** (u žargonu glasi: ***kak' bi' reko/ kak' bi' rekla***).

(11) Htio sam to kazati u najboljem, ***ovoga,*** *u najboljem, əəə, u najboljem,* ***no, kak' se kaže****, stilu.*

(11a) Chciałem to powiedzieć, ***jak to się mówi****, w najlepszym,* ***no, jakby to określić zręcznie****, w najlepszym ...*

I poljski i hrvatski imaju vrlo slične mogućnosti izražavanja nedoumice, dvoumljenja koju riječ uporabiti najuspješnije (11, 11a). Neosobni poljski lik ***jak to się mówi*** odgovara hrvatskome ***kak' se to kaže, kako se kaže, kak' se veli***. Hrvatski primjer 11 pokazuje sinonimično redanje različitih podštapalica u istome značenju (***ovoga, no, 999, kak' se kaže***).

(12) Jedno je, ***recimo****, to što meni sada pada na pamet, je,* ***recimo****, verbalni i pismeni iskaz jedne te iste priče.* ***Recimo,*** *ako gledamo sintetički, redoslijedi povezivanja su drugačiji.*

(12a) Ja ***przykładowo*** *robiłem to z natury, żeby ona była pokazana* ***przykładowo*** *w całości.*

Podštapalica ***recimo*** *(12),* ***reći ćemo*** ili dijalektalno ***bumo rekli***, polj. ***powiedzmy***, izražava prvu osobu jednine imperativa glagola pomoću prve osobe množine imperativa. Govornik rabi množinski oblik kako bi sa sebe skinuo odgovornost za iskaz, odnosno da ublaži svoje tvrdnje. Ujedno se postiže zainteresiranost slušatelja iako se od njih ne traži da išta izriču. Ovu bismo podštapalicu mogli zamijeniti konektorom ***na primjer, primjerice***, polj. *przykładowo* (12a) a da se značenje iskaza ne promijeni pa joj je stoga i funkcija da oprimjeruje.

(13) ***Gledajte****, kad mi govorimo o naraciji,* ***barem ja to tak' gledam****, to je nizanje riječi u rečenici.*

(13a) ***Widzi pan, niech pan spojrzy*** *na to* ***jakby*** *od innej strony.*

(13b) *... takie,* ***wie pan****, do rymu,* ***proszę pana*** *...*

Navedene glagolske podštapalice ***gledajte*** (polj. ***widzi pan, wie pan, niech pan spojrzy***) imaju funkciju tumačenja i svraćanja pozornosti na ono što će autor dalje reći. One nisu gramatički prazne riječi, jer sadrže imperativni oblik 2. osobe množine, što je oblik za obraćanje publici, tj. većem broju sugovornika ili sugovorniku s kojim smo na "vi" (u poljskome se takvom sugovorniku obraćamo u 3. osobi: *niech pan spojrzy, wie pan*). Ovakvim se imperativima vrši ***zbližavanje govornika sa sugovornikom***. Drugi uklopljeni element u primjeru (13) (***barem ja to***

tak' gledam) vrši segmentaciju, razdvajanje objekta i njegove definicije. Govornik se ograđuje od isključivosti i dopušta da drugi gledaju drugačije. Tim pragmatičnim postupkom se govornik brani od eventualnih napada sugovornika i dopušta da postoje druge definicije i druga mišljenja. Ovaj uklopljeni dio je zato ujedno i pragmem, a ne samo automatska podštapalica.

(14) Jednu grupu smo, ***znači****, odredili,* ***znači****, kao probnu...*

Ista podštapalica *znači* u primjeru (14) ima različita značenja. Prva podštapalica mogla bi se zamijeniti prilogom *zapravo* i označuje ublažavanje glagola ***odrediti,*** dok je druga podštapalica kao jeka i služi za razmišljanje o nazivu te grupe. i u poljskom funkcionira takva podštapalica modificirana deiktičnom zamjenicom **to znaczy** ili povratnim glagolom ***znaczy się***.

Podštapalice mogu doći na početak i/ili na kraj iskaza i biti u obliku retoričnoga pitanja, kako to pokazuju primjeri (15), (16) i (17):

(15) ***Pa mislim****, naracija je stvarno zahtjevna,* ***je l'****.*

(16) Svako će dijete prema svome doživljaju, ***je li****, ispričati svoju priču,* ***je li****.*

(17) Poslije jela ćeš se ići igrati, ***dobro? je l' to OK?***

(17a) Pomóż Maciusiowi albo poczytaj sobie trochę, ***dobrze?***

(17b) Myśmy tam zaglądali, ***no nie****, ale nie było nikogo,* ***no nie****?*

Podštapalica *je li* (s modifikacijama *je l', je l' da, šta/kaj/ča ne)* pokazuje govornikovu ***želju da se sugovornik s njime složi,*** a istovremeno u primjeru (16) služi i kao segmentator iskaza, kao pauza između subjektne skupine i glavne misli u predikatu. U primjeru (17) retorična su pitanja u istoj funkciji (želja govornika da se sugovornik s njime složi), ali se iskazuju na više formalnih načina: prilogom, upitnom česticom i stranom kraticom. U poljskome podštapalica može biti *no nie (17b)*, ali se vidi da je tu upitnost samo intonacijska, a ne i stvarna. Ona je nepotrebna uz tvrdnje koje ne dovodi u pitanje. Razlika je zato između istoga oblika kad on znači pravo pitanje ili kad znači podštapalicu.

(18) ***Čovječe****, ne mogu vjerovati,* ***ej****, pa to je fantastično,* ***ej****.*

(18a) Wyjął miecz, ***proszę pana****, i zabił tego drugiego,* ***proszę pana****, potem go wynieśli,* ***proszę pana****, a na koniec sztuki,* ***proszę pana****, ten zabity wstał i wyszedł.*

Podštapalice mogu biti i ***uzvici*** zajedno s vokativima obraćanja. U primjeru (18) oni pokazuju čuđenje i divljenje. Isti se sadržaj može izraziti

FFZG

u žargonu uzvikom *joj* (***Joj, čovječe**, nemrem vjerovat, **joj**, pa to je fantastično, **Isuse Bože**)*. Vokativi obraćanja mogu biti djelomično desemantizirani (kad *čovječe* govorimo publici, a ne jednoj osobi ili kad se time obraćamo ženi; kad se rabe vokativi *Isuse, Bože* izvan religijskoga obraćanja). Vokativ može imati svoje puno značenje obraćanja sugovorniku (*proszę pana*), a da bude podštapalica zbog velikog broja ponavljanja. i obrnuto, obraćanje u podštapalici ***molim vas lijepo, molim ja vas*** je desemantizirano, jer se ne radi o zamolbi kao žanru, nego o svraćanju pozornosti na iskaz.

*(19) Smiju se i izgledaju mi kao utvare, **jebote**, a oni, **jebote**, ispalili 3 projektila.*

*(19a) Takie ją, **kurwa**, szczęście spotkało, że się, **kurwa**, powiesiła.*

Tabu-riječi često se rabe kao podštapalice. Njihovo puno ***značenje psovke*** ovdje je posve ***neutralizirano***. Ovakve su podštapalice u oba jezika specifične za žargonski govor, za govor mladih i njihova se uporaba smatra se nekulturnim ponašanjem te se u javnom komuniciranju ne pojavljuju.

Da bi ***postigao autoritet i persuazivnost***, govornik može posezati za uporabom stranih riječi, poglavito latinskih. Ako se one rabe bez smisla, kao podštapalice, izazivaju efekt komičnosti (usp. primjere 20 i 21):

*(20) Ucałuj ją ode mnie koniecznie, **absolutnie**.*

*(20a) Teraz będziesz hotelarzem? Będę, **konkretnie*** (primjeri iz poljske serije "Klan").

Brojke mogu također biti podštapalice u funkciji psovke, ljutnje (primjer 21)

*(21) Laže naš čovo, laže, **šest-pet**. Kakvo znanje, **šest-pet**! Treba imati sreće u životu. A znanje ti poklanjam, **šest-pet*** (Primjer iz TV drame "Zagrljaj").

Iz primjera (21) vidimo da i posve desemantizirane brojke mogu biti u funkciji podštapalice. Umjesto njih bi mogle stajati i tabu-riječi, a u funkciji emotivnog iskaza.

Možemo zaključiti da podštapalice kao uklopljeni dijelovi iskaza razdvajaju temu i remu, služe kao priložne oznake različitih pragmatičnih značenja, imaju oblike retoričnih pitanja kojima se iznuđuje slaganje sugovornika s govornikom te mogu imati sve moguće pozicije u iskazu (na početku, u sredini, iza pojedine riječi i na kraju iskaza). Različite

pozicije podštapalica ne narušavaju sintaktičnu strukturu iskaza iako ju segmentiraju.

Govoreći dosad o podštapalicama, nismo mogli izbjeći navođenje njihovih pragmatičnih funkcija, jer su one isprepletene u obliku, značenju i sintaktičnoj poziciji podštapalica, budući da su one višeslojne (mogu biti: pojačivači, oslabljivači, naglašivači, imitatori, signali povratne sprege, signali sumnje, čuđenja i divljenja). U ovom ćemo poglavlju analizirati sve te funkcije podštapalica.

1) Prva i osnovna funkcija podštapalica je ***uklanjanje šutnje*** iz različitih razloga: zbog traženja prave riječi, zato što se ne možemo sjetiti prave riječi i sl. U engleskoj se gramatici one zato zovu ***oklijevalima*** (***hesitators***), (Biber 1999: 1092). One se rabe zato što usporedno vodimo nutarnji monolog koji nas trenutno zaokuplja ili vidimo nešto zanimljivije od razgovora, a ne želimo ga prekinuti pa automatski izgovaramo uobičajene složaje.

2) Slično kao i pauzu, podštapalice koristimo kako bismo ***naglasili ključne riječi*** ili misli po principu suprotnosti: podštapalice se izgovaraju automatski i ne trebamo na njih trošiti vrijeme za dešifriranje značenja pa ostavljamo snagu za razumijevanje glavnih misli.

3) Podštapalice čine govor ***ekonomičnim***, jer omogućuju eliptičan iskaz umjesto izgovaranja teme, tj. onoga što je poznato dotičnim komunikatorima.

4) ***Naglašavaju govornikovo uvjerenje*** te tako pridonose njegovoj ***persuazivnosti*** (konektorima ili podštapalicama *sasma naravno, prirodno, svakako, razumljivo, razumije se samo po sebi, doista*).

5) Podštapalicama možemo ***pojačati svoj zaključak i dodati objašnjenje*** (*dakle, znači, to jest, naime, drugim riječima, zapravo, ustvari*) pa se takvim oblicima često služimo u znanstvenom diskurzu.

6) Govornik podštapalicama može ***ublažiti svoje tvrdnje*** te tako spriječiti napad. Svoju ***nesigurnost*** može pokazati već na početku iskaza (*pa znate, kak' bih rekla*), zatim ju ponoviti unutar iskaza (*šta ti ga ja znam, aj'mo reć', koliko-toliko*).

7) Upitnim podštapalicama na kraju iskaza govornik očekuje sugovornikovo ***slaganje*** s izrečenim (*jel'da ne?, šta ne? kaj ne? prawda? no nie?*).

HVA.NL/BIBLIOTHEEK

8) Vokativima obraćanja pokazuje govornik svoju ***bliskost s komunikatorom***, ali često pribjegava i prividnoj bliskosti podštapalicama tipa *dragi prijatelji* i kada uopće ne pozna sugovornike ili publiku.

9) ***Emotivnost i čuđenje*** izražava se vokativima koji ne znače obraćanje (*majko, čovječe, ljudi moji*) ili posve desemantiziranim oblicima kao što su npr. brojevi (*šest-pet* iz primjera 21 u sintaktičnim funkcijama).

10) Podštapalice nabrajanja u obliku konektora na početcima surečenica čine govor ***ekspresivnim, živim i napetim*** (*i onda, i još, i dalje...*).

11) ***Izricanje suprotnosti*** postiže se konektorima, ali kad se oni rabe tautološki i frekventno, smatramo ih podštapalicama. Česti su u đačkom govoru, u odgovaranju gradiva: npr. *no međutim, no naprotiv, pa dakle.*

12) ***Modalnost*** se obično izriče partikulama nijekanja, potvrđivanja ili upitnosti, ali se može izražavati i podštapalicama (desemantiziranim psovkama i sl.).

13) Emocija ***čuđenja ili divljenja*** (*zamisli, molim ja tebe, wyobraź sobie, proszę ja ciebię*) postiže se glagolima.

14) ***Uporaba stranih riječi*** gdje im nije mjesto u ***želji da se govornik pokaže pametniji*** (*konkretnie, absolutnie*) izaziva upravo suprotan efekt - ***komičnost***. U znanstvenom diskurzu stranim podštapalicama tipa *et cetera - et cetera, eventualno, eksplicite* govornik želi pokazati svoju učenost.

Može se razlikovati dva kriterija podjele podštapalica u tipove. Prvi je formalni kriterij podjele prema vrstama riječi kojima se iskazuju podštapalice, a drugi je kriterij podjele prema stilu u kojemu se rabe podštapalice.

Verbalne podštapalice mogu se podijeliti ***prema vrstama riječi*** kojima se iskazuju. U sintaktičnome dijelu vidjeli smo da se podštapalice mogu izricati svim vrstama riječi. Zatim se pokazalo kako one mogu biti iskazivane samo jednom riječju, nadalje da mogu biti složenice iz dvije slične ritmične i rimovane riječi i konačno da to mogu biti okamenjene skupine različitih riječi.

Podštapalice se mogu oblikovati kao ***negramatični fleksijski oblici zamjenica*** u genitivu (*ovoga, onoga*; polj. *tego, ten tego, tam tego, tego i owego*) ili pak nominativni oblici tih zamjenica koji su desemantizirani (*ovaj, onaj*).

FFZG

Fleksijske podštapalice tiču se ***vokativa imenica*** koji nemaju značenje obraćanja te imperativa ili prezenta/ aorista glagola, obično u 2. osobi jednine (*čuj, čuješ*) ili množine (*čujte, gledajte, vidite*), zatim rjeđe u 1. osobi jednine *(reko', kažem*; *mówię, powiadam; proszę ciebie, proszę pana*), a za poljski je specifična i 3. osoba jednine u kombinaciji s imenicom (*wie pan*).

U negramatične podštapalice ubrojili smo još tikove-simptome i tikove-signale kao i neartikulirane oblike zvukovnih podštapalica. Prvi oblik verbalnih podštapalica su fonemske podštapalice.

Prema ***stilskome kriteriju*** možemo razlikovati *književne, dijalektalne, žargonske, znanstvene i opće podštapalice.*

Književne podštapalice ujedno su i opće, jer se mogu izražavati na javnome mjestu, a nalazimo ih i u književnim djelima. To su podštapalice tipa *molim ja vas, molim vas lijepo, je l' to moguće?*

Nasuprot ovim književnim podštapalicama ***dijalektalne podštapalice*** sadrže lekseme iz dijalekta: *kaj ne, ča ne, bumo rekli, da tak' velim, prosim fino, prosim lepo, razmeš ti mene).*

Žargonske su one ***podštapalice*** koje su obično individualne, snažno emotivno obojene. Najčešće su to psovke (ali ne u funkciji psovke, dakle desemantizirani oblici psovke), eufemizmi ili kakvi smiješni oblici individualnoga izražavanja (*u vražju repu, k jarcu; kurka wodna, kurde mol, ja pieję).* Žargonske podštapalice ne moraju biti samo mladeške ili đačke (*kužiš, kapiraš, guba, briješ, pa ovako, no međutim; jak babcię kocham, a więc, oto, kumasz*) i razne zatvorene socijalne grupacije ljudi. Ovamo dakle spadaju i intelektualne podštapalice rabljene ovisno o strukovnom obrazovanju ljudi. Među njima su svakako na prvome mjestu latinske ili iz latinskoga posuđene fraze tipa *et cetera - et cetera, apsolutno, fenomenalno, konkretno, momentalno...* Ali to mogu biti i okamenjene fraze iz drugih stranih jezika (*mon dieu, sayonara, o dio*).

Religijske podštapalice česte su u oblicima uvjeravanja: *tako mi Boga, Bog mi je svjedok ako lažem, pomozi Bože, Boga mi, Bogamu, sačuvaj Bože, Bog 'slobodi, nebesa; jak Boga kocham, Bóg wie, zachowaj Boże*. Kao suprotnost podštapalica sa semom Boga postoje i podštapalice sa semom đavla: *do đavola, k vragu, vrag će ga znati, vrag zna; do diabła, do licha, czort wie, licho tam wie*. Ove razne podštapalice

mogu u istome obliku imati i druge funkcije, kako smo već ranije naglašavali.

Prije afirmacije pragmatičnih istraživanja jezika nije se pridavala nikakva pozornost podštapalicama, čak se njihovu uporabu svjesno odbacivalo kao znak nekulture u govorenju, budući da su one označene kao "prazne", dakle nepotrebne riječi kojima se razbija koherentnost i tečnost iskaza. Posebice su odbacivane u nastavi. Ipak, nastavničke podštapalice u obliku ponavljanja, izgovaranja prvih slogova riječi kako bi se pomoglo učeniku da ispravno odgovori, nastavnici izgovaraju nesvjesni da rabe podštapalice.

Otkako su se pojavila pragmatična istraživanja (70-tih godina 20. st.) i nakon što se uočilo da podštapalice imaju svoj smisao u govoru, ova kategorija izričaja ulazi u područje integralnog lingvističnoga istraživanja (usp. InterGrammar, Gramatika govora, totalna komunikacija, Grammar of written and spoken language itd.).

Provodeći komparativno istraživanje temeljnih funkcija podštapalica u hrvatskom i poljskom jeziku, opisali smo neverbalni i verbalni tip podštapalica.

Pritom smo uočili da podštapalice imaju nekoliko bitnih funkcija u govoru: a) održavanje komunikacije dok se ne nađe prava riječ ili bolja misao; b) naglašavanje novosti u poruci; c) ekspresija vlastitoga "ja" (uvjerenja, stavova, emocija), d) relativiziranje izričaja (dopuštanje drugačijeg stava, nesigurnost u iskaz, dvoumljenje); e) pridobivanje dobrohotnosti sugovornika (želja za pozitivnom reakcijom sugovornika, hipokorističnost); f) osiguravanje vlastitog autoriteta (uporabom stranih riječi kao podštapalica i primjenom sugestivne mimike i gestikulacije, pojačavanje uvjerljivosti).

U funkciji podštapalica mogu biti: tikovi simptomi i signali izražavani pokretom i neartikuliranim zvukom, zatim leksemi reprezentirani različitim vrstama riječi i okamenjene sintaktične cjeline riječi.

U književnom jeziku podštapalice su rjeđe nego u govornome, mogu činiti stilistički obojen tekst, te služe za individualizaciju likova (usp. iskaz žandara u drami *Zagrljaj* itd.). I u znanstvenim tekstovima ima npr. autora koji često rabe rečenične anafore kao podštapalice, u želji da što bolje povežu izrečeno s prethodnim pa pišu: ***kao što smo ranije istaknuli, kako je istaknuo X***. U želji za naglašavanjem pojavljuje se često ***i, također, također i***. Mirna Velčić ovakve iskaze smatra

konektorima, ali kad se oni počnu rabiti često, možemo ih smatrati podštapalicama.

Analiza je pokazala, za razliku od dosadašnjih pogleda na podštapalice, da sve one imaju pragmatično značenje i pridonose jezičnoj višeslojnosti i izražajnosti pa ih je zato potrebno učiti u sustavu i sastavu jezične kulture, kao uostalom i sve pragmeme. Kad se dobro nauče u stranome jeziku, njihova uporaba postaje mehanička, automatizirana i nesvjesna. Ali često se događa da nam kad govorimo strani jezik upravo naše materinske podštapalice nesvjesno izađu, jer se ne kontroliramo dovoljno.

HVA.NL/BIBLIOTHEEK

FFZG

6. BIBLIOGRAFIJA

1) **Akišina, A. i N. Formanovskaja** (1975): *Russkij rečevoj Ətiket. Posobie dlja studentov-inostrancev*, Moskva

2) **Aitchison, Jean** (1991): *Ssak, który mówi. Wstęp do psycholingwistyki*, PWN, Warszawa (prevela Maria Czarnecka, naslov originala: The Articulate Mammal. An introduction to psycholinguistics, 1976)

3) **Anić, Vladimir** (1991): Rječnik hrvatskoga jezika, Novi liber, Zagreb

4) **Antas, Jolanta** (1995): *Morfologia gestu. Rozważania metodologiczne,* Studia z językoznawstwa słowiańskiego, Prace Instytutu Filologii Słowiańskiej br. 14, Kraków, str. 17-24

5) **Anusiewicz, Janusz i Jacek Skawiński** (1996): *Słownik polszczyzny potocznej*, PWN (serija Słowniki języka polskiego), Warszawa - Wrocław

6) **Argyle, Michael** (1975): *Bodily Communication*, International Universities Press, New York

7) **Arndt, H. i Janney** (1987): *InterGrammar,* Mouton de Gruyter, New York

8) **Awdiejew, Aleksy** (1983): *Klasyfikacja funkcji pragmatycznych,* Polonica IX, Kraków, str. 53-88

9) **Awdiejew, Aleksy** (ur.) (1999): *Gramatyka komunikacyjna,* PWN, Warszawa - Kraków

10) **Balenović, Vid** (1941): *Narodoznanstvo*, Zagreb

11)**Barac-Grum, Vida** (1990): *Mogućnosti preobrazbe vlastitog imena,* Rasprave Zavoda za jezik br. 16, str. 15-20

*12)***Bartmiński, Jerzy i Ryszard Tokarski** (ur.)(1998): *Profilowanie w języku i w tekście*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

13)**Bartmiński, Jerzy** (ur.)(1996): *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, sv. I. Kosmos: niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie, Wydawnictwo Uniwersytetu marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

*14)***Bartmiński, Jerzy** (1978): *Swoiste formy orzeczeń w języku ustnym*, u: Studia nad składnią polszczyzny mówionej, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Gdańsk

15)**Bąba, Stanisław, G. Dziamska i J. Liberek** (1995): *Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego*, PWN, Warszawa

16)**Bąk, Piotr** (1974): *Przerywniki jako charakterystyczna cecha języka potocznego*, Poradnik Językowy, z. 1, str.24-30

17)**Bechcicki, Jerzy** (1986-1987): *Wokół problematyki etnogenezy Białej Chorwacji*, Pamiętnik Słowiański br. 36-37, str. 247-257

18)**Bednarczuk, Urszula** (1994): *Struktura tekstu rozmowy potocznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice

19)**Biber, Douglas i dr.** (1999): *Grammar of Spoken and Written English*, Longman, London

20)**Birdwhistell, R. L.** (1952): *Introduction to Kinesics*, University Press, Louisville

HVA.NL/BIBLIOTHEEK

21)**Bobrowski, Ireneusz i Henryk Wróbel** (ur.)(1994) *Studia Gramatyczne br. XI,* PAN, Instytut Języka Polskiego, Kraków

22)**Bogusławski, Andrzej i Jan Wawrzyńczyk** (1993): *Polszczyzna, jaką znamy,* Katedra Lingwistyki Formalnej, Uniwersytet Warszawski, Warszawa

23)**Bonačić, Mirjana** (1983): *O pedagoškoj primjeni lingvističke teorije diskursa*, Strani jezici br. 4, str. 279-289

24)**Boniecka, Barbara** (1977): *Funkcja składniowa wyrazów onomatopeicznych,* Polonica br. 3., Wrocław

25)**Boniecka, Barbara** (1999): *Lingwistyka tekstu - teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

26)**Boranić, Dragutin** (1909): *Onomatopejske riječi za životinje u slavenskim jezicima,* Rad JAZU br. 178, Zagreb

27)**Brajša, Pavao** (2001): *Živjeti demokratski*, Pula

28)**Bratanić, Maja** (1999): "*Bok, gospođo profesor!" (O nesigurnosti u porabi pozdravnih formula u suvremenom hrvatskom jeziku)*, u: Zbornik HDPL "Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike", Zagreb - Rijeka, str. 103-114

29)**Bratanić, Maja** (1991): *Rječnik i kultura*, SOL, Zagreb

30)**Bridgman, Paul. W.** (1972): *The Logic of Modern Physics*, MacMillan, New York

31)**Brückner, Alexander** (1957): Słownik etymologiczny języka polskiego, Wiedza Powszechna, Warszawa

FFZG

32)**Bulczyńska, Katarzyna** (1988): *Bajbajek z Krokodylowa, czyli o nazwach własnych w literaturze dla dzieci*, u: Język zwierciadłem kultury, czyli nasza codzienna polszczyzna, Poznań, str. 148-151

33)**Capra, Fritjof** (1998): *Mreža života (Novo znanstveno razumijevanje živih sustava),* Liberata, Zagreb

34)**Cassirer, Ernst** (1978): *Ogled o čovjeku*, Naprijed, Zagreb

35)**Chlebda, Wojciech** (1993): *Pragmatyczny aspekt frazematyki*, u: Współczesny język polski, Encyklopedia kultury polskiej XX wieku, t. 2, str. 333-334

36)**Cichońska, Maria** (2000): *Wyrażenia zaimkowe w kształtowaniu dyskursu potocznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice

37)**Cieńkowski, Witold** (1992): *Tajemnice imion własnych*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa

38)**Cieślikowski, Jerzy** (1985): Wielka zabawa, Ossolineum, Kraków

39)**Dąbrowska, Anna** (1992): *Eufemizmy mowy potocznej*, Język a kultura br. 5, Wrocław, str. 119-178

40)**Dąbrowska, Anna** (1998): *Słownik eufemizmów polskich,* PWN, Warszawa

41)**Dąbrowska, Anna** (ur.)(2001): *Świat roślin w języku i kulturze*, Język a Kultura br. 16, Wrocław

42)**van Dijk, Teun** (1977): *Text and Context (Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse),* Longman, New York

HVA.NL/BIBLIOTHEEK

*43)***Dobrzyńska, Teresa i Elżbieta Janus** (ur.)(1993): *Tekst i Zdanie*, PAN, Instytut Badań Literackich, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź

44)**Dobrzyńska, Teresa** (1993): *Tekst,* u: Współczesny język polski, Encyklopedia kultury polskiej XX wieku, t. 2, str. 283-307

*45)***Dukowa, Ute** (1992): *Mitologiczna opozycja 'prawy' i 'lewy' w bułgarskich dialektach*, Etnolingwistyka br. 5, Lublin, str. 45-52

46)Durand, Daniel (1979): *La Systemique*, P.U.F. Paris

47)**Eibl-Eibesfeldt, Ireneusz** (1987): *Miłość i nienawiść*, PWN, Warszawa

48)**Ekman, Paul** (1969): *The Repertoire of Nonverbal Behavior: Categories, Origins, Usage and Coding*, Semiotica br. 1:1

49)**Faerch, Claus** (1977): *A Contrastive Description of DEIXIS in Danish and English*, u: Papers and studies in contrastive linguistic, vol. 7, AMU, Poznań, str. 61-72

50)**Fink, Željka** (1998): *Frazemi sa značenjem 'vrlo daleko' u ruskom i hrvatskom jeziku,* Filologija br. 24-25, str. 121-127

51)**Fink, Željka** (1989): *Frazeologizmi s numeričkom komponentom,* Radovi Zavoda za slavensku filologiju br. 24, Zagreb

52)**Fink, Željka** (2001): *Kakvim se frazemima obraćamo?* Zbornik radova I, Drugi hrvatski slavistički kongres, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, str. 385-391

53)Fink, Željka (1986): *Neke odrednice kolokvijalnog frazeologizma*, Strani jezici XV br. 2, str. 98-102

FFZG

54)**Formanovskaja, Natalija Ivanovna** (1982): *Russkij rečevoj ∂tiket: lingvističeskij i metodičeskij aspekty*, Izdateljstvo "Russkij jazyk", Moskva

55)**Frank, Helmar** (1969): *Kybernetische Grundlagen der Padagogik*, Sv. II, Agis Verlag, Baden-Baden

56)**Furdal, Antoni** (ur.)(1983): Zbornik *Acta Universitatis Wratislaviensis*, br. 645, Studia Linguistica VIII, Wrocław

57)**Furgalska, Anna** (1982): *O tekstach pozdrowień*, Socjolingwistyka br. 4, Katowice

58)**Gajda, Stanisław** (1993): *Gatunkowe wzorce wypowiedzi*, u: Współczesny język polski, Encyklopedia kultury polskiej XX wieku, t. 2, str.245-259

59)**Gawęda, Edward** (1882): *O pewnym typie illokucji - toasty*, Socjolingwistyka br. 4, Katowice

60)**Gehlen, Arnold** (1970): *Čovjek*, "Veselin Masleša", Sarajevo

61)**Glovacki - Bernardi, Zrinjka** (ur.)(2001): *Uvod u lingvistiku*, Školska knjiga, Zagreb

62)**Głowiński, Michał** (ur.) (1980): *Język i społeczeństwo*, Czytelnik, Warszawa

63)**Głowiński, Michał** (ur.) (1977): *Znak, Styl, Konwencja*, Panorama, Warszawa

64)**Grabias, Stanisław** (2001): *Język w zachowaniach społecznych*, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin (2. izdanje)

HVA.NL/BIBLIOTHEEK

65)**Grabska, Marcelina** (ur.) (2000): "*Słowa, słowa, słowa*"... *w komunikacji językowej*, Gdańsk

66)**Greń, Zbigniew** (1994): *Semantyka i składnia czasowników oznaczających akty mowy w języku polskim i czeskim,* Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, PAN, Warszawa

67)**Greń, Zbigniew** (1999): Założenia gramatyki komunikacyjnej języka czeskiego dla Polaków, u: Semantyka a konfrontacja językowa, SOW, Warszawa, str. 271-282

68)**Grochowski, Maciej** i dr. (1984): *Gramatyka współczesnego języka polskiego - Składnia*, PAN, Warszawa

69)**Grochowski, Maciej** (1993): *Konwencje semantyczne a definiowanie wyrażeń językowych,* Biblioteka Myśli Semiotycznej, Uniwersytet Warszawski, Warszawa

70)**Grochowski, Maciej** (1991): *Przekleństwo i wulgaryzm jako kwalifikatory pragmatyczne jednostek leksykalnych*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Filologia Polska br. 36, str. 3-26

71)**Grochowski, Maciej** (1996): *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*, PWN (serija Słowniki Języka Polskiego), Warszawa

72)**Grochowski, Maciej** (1988): *Wprowadzenie do analizy syntaktycznej wykrzykników*, Polonica XIII

73)**Grochowski, Maciej** (1997): *Wyrażenia funkcyjne,* PAN, Instytut Języka Polskiego, Kraków

74)**Grodziński, Eugeniusz** (1977): *Rola formuł grzecznościowych w językach współczesnych,* Poradnik Językowy br. 7

75) **Gruchmanowa, Monika i Bogdan Walczak** (ur)(1997): *Słownik gwary miejskiej Poznania*, PWN, Warszawa-Poznań

76) **Grzegorczykowa, Renata** (1996): *Badania semantyczno-porównawcze w aspekcie diachronicznym (na przykładzie słowiańskich przymiotników przestrzennych)*, PAN, SOW, Warszawa

77) **Grzegorczykowa, Renata** (1991): *Obelga jako akt mowy*, Poradnik Językowy br. 5-6

78) **Guberina, Petar** (1985): *Govor u audio-vizualno-globalno-strukturalnoj metodi,* SUVAG, Zagreb

79) **Guberina, Petar** (1986): *Lingvistika govora kao jezična osnova verbotonalnog sistema i strukturalizam u općoj lingvistici*, Govor br. 1, Zagreb

80) **Guberina, Petar** (1952): *Zvuk i pokret u jeziku*, Matica hrvatska, Zagreb

81) **Guilhot, J.D.** (1962): *La dynamique de l'expression et de la communication, la voix, la parole, les mimiques et gestes auxiliaires,* Mouton and Co., Paris - La Haye

82) **Guiraud, Paul** (1975): *Semiologija*, BIGZ, Beograd

83) **Hagège, Claude** (1995): *Struktura jezika*, Školska knjiga, Zagreb

84) **Hall, Edward. T.** (1973): *The Silent Language*, ABE (prijevod: *Nemi jezik*, 1976, BIGZ, Beograd)

85) **Handke, Kwiryna i dr.** (1996): *Nie dajmy zginąć słowom, SOW*, Warszawa

HVA.NL/BIBLIOTHEEK

86)**Handke, Kwiryna** (1995): *Polski język familijny. Opis zjawiska*, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa

87)**Handke, Kwiryna i Hanna Dalewska-Greń** (ur.)(1994): *Polszczyzna a/i Polacy u schyłku XX wieku,* SOW, Warszawa

88)**Handke, Kwiryna** (1997): *Rozważania i analizy językoznawcze*, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, PAN, Warszawa

89)**Hess, E. H** (1975): *The Tell-tale eye: How Your Eyes Reveal Hidden Thoughts and Emotions*, Van Nostrand Reinhold, New York

90)**Hinde, R. A.** (ur.) (1972): *Non-Verbal Communication*, University Press, Cambridge

91)**Horecky, Jan** (1982): *Spoločnosť a jazyk*, Veda, Bratislava

92)**Ivanetić, Nada** (1995): *Govorni činovi*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

93)**Ivas, Ivan** (2001): *Rascijepljene rečenice u hrvatskom jeziku*, Zbornik radova I, Drugi hrvatski slavistički kongres, HFD, Zagreb, str. 433-440

94)**Jackson, M. R.** (1991): *Categories of codes*, Semiotica br. 85:1-2

95)**Jakobson, Roman** (1972): *Motor Signs for "yes" and "no"*, Language and Society br. 1

*96)***Jarząbek, Krystyna** (1989): *Znaki kinetyczne wspomagające komunikację mowną i ich miejsce w nauczaniu języków obcych (Na przykładzie komunikacji Polaków i Rosjan - ujęcie*

FFZG

konfrontatywne), Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, br. 1092, Katowice

97) **Jaworski, Adam** (1982): *Formy zwracania si do drugich w wojsku. Analiza socjolingwistyczna*, Język Polski, z. 4-5, str. 266-270

98) **Jodłowski, Stanisław** (1953): *Istota, granice i formy językowej modalności*, Biuletyn PTJ br. 12

99) **Jolles, André** (1978): *Jednostavni oblici*, BiblioTeka, Zagreb

100) **Kaczyński, Zbigniew** (1983): *Miejsce pozdrowień wśród wypowiedzi językowych*, Studia Linguistica br. 8, Wrocław

101) **Kačić, Miro** (2001): *Jezikoslovna promišljanja*, Pergamena, Zagreb

102) **Kalisz, Roman** (1993): *Pragmatyka językowa*, Gdańsk

103) **Kałkowska, Anna** (1982): *Struktura składniowa listu*, Ossolineum, PAN, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź

104) **Kapanadze, L.A i E.V. Krasiljnikov** (1973): *Žest v razgovornoj reči,* u: Russkaja razgovornaja reč', nauka, Moskva

105) **Karaulov, J.N.** (1987): *Russkij jazyk i jazykovaja ličnost',* Moskva

106) **Katičić, Radoslav** (1986): *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, JAZU-Globus, Zagreb

107) **Kauffman, L.E.** (1971): *Tacesics, The Study of Touch: A Model for Proxemic Analysis*, Semiotica br. 4, Mouton The Hague

HVA.NL/BIBLIOTHEEK

108) **Kekez, Josip** (1991): *Hrvatske brojilice*, Zagreb

109) **Kelley, D.L.** (1978): *Kinesiology: Foundamentals of Motion Description*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs

110) **Kendon, A.** (1975): *Some Functions of the Face in a Kissing Round*, Semiotica br. 15:1, Mouton

111) **Kendon, A.** (1986): *Some reasons for studying gesture*, Semiotica br. 62:1-2, Mouton

112) **Kita, Małgorzata** (1989): *Wypowiedzi przerwane we współczesnym polskim języku potocznym*, UŚ, Katowice

113) **Kleszczowa, Krystyna** (1986): *Konstrukcje opisujące cechy osobowości*, Polonica br. 12

114) **Knapp, M. L.** (ur.) (1963): *Expression of the Emotions in Man*, International Universities Press, New York

115) **Knapp, M. L.** (ur.)(1978): *Nonverbal Communication in Non-Verbal Interaction*, Holt, Rinehart and Winston, New York

116) **Knapp, M. L.** (ur.) (1978): *Nonverbal Communication in Human Interaction*, Holt, Rinehart and Winston, New York

117) **Kolšanskij, G.V.** (1973): *Funkcii paralingvističeskih sredstv v jazykovoj kommunikacii*, Voprosy jazykoznanija br. 1, Moskva

118) **Kolšanskij, G. V.** (1974): *Paralingvistika*, Nauka, Moskva

119) **Kopaliński, Władysław** (1991): *Słownik symboli,* Wiedza Powszechna, Warszawa

120) **Kotarbińska, J.** (1971): *Wyrażenia okazjonalne*, Studia Filozoficzne br. 1/68

121) **Kozarewska, E.** (1991): *Elementy wartościujące w wypowiedzeniach oznaczających zachowania językowe*, Poradnik językowy br 5-6

122) **Krawczyk, Anna** (1983): *Frazeologizmy mimiczne i gestyczne*, Socjolingwistyka br. 5, Katowice

123) **Krawczyk-Tyrpa, Anna** (1987): *Frazeologia somatyczna w gwarach polskich*, Ossolineum, Wrocław

124) **Krol, Magdalena** (1996): *O funkcjach imion osobowych we współczesnej polszczyźnie*, Poradnik Językowy br.10, str. 57-67

125) **Kryžan-Stanojević, Barbara** (1998): *Joker riječi*, Strani jezici, br. 2, str. 80-85

126) **Kurek, Halina** (1999): *Dwugłosowość nadawcy i odbiorcy a typ kulturowy*, Socjolingwistyka 15, str. 57-62

127) **Kuryło, Edward** (1990): *Wartościowanie w leksyce potocznej,* Socjolongwistyka br. 10

128) **Laskowski, Roman** (1998): *Czas bezwzględny,* u: Gramatyka współczesnego języka polskiego - Morfologia, PWN, Warszawa

129) **Leech, Geoffry** (1983): *The Principles of Pragmatics*, Longman, London

130) **Lenartowicz, Bożena** (1991): *Główne pojęcia i kierunki w pragmatyce językoznawczej*, u: Prace z pragmatyki, semantyki i

HVA.NL/BIBLIOTHEEK

metodologii semiotyki (ur. Jerzy Pelc, knj. 11), Ossolineum, Wrocław, str.197-217

131) **Levinson, Stephen** C. (1983): *Pragmatics*, Cambridge University Press, Cambridge

132) **Lieberman, P.** (1975): *On the Origins of Language: An Introduction to the Evolution of Human Speech*, MacMillan, New York

133) **Lohmann, Johannes** (2001): *Filozofija i jezikoslovlje*, Naklada Ljevak, Zagreb

134) **Lyons, John** (1981): *Language, Meaning and Context*, Fontana Paperbacks, Suffolk

135) **Lyons, John** (1970): *New Horizons in Linguistics*, Penguin Books, Baltimore

136) **Łuczyński, Edward i Jolanta Maćkiewicz** (2000): *Językoznawstwo ogólne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk

137) **Maciejewski, Witold** (1983): *Podstawy polsko-szwedzkiej kontrastywnej lingwistyki tekstu*, Uppsala Slavic Papers 7, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań

138) **Maćkiewicz, Jolanta** (2000): *Słowo z perspektywy językoznawcy naiwnego*, u: Słowo z perspektywy językoznawcy i tłumacza (ur. Marcelina Grabska), Gdańsk

139) **Malinowski, Bronisław** (1941): *Man's Culture and Man's Behavior*, Sigma X, br. 29

140) **Marchewka, Feliks Stanisław** (1996): *Semiotyka. Zarys teorii i jej rozwoju*, Wydawnictwo Calvarianum, Kalwaria Zebrzydowska

141) **Marciszewski, Witold** (red)(1988*): Mała encyklopedia logiki*, Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź

142) **Marcjanik, Małgorzata** (1993): *Etykieta językowa,* u: Współczesny język polski, Encyklopedia kultury polskiej XX wieku, t. 2, str. 271-283

143) **Markowski, Andrzej** (ur;)(1999): *Nowy słownik poprawnej polszczyzny*, PWN, Warszawa

144) **Mayenowa, Maria Renata** (ur.) (1986): *O sentencji jako początku utworu lirycznego*, u: Teoria Tekstu, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, str. 9-16

145) **Mączyński, Maciej** (1982): *Derywacja czasowników ekspresywnych i onomatopeicznych. Zarys problematyki,* Język Polski, z. 4-5, str. 255-259

146) **Menac, Antica i Neda Pintarić** (1986): *Hrvatskosrpsko-poljski frazeološki rječnik,* Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, knjiga 3, Zagreb

147) **Merleau-Ponty, M.** (1978): *Fenomenologija percepcije*, Veselin Masleša, Sarajevo

148) **Moguš, Milan i Neda Pintarić** (2002): *Poljsko-hrvatski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb

149) **Morris, Charles** (1938): *Foundations of the Theory of Signs*, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois (Prijevod

HVA.NL/BIBLIOTHEEK

FFZG

R. Konstantinovića (1975) *Osnove teorije o znacima*, BIGZ, Beograd)

150) **Morris, Desmond** (1978): *Manwatching*, Triad Granada

151) **Mosiołek-Klosińska, Katarzyna i Anna Ciesielska** (2001): *W kilku słowach (Słownik frazeologiczny języka polskiego)*, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa

152) **Mrazović, Pavica (1983):** *Definicija teksta i definicija elemenata teksta*, Strani jezici br. 4, str. 253-261

153) **Niedzielski, Henryk** (1991): *Sposób porozumiewania się bez słów, czyli komunikacja pozawerbalna w Polsce*, Socjolingwistyka br. 11

154) **Nikolaeva, T. M.** (1969): *Neverbal'nye sredstva čelovečeskoj kommunikacii i ih mesto v prepodavanii jazyka*, u: Rol' i mesto stranovedenija v praktike prepodavanija russkogo jazyka, Izdatel'stvo MU, Moskva

155) **Nikolić-Hoyt, Anja** (1998): *Odgovarajući obrazac kategorizacije izvanjezičnoga univerzuma kao polazišna faza u izradi tezaurusa,* Filologija, br. 30-31, HAZU, Zagreb, str.91-104

156) **Nowakowska, Maria** (1979): *Komunikacja werbalna i niewerbalna jako język wielowymiarowy, Studia Semiotyczne IX*

157) **Nowakowska-Kempna, Iwona** (1995): *Konceptualizacja uczuć w języku polskim*, WSP, Warszawa

158) **Okoniowa, Joanna** (1994): *Przeciwstawienia kierunkowe w języku polskim*, PAN, Instytut Języka Polskiego, Kraków

159) **Orłoś, Teresa** (1996): *Czesko-polski słownik skrzydlatych słów*, Kraków

160) **Orwińska-Ruziczka, Elżbieta** (1985): *Funkcje językowe interjekcji w świetle materiału słowackiego i polskiego, Universitas, Kraków*

161) **Ożóg, Kazimierz** (1982): *Podziękowania w polszczyźnie mówionej*, Język Polski, z. 4-5, str. 259-266

162) **Ożóg, Kazimierz** (1990): *Zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny mówionej*, PWN, Warszawa

163) **Palmer, Franck** (1995): *Semantics,* Cambridge University Press, Cambridge (II. izdanje)

164) **Pansini, Mihovil** (1990): *Jezik geste u gramatici prostora*, Govor br. 2, Zagreb

165) **Pansini, Mihovil** (1985): *Volja, komunikacija, jezik*, Republika br. 5, Zagreb

166) **Pavelin, Bogdanka** (1994): *Sinergija zvuka i pokreta u jezičnoj pragmatici*, Govor XI, br. 1, str. 75-84

167) **Pavelin, Bogdanka** (1999): *Uloga pokreta u govornoj pragmatici*, u: Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike, Zbornik HDPL, Zagreb-Rijeka, str.563-568

168) **Pease, Allan** (1991): *Govor tijela*, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana - Zagreb

169) **Pečjak, Vid** (1981): *Psihologija saznanja*, Svjetlost, Sarajevo

HVA.NL/BIBLIOTHEEK

FFZG

170) **Pejović, Danilo** (1976): *Jezik kao iskustvo svijeta*, Forum br. 1-2, Zagreb

171) **Pelc, Jerzy** (ur.)(1991): *Prace z pragmatyki, semantyki i metodologii semiotyki*, Ossolineum, Wrocław

172) **Pelc, Jerzy** (1982): *Wstęp do semiotyki*, Wiedza Powszechna, Warszawa

173) **Peti-Stantić, Anita** (2000): *Etički dativ kao izraz gramatičke ekspresivnosti u jeziku*, "Riječki filološki dani", Filozofski fakultet, Rijeka, str. 287-296

174) **Peti-Stantić, Anita** (2001): *Gramatička i leksička razina izražavanja ekspresivnosti u suvremenom hrvatskom jeziku*, Zbornik radova I, Drugi hrvatski slavistički kongres, HFD, Zagreb, str. 557-571

175) **Piaget, Jean** (1983): *Poreklo spoznaje*, Nolit, Beograd

176) **Pintarić, Neda** (1991): *Gestoslowy pozdrowieniowe w języku chorwackim i polskim*, u: Język - Literatura - Kultura Słowian Dawniej i Dziś, Prace Komisji Filologicznej, sv. 32, Poznań, str. 151-164

177) **Pintarić, Neda** (1989): *Komunikacijska funkcija pozdravnih gestoslova*, SOL br. 9, Zagreb, str.

178) **Pintarić, Neda** (1988): *Modaliteti rečenične kombinatorike*, Strani jezici br. 2-3, str. 119-132)

179) **Pintarić, Neda** (1999): *Otkrivanje Bijele Hrvatske*, "Marulić" br. 2, str. 331-340

180) **Pintarić, Neda** (1998): *Pozdrav kao sociolingvistička kategorija u dvije nacionalne sredine*, Riječ, sv. 2, Rijeka, str. 37-49

181) **Pintarić, Neda** (1988): *Struktura javnih natpisa*, SOL br. 7, Zagreb

182) **Pintarić, Neda** (1999): *Uzroci smiješnomu u međujezičnoj komunikaciji*, u: Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike, HDPL, Zagreb - Rijeka

183) **Pintarić, Neda** (1994): *Verbalizacija neverbalnoga koda u poljskom jeziku*, neobjavljena disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb

184) **Pisarkowa, Krystyna** (1978): *Zdanie mówione a rola kontekstu*, u: Studia nad składnią polszczyzny mówionej, Ossolineum, Kraków

185) **Pisarkowa, Krystyna** (1974): *O ekspresywnej funkcji czasu i aspektu*, Język Polski br. 54-55

186) **Pisarkowa, Krystyna** (1972): *Szkic pola semantycznego zapachów w polszczyźnie,* Język Polski br. 52

187) **Pisarkowa, Krystyna** (1975): *Składnia rozmowy telefonicznej*, Ossolineum, PAN, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk

188) **Pisarkowa, Krystyna** (1978): *Zdanie mówione a rola kontekstu*, u: Studia nad składnią polszczyzny mówionej, Ossolineum, Kraków

HVA.NL/BIBLIOTHEEK

FFZG

189) **Pisarkowa, Krystyna** (1994): *Z pragmatycznej stylistyki, semantyki i historii języka*, PAN, Instytut Języka Polskiego, Kraków

190) **Poršnev B. F.** (1979): *O zacijatkoch ljudskich dejin*, Nakladatelstvo Prawda, Bratislava

191) **Poyatos, Fernando** (1976): *Man beyond Words: Theory and Methodology of Nonverbal Communication*, The New York State English Council, Oswego

192) **Poyatos, Fernando** (1988): *The communicative status of human audible movements: Before and beyond paralanguage*, Semiotica br. 70:3-4

193) **Pszczołowska, Lucyna** (1974): *O parajezičnim pojavama u književnom djelu*, Umjetnost riječi br. 2-4, Zagreb, str.

194) **Putanec, Valentin** (1979): *Osnovne idionimne teorije i odnos idionima i koinonima*, Rasprave Zavoda za jezik br. 4-5, Zagreb, str. 213-217

195) **Puzynina, Jadwiga** (1992): *Język wartości*, PWN, Warszawa

196) **Redliński, Edward** (1975): Konopielka, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa

197) **Reszka, Jarosław** (2001): *Predykaty mówienia implikujące pojęcie zła w języku polskim,* DWN, Kraków

198) **Rot, Nikola** (1976): *Znakovi i značenja*, Nolit, Beograd

199) **Rodak, Renata** (1999): *Metonimia w spacyfikacji przestrzennej*, u: Gramatyka komunikacyjna (Awdiejew ur.), PWN, Warszawa-Kraków, str. 161-173

200) **Rytel, Danuta** (1982): *Leksykalne środki wyrażania modalności w języku czeskim i polskim,* Ossolineum, Warszawa

201) **Sapunar, Marko** (2000*): Osnove znanosti o novinarstvu* (3. izdanje), Epoha, Zagreb

202) **Schiffrin, Deborah** (1974): *Handwork as Ceremony: The Case of the Handshake*, Semiotica br. 12:3

203) **Schmidt, Heinrich** (1965): *Philosophisches Worterbuch*, Kroner Verlag, Stuttgart

204) **Seaford, H. W.** (1978): *Maximizing Replicability in Describing Facial Behavior*, Semiotica br. 24:1-2

205) **Sebeok, T.A.** (1980): *Składniki zoosemiotyczne porozumiewania się ludzi*, Studia Semiotyczne br. 10

206) **Sesar, Dubravka** (1987): *Analiza kategorije modalnosti u suvremenom češkom i hrvatskom književnom jeziku,* disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb

207) **Sesar, Dubravka** (ur.): *Drugi hrvatski slavistički kongres*, Zbornik radova I. i II., HFD, Zagreb

208) **Sesar, Dubravka** (1992-1993): *Modalni indikatori emocionalnosti na primjeru češko-hrvatskih sintaktičkih usporedbi*, Filologija br. 20-21, HAZU, Zagreb, str. 389-402

HVA.NL/BIBLIOTHEEK

209) **Sesar, Dubravka** (1993): *O mogućnostima kategorizacije partikula u hrvatskom jezičnom standardu*, Filologija br. 20-21, HAZU, Zagreb

210) **Silić, Josip** (1992-1993): *Aktualizator* **jedan** *u hrvatskom jeziku (uvodna razmišljanja),* Filologija br. 20-21, HAZU, Zagreb

211) **Silić, Josip** (1993-1994): *Konotacija i njezin status u rječniku*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, br. 28-29, str. 95-10

212) **Silić, Josip** (1979): *Od rečenice do teksta*, Umjetnost riječi br. 2, str. 79-93

213) **Simeon, Rikard** (1969): *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, Zagreb, sv. I. i II.

214) **Shobini, L. Rao** (1991): *Kognitivna znanost i psiholingvistika,* u: Kognitivna znanost, N. Šoljan i M. Kovačević (ur.), Školske novine, Zagreb, str. 351-370

215) **Skljarevskaja, G.N.** (1996): *Realjnyj i irrealjnyj mir v tolkovom slovare (k voprosu o pragmatičeskom komponente slova)*, u: Semantika i kommunikacija, Sankt Peterburg, str. 68-80

216) **Skubalanka, Teresa** (1983): *Ekspresywność języka a mowa potoczna*, u: Poetyka i stylistyka słowiańska, Ossolineum, PAN, Kraków

217) **Skubalanka, Teresa** (1978): *Fleksja potoczna i metody jej badania*, u: Studia nad składnią polszczyzny mówionej, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź

218) **Skorupka, Stanisław** (1974): *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa

219) **Skubalanka, Teresa** (ur.)(1978): *Studia nad składnią polszczyzny mówionej*, PAN, Komitet Językoznawstwa, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk

220) **Skudrzykowa, Aldona i Krystyna Urban** (2000): *Mały słownik terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej*, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków - Warszawa

221) **Skudrzykowa, Aldona** (1993): *O pewnym sposobie tworzenia iluzji mówioności w literaturze (na przykładzie współczesnej prozy polskiej)*, u: Z problemów współczesnego języka polskiego, U, Ś Katowice, str.42-55

222) **Sornig, Karl i Christine Penzinger** (2001): *Pragmalingvistika*, u: Uvod u lingvistiku (Glovacki - Bernardi, ur.), Školska knjiga, Zagreb, str. 217-134)

223) **Spagińska-Pruszak, Agnieszka** (1994): *Język emocji,* Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk

224) **Stančić, Vladimir i Marta Ljubešić** (1994): *Jezik, govor, spoznaja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb

225) **Stanosz, Barbara** (1999): *Logika języka naturalnego*, Polskie Towarzystwo Semiotyczne, Warszawa

226) **Stanosz, Barbara i Adam Nowaczyk** (1976): *Logiczne podstawy języka*, Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk

227) **Stępniak, Klemens** (1993): *Słownik tajemniczych gwar przestępczych*, PULS, Publications Ltd. London

HVATNL/BIBLIOTHEEK

228) **Swensen, C.H.** (1973): *Proxemics, kinesics and paralaguage*, u: Introduction to Interpersonal Relations, Glenview, Illinois

229) **Szymczak, Mieczysław** (ur.) (1978-1993): *Słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa

230) **Šarić, Ljiljana** (1997-1998): *Pragmatička uvjetovanost značenjskih proširenja*, u: Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, knj. 23-24, Zagreb, str. 313-323

231) **Šahovskij, V.I.** (1987): *Sootnositsja li emotivnoe značenie slova s ponjatiem,* Voprosy Jazykoznanija br. 5, Moskva

232) **Šahovskij, V.I.** (1984): *Značenie i Эmotivnaja valentnost' edinic jazyka i reči*, Voprosy Jazykoznanija br. 6, Moskva, str. 97-104

233) **Šercer, A.** (1967): *Medicinska enciklopedija*, JLZ, Zagreb

234) **Šimundić, Mate** (1988): Rječnik osobnih imena, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb

235) **Škarić, Ivo** (1967): *Govori u sukobu*, Govor br. 2

236) **Škarić, Ivo** (1973): *Kibernetika i jezik*, Suvremena lingvistika br. 7-8, Zagreb

237) **Škarić, Ivo** (1978): *Komunikacijski smjerovi,* Dometi br. 8, Rijeka

238) **Škiljan, Dubravko** (1997): *Granice teksta*, u: Tekst i diskurs, Zbornik HDPL, Zagreb

239) **Šonje, Jure** (ur.)(2000): *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod i Školska Knjiga, Zagreb

240) **Tadić, Marko** (1987): *Pragmatika u lingvistici*, SOL br. 4, Zagreb

241) **Tarski, Alfred** (1973): *Uvod u matematičku logiku i metodologiju matematike*, Rad, Beograd

242) **Tekavčić, Pavao** (1992): *Neke pragmalingvističke i transfrastičke značajke Šenoine proze*, Suvremena lingvistika br. 33, str. 3-19

243) **Titone, Renzo** (1977): *Primijenjena psiholingvistika*, Školska knjiga, Zagreb

244) **Tokarz, Marek** (1991): *Pierwsze systemy pragmatyki formalnej*, u: Prace z pragmatyki, semantyki i metodologii semiotyki (Jerzy Pelc red.), Ossolineum, Wrocław, str. 161-178

245) **Toolan, M.** (1996): *Total Speech: An Integrational Linguistic Approach to Language,* Durham, N.C., Duke University Press

246) **Tomanović, Vaso** (1950): *Izraz lica i izgovor glasova* (separat):, Skopje

247) **Topolińska, Zuzanna** (1966): *Funkcje składniowe polskiego imperativu*, Język Polski br. 63

248) **Tošović, Branko** (2001): *Korelaciona sintaksa*, Institut fur slavistik der Karl-Franzens-Universitat, Graz

249) **Urbańczyk, Stanisław** (ur.)(1978): *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk

250) **Vávra, V.** (1977): *The Self and Body Movement Behavior*, Semiotica br. 21:1/2

251) **Velčić, Mirna** (1987): *Uvod u lingvistiku teksta*, Školska knjiga, Zagreb

252) **Velčić, Mirna** (1983): *Neka teorijsko metodološka usmjerenja u sklopu lingvistike teksta*, Strani jezici br. 4, Zagreb, str. 310-316

253) **Verschueren, Jef** (1980): *On Speech Act Verbs*, Amsterdam

254) **Volos, Renata** (1979): *Geste u ruskom jeziku u usporedbi s hrvatskim*, Strani jezici br 1-2, Zagreb

255) **Volos, Renata** (1995): *Russkaja neverbal'naja kommunikacija*, HFD, knjiga 24, Zagreb

256) **Volos, Renata** (1974): *Russkie ja-žesty i ih klassifikacija*, Suvremena lingvistika br. 9, Zagreb

257) **Volos, Renata** (1976): *Russkie on-žesty i ih klassifikacija*, Naučnye osnovy i praktika prepodavanija russkog jazyka i literatury, MAPRJAL, Zagreb

258) **Volos, Renata** (1980): *Veza između geste i frazeologizma*, u: Iz frazeološke problematike, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb

259) **Vujić, Antun** (ur.) (1996): *Hrvatski leksikon*, sv. I. i II., Naklada Leksikon d.o.o., Zagreb

260) **Vuletić, Branko** (1988): *Jezični znak, govorni znak, pjesnički znak*, Mala teorijska biblioteka br. 33, Zagreb

261) **Vuletić, Branko** (1980): *Govorni izraz emocije*, Govor br. 3, str.

262) **Vuletić, Branko** (1980): *Gramatika govora,* GZH, Zagreb

263) **Winiarska, Justyna** (2001): *Operatory metatekstowe w dialogu telewizyjnym*, Universitas, Kraków

264) **Wierzbicka, Anna** (1990): *Emotivity in language structure* (recenzija), Semiotica br. 80:1-2

265) **Wierzbicka, Anna** (1983): *Genry mowy,* u: Tekst i zdanie (ur. Teresa Dobrzyńska), Ossolineum, Wrocław

266) **Wierzbicka, Anna** (1999): *Język - umysł - kultura*, PWN, Warszawa

267) **Wierzbicka, Anna** (1971): *Metatekst w tekście*, u: O spójności tekstu (ur. M.R. Mayenowa), Wrocław, str. 109-121

268) **Wierzbicka, Anna** (1993): *Reading human faces. Emotion components and universal semantics*, Pragmatics and Cognition sv. 1(I), str. 1-23

269) **Wild-Bićanić, Sonia** (1988): *Analiza govornog diskursa*, Republika br. 1-2, Zagreb

270) **Wild-Bićanić, Sonia i Milena Žic-Fuchs** (1981): "*Analyse of Discourse at a Place of Work*", SRAZ XXVI (1-2), str. 263-279

FFZG

271) **Willman-Grabowska, Halina** (1937): *Podkreślenia uczuciowe*, Biuletin PTJ br. 6

272) **Wilkoń, Aleksander i Jacek Warchala** (ur.) (1993): *Z problemów współczesnego języka polskiego*, Uniwersytet Śląski, Katowice

273) **Wójcik, Tadeusz** (1969): *Praksemiotyka. Zarys teorii optymalnego znaku*, PAN, Warszawa

274) **Wójtasiewicz, O.A.** (1970): *O tzw. operatorach pragmatycznych*, Poradnik Językowy br. 7

275) **Wróbel, Henryk** (1982): *Wyznaczniki potoczności - problemy dyskusyjne*, Socjolingwistyka br. 4, Katowice

276) **Wunderlich, Dieter** (1986): *Kako dolazimo do tipologije govornih akata*, SOL br. 2, str. 7-19

277) **Załazińska, Aneta** (2000): *Shematy myśli wyrażane w gestach*, Universitas, Kraków

278) **Zarębina, Maria** (1971): *Najczęstsze wyrazy polszczyzny mówionej*, Język Polski br. 51

279) **Zarębina, Maria** (1954): *O niektórych sposobach spieszczeń*, Język Polski, br. 51

280) **Zdunkiewicz, Dorota** (1993): *Akty mowy*, u: Encyklopedia kultury polskiej XX wieku, t. 2, Współczesny język polski (ur. Jerzy Bartmiński), Wiedza o Kulturze, Wrocław

281) **Zgółkowa, Halina** (1994): *Słowa służebne,* Wydawnictwo Naukowe Żydek

282) **Zgółkowie, Halina i Tadeusz** (1992): *Językowy savoir-vivre*, SAWW, Poznań

283) **Ziembiński, Zygmunt** (1984): *Logika praktyczna*, PWN, Warszawa

284) **Zieniukowa, Jadwiga** (1944): *Liczby i słowa. Sposoby wyrażania ilości i ich odniesienia kulturowe*, u:Polszczyzna a/i Polacy u schyłku XX wieku, str. 131-143

285) **Zimny, Rafał** (2000): *Raz, dwa, trzy - enumeracja i perswazja*, Język a Kultura br. 13, Wrocław, str. 215-227

286) **Zovko, Irena** (1990): *Uporaba riječi 'ono' u govorenom jeziku*, u: Zbornik HDPL 'Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike, Rijeka-Zagreb, str. 859-863

287) **Zwolski, Henryk** (1985): *Piszemy po polsku* - podręcznyk dla obcokrajowców, IBP UJ, skrypt nr. 506, Kraków

288) **Žic-Fuchs, Milena** (1992/3): *Konvencionalne i pjesničke metafore*, Filologija br. 20-21, HAZU, Zagreb

289) **Žic-Fuchs, Milena** (1988): *Osnovno obilježje oslovljavanja*, SOL br. 7

290) **Žinkin, N.J.** (1971): *Semiotički aspekti komunikacije u čovjeka i životinje*, Semiotica 4:1, The Hague

7. KAZALO POJMOVA

adresativni pragmemi, 120,146
afektivna vrijednost, 38, 112, 113,114,122, 168, 214, 216, 217,222, 224,
deiksa, 53, 217
dijaleksa, 141
diskurz, 11,29,38,39,41, 47, 49,53,60, 61, 65, 66, 110, 121,122,127,156, 157, 159,160, 162, 163, 165, 166, 167, 225, 241, 242
društvena etiketa, 52, 122, 149
dugoročno pamćenje, 10
eksklamacija (usklik, krik), 46, 71, 80, 94
eksvokacija, 122, 137, 140
emotivni pragmemi, 72, 76, 77, 82, 84, 90, 91, 120, 156, 160, 163, 165, 166, 167, 168
energem, 42
etični dativ, 67
fitonimni pragmemi, 155, 156, 167
fonemizacija, 80, 91, 93, 100
formule uljudnosti, 41, 49, 50, 53, 60, 68, 69, 122, 129, 130, 137, 143
gestem, 71, 74, 75, 93, 95, 96, 98, 100, 173
gestoleksa, 124
gestoslov, 54, 74, 124, 137
govorni čin, 38, 40, 46, 47, 66, 68,114, 120, 137
govorni stereotipi, 127, 137
govorni umetak (podštapalica, prekidači), 48, 71, 150, 224, 225, 226, 227, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244
govorni žanr, 70, 137
gramatikalizacija, 80, 81, 91, 93, 95, 100
gramatologija, 38
gustatem, 42
historijska pragmatika, 60
holizam (sinergija, totalitet, cjelokupnost), 14
ikonem, 42
inicijativni ili poticajni pragmemi, 120, 146, 149

integralna (integrativna) gramatika, 13, 31, 121
interjekcija (uzvik), 30, 80, 81, 94
intervokacija, 39, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 154
invokacija, 121, 127, 135, 137, 140
izvanpsihično pamćenje, 12
jezični bonton, 41, 120, 121, 122, 136, 144
kinem, 15, 16, 32, 42, 68
kinetička gramatika (kinetički kod), 7, 31, 39
kinetičko sporazumijevanje (kinetička komunikacija), 27, 39, 83
komunikativni glagoli (glagoli govorenja), 55, 110, 112, 113, 114
konvencionali, 137
kratkoročno pamćenje, 8, 10, 11
kulturološki pragmemi, 120
modalni ili ocjenjujući pragmemi, 120, 151
monokod, 5, 7, 32
multikod (multikodnost, multikodna pragmatika), 5, 6, 7, 13, 14, 15, 27, 40, 42, 44, 45, 102
neverbalni kod, 23, 53, 63, 67, 69, 93
olfaktorem, 42
opisna pragmatika, 56
paralingvem, 42, 68
povezivači teksta (konektori), 32, 35, 56, 66, 158, 225, 232, 235, 241, 242, 244
pragmatični sferoid (spheroid intelectualis, životna mreža), 43
pragmatikon, 6, 42, 58, 71, 102, 103, 105, 106, 110, 111, 112 , 114
pragmativni način, 163
pragmemi neslaganja, 152
pragmemi potvrđivanja, 151
pragmemi ravnodušnosti, 152
pragmemi slaganja, 151
pragmemi vrjednovanja, 153
pragmemi žaljenja, 154
proksem (proksemični znakovi), 17, 22, 31, 40, 42, 102, 121, 125, 145, 173
protomorfem (premorfem), 86, 88, 90, 91
socioleksa, 126
standardizacija, 11, 14, 80, 89, 91
tacem, 23, 42

tacezika, 23, 31, 41
termem, 42
totalna komunikacija, 244
temporalnost, 5, 9, 10, 11, 17, 31, 37, 133, 143
verbalizacija ili ujezičenje, 27, 92, 93, 96, 100, 101
verbalni kod, 6, 21, 23, 26, 27, 28, 38, 53, 62, 63, 67, 69, 95
vokativni pragmemi, 57, 104, 123, 135, 147, 148, 149, 154, 160, 172, 177

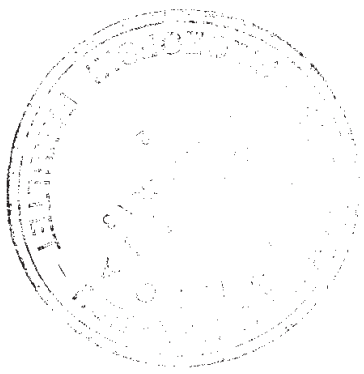

SAŽETAK

U prvom dijelu knjige autorica rekonstruira razvoj jezika iz različitih neverbalnih kodova (zvuka i pokreta) koji prethode artikuliranome govoru. Zatim definira pragmatiku kao znanost o multikodovima i njihovu ujezičavanju te određuje njezine jedinice – pragmeme.

U drugome dijelu knjige na dva konkretna jezika, hrvatskom i poljskom, autorica kontrastivno proučava tri tipa pragmema: kulturološke, emotivne i automatizirane. Kulturološki pragmemi su pozdravne fraze u invokaciji (početku razgovora), eksvokaciji (kraju razgovora) te pragmemi za održavanje razgovora (u intervokaciji) koji se dijele na adresativne, inicijativne i modalne. Emotivni pragmemi su metaforizirane jezične jedinice kojima se pokazuju pozitivni ili negativni osjećaji pomoću fitonima, zoonima, dječjih hipokoristika - pueritiva, antroponima, etnonima, toponima, brojaka i spacijalnih (prostornih) elemenata. Automatizirani pragmemi su različiti jezični umetci u obliku podštapalica.

SUMMARY

In the first part of the book the author reconstructs the development of language from various nonverbal codes (sound and movement) that precede articulated speech. Then she defines pragmatics as a science of multicodes turning into language code and determines the pragmeme as its unit.

In the second part of the book the author, using concrete examples of Polish and Croatian, contrastively looks into three types of pragmemes: cultural, emotive and automatized. Cultural pragmemes refer to opening and closure greetings as well as phrases used to maintain the conversation. These are addresive, initiating and modal pragmemes. Emotive pragmemes are metaphorised pragmatic units that are used to express positive or negative emotions by means of: phytonyms, zoonyms, anthroponyms, ethnonyms, toponyms, child language hypochoristics, numbers and spatial phrases. Automatized pragmemes are various slot-fillers in conversation.

FF/ZG

Neda Pintarić

Pragmemi u komunikaciji

pragmalingvistika
razvoj
osnovni pojmovi
klasifikacija pragmema

Izdavač
Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Neven Budak

Grafička priprema
Neda Pintarić
Željko Pelko

Tisak
Tiskara „KAJ"

Naklada
700 primjeraka

FFZG